

Doktori (PhD) értekezés

**Az 1831-es kolerajárvány Perényi Zsigmond királyi
biztosi kerületeiben**

Dancs György

Témavezető: Dr. Velkey Ferenc

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2024

**AZ 1831-ES KOLERAJÁRVÁNY PERÉNYI ZSIGMOND KIRÁLYI BIZTOSI
KERÜLETÉBEN**

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a történelemtudományok tudományágban

Írta: Dancs György okleveles történész

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi doktori iskolája
(történelem programja) keretében

Témavezető:
Dr. Velkey Ferenc

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200....

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 2024.

Én, Dancs György felelősségem teljes tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaitélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen, 2024. február 13.

.....

Dancs György

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	6
<i>Témaválasztás, előzetes megfontolások</i>	6
<i>Források</i>	8
<i>Módszerek, szerkezet, hiányosságok</i>	9
I. Az első kolerajárvány és Perényi Zsigmond a történetírásban	11
<i>I.1 Az első kolerajárvány a történetírásban</i>	11
<i>I.2 Az első kolerajárvány a magyar történetírásban</i>	15
<i>I.3 Perényi Zsigmond, a királyi biztos</i>	20
<i>I.3.1 Perényi Zsigmond életpálya-vázlata</i>	21
<i>I.3.2 Perényi Zsigmond a történetírásban</i>	25
II. Az első kolera-pandémiák	27
<i>II.1 A járvány kialakulása és elterjedése - az első pandémia</i>	27
<i>II.2 Az első kolerajárvány Európában és az államhatalmak</i>	30
<i>II.2.1 Az Orosz Birodalom</i>	33
<i>II.2.2 A lengyel felkelés és a kolerajárvány</i>	36
<i>II.2.3 A Habsburg Birodalom</i>	37
<i>II.2.4 A Porosz Királyság</i>	43
<i>II.2.5 Nyugat-Európa és Amerika</i>	48
III. A kolerajárvány elleni védekezés kezdete Magyarországon	52
<i>III.1 Az északkeleti országrész társadalma és gazdasági alapjai a kolerajárvány idején</i>	52
<i>III.2 Járványkészültség. A kolera elleni intézkedések szervezeti formája.</i>	55
<i>III.3 Járványkészültség és az államhatalmi lépések a Magyar Királyságban</i>	60
<i>III.4 A közegészségügy helyzete Magyarország Galíciai határszélén a 19. század elején</i>	81
IV. A járvány második hulláma Magyarország északkeleti részén	85
<i>IV.1 Az első megbetegedések és a válaszreakciók</i>	85
<i>IV.2 A járvány terjedése, küzdelem a járvánnyal és annak következményeivel</i>	89
V. Az enyhülés folyamata	125
VI. A kolerajárvány társadalmi következményei	137
<i>VI.1 Zavargások és felkelések</i>	137
<i>VI.2 Egyházak tevékenysége, lelkipásztorok a járvány idején</i>	148
<i>VI.3 A kolerajárvány demográfiai következményei</i>	158
<i>VI.3.1 Népességszám</i>	160

<i>VI.3.2 A vizsgált terület, a kolerajárványban érintett helységek</i>	160
<i>VI.3.3 A járvány okozta morbiditás, mortalitás, letalitás országos és regionális viszonyai</i> ..	163
Összefoglaló	167
Summary	171
Források és felhasznált szakirodalom	175

Bevezetés

Témaválasztás, előzetes megfontolások

A történelem során az emberiség a járványok ellen folyamatos küzdelmet folytatott. Felbukkanásuknak okait az évezredek folyamán megközelítették vallásos és racionális úton is. A járványok kialakulását elősegítette az állattenyésztés, a civilizációval létrejött városok, a kereskedelem, a hódítások, a migráció, a háborúk és a globalizáció. Már az ókortól fontos kérdés, hogy az emberi közösségek, hatalmak, államok hogyan vették fel a harcot a járványokkal.

Jelen disszertáció témája az 1831-es magyarországi kolerajárvány története a báró Perényi Zsigmond királyi biztos felügyelete alá tartozó északkelet-magyarországi területen, a galíciai határvidéken és Máramaros, Szatmár, Ugocsa vármegyékben, különös tekintettel a királyi biztos tevékenységére. A témát több szempontból is érdemes a figyelem középpontjába állítani. Az 1831-es évben az ország északkeleti területein lezajló kolerajárvány eseménytörténetét eddig kevés kutatás törekedett feltárni. A térség sajátosságain keresztül bemutatva talán sikerül az első kolerajárvány okozta társadalmi-, politikai-, gazdasági kihívások mélyebb megismeréséhez közelebb kerülni. A kutatásaink kettős irányai egyrészt az 1831-es magyarországi kolerajárvány mélyebb megismerésére, másrészt Perényi királyi biztosi szerepének feltárására összpontosult. A központi utasítások és rendeletek, a lokális védekezés gyakorlati feladatait irányító vármegyei intézkedések, az ezek között kulcsszerepet játszó királyi biztosok tevékenysége, illetve a közöttük létrejött kommunikáció fennmaradt nyomai feltárják számunkra, hogy milyen módon zajlott a járvány elleni védekezés és hogyan hatottak egymásra a szereplők a döntések meghozatalában. Munkánkkal egyrészt a járvány elleni küzdelemnek ezen eddig kevésbé kutatott és feltárt kezdeti szakaszát kívánom bemutatni, másrészt az országos járványhelyzet kialakulásától a Perényi Zsigmond királyi biztosra bízott területek járványtörténetét a királyi biztosi tevékenységgel a középpontban.

A kolerajárvány a magyar történetírás reformkorral foglalkozó fejezeteiben valamelyest idegenül hat, annak ellenére, hogy a *Magyar történeti bibliográfia 1825-1867* 102 munkát említ, amely kifejezetten az 1831-es kolerajárvánnyal foglalkozik,¹ ez a szám pedig közel sem teljes. A kolerajárvány közvetlen következményeiként nyilvántartott felkelések történetének igen bőséges szakirodalma van. Bár az elmúlt években, sőt évtizedekben is számos kutatás és történeti munka született erről az eseménysorozatról, azonban a kolerajárványt egész Magyarország területén, illetve azt több szegmensből is vizsgáló monográfia még mindezidáig

¹ Tóth Zoltán (szerk.): *Magyar történeti bibliográfia 1825–1867*. 1. Általános rész - Magyar történeti bibliográfia 1. Budapest, 1950. 106–109.

nem született. A kolerajárvány ideje alatti királyi biztosi szerepköréről és tevékenységről szinte alig olvashatunk szakszerű beszámolókat. Szintén hiányosak a történeti ismereteink a Magyar Királyság területén dúló kolerajárvány kezdeti, az országos járványhelyzet kialakulásáig tartó időszakának eseménytörténetéről. A védekezési intézkedések első szakasza, illetve a galíciai határvidék és Perényi Zsigmond királyi biztosi tevékenysége mindezért elsősorban elsődleges forrásokra, levéltári kutatások feldolgozására szorítkozhatott. Vizsgálódásunk során az alapvető kérdések feltárásban nem a források hiánya, hanem sokkal inkább annak bősége jelentett problémát.

Az idő és terület, amely a kutatás fókuszában volt az 1831-es évi eseményeket és a Magyar Királyság területét ölelte fel. A téma megfelelő feltárásához azonban mindenképp szükségünk volt bizonyos ismeretekre a kolerajárványok kialakulásának előtörténetéről, a különböző – főként szomszédos – államok által megvalósított preventív és járványügyi intézkedésekről, ami kilép a viszonylag szűk területi és kronológiai keretből. Noha nem volt kifejezetten cél a kolerajárvány, mint pandémia eseménytörténetének a bemutatása, azonban a vizsgált időszak a betegség világjárvánnyá alakulásától a Habsburg Birodalom részét képező Galícia határaihoz való eljutásáig is kiterjedt. Ez volt az a fordulópont, amely a galíciai határ lezárásához és a királyi biztosok mandátumához vezetett. Fontosnak gondoltuk, hogy Európa más országainak védekezési intézkedéseit is megvizsgáljuk és azokat a Magyarországon megvalósult eljárásokkal összehasonlítsuk. Egy teljeskörű előtörténet és járványtörténet bemutatására nem volt lehetőségünk, elsősorban arra törekedtünk, hogy az államok alapvető cselekvési mechanizmusait és a járvánnyal szembeni fellépésüket ismertessük és azt a Magyar Királyság szempontjából is értelemezhető keretbe foglaljuk.

A magyar járványtörténeti munkák jelentős része csak a betegségnek az ország területén való elterjedésétől kezdve vizsgálja az eseményeket, az addigi történések ismertetését elődeink nem érezték fontosnak. A kolera a Habsburg Birodalom határánál történő megjelenése és a járvány első Magyarországon deklarált megbetegedései között jelentős időszak telt el, amely a védekezést, annak sikerességét, illetve sikertelenségét és a királyi biztosi tevékenységet is jelentősen meghatározta. Gyakorlatilag legalább két – sőt bizonyos szempontból több² – periódusról is beszélhetünk a Magyar Királyságot és Perényi királyi biztosságát érintő kérdésekben, amelyet mindenképp külön kell választanunk. A kutatás főként ennek a két királyi biztosi periódusnak a tevékenységi területeire terjedt ki, vagyis elsőként a galíciai határszél, elsősorban Bereg és Máramaros vármegyék Erdélyig (1830 végétől 1831 júniusáig), valamint

² 1831 márciusában a kiküldött királyi biztosokat visszahívták. Perényi Zsigmond még májusig végezte a feladatait, majd a júniusban jelentkező betegség jelentkezésekor ismét kiküldték őket. 1831 júliusában pedig az egész országot körzetekre osztották, amelyben Bereg vármegyében már nem Perényi, hanem Szerencsy István lett a királyi biztos, ő pedig Máramaros, Ugocea és Szatmár vármegyék járványügyi koordinálásával lett megbízva.

a járványos helyzet kialakulásával összhangban megvalósult országos királyi biztosi körzetesítés során létrejött Máramaros, Ugocsa és Szatmár vármegyék együttes területe. Mivel a vármegyei hatóságok és a királyi biztosok együttes munkálkodásának tekinthetjük a járvány elleni védekezés szervezését, ezért annak vizsgálatát nem rögzíthetjük szorosan a királyi biztosi kiküldetésekhez. Ez azért is különösen nehéz lenne, mert a mandátum lejártakor Perényi még a folyó ügyeit hosszú hetekig, sőt hónapokig folytatta a kolerajárvány királyi biztosi tevékenységével összefüggésben mindkét alkalommal. Ezért célszerűnek láttuk a Perényi fennhatósága alá tartozó területek járványügyi vizsgálatát annak kezdetétől a végéig kiterjeszteni, függetlenül a királyi biztosi mandátum idejétől.

Források

A védekezési intézkedések első fázisának, illetve a galíciai határvidék és Perényi Zsigmond királyi biztosi tevékenységének vizsgálata az előbb ismertetett okokból elsősorban elsődleges forrásokra, levéltári kutatások feldolgozására szorítkozhatott. A levéltári kutatómunka három állam levéltárában zajlott: Magyarországon a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (továbbiakban MNL OL), valamint a Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltárban (MNL SZSZBVL); Romániában a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Kirendeltségében (Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, továbbiakban SJAN Cluj), Ukrajnában a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (Державний архів Закарпатської області, továbbiakban KTÁL).

Az MNL OL-ban Perényi Zsigmond személyét illető levéltári állagokat, a Helytartótanács kolerajárványra vonatkozó iratait kutattam. Perényi Zsigmond iratai között sikerült a kolerával kapcsolatos állagokat feldolgozni.³ Ezenkívül szintén az Országos Levéltárban a Helytartótanácsi levéltár 1831-es évi koleraügyi iratait sikerült feldolgozni, amelyek a Helytartótanács rendeleteit, utasításait, szabályozásait, valamint vármegyei jelentéseket tartalmazta.⁴

A MNL SZSZBVL-ban a Szatmár vármegyei korszakból fennmaradt iratokat vizsgáltuk. Sikerült a Szatmár vármegyei nemesi közgyűlések jegyzőkönyveit, levelezéseit, koleraügyi állandó bizottság iratait, a Helytartótanács kolerajárványra vonatkozó rendeleteit begyűjteni.⁵ A Szatmár vármegyére vonatkozó iratok egy jelentős része viszont a kolozsvári levéltárban, az 1831-es kolerajárványra vonatkozó iratanyagok között található.⁶ A Kárpátaljai

³ Kiemelendő a MNL OL, P538, „F” tétel 41-es, 42-es, 43-as altételei, melyek kifejezetten Perényi Zsigmond királyi biztosi működésével voltak kapcsolatosak

⁴ MNL OL, C135. Acta Protomedicus Regni (Az országos főorvos iratai)

⁵ MNL SZSZBVL: IV.A.501. Szatmár Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 1451-1848, IV.A. 501. a. Közgyűlési jegyzőkönyvek, IV.A.501.b. Közgyűlési iratok, IV.A.501.c. Helytartótanácsi rendeletek

⁶ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831

Területi Állami Levéltárban kiemelendő kolerajárvány kitörésének kezdeti időszakairól és a járvány kiszélesedésének vármegyei eseményeiről is számos forrást nyújtó Bereg megyei főispáni,⁷ a Perényi család,⁸ Ugocsa vármegye főispáni iratanyagai⁹ és az Ung vármegyei főispáni gyűjteményekben¹⁰ is, valamint a máramarosi koronavárosok levéltári állagainak a témára vonatkozó iratai¹¹ is kiemelendők. Megjegyzendő, hogy a kárpátaljai levéltári anyagok rendezésénél a vármegyei adminisztráció legfontosabb iratállományai elsősorban a főispáni fondokba kerültek be, a 283-as Bereg vármegyei alispáni fond pedig nem kutatható.

Módszerek, szerkezet, hiányosságok

A munka központi kérdése elsődleges forrásfeltárást igényelt. A vizsgálatokhoz fő források alapvető részét a hivatali iratok képezték. A járvány során kialakított hierarchikus rendszer megkövetelte, hogy a legalsóbb szinttől (a településektől) a legmagasabb szintig (Magyar Királyi Helytartótanács) a tájékoztatás és az információ áramlása a lehető legtökéletesebb legyen. A vármegyei és a helytartótanácsi, valamint Perényi személyes levéltári iratai között így egymással szembeállítható és ellenőrizhető forráshalmaz jött létre, amely révén a szakirodalmi háttérrel egyeztetve megismerhető és feltérképezhető ezen területek járvánnyal szemben folytatott küzdelme, illetve Perényi Zsigmond királyi biztosi szerepkörének bemutatása és értékelése már a preventív intézkedésektől a járvány kialakulásán keresztül, annak lecsendesüléséig.

Az 1831-es kolerajárvány ideje alatti királyi biztosok tevékenységének és szerepének bemutatása korábban nem került történetírói fókuszba. Noha a királyi biztosoknak helyben igen széleskörű felhatalmazása volt, számos lényegi kérdésben kaptak egyéni döntéshozatali lehetőséget, mégis szerepük a járványügyi intézkedések központi utasításai és annak kivitelezésének – illetve hiányosságainak – kettősségében nehezen elkülöníthetőek. A Perényi-iratanyag feldolgozása során arra a megállapításra jutottunk, hogy a királyi biztosi szerepkörének és tevékenységének vizsgálata a járványügyi események bemutatása során bár kiemelt jelentőségű és mindvégig a fókuszban marad, de nem célunk kifejezetten a téma egótörténeti megközelítése, illetve a királyi biztos történeti biográfiai bemutatása a téma megfelelő szintű ismertetéséhez. Ugyanakkor ez a dolgozat sokat adhat hozzá Perényi Zsigmondról szóló biográfiai ismereteinkhez, a királyi biztosi szerepkörök komparatív

⁷ KTÁL, Fond 10. – Bereg vármegye főispáni fondja.

⁸ KTÁL, Fond 60. – Perényi család fondja.

⁹ KTÁL, Fond 674. – Ugocsa vármegye főispáni fondja.

¹⁰ KTÁL, Fond 4. – Ung vármegye főispáni fondja

¹¹ KTÁL, Fond 61. – Máramarosi koronavárosok fondja.

értelmezési kereteihez, amely további kutatói munkák eredménye lehet, azonban jelen dolgozat nem tér ki külön ilyen fejezetekre.

A dolgozat elsősorban járványtörténeti munkának tekinthető, de több szempontból is kiemelt szerepet kap az intézménytörténet, a közigazgatástörténet, a társadalomtörténet, és a történeti demográfia is, illetve számos tekintetben ezek határain mozog. A munka több fejezetből és alfejezetből áll. Az első részében a kolerajárvány és Perényi Zsigmond életének történetírói háttérét mutatjuk be, külön alfejezetben ismertetjük a kolera nemzetközi és a magyar történetírásban betöltött szerepét. A második fejezetben az első kolera-világjárványok és főként az európai államok preventív és járványügyi intézkedései kerülnek elemzésre, amely révén a Magyar Királyság és a vizsgált területre történő eljutását, illetve a betegségről szóló korabeli általános ismereteket gyűjtöttük össze. A harmadik fejezetben kerül ismertetésre a Magyar Királyság járványkészültségének időszaka, vagyis a betegség országhatárokon kívül tartására történő erőfeszítés és a felkészülés az esetleges járványhelyzetre, az intézkedések, a döntéshozatali- és végrehajtói intézményrendszerek bemutatásán keresztül. Itt kapott helyet az északkeleti országrész korabeli egészségügyi helyzetének a bemutatása is. A negyedik fejezetben a betegség Magyarországon való megjelenése, az azokra adott válaszreakciók és az azokból fakadó közvetlen következmények kerülnek taglalásra. Ebben a fejezetben igyekszünk nyomon követni a kolerajárvány regionális eseménytörténetét, a központi és a helyi védekezési eljárásokat, és ebben Perényi királyi biztosi szerepét. Az ötödik fejezet az enyhülés időszaka, amely nem csak a járvány terjedésének alábbhagyását, hanem az intézkedések enyhítésének és kivezetésének a folyamatát is bemutatja. A hatodik fejezetben bemutatásra kerül a térség társadalmi és gazdasági helyzete, a járvány elleni küzdelem egyik következményeként kialakult, annak megvalósítását több szempontból is megnehezítő társadalmi elégedetlenségek, zavargások és felkelések, az egyházak tevékenysége, valamint a demográfiai következmények is. Ez a szakasz részint egy kitekintés az országos helyzetre, amely jelentős befolyással és visszahatással volt a kutatási területünk társadalmi állapotára is.

Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet dr. habil. Velkey Ferenc témavezetőmnek, a Debreceni Egyetemnek, a Történelem és Néprajzi Doktori Iskolának, alma materemnek és egyben jelenlegi munkahelyemnek, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolának, a mindvégig türelmes és támogató feleségemnek, a családomnak, a barátaimnak és munkatársaimnak, hogy segítettek és támogattak, hogy ez a munka elkészülhetett.

I. Az első kolerajárvány és Perényi Zsigmond a történetírásban

I.1 Az első kolerajárvány a történetírásban

A 19. század elején Európát először elérő kolerajárvány történetével számos kutató foglalkozott. Járványtörténeti munkák már a járvány utáni időszakban közvetlenül is születtek. Ezek elsősorban leíró jellegűek és betekintést adnak a járvány eseménytörténetébe, az ellene vívott küzdelembe és a közvetlen következményekbe is, de nem igazán tudtak magyarázattal szolgálni a betegség járvánnyá alakulásának körülményeiről, mivel annak kórokozóját és terjedését csak a század végén sikerült feltárni és bizonyítani. A kolerajárvány több alkalommal is világjárvánnyá alakult, így a kutatók többször újrazvizsgálták, illetve újraértelmezték az előzményeket, az eseményeket és a következményeket.

A kutatói munka során fontos szempont volt, hogy pontos ismereteket szerezzünk a kolerajárvány eseménytörténetéről, a különböző államok járvánnyal szembeni küzdelméről. A Magyar Királyság a Habsburg Birodalom részeként természetesen igazodott a központi rendelkezésekhez. Egyrészt vizsgálatunk tárgyát képezte, hogy Európa különböző politikai berendezéssel rendelkező államai milyen módon reagáltak erre a kihívásra. A téma teljes, a nemzetközi szakirodalmat átfogó kutatására és elemzésére nem volt lehetőségünk, elsősorban azokat a fontosabb eseményeket vizsgáltuk és azokra a döntési folyamatokra kerestük a választ, amely a magyarországi eseményekkel kapcsolatba hozhatók.

A kolerajárvány kortárs forrásai elsősorban azok a rendeletek, híradások, folyóiratok, amelyek a járvánnyal egyidőben vagy közvetlenül utána jelentek meg. A kolerajárvány történetének korai krónikásának tekinthetjük Nottidge Charles MacNamara brit orvost, aki Indiában a kolera őshazájában teljesített szolgálatot és a bengáli hadsereg sebészeként is tevékenykedett, s már 1876-ban leírta az ázsiai kolera történetét.¹² August Hirsch 19. századi német orvos és orvostörténész, akit a patológia történeti-főljajzi munkája elismeréseként neveztek ki professzorrá, a bakteriológiai felfedezések időszakában írt a kolerajárványról.¹³ Heinrich Haeser német orvos szintén számos orvostörténeti munkát közölt már a járvány utáni közvetlen időszakban, amelynek a járványok kialakulásai és hatásai voltak a fókuszában.¹⁴

Jól látható, hogy az első leírások és történeti feltárások elsősorban orvos-történészekről származtak és leginkább leíró jellegűek voltak. A századfordulón már jobban ismerték a

¹² MacNamara, Nottidge Charles: A history of Asiatic cholera. London, 1876.

¹³ Hirsch, August. Handbook of geographical and historical pathology. London, 1883.

¹⁴ Haeser, Heinrich: Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten, Bd. 3: Geschichte der epidemischen Krankheiten. Jena, 1882.

betegséget, sok tekintetben új szemszögből közelítették meg az eseményeket. Georg Sticker¹⁵ járványtörténeti munkái között kifejezetten fontos szerepet töltött be a kolera. Erwin Heinz Ackerknecht Szczezinben született, de az Egyesült Államokban lett elismert orvostörténész forradalmi munkákat írt a betegségek társadalmi hatásairól.¹⁶

Az első kolerajárvány idején az államhatalmak történeti komparatív feltárása szempontjából megkerülhetetlen Peter Baldwin *Contagion and the state in Europe, 1830-1930* című munkája.¹⁷ Az amerikai történészprofesszor számos európai és amerikai összehasonlító történeti munkát írt. Ezek közül az egyik a legfontosabb az európai államok kolerajárványára vonatkozó ismeretek bemutatásában.

A leginkább feltárt és több szemszögből is bemutatott terület Poroszország az első kolerajárvány idején. Irene Poczka a Tübingeni Egyetem Orvostörténeti Intézete tudományos munkatársának fő kutatási területe az európai egészségpolitika és közegészségügy 19. századi története. Munkássága leginkább az első európai kolerajárvány társadalmakra gyakorolt hatásairól, főként a poroszországi eseményekre vonatkozóan volt kiemelkedő. Richard S. Ross III nagy jelentőségű a poroszországi járványtörténeti események és a környező államok (a Habsburg Birodalom, Oroszország és a Kongresszusi Lengyelország területe) viszonyrendszerében, különösen nagy tekintettel a lengyel felkelés közvetlen és közvetett hatásaira, illetve az ezekből eredő egészségügyi reformokra.¹⁸ Barbara Dettke szintén Poroszország, Posen és Szilézia 1830-1831-es kolerajárvánnyal szembeni harcát írta le nagy részletességgel, kitérve a lengyel területekre is.¹⁹ A munkában részletes demográfiai vonatkozású leírásokat is közölt a szerző regionális bontásban is.

A járvánnyal Európában először Oroszország szembesült. A többi állam is árgus szemekkel figyelte az ott zajló eseményeket, ami befolyásolta a döntéshozatalukat. Roderick E. McGrew történészprofesszor az orosz történeleméről írt műveinek jelentőségét nehéz túlbecsülni, melyekből számunkra az oroszországi kolerajárvány 1823–1832 közötti időszakára vonatkozó írása nemcsak az Orosz Birodalomra, hanem egész Kelet-Közép-Európa területét tekintve is hasznosak voltak.²⁰ Leonyid Vlagyimirovics Viszkocskov [Леонид Владимирович Выскочков] és Alla Alekszandrovna Selajeva [Алла Александровна Шелаева] szentpétervári

¹⁵ Sticker, Georg: *Abhandlungen aus der Seuchengeschichte und Seuchenlehre. II. Band: Die Cholera.* Giessen, 1912.

¹⁶ Ackerknecht, Erwin Heinz: *Anticontagionism between 1821 and 1867.* In: *Bulletin of the History of Medicine* Vol. 22 The Johns Hopkins University Press, 1948. 562–593.

¹⁷ Baldwin, Peter: *Contagion and the state in Europe, 1830-1930.* Cambridge University Press, 2004.

¹⁸ Ross III, Richard S: *Contagion in Prussia, 1831. The Cholera Epidemic and the Threat of the Polish Uprising.* North Carolina, 2015.

¹⁹ Dettke, Barbara: *Die asiatische Hydra: Die Cholera von 1831/31 in Berlin und den preussischen Provinzen Posen, Preussen und Schlesien.* Berlin, 1995.

²⁰ McGrew, Roderick E.: *Russia and the Cholera 1823-1832.* Madison, 1965.

orosz történészek Oroszországra és Kelet-Európára vonatkozó írásai kitűnően használhatók.²¹ Robert Pollitzer²² kiterjedt kutatásokat végzett a pestis és kolerajárványok területén, különösen nagy hangsúlyt fektetve Kelet-Európára.

Gunther E. Rothenberg hadtörténész leginkább a Habsburg katonai és a napóleoni háborúkról szóló publikációiról ismert, elsősorban a Habsburg Birodalom határvédelméről és a pestis elleni egészségügyi kordonokról szóló írása volt számunkra jelentős, amelyben a Habsburg Birodalom déli katonai határőrvidék működését mutatja be.²³ Az itt kialakított védelmi rendszerek az Oszmán Birodalom felől nem csak határvédelmet, hanem a járványok elleni védekezés alapját is jelentette.

Olaf Briese kultúrával, kultúrtörténettel foglalkozó tudós négy kötetben jelentette meg az *Angst in den Zeiten der Cholera*²⁴ (Félelem a kolera idején) című művét. A kötetek közül három tematikus forráskiadvány, amely kizárólag az 1831-1832-es németországi járványra vonatkozik. Az egész munka középpontjában az első kötet áll, amely „A baktériumok kulturális eredetéről”²⁵ szól. Itt Briese először körképet készített az 1831-1832-es kolerajárványra adott tudományos és társadalmi reakciókról. Bemutatta, hogyan változott fokozatosan a kolera megértése a tudomány, a közvélemény, a közigazgatás és a katonaság reakcióiban. Az elképzelések és gyakorlatok leírása után bemutatta a kor betegséggel szembeni félelmeit és az ezek leküzdésére kidolgozott stratégiákat. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a gazdag forrásbázist felhasználó munka elsősorban a német területeket vizsgálja, Európa más területeiről elnagyoltan esik szó. Briese kutatása elsősorban az 1831-1832-es járványra vonatkozik, a 19. század későbbi kolerajárványai már kevésbé jelennek meg, viszont a tudomány csak a század végén bizonyította a baktériumok létezését.

Amanda J. Thomas író, nyelvész és történész – aki különösen a társadalom- és orvostörténet iránt érdeklődik – több munkáját is a kolerának szentelte. Számunkra elsősorban az első kolerajárványra vonatkozó monográfia volt fontos, amely a brit események szempontjából releváns.²⁶ George Newman az angol egészségügyi minisztérium első főorvosa

²¹ Выскочков, Леонид Владимирович – Шелаева, Алла Александровна: Холерная пандемия 1830–1831 гг. в Российской империи по воспоминаниям и письмам, газетным заметкам, текстам административных указов и другим личным и официальным источникам. In: *Studia Historica Gedanensisa*. TOM. XII. 2021.

²² Pollitzer, Robert: Cholera studies. History of Disease. In: *Bulletin of the World Health Organization*. 1954 (10/3). (421-461).

²³ Rothenberg, Gunther E.: The Austrian Sanitary Cordon and the Control of the Bubonic Plague: 1710-1871. In: *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, Volume XXVIII, Issue 1. (1973). 15–23.

²⁴ Briese, Olaf: *Angst in Zeiten der Cholera. Über kulturelle Ursprünge des Bakteriums*. Akademie Verlag, Berlin, 2003.

²⁵ Briese, Olaf: *Angst in den Zeiten der Cholera*; vol. 1, „Über kulturelle Ursprünge des Bakteriums”

²⁶ Thomas, Amanda J.: *Cholera. The Victorian Plague*. Barnsley, 2015.

volt, akinek az állam egészségügyi szabályozása és fejlődése terén született munkáját vizsgáltuk.²⁷

Főként a 19. századi járványok franciaországi demográfiai következményeivel foglalkozott Patrice Bourdelais, francia demográfus és történész, aki a Centre national de la recherche scientifique igazgatója. Különösen hangsúlyos kutatásaiban a városok, a járványok okozta többlethalandóság, az európai országok összehasonlító leírása. Legfontosabb munkái között található a kolera történetével és következményeivel foglalkozó munkákat is.²⁸ A *Városi járvány-e a kolera? Tények és példák*²⁹ a Világtörténet hasábjain 1988-ban magyar fordításban is megjelent. Louis Chevalier francia történész és demográfus a 19. század első kolerajárványáról írt munkájában ismertette a Franciaországban a járvány okozta helyzetet, különösen hangsúlyos a francia nagyvárosok demográfiai viszonyai, és a felfokozott társadalmi feszültségek vizsgálata.³⁰ Asa Briggs elsősorban a viktoriánus kor jeles szakértője volt. Társadalomtörténeti munkái között fontos szerepet kapott a járványok szerepének vizsgálata is. Briggs hiányolta az európai társadalmakat ért hatás összehasonlító elemzéseket. Ugyanakkor vitázott azokkal a nézetekkel, mely szerint az osztálykülönbségek igazán kiéleződtek volna a kolera következményeként. Igaz, ezt elsősorban Angliára vonatkoztatva fektette le. Azt elismerte, hogy a helyi közigazgatás számára jelentős kihívást jelentett és lerántotta a leplet számos társadalmi és politikai problémáról. Briggs előremutatva irányt kívánt szabni a kolerajárványok társadalomtörténeti szerepének vizsgálatához, ehhez öt célterületet jelölt meg: a demográfiai viszonyok; a gazdasági és társadalmi szerkezet és reakciók; a politikai körülmények; a kormányzat, a közigazgatás és az önkéntes erőfeszítések kapcsolata, valamint az orvosi ismeretek feltárása.³¹

Richard J. Evans brit történész elsősorban német történelemről írt jelentős munkákat. Evans szoros kapcsolatot látott a járványok és a felkelések között. Evans főbb munkái közé tartozik a *Death in Hamburg*³² (Halál Hamburgban), amely a 19. századi németországi osztálykonfliktusról és liberális kormányzásról szól a hamburgi kolerajárványok példáján, statisztikai módszereket alkalmazott az iparosodó társadalom társadalmi egyenlőtlenségének

²⁷ Newman, George: Health and Social Evolution. London, 1931.

²⁸ Bourdelais, Patrice: Visages du choléra, Paris. Belin, 1987.; Une peur bleue, Histoire du choléra en France, Paris. Payot, 1987.

²⁹ Bourdelais, Patrice: Városi járvány-e a kolera? Tények és példák (Le cholera, épidémie urbaine? Faits et représentations). In: Világtörténet, 1988. 4. szám, (72–78).

³⁰ Chevalier, Loius: Le choléra: la première épidémie du XIXe siècle: étude collective présentée. Bibliothèque de la Révolution de 1848, Tome XX. La Roche-sur-Yon: 1958.

³¹ Briggs, Asa: Cholera and Society in the Nineteenth Century. In: Past and Present, Volume 19, Issue 1, 1961. 76–96.

³² Evans, Richard J.: Death in Hamburg: Society and Politics in the Cholera Years, 1830–1910, Oxford, Clarendon Press, 1987.

feltárására. Az *Epidemics and Revolutions. Cholera in Nineteenth-Century Europe*³³ című tanulmánya szoros kapcsolatot rögzített a 19. századi járványok és a felkelések között Európában. Kiemelte, hogy a század első felében az ismeretlen betegség sokkal jelentősebb hatást gyakorolt, a század végén az államhatalmak és az orvosi intézkedések pedig már fel tudták tartóztatni a járványok terjedését, illetve a társadalmi feszültségek is ezáltal enyhébbek maradtak.

Charles Ernest Rosenberg amerikai orvostörténész számos járványtörténeti munkát jegyez, amelyek között a kolera Egyesült Államokban történő előfordulásai igencsak jelentősek. Rosenberg szerint a kolerajárvány nemcsak az orvosi ismeretek fejlődését, hanem az amerikai társadalmi gondolkodás tartós változásait is eredményezte. Leírását New Yorkra, a társadalom legfejlettebb központjára összpontosította.³⁴ Rosenberg véleménye szerint központi szerepet játszott az eszközökbe vetett hit és az a feltételezés, hogy a társadalmi szerveződés és a tudományos kutatás együttesen hatásos eszközt jelent a kolera leküzdésére.³⁵

1.2 Az első kolerajárvány a magyar történetírásban

A magyar történelem nagyobb összefoglaló monográfiáiban egy-egy rövid bekezdésnél nem találhatunk sokkal többet az Európát elérő első kolerajárványról, az az ellen folytatott védekezésről és következményeiről. A járvánnyal kapcsolatos szakirodalom több részre tagolható: járvány-, hely-, illetve régiótörténetet, orvostörténeti megközelítések; kolerafelkelések, demográfiai jellegű kutatások. Az 1831-es kolerajárvánnyal jelentős számú szakirodalom foglalkozik járvány-, orvos- és kórtörténeti, demográfiai aspektusból is. A Magyar Királyság területét érintő járványtörténeti eseményekkel a 19. század végén és a 20. század első felében elsősorban orvostörténészek foglalkoztak. Ezek azonban főként a betegség Magyarországon történő megjelenésétől, illetve országos járvánnyá alakulásától vizsgálja az eseményeket.

A Magyarországot érintő járvány elleni védekezés alapját a korábbi, elsősorban a pestis idején kialakult védelmi rendszerek alapján határozták meg, amelyet az 1770-ben Mária Terézia idején kiadott *Generale Normativum in Re Sanitatis* című egészségügyi alaprendelete tartalmazott.³⁶

³³ Evans, Richard J.: *Epidemics and Revolutions. Cholera in Nineteenth-Century Europe*. In: *Epidemics and ideas. Essays on the historical perception of pestilence. Past and Present Publications*. Terence Ranger-Paul Slack. New York: Cambridge University Press, 1992. 149–174.

³⁴ Rosenberg, Charles E.: *The Cholera Years: The United States in 1832, 1849 and 1866*. The University of Chicago Press, 1962.

³⁵ Rosenberg, Charles E.: *Cholera in Nineteenth-Century Europe: A Tool for Social and Economic Analysis. Comparative Studies in Society and History*. Vol.8, No4. Cambridge University Press, 1966. 452–463.

³⁶ Balázs Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete*. 1–2. kötet. Magyar Tudománytörténeti Intézet Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár Piliscsaba – Budapest, 2007.

Az 1831-es kolerajárvánnyal foglalkozó történeti munkák nagy része nem komplex módon közelíti meg a járvány eseménytörténetét, azok elsősorban valamely térségre, vármegyére vagy településre fókuszáltak. Emellett rendszerint bemutatásra került a járványveszély kialakulása, az országos következmények feltárása is. A Magyar Királyságban, illetve Erdélyben szinte minden régióra, törvényhatóságra született valamilyen fajta leírás, összegzés, következtetés a járványra vonatkozóan (többek között: Abony,³⁷ Bereg,³⁸ Csanád,³⁹ Fejér,⁴⁰ Győr,⁴¹ Hunyad,⁴² Jászság,⁴³ Nyitra,⁴⁴ Tolna,⁴⁵ Somogy,⁴⁶ Sopron,⁴⁷ Vas,⁴⁸ Veszprém,⁴⁹ Zala,⁵⁰ Buda és Pest,⁵¹ Siófok,⁵² Gyula és Vári⁵³). Léteznek továbbá nagyobb régióra vonatkozó munkák, mint például Havasdi József munkája a Duna menti zárvonalakról a Dél-Dunántúlon⁵⁴.

A törvényhatóságokra és régiókra vonatkozó leírások már a járvány utáni időszakban közvetlenül is bemutatásra kerültek. Különösen jelentős számunkra Cserszky Antal *A cholera Beregh vármegyében* című leírása, mivel az orvos részt vett 1831-ben a kolera leküzdésében Munkács körzetében, így elsőkézből értesülhetünk a korabeli helyi viszonyokról, egészségügyi helyzetről, a központi és a helyi intézkedésekről. Fontosnak tekinthető Kótyuk Erzsébet írása a

³⁷ Zsemlye János: Az 1831-es kolerajárvány Abonyban. In: Orvostörténeti Közlemények 102-104. Vol. XXIX. Főszerkesztő: Antall József. Budapest, 1983.

³⁸ Cserszky Antal: A cholera Beregh vármegyében. In: Orvosi Tár. II. év, 6. kötet, 5. füzet. Pest, 1832.

³⁹ Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Makó, 1928. 118.

⁴⁰ Szima Viktória: A „Napkeleti” kolera tombolása 1831-ben – az első hazai kolerajárvány és Fejér megye. Interneten elérhető: https://mnl.gov.hu/mnl/fml/hirek/elozo_szazadok_jarvanyai

⁴¹ Valló István: Az 1831 évi kolera története Győrött (I. közlemény). In: Győri Szemle. 1. évfolyam, 1-3.szám. Győr, 1930. 33-54. Valló István: Az 1831 évi kolera története Győrött (Második, befejező közlemény). In: Győri Szemle. 1. évfolyam, 4-6.szám. Győr, 1930. 142-161.

⁴² Lugosi Fodor András: Leírása azon járvány cholera nyavalyának, a mely Hunyadvármegyében 1831. eszt. július 27-én ütött ki. Pest, 1832. Lásd: Kiss László: a kolera hunyad vármegyében, 1831-ben – Lugosi Fodor András megyei főorvos elfelejtett irata a koleráról. In: Székelyföld - 24. évf. 7. sz. (2020. július). 117-126.

⁴³ Zádorné Zsoldos Mária: Az 1831. évi kolerajárvány a Jászságban. In: Zounuk 14. Szolnok, 1999.

⁴⁴ Nagy József: A cholera Nyitra megyében 1831-től 1874-ig. Nyitra, 1876.

⁴⁵ Havasdi József: Egészségügyi zárvonalak Tolna megyében az 1831. évi kolerajárvány idején. In: Aetas, 27. évf. 3. szám. 2012.

⁴⁶ Bodosi Mihály: Adatok a XIX. század Somogy megye kolerajárványaihoz, Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 27. Kaposvár, 1996. 113–143.

⁴⁷ Réthly Endre: Az 1831–1832. évi kolerajárvány Sopronban. In: Soproni Szemle, XXVIII. évfolyam 4. szám. Sopron, 1974.

⁴⁸ Regős János: Politikai és társadalmi harcok Vas megyében az 1831/32. évben „dühösködő epemirigynyavalya” idején. In: Vasi Szemle, 1962., 1. szám. 91–95.

⁴⁹ Mészárosné Varga Mária: Az 1831-es kolerajárvány Veszprém megyei története. In: Orvosi Hetilap, 1980; 121. évfolyam, 4. szám. 223–226.; Dávid Zoltán: Az 1831. évi kolera pusztítása Veszprém megyében. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából - A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3. Veszprém, 1984. 293–312.

⁵⁰ Czigány László: Az 1831. évi kolerajárvány Zalában. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból - Zalai Gyűjtemény 21. Zalaegerszeg, 1985. 79–91.

⁵¹ Bártfai Szabó László: Adatok az 1831-i koleratörténetéhez Budán és Pesten. In: História. Szerk.: Horváth Károly. 3. évf., III. kötet, III. füzet, 1930. 132–141.; Eckstein Frigyes: A járványos kolera okai, különös tekintettel annak eredetére Pesten. Orvosi Tár III. 1831. 148–170.

⁵² Haug Antal: Kolerajárvány Siófokon 1831-ben. Siófok, 1981.

⁵³ Gecsei Lajos: Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. Békéscsaba, 1985.

⁵⁴ Havasdi József: Duna menti zárvonalak az 1831. évi kolerajárvány idején Dél-Dunántúlon. Doktori disszertáció. Pécs, 2011.

Kolerajárványok az Északkeleti-Felvidéken a 19. században, különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyére, aki elsősorban a járványtörténetről szóló ismert munkákat kivonatolt.⁵⁵

Az első írások inkább visszaemlékezések voltak Barta István szerint, aki a járvány pesti megmozdulásairól írt munkájában⁵⁶ arra hívta fel a figyelmet, hogy a megmozdulások a belső társadalmi erjedésnek egyik tünete volt, amely a polgári fejlődés előtt elzárt utat fészegette. A felvidéki parasztmozgalom pedig a forradalom irányába elinduló fejlődés első hullámának tetőzését jelentette.

A betegség kialakulásának, terjedésének orvostörténeti megközelítése elsősorban abból építkezett, hogy a betegség orvoslásával, az egészségügyi rendszer személyi és intézményi háttérével foglalkozott. Bálint Nagy István *Az első cholerajárvány története és gyógymódja* kifejezetten a járvány orvostörténeti háttérére, az orvosi rendelkezésekre és a betegség kezelésének korabeli módjaira terjedt ki.⁵⁷

A kolera a Magyar Királyság határainál történő megjelenéséről és az ország belső területeire való bejutásáról elsőként Rigler Gusztáv írásaiban találkozhatunk széleskörűen,⁵⁸ aki egy folyamatként mutatta be az Európa felé közeledő pandémiát és a Magyarországon is jelentkező megbetegedéseket. Rigler részletesen vizsgálta a Magyar Királyi Helytartótanács iratait, az utasításokat és a jelentéseket. Az okokat, a terjedést és a járványhelyzet kialakulását taglalva írásában elsősorban a központi hatalom véleményei tükröződtek. Rigler *Az 1831-iki (első) cholera betörésének története* című munkájában az első világjárvány leírásától és a betegség Habsburg Birodalom határán történő megjelenésétől vizsgálta az eseményeket, annak a Magyar Királyság teljes területén való elterjedéséig. Ez az időszak kevésbé feldolgozott a járványtörténeti munkákban.

A témánkhoz kapcsolódó szűk keresztmetszetben az 1831-es kolerajárvány és a királyi biztosi működés együttes értékelésére, a járványtörténet és a királyi biztosi szerepkör bemutatása terén kevés kutatás ismert. Talán ide sorolható Angelovics Helga munkája: *Vay Miklós királyi biztosi működése a koleralázadás idején*.⁵⁹ Ebben bemutatásra került egyrészt a

⁵⁵ Kótyuk Erzsébet 2003. *Kolerajárványok az északkeleti-Felvidéken a 19. században, különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyére*. In: Ditor ut dítem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 80. születésnapjára. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum. Budapest, 2003. 283–305.

⁵⁶ Barta István: Az 1831. évi pesti koleramozgalom. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 14. Budapest, 1961. 445–470.

⁵⁷ Bálint Nagy István: Az első cholerajárvány története és gyógymódja. In: Orvosi Hetilap. 75.évf., 52.sz. 1931. 1233–1235.

⁵⁸ Rigler Gusztáv: Az 1831-iki (első) cholera betörésének története. Kolozsvár, 1915; A közegészségtan és a járványtan rövid tankönyve. Budapest, 1922.

⁵⁹ Angelovics Helga Vay Miklós királyi biztosi működése a koleralázadás idején (1831). In: Opuscula historica I. Történeti tanulmányok a XIV. és XV. Eötvös Konferenciáról. Szerkesztette: Ternovác Bálint. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. (75–96)

járvány terjedése, az ellene folytatott védekezési eljárások és Vay Miklós királyi biztosi működése is. Munkájának leghangsúlyosabb része – nem véletlenül – az intézkedések következtében megjelenő felkelések és lázongások elleni hatalmi fellépés történetének elbeszélése, melyben kiemelt szerepe volt a királyi biztosnak is. A kutatás szakirodalmi és levéltári forrásokra alapozva egyszerre nyújt hiteles képet a kolerajárvány terjedéséről, valamint Vay Borsod, Heves és Gömör vármegyei munkásságának elemzéséről is. A királyi biztosi szerepkör vizsgálata azokban a vármegyékben, ahol a járvány következtében lázadásokra is sor került, sokkal inkább jutott a történészi kutatások fókuszába. A summázatokban emiatt gyakran a biztosok teendőit a rend fenntartásában és az esetleges megmozdulások lecsendesítésében írták körül. A munka a járvány Európába és Magyarországra jutásának elméletei között korábbi leírások következtéseiből olyan tényinformációkat közölt, amelynek hitelessége mind a mai napig jelentősen vitatott. Az egyik ilyen a betegségnek a lengyel felkelés leverésére küldött tatárok által történő behozása, a másik pedig Galícia felől ruszin sófuvárosokon keresztüli elterjesztése Magyarország területén.

A téma feldolgozása a történelem folyamán nem volt mentes a prekoncepciós ideológiai megközelítésektől. A járvány elleni intézkedések elszenvedője elsősorban a szegényebb lakosság volt, így az a társadalmi feszültségeknek és a felkeléseknek is az egyik gyújtópontja lett. A világháborúk utáni történetírás már egyértelműen kapcsolatot keres a társadalmi elégedetlenségből fakadó felkelések és a járvány elleni küzdelem között. A kolerajárvány és a főként annak következtében, illetve azzal párhuzamosan jelentkező megmozdulások és felkelések mindig is a magyar történelmi kutatások érdeklődésének egyik középpontjában voltak. Nem véletlen, hogy a két eseménysorozatot a legtöbbször együtt említik és annak bemutatásában is szoros párhuzamok fedezhetők fel. A kutatások során mindenképp kiemelendő Balásházy János korabeli beszámolója az eseményekről,⁶⁰ illetve Tilkovszky Lóránt munkája *Az 1831. évi parasztfelkelés*⁶¹, de jelentős a pesti lázadással kapcsolatban Horváth Gyula⁶² írása és a korábban említett Barta István tanulmánya⁶³ is.

A téma historiográfiai bázisában különleges helye van a fontos történelmi személyeket érintő kutatásoknak, akik kisebb-nagyobb szerepeket töltek be a járvány kezelésében. Számos esetben nem kifejezetten a járvány elleni küzdelemben tanúsított helytállás miatt kapták meg ezt a kitüntetett figyelmet, hanem a biográfiai munkák során felmerülő kiegészítő

⁶⁰ Balásházy János: Az 1831dik esztendői felső magyarországi zendüléseknek történelmi leírása. Kiadta Balásházy János, a' Nemzeti Tudós Társaság' rendes tagja. Pesten, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. 1832.

⁶¹ Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. Budapest, 1955.

⁶² Horváth Gyula: A pesti kolera-lázadás 1831-ben. In: Némethy Károly – Bodó Jusztin (szerk.): Tanulmányok Budapest múltjából. Budapest, 1943.

⁶³ Barta István: Az 1831. évi pesti koleramozgalom. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 14. Budapest, 1961. 445–470.

kutatások, a kolerajárvány elleni küzdelmek történetét, valamint az azzal összefüggésben kialakuló társadalmi problémák és feszültségek kutatását érintették. Kossuth Lajos kolerajárvány során betöltött szerepét⁶⁴ sokan sokféleképpen „megénekelték”, s bizony nem mehetünk el amellett, hogy annak értékelése inkább a nimbuszát emelte, mintsem objektív helyzetértékelést jelentett volna. A kutatók sok esetben a sátoraljaújhelyi kolerafelügyelőből a járvány elleni küzdelem élharcosát és legfontosabb szereplőjét kreálták hősiükből. Kossuth kolerabizottságban betöltött szerepét taglaló történeti munkák elemzését Bodnár Krisztián végezte el és mutatta be.⁶⁵ A munkák jelentős részben egymástól, illetve egy korábbi ősforrásból átvett nézőpontot mutatnak be, amely elsősorban a vármegyei tisztikar, valamint a királyi biztos rossz döntéseit és nem megfelelő helyzetkezelését nevezik meg okként a lakosság lázongására.

Az egészségügy történetéről számos jelentős munka született már a vizsgált korszakban is. Linzbauer Xavér Ferenc *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* című hétkötetes munkája a magyar egészségügyre vonatkozó királyi, helytartósági rendeleteket tartalmazza I. Istvántól 1848-ig.⁶⁶ A harmadik kötet harmadik része az 1821–1831 közötti időszakot, a harmadik kötet negyedik része pedig az 1831–1835 évek egészségügyi eseményeit tartalmazza, köztük a kolerajárvány ideje alatti Magyar Királyi Helytartótanács a hivatalos jelentéseit, rendeleteket,⁶⁷ ami rendkívül hasznos volt számunkra a járvány elleni védekezés központi hivatali szervezet működése szempontjából. Jelentős volt Bugát Pál *Magyar orvosrend névsora* és az általa sokáig szerkesztett *Orvosi Tár*. Eckstein Frigyes 1831-ben a meginduló Orvosi Tár szerkesztő munkatársa, aki felismerte a kényszerhelyzetben a nagy szakmai lehetőséget, minden kolerairodalmat elolvasott. Gyakorlatilag az Orvosi Tár első példányai koleraszámoknak tekinthetők. Eckstein később megírta a honi kolerajárvány első szakszerű feldolgozását (*Die epidemische Cholera. Beobachtet in Pest, in den Monaten Juli, August u.; September 1831.*)⁶⁸ A későbbi időszakból kiemelkedő munkák volt még Hahn Géza *A magyar egészségügy története*⁶⁹, Magyary-Kossa Gyula jelentős munkája, a *Magyar orvosi emlékek*⁷⁰, Gortvay

⁶⁴ Magyary-Kossa Gyula: Kossuth Lajos mint kolerabiztos. In: Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. 1.köt. Budapest.1929. 301–305.; Barta István: Ismeretlen Kossuth-dokumentum az 1831-i zempléni kolera idejéből. In: Orvostörténeti Közlemények. 38–39.(1966). 301–308.

⁶⁵ Bodnár Krisztián: „...ki fog felelet terhével tartozni, a Tekintetes Úr kétség kívül tudni méltóztatik” Kossuth Lajos és a sátoraljaújhelyi kolerabizottság tagjainak kollektív lemondása 1831-ben. In: Történelmi Szemle 58. évf. 2. sz. (2016.) 303-314.

⁶⁶ Linzbauer Xavér Ferenc: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*. I-VII. Buda, 1852–1861.

⁶⁷ Linzbauer Xavér Ferenc: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*. Tom. III. Sect. IV. Buda, 1861.

⁶⁸ Szállási Árpád: Orvostörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok II. A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei, 124. Magyar Orvostörténelmi Társaság, Budapest, 2018. 51.

⁶⁹ Hahn Géza: *A magyar egészségügy története*. Budapest, 1960.

⁷⁰ Magyary-Kossa Gyula: *Magyar Orvosi Emlékek*. Budapest - Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1929–1933.

György *Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*⁷¹, Széll Kálmán *Az egészségügy története*⁷².

Demográfiai kutatások terén a korszakra és a járványra vonatkozólag számos szakszerű kísérlet történt, a teljes bibliográfiát ebben az esetben is nehéz lenne felsorolni. Fontos információkkal Thirring Gusztáv munkája a nem nemes népesség számáról, valamint az urbanizáció és a városi népesség alakulásáról.⁷³ Fényes Elek statisztikái a korszakban kiemelkedőek,⁷⁴ a népességi adatait a demográfusok többnyire felső becslésként értékelték. Lukács Ágnes egyrészt az 1820-as évek népességi adatairól,⁷⁵ másrészt a járvány demográfiai viszonyairól is több munkát közölt.⁷⁶ *Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége* című munkájában nem csupán a demográfiai elemzések és korrekciók kaptak szerepet, hanem a járvány eseménytörténetével és a védekezés hiányosságainak feltárásával is foglalkozott. Máday Lajos több munkáját is a kolerajárványnak szentelte, több ezek között az 1831-es járvánnyal is foglalkozott.⁷⁷ Faragó Tamás járványtörténeti munkái jelentősek főként Máramaros vármegye járványtani és demográfiai viszonyaira vonatkozóan.⁷⁸ Óri Péter egy nagyobb régió demográfiai leírását végezte el a 18. és 20. század között Pest-Pilis-Solt-Kiskun⁷⁹ vármegyére vonatkozóan, amely az ország egyik legsűrűbben lakott területe volt.⁸⁰

1.3 Perényi Zsigmond, a királyi biztos

A járvány elleni küzdelemben számos tisztség és szerepkör jött létre. A pozíciókat betöltő személyek a különböző szinteken különböző jogkörökkel voltak felruházva. Kijelenthető, hogy a személyi felelősségnek ebben a különleges helyzetben kulcsfontosságú jelentősége volt, akár a védekezés megszervezésében, a legfontosabb döntések meghozatalában, akár a betegek

⁷¹ Gortvay György: *Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*. Budapest, 1953.

⁷² Széll Kálmán: *Az egészségügy története*, Celldömölk, 1996.

⁷³ Thirring Gusztáv: *Történeti statisztikai közlemények* 3. 1959.; *Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig*. In: *Városi Szemle*, 4. évf. 7-8. szám. 1911. (465-492)

⁷⁴ Fényes Elek: *Magyarország statistikája*. I-III. Pest, 1842-1843.; Fényes Elek: *Magyarország leírása*. Pest 1847.

⁷⁵ Lukács Ágnes: *Magyarország népessége törvényhatóságok szerint az 1820-as években*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1978.

⁷⁶ Lukács Ágnes: *Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége*. In: *Orvostörténeti közlemények*, 12. évf. 40. sz. Budapest, 1966.

⁷⁷ Máday Lajos: *Hat nagy kolerajárvány és halandóság*. In: *Demográfia*, 1990. XXXIII. 1-2 (58-95.); *Kolerajárványok és az általános halandóság trendjei Európában a XIX. században*. In: *Demográfia*, 26. évf. (1983) 2-3. sz. Budapest, 1983.

⁷⁸ Faragó Tamás: *A járvány és a források egy történeti demográfus szemével (Adalékok a hagyományos demográfiai rendszer vizsgálatához)*. *Levéltári Szemle*, 58. 4. szám. Budapest, 2008.; *Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig*. In: Faragó Tamás – Óri Péter (szerk.): *A KSH NKI 2005. évi Történeti Demográfiai Évkönyve*, KSH NKI, Budapest, 2005.

⁷⁹ *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye az 1876-os megyerendezés során jött létre. Pest-Pilis-Solt vármegyével egyesítették az addig a Jászok kerületéhez tartozó Kiskunságot a Csongrád vármegyéhez csatolt Kiskundorozsma kivételével.*

⁸⁰ Óri Péter: *Demographic Patterns and Transitions in 18–20th century Hungary. County Pest-Pilis-Solt-Kiskun in the late 18th and early 20th Centuries*, Working Papers on Population, Family and Welfare 10. Budapest, 2007.

ápolásában, vagy a helybeli eljárások kivitelezésében, illetve a járvány okozta egyéb nehézségek leküzdésében.

Perényi Zsigmond Majláth Antallal együtt a Magyar Királyi Helytartótanács által már 1830 végén megbízást kapott a helyzet kezelésére a Magyar Királyság galíciai határszélén. A kinevezett királyi biztosok és a kolerajárvány elleni küzdelem kapcsolata minden régióban más és más, mindezért fontos szerepe van a regionális- és a helytörténeti-, illetve a történeti biográfiai kutatásoknak. De ki is volt Perényi Zsigmond? A királyi biztosi tevékenységét vizsgálva fontosnak tartottuk, hogy életútja is röviden bemutatásra kerüljön, amelyen keresztül még jobban megismerhető a régióval való kapcsolatrendszere, a központi és helyi intézkedések közötti közvetítői szerepköre.

1.3.1 Perényi Zsigmond életpálya-vázlata

A nagy múltú népes Perényi család Ugocsa, Abaúj, Zemplén, Ung és Bereg vármegyékben rendelkeztek földbirtokokkal, a 19. században már elaprózódott birtokszerkezettel és tetemes adósságokkal küzdött. Zsigmond a Beregszász mellett található Beregszászvégardóban született 1783. november 18-án. Zsigmond édesapja, báró Perényi István 1780-ban Bereg megye táblabírója volt, 1805–1809 között Ung vármegye főispáni helytartója és hétszemélyes táblai ülnök. Édesanyja Horváth Éva bárónő volt. Főnemesi rangjának megfelelően kisgyermekként házitanító foglalkozott vele. Elsőként a nagyszombati convictusban tanult, majd Kassán jogi tanulmányokat folytatott. Joggyakorlatait Pesten, majd Pozsonyban végezte. Tanulmányai befejeztével visszakerült a családi birtokra. Ekkor Beregszászban (Beregszászvégardóban) lakott, Nagyszőlősre csupán ugocsai birtokainak igazgatása végett látogatott el. Első felesége Sztojka Júlia, a második Kovachich Leopoldina volt. Fia, Zsigmond, országgyűlési képviselő (1867-1882 és 1892-1896 között), közben Bereg és Ugocsa vármegye főispánja (1882-1889). Unokája, Perényi Zsigmond, belügyminiszter (1919), koronaőr (1933-1946), a felsőház alelnöke (1939-1943), majd elnöke (1943-1944) volt.⁸¹

Perényi részt vett a napóleoni háború idején összehívott országgyűléseken, tevékenyen részt vett a reformkori országgyűléseken, majd az 1848–1849-es első népképviselői országgyűlésnek is központi személyisége lett. Szinte példa nélküli, hogy kilenc országgyűlésen vett részt, hol az alsótábla, hol a felsőtábla munkájában, végül pedig, a szabadságharc idején a felsőtábla elnöki feladatait is végezte. Perényi Zsigmond 1807-es országgyűlésen Ung megye követeként már részt vett. Hivatali pályáját 1808-ban kezdte Bereg megye főjegyzői tisztségének betöltésével. 1811-ben már Bereg megye követének választották, ez évben már másod alispán is lett, majd 1814-től Bereg megye alispánja volt. Perényi az

⁸¹ Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I. kötet. Budapest, 2011. 220.

örökváltság és a jobbágyteher enyhítésének vitái során kezdettől fogva támogatta azt. Ellenzéki magatartásával hamar országos hírnevet szerzett magának, ugyan megszavazta a napóleoni háborúk időszakában a bécsi udvarnak fontos adókat és újoncokat, de feltételeket is szabni kívánt. Az 1811–1812-es országgyűlést követően feljelentés tettek ellene, amely alapján királyi biztosi vizsgálat indult. Átmeneti visszahúzóásával párhuzamosan a magyar politikai életben is változás történt, hiszen beköszöntött az abszolutizmus több mint egy évtizedes országgyűlés nélküli politikai csönd időszaka. Az enyhülést döntően csak az 1823-ban kibontakozó vármegyei ellenállás hozta meg, melynek során a törvénytelen módon, rendeletileg kikényszerített adóbeszedés és újoncozás ellen tiltakoztak a törvényhatóságok. Ekkor háttérbe húzódott, de pár év múlva a magyar politikai életben is változás következett be.

Az 1825-27-es országgyűlésen is részt vett. A felsőtábla tagjaként is részt vehetett volna, azonban nem egyedülálló módon, de azon kevesek között volt, aki a megyei követséget tartotta fontosabbnak. Valószínűleg az alsó tábla politikai keretei között érzett nagyobb lehetőséget a fejlődés előmozdítására. 1790 és 1848 közötti tizennégy országgyűlés összesen több mint hétszáz követe között csupán negyvennégy (5–6%) olyan arisztokrata személyt találunk, akiket a negyvenhat magyarországi vármegye valamelyikében követté választottak. Ebből a szempontból is különlegesnek számított Perényi, hiszen azon kevés számú arisztokrata közé tartozott, aki a korszakban három alkalommal is követi megbízást kapott.⁸²

Az alkotmány védelmében többször felszólat a magyar nyelv, a nemzeti kultúra, a hazai tudomány érdekében. Szárazberky Nagy József jellemzése szerint a legszabatosabb előadásmódú követek egyike volt, aki „feltűnő szép külsővel, férfias, de kellemes hangjával, folyékony előadásában is mindig kimért és mikor kellett, nagyon hatályos előadásával a későbbi időkben is mindenkor a legjelesebb szónokok között foglalt helyet”.⁸³ Kiemelten fontosnak látta az ifjúság magyar nyelvű nevelését. Ezt támasztja alá Széchényi egyik naplóbejegyzése is, amelyben leírja, hogy milyen „a magyar szívet gerjesztő beszédet tartott” ezekről Perényi 1825 szeptemberében.⁸⁴ Perényi Zsigmond hírneve az országgyűlést követően tovább nőtt, amelyet Kölcsey Ferenc meghívása is bizonyít a Szatmár vármegyei tisztújításra készülve. Perényi ismerte Kölcsey munkásságát, amely többek között Bay Györgyön, Bereg megye főszolgabíróján keresztül jutott el hozzá. József nádor tisztelte Perényit hazafiasságáért, és ellenzékisége ellenére közhivatalt kínált fel számára. Ezzel az országgyűlés berekesztése után kilépett a politizálás megyei keretei közül, 1827-1829 között a „rendszeres munkálatokat”

⁸² Melkovics Tamás: Egy atipikus életút: Perényi Zsigmond báró a reformkorban. In: Perényi Zsigmond báró - Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk.: Kedves Gyula és Pelyach István. Budapest, 2020. (13-38) 15.

⁸³ Szárazberky Nagy József (1800-1878) Emlékjegyzetei. Budapest, 1931. 36.

⁸⁴ Oltványi Ambrus (szerk.): Széchényi István: Napló. Millenniumi magyar történelem–Források. Budapest, 2002. 338.

(operátumok) kidolgozó bizottság tagja lett. A bizottság javaslatai a vármegyék közgyűlései elé kerülve a polgári reformok vitaindító anyagaivá váltak.⁸⁵

Perényi 1830-ban felhagyott a vármegyei politizálással és a közigazgatás, illetve az igazságszolgáltatás területén tevékenykedett. Elfogadta a Magyar Királyi Helytartótanácsnál felkínált állást, 1830-1834 között tanácsos.⁸⁶ A báró valószínűleg azért is dönthetett a pozíció elvállalásával, mivel az anyagi helyzete javulását is remélhette ettől. Regisztrálhatóan megnövekedett a báró vagyona és presztízse, erről tanúskodik a birtokainak gazdasági fejlődése is. Ezekben az időkben építették fel a dédai timsógyárát, amely a környéken lévő két bányából származó timkövet dolgozott fel. A gyárban évente kb. 3200-3500 mázsa jó minőségű timsót gyártottak.⁸⁷

A Helytartótanácsnál töltött ideje alatt tört ki Magyarországon a kolerajárvány. 1830-ra elérte a kolera Magyarország határait, királyi biztosokat jelöltek ki az északkeleti galíciai határszélre, hogy a járványt feltartóztassák, a szükséges védelmi és ellátási feladatokat irányítsák. Perényi jól ismerte ezt a területet, megvoltak a személyes kapcsolatai is, hiszen ő és a családja is régóta rendelkezett birtokokkal ezen a vidéken, annak igazgatása végett rendszeresen látogatott el ide és tartott szoros kapcsolatot a helyi közigazgatás grémiumaival. A helytartótanácsi kinevezéséig igazgatta alispánként Bereg vármegyét, Ugocsa vármegye alispáni székében unokatestvére, Perényi Gábor ült a kolerajárvány idejekor, Máramaros vármegyében pedig nővérének férje, Sztojka Imre, a Galícia felé lévő határjáró bizottságnak a tagja lett 1827-ben, amikor Máramaros vármegye táblabírája és követe volt.⁸⁸

Az 1832-1836-os országgyűlésen Perényi születési jogon vett részt a felsőtábla munkájában. Az abszolutizmussal szemben védelmezte a rendi alkotmányosságot, de támogatta az alsótábla társadalmi kezdeményezéseit is. 1834-ben a közigazgatási pályát felcserélte az igazságszolgáltatásival. Kinevezték a Hétszemélyes Tábla bírójává. Részt vett Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos perének fellebbviteli tárgyalásában. Wesselényi esetében a felmentésére, Kossuth perében, pedig ő szavazott a legenyhébb büntetésre. Kossuthot a Királyi Tábla háromévi börtönbüntetésre ítélte, a Hétszemélyes Tábla ezt négy évre szigorította.⁸⁹

1834 végén megkapta Ugocsa vármegye főispáni helytartói tisztségét, 1836 június 22-én lett beiktatva. 1835-ben a Magyar Tudós Társaság is igazgatótanácsának tagjává választotta,

⁸⁵ Melkovics Tamás: Perényi Zsigmond. Bírából vádlott és vértanú. In: Kedves Gyula, Pelyach István (Szerk.): Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. Budapest, 2016. (107-133) 110.

⁸⁶ Ember Győző: A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története. Budapest. 1940.

⁸⁷ Гранчак Иван Михайлович [Hranchak Ivan Mukhailovych] (Ред.): Нариси історії Закарпаття [Narysy istorii Zakarpattia.]. Том I. Ужгород, 1993. 224.

⁸⁸ Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár 1000-1895. 1740–1835. évi törvénycikkek - Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás 7. Budapest, 1901. 453.

⁸⁹ Veliky János (szerk.): Polgárosodás és szabadság – Magyarország a XIX. Században. Budapest, 1999. 84.; Mérei Gyula (szerk.): Magyarország története 1790-1848. I. kötet. Budapest, 1980. 765.

az 1840-tól Magyar Tudományos Akadémiaként működő intézmény oldalfalán található Holló Barnabás készítette dombormű az 1825-27-es országgyűlés legfontosabb alakjait ábrázolja, amelyen Perényi is megtalálható.⁹⁰

Horváth Mihály szerint 1839-ben csak Perényit lehetett a főispánok között az ellenzékhez sorolni.⁹¹ Az 1839-40-es diétán Pálmány Béla bár a főrendiház tagjai között tartja számon,⁹² azonban a főrendi ellenzék megalakulásakor biztosan nem volt jelen és a Főrendi naplóban sem található adat a jelenlétére.⁹³ Bizonyosan kevés ideig lehetett jelen, vagy távol maradt. A szólásszabadság ügyében a sérelmek orvoslását követelték, a lefolytatott perekben pedig Perényi is érintett volt. Az 1843-44-es országgyűlésen volt a legaktívabb Perényi. Támogatta a magyar nyelv hivatalossá tételét, kiállt a szabad királyi városok elavult rendszerének rendezése mellett, támogatta az alsótábla ellenzéki feliratait, szorgalmazta a vallási viszálykodás megszüntetését, kiállt a lelkiismereti szabadság mellett. Fontosnak tartotta a közlekedési viszonyok fejlesztését, melyet a gazdaság és a kereskedelem egyik legfontosabb előmozdítójának tekintett. A hivatalviselőkkel szembeni általános ellenzéki bizalmatlansággal szemben is síkra szállt, sőt igyekezett megvédeni a főispáni méltóságot is, mint vallotta „*mert én ugyan főispán vagyok, de soha meggyőződésemet a kormánynak nem adtam el, és a kormánynak nézetét ott pártolom, ahol igaza van*”.⁹⁴

Az Apponyi-kormány adminisztrátori rendszerének kiépítése következtében, valamint az országgyűlési tevékenysége miatt, illetve a hétszemélyes táblai teendőire hivatkozva felmentették Perényit Ugocsa megye főispáni tisztségéből 1845-ben (főispáni címét meghagyták). Helyére unokatestvére, Perényi Gábor, addigi beregi főispáni helytartó került.⁹⁵

1847-ben részt vett az Ellenzéki Nyilatkozat kiadását előkészítő tanácskozáson. A Nyilatkozat követelte a felelős kormány kinevezését, a közteherviselést, a népképviselést, a törvény előtti egyenlőség bevezetését, a kötelező örökváltság elrendelését és az ősiség eltörlését. A tervezett miniszterjelöltek között rendre szerepelt Perényi neve. Az Ellenzéki Kör terjesztett röpiratain, mint igazságügyi minisztert tüntették fel, Batthyány Lajos a király

⁹⁰ Dancs György: Északkelet-Magyarország története 1790-től 1914-ig. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig. In: Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Beregszász-Ungvár. 2021. 239.

⁹¹ Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. 1–2. kötet. Genf, 1864.

⁹² Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. 2. kötet. Budapest, 2011. 2378.

⁹³ Melkovics Tamás: Perényi Zsigmond. Bírából vádlott és vértanú. 114.

⁹⁴ Főrendi Napló 5. (1843-1844). Felsőleges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven Ötödik Koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kén rendeltetett Magyar-országgyűlésen a méltóságos Fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsony: Az országgyűlési Irományok Kiadó. 144.

⁹⁵ Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825-1848. 1.kötet. 221.

személye körüli miniszteri pozícióban látta volna szívesen. Végül nem vállalta a miniszterséget.⁹⁶

Az országgyűlés felső házának másodelnöke lett, Majláth György elnök távollétében vezette azt.⁹⁷ Tagja volt az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, rendszeresen számolt be a az országgyűlés előtt a hadi helyzet alakulásáról. Követte az országgyűlést és a kormányt Debrecenbe, Szegedre, majd Aradra is. Perényi kezdetektől támogatta Kossuth indítványát a Habsburg-ház trónfosztásáról. 1849. április 24-én Almásy Pál képviselőházi alelnök, Szacs vay Imre képviselőházi jegyző mellett a felsőház másodelnökeként aláírásával hitelesítette a Függetlenségi Nyilatkozatot.⁹⁸ Perényi nem kívánta a forradalmat, de miután elkerülhetlenné vált a helyzet később volt meghalni, mintsem a haza iránti hűtlenséggel kikerülni ez alól. Az augusztus 15-én a világosi fegyverletétel után a Bohus-kastélyban tartóztatták le, és Pestre szállították. 1849. október 24-én reggel Szacs vay Imre képviselőházi jegyzővel és Csernus Manó miniszteri tanácsossal együtt végezték ki a pesti Újépület falai mellett. Kossuth Lajos ezt írta róla: „*Neked, te kimagasló alak, ki abból az időből egyedül állasz, neked leborulok emléked előtt... Mesterem!*” Perényi Zsigmond sírja a budapesti Fiumei Úti Sírkert Nemzeti Emlékhely területén található.⁹⁹ A szabadságharc leverése után az osztrák birtokait, beregardói kastélyát elkobozták.¹⁰⁰

1.3.2 Perényi Zsigmond a történetírásban

Perényi Zsigmond személyéről a különböző almanachokban többnyire ugyanazokkal az információkkal találkozhatunk, amelyekben gyakran a helytartótanácsi működésekor fellépő kolerajárvány ideje alatti királyi biztosi tevékenysége említést sem kapott.¹⁰¹ Perényi biográfiájával kapcsolatban az utóbbi évekig nem büszkélkedhetett a magyar történírói társadalom igazán komoly eredményekkel. Több jelentős munka született a báró életének különböző szakaszairól, azonban a történésztársadalmat más, a báró rendkívül sokszínű és fontos tisztségeket betöltő életpályájának a reformkor történetével összekapcsolódó fajsúlyosabbnak ítélt témái izgatták. A Perényiről szóló első életrajzi munka 1899-ben, a vértanú halálának 50. évfordulója alkalmából készült el Feöldy Doby Antal által Nagyszőlősön, többnyire összefoglaló jellegű munka a báró életéről és elsősorban a vértanúságának, illetve államférfiúi nagyságának kívánt emléket állítani.¹⁰² A Vasárnapi Ujság 1871. március 19-i

⁹⁶ Melkovics Tamás: Perényi Zsigmond. Bírából vádlott és vértanú. 118.

⁹⁷ Beér János: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Budapest, 1954. 34.

⁹⁸ Beér János: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. 720-733.

⁹⁹ Csatóry György: Levéltári kalászatok. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 158.

¹⁰⁰ Keresztyén Balázs: A Perényiek és báró Perényi Zsigmond élete, és emléke Ugocsában. KMKSZ, Ungvár, 2000. 146.

¹⁰¹ Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848. 1. kötet. 221.

¹⁰² Feöldy Doby Antal: Báró Perényi Zsigmond a magyar nemzet dicső vértanújának élete. Nagyszőlős, 1899.

számában megjelent cikk nagyrészt megegyezik Doby munkájával.¹⁰³ A legújabb kori történetírás időszakában Jónás Károly¹⁰⁴ és Fónagy Zoltán által készített összegző ismertetést a Magyar Országgyűlés elnökeiről, illetve az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vértanúiról szóló kötetekben. A kárpátaljai helytörténetírók részéről Keresztyén Balázst kell megemlítenünk, aki *A Perényiek és báró Perényi Zsigmond élete, emléke Ugocsában* címmel adta ki munkáját 2000-ben.¹⁰⁵ Melkovics Tamás tanulmánya a báró politikai és hivatali pályafutását a kezdetektől bemutató tanulmánya *Perényi Zsigmond báró. Bírából vádlott és vértanú* címmel.¹⁰⁶ 2020-ban jelent meg Kedves Gyula és Pelyach István szerkesztésében egy, az eddigi legnagyobb lélegzetvételű tanulmánykötet Perényi Zsigmondról az 1848–1849. évi országgyűlési mártírok sorozat keretében.¹⁰⁷ Életútjának eddigi legtágabb körben történt ismertetése során Melkovics Tamás egy széleskörű politika pályafutást mutatott be az *Egy atipikus életút: Perényi Zsigmond báró a reformkorban* című tanulmányában; Pelyach István *Perényi Zsigmond báró az 1848. márciusi forradalmi napokban Pozsonyban és Bécsben*, Miskolczi Ambrus *Az Erdéllyel való unió és Perényi kormánybiztossága*, illetve Kedves Gyula *Régi forma új közegben. Perényi a forradalom és szabadságharc felsőházának élén*, valamint Hermann Róbert „...igen munkátlan ember” (?) *Perényi Zsigmond báró az Országos Honvédelmi Bizottmányban* tanulmányok elsősorban a szabadságharchoz köthető tevékenységét boncolgatta több szegmensből vizsgálva; Csorba György jogász pályáját és Hétszemélyes táblai munkásságát vizsgálta *Perényi Zsigmond jogász pályafutása és a Hétszemélyes Főtörvényszék megszervezése* című tanulmányában; Csatáry György pedig a báró kultuszáról írt: *Perényi Zsigmond kultusza a kárpátaljai magyarság nemzeti identitásának megőrzésében*.

¹⁰³ Vasárnapi Újság, 18. évfolyam, 12. szám (1871. március 19). 141-142.

¹⁰⁴ Jónás Károly–Villám Judit: *A Magyar Országgyűlés elnökei. 1848–2002*. Budapest, 2002.

¹⁰⁵ Keresztyén Balázs: *A Perényiek és báró Perényi Zsigmond élete, emléke Ugocsában*. KMKSZ, Ungvár, 2000.

¹⁰⁶ Melkovics Tamás: *Perényi Zsigmond. Bírából vádlott és vértanú*. In: Kedves Gyula, Pelyach István (Szerk.): *Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai*. Budapest, 2016. 107-133.

¹⁰⁷ Kedves Gyula és Pelyach István (szerk.): *Perényi Zsigmond báró – Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai*. Budapest, 2020.

II. Az első kolera-pandémiák

II.1 A járvány kialakulása és elterjedése – az első pandémia

A kolera a gyomor és bélrendszer fertőzése, amely fertőzött ivóvízzel juthat a leginkább a szervezetbe. A betegséget az emberről emberre terjedő betegségek (antroponózis) között tartják számon.¹⁰⁸ Kétféle kolerát különböztetünk meg: az európai (cholera nostras) és az ázsiai (cholera asiatica). A „kolera” elnevezés valószínűleg Hippokratésztól származik, aki a hirtelen kialakult, súlyos hányás és hasmenés tüneteit kötötte össze a betegséggel, és már az időszámításunk előtti ötödik században is lejegyzett kolerának vélt esetet Athénban.¹⁰⁹ Thomas Sydenham angol orvos már 1669 során megfigyeléseket végzett kolerának tűnő esetekről Londonban. Sydenham azzal érvelt, hogy a járványokat a levegőben bekövetkezett változások indították el, amelyek a Föld magjából vagy az univerzumból származó anyagok kiáradásából alakultak ki.¹¹⁰ Lehetségesnek tartották, hogy Nagy-Britanniában már előfordulhatott egy patogén típusú kolera a 17. század végén is, amely valószínűleg a később ázsiai kolera néven ismert törzshöz tartozott. A kolerát, mint önálló kórképet azonban csak 1769-ben írták le először, amikor az indiai Madrasban súlyos járvány formájában lépett fel.¹¹¹ A betegséget okozó „vibrio cholerae” baktériumot Filippo Pacini olasz anatómus fedezte fel 1854-ben, de Robert Koch csak 1884-ben bizonyította.¹¹² A lefolyásáról bár születtek leírások, de gyógy módját tekintve nem voltak ismeretek annak leküzdésére.

A betegség hazája India, ahol a Gangesz torkolatánál ősidők óta szedte áldozatait. Itt *vishuhika*, *morshi* és *mordeshin* néven ismert betegség volt. De olyan nagy pusztítást mint 1807-től még sohasem okozott, amikor rövid idő alatt ellepte egész Bengáliát.¹¹³ A 19. század előtt Indián kívül ritka volt a betegség jelentkezése, itt a járványok gyakoriak voltak, de mindig lokalizáltak.

1817–1823 közé teszik az első kolera-pandémia idejét.¹¹⁴ A járványsorozat egy új korszakot jelentett a kolera történelmében. Indiából széles körben terjedve rendkívül gyorsan és nagy számban okozott megbetegedéseket a világ szinte minden részén, legyőzve a

¹⁰⁸ Petrilla Aladár: Részletes járványtan. Medicina, Budapest, 1961. 481.

¹⁰⁹ Sticker, Georg: Abhandlungen aus der Seuchengeschichte und Seuchenlehre. 1.

¹¹⁰ Pelling, Margaret: Cholera, Fever and English Medicine 1825–1865. Oxford, 1978. 18.

¹¹¹ Rogers, Fred B.: Epidemiology and Communicable Disease Control, Grüne et Stratton, New York and London, 1963. 104.

¹¹² Howard-Jones, Norman: Robert Koch and the cholera vibrio: a centenary. In: British Medical Journal (Clinical Research Edition), Vol. 288, No. 6414 (1984). 379–381.

¹¹³ Aujeszky Aladár: A kolera magyarországi centenáriuma. In: Különlenyomat a Természettudományi Közlöny 1931. számából. 63. évfolyam, 934. füzet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1931. 377.

¹¹⁴ MacNamara, Nottidge Charles: A history of Asiatic cholera. 46.; August Hirsch: Handbook of geographical and historical pathology. London, 1883. 6.

távolságokat, természetes akadályokat és a terjedését megakadályozni törekvő kísérleteket.¹¹⁵ A kolera Indiából való elterjedése számos körülmény együttes következménye lehetett, hasonlóan a pestishez. Az egykorú források leginkább a környezeti tényezőkben keresték a magyarázatot. A gyors és széles körű terjedésben közre játszhatott, hogy az első kolerajárvány egy olyan időszakra esett, amely alatt rendellenes éghajlati körülmények uralkodtak. 1815-ben, majd még inkább 1817-ben rendkívül erős esőzések voltak, amelyeket katasztrofális áradások követtek, míg az 1816-os év rendkívül meleg és száraz volt, szinte alig volt mit betakarítani aratáskor, amely gyenge mezőgazdasági termést eredményezett, ennek következtében pedig Indiában éhínség alakult ki. Lehetségesnek tartják, hogy a kolera kezdetben a szennyezett vízben főzött rizs fogyasztásával terjedt el. A járvány további kiváltó okát Ralph Frerichs epidemiológus professzor az indiai öntözési rendszer megváltoztatásában látta. 1801-től a brit uralom alatt kiterjedt munkálatokat folytattak Indiában az iszapolt folyók felszabadítása és a mezőgazdasági termelés ösztönzése érdekében. A folyó üledékének megzavarása, a talaj összetételének változása, valamint a levegő és a víz hőmérsékletét befolyásoló éghajlati változások mind szerepet játszhattak abban, hogy megváltoztatták az India vízrendszerében őshonos kolerabaktériumok viselkedését. Indiában gyakran zarándokok terjesztették őket, akik vízparti rituális alkalmakra gyűltek össze. Az első nagy kolerajárványt a Kalkutta melletti Jessore-i Kumbh Mela hindu fesztivál zarándokainak összejövetelével is kapcsolatba hozták.¹¹⁶

1818-ban újra felbukkant a betegség és még erőteljesebben terjedt északkeleti irányban Nepálban, majd déli irányba is és 1820-ban elérte Mumbait (Bombay), 1821-re általánosan lokalizálódott. A betegség szárazföldi úton elérhette Burmát és Sziámot is 1819-ben, majd 1820-ban tengeri útvonalon keresztül elérte Bangkokot, ekkoriban tört ki a járvány Malakkában is, majd Penangban és Szingapúrban. Átterjedt Jáva és Borneó szigetekre, ahonnan az egész Indonéz-szigetcsoport is megfertőződött. Ekkor érte el a járvány a Fülöp-szigeteket is. Kínában már 1817-ben is feljegyeztek gyanús eseteket, de igazán 1820-ban vált erőteljessé a betegség terjedése. 1822–1824 között ismétlődtek a járványok, a kínai nagy falon túli területekre is átterjedt a karavánutak mentén az orosz határig. 1822-ben jelent meg Japánban valószínűleg egy Jáváról származó kereskedelmi hajón keresztül. Délnyugat-Ázsiában először Ománban jelent meg, majd Bahreinben, és az egész Perzsa-öböl mentén eljutott Irán területére, szárazföldi útvonalon pedig elérte a Kaszpi-tengert. A fertőzés, amely elérte Európa határát nem az orosz hatóságok intézkedései miatt állt le valószínűsíthetően, hanem az 1823–1824-es rendkívül hideg tél miatt.¹¹⁷ 1823 tavaszán Szíriából átterjedt Palesztinára, és májusban megjelent az

¹¹⁵ Haeser, Heinrich: Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten, 793.

¹¹⁶ Thomas, Amanda J.: Cholera. The Victorian Plague. 19.

¹¹⁷ Pollitzer, Robert: Cholera studies. History of Disease. 429-430.

orosz területeken is, Tiflisben majd Bakuban is. Szeptember 22-én jelent meg a keleti határszélen lévő Asztrahányban is, ahol összesen 392 beteget és 205 halottat regisztráltak.¹¹⁸ Az osztrák és a magyar orvosok nem tudtak a járvány elmúltáról, az Orenburgban 1829-ben újonnan megjelent járványhullámot nem különítették el az elsőtől.¹¹⁹

A Balkán-félsziget északkeleti részére MacNamara szerint a fertőzés Oroszország déli részéről 1830-ban következett be, míg Haeser és Hirsch feljegyzése szerint 1831 elején támadta meg őket, miután a kolera megjelent Galíciában. Július végén járvány tört ki Isztambulban, ahonnan a fertőzést Szmirnába és Kis-Ázsia más területeire is átterjedt.¹²⁰

1831-ben jelentős véleménykülönbségek voltak a betegség természetét, jelentkezésének okait és terjedését illetően. A kolera első megjelenései sokkal enyhébbnek tűntek az orvosok számára, mivel legtöbbször enyhébb lefolyású volt ezért „Acholera”-nak szándékoztak elnevezni. Georg Sticker szerint egészen 1833-ig egész Európában szinte mindenhol csak a legsúlyosabb eseteket tekintették valódi kolerának.¹²¹ A legfontosabb kérdés az volt, hogy a kolera fertőző betegség-e és milyen mértékben terjedhet. Az orvostársadalmon belül is két tábor alakult ki, amely már a reneszánsz korában megjelenő elméleteket összesítette a betegségek átadásának hipotéziseiről. Az egyik szerint a betegség egyik emberről a másikra történő átadása miatt ragályos (kontagionista), a másik szerint a betegséget valamilyen közvetett módon, a levegő, víz, élelem által közvetített fertőzött anyag okozza, vagyis miazmatikus betegség (antikontagionista).¹²² A kolera átadásának legnépszerűbb 19. századi elmélete még mindig a miazma volt. A mikroorganizmusok létezését nem ismerő világban teljesen hihetőnek tűnt, hogy a levegőben áramló romlott anyagok, a piszkos vízből fakadó szagok okozzák az olyan betegségeket, mint a kolera.¹²³

Az első véleményt, mely szerint fertőző a betegség az Orosz Birodalomban főként a pétervári hatóságok és orvosok támogatták, míg az utóbbit szinte kivétel nélkül minden moszkvai orvos és általánosan a lakosság is.¹²⁴ Az oroszországi jelentéstevők véleménye szerint téves feltételezés volt ezt a kérdést az addig ismert fertőzések jellegéről szóló korábbi tapasztalatok alapján eldönteni. Nem hiányzott a vallási megközelítés sem, a Medico-

¹¹⁸ Выскочков, Леонид Владимирович – Шелаева, Алла Александровна: Холерная пандемия 1830–1831 гг. в Российской империи по воспоминаниям и письмам, газетным заметкам, текстам административных указов и другим личным и официальным источникам. 262.

¹¹⁹ Rigler Gusztáv: Az 1831-iki (első) betörésének története. 4-5.

¹²⁰ Pollitzer, Robert: Cholera studies. History of Disease. 434-435.

¹²¹ Sticker, Georg: Abhandlungen aus der Seuchengeschichte und Seuchenlehre. 3.

¹²² Kiss László: Diskurzus a kolera ragályosságáról az Orvosi Társban – hatása a Semmelweis-tan elfogadására. In: Orvosi Hetilap. 161. évfolyam, 36. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020. 1534.

¹²³ Thomas, Amanda J.: Cholera. The Victorian Plague. 22.

¹²⁴ Poczka, Irene: Die Cholera als diskursives Ereignis 1829 – 1892. In: Die Regierung der Gesundheit - Fragmente einer Genealogie liberaler Gouvernementalität. Bielefeld, 2017. 217-357.223. vö: Albers: Kurze Nachrichten und Auszüge, 2. Auszug aus einem amtlichen Berichte des Königl. Preussischen Regierungs – und Medicinal-Rathslera: in: JPA, 5.72=65, 1831, S. 122 – 134: S. 126.

Chirurgical Review arról számolt be, hogy néhány orvos, mint George Gregory, úgy gondolta, hogy az isteni gondviselés kolerát küldött csapásként, a betegség megszabadíthatja a társadalmat a részegektől, kicsapongóktól.¹²⁵

II.2 Az első kolerajárvány Európában és az államhatalmak

A járvánnyal szembeni prevenciós stratégia szempontjából a különböző okozati összefüggéseknek eltérő következményei voltak a központi intézkedésekre. A betegség fertőzéssel terjedő nézete mindenekelőtt az átviteli láncok megszakítására törekedett, kordonok, karanténok és elzárás révén. Klasszikusan a lepra ellen alkalmazták, és áldozatai a társadalmak kitaszítottai lettek. Németül maga a lepra neve (Aussatz), az áldozatok társadalmi sorsát is jelzi, vagyis a beteg a közösség életén kívüli lett. Ezzel szemben a betegség okait a helyi körülményekben keresők szerint a betegségeket legjobban a környezeti okok megszüntetésével vagy javításával lehetett megelőzni. A lokalisták igyekeztek elvezetni az állóvizet, elválasztani az embereket a szennytól és az ürüléktől, jobb lakásokat építeni, higiénikusabb városokat tervezni, egészséges élelmiszert és meleg ruhát biztosítani, arra ösztönözni az egyéneket, hogy változtassák meg hajlamosító szokásaikat.¹²⁶

Az államok eltérő óvintézkedéseket tettek, hogy a járványt elkerüljék, amelynek okait leginkább az eltérő politikai berendezkedésében látják a szakértők. Ackerknecht azt a gondolatot fogalmazta, hogy az egészségügyi kordonok, karanténok, elzárás és más egyéb a fertőző betegségek elleni intézkedéseket, amelyek a közösség és az állam érdekeit előtérbe helyezik az egyéni autonómiával szemben, elsősorban az abszolutista, autokratikus, vagy konzervatív rezsimek használják. Ezzel szemben a liberálisabb, demokratikusabb rendszerek, amelyek nem szívesen avatkoztak be az egyéni szabadságba, kevésbé tolatkodó stratégiákat kerestek. Gazdasági szempontból a kontraszt a szabad kereskedelmi érdekek és a merkantilista állami bürokráciák között volt, utóbbi számára a szabadkereskedelem és a magánszektor jövedelmezősége csak másodlagos szempont volt, amelyet az állam demográfiai, katonai és közegészségügyi aggályaival szemben kellett mérlegelni. Mivel a 19. század első felében a tudomány egyensúlyozott az érvelés mindkét oldala között, ezért más tényezők (szociális, gazdasági és politikai) is befolyásolták minden ország esetében a járvánnyal szembeni intézkedéseket.¹²⁷

Az európai hatalmak politikai berendezkedése és a járványhelyzet kezelése között szoros összefüggés figyelhető meg. A tizenhetedik század közepére az autoriter és abszolutista

¹²⁵ Thomas, Amanda J.: Cholera. The Victorian Plague. Barnsley, 2015. 22.

¹²⁶ Newman, George: Health and Social Evolution. London, 1931. 115.

¹²⁷ Baldwin, Peter: Contagion and the state in Europe, 1830-1930. 12.

állam számára a „általános jólét” fogalma a népességnövekedés szükségességéből alakult ki. A népesség növelésére irányuló politika közvetlen eredménye alapvető fontosságú a nemzeti vagyon növekedésében, így a közegészségügyi beavatkozás is ezeket a célokat szolgálta. Kelet-Közép-Európa autokratikus államai (Oroszország, a Habsburg Birodalom és Poroszország) határozottan és drasztikusan avatkoztak be a védelem érdekében. Ezek az államok földrajzilag elsőként voltak fenyegetve a kolerától, és nagyrészt külföldi példa hiányában kénytelenek voltak cselekedni.¹²⁸ Az első részletes jelentések a kolera kitöréséről Oroszországban születtek, Orenburgban, Szentpéterváron, Moszkvában és Asztrahányban világossá vált, hogy a kolera egyszerűen nem integrálható a meglévő nézetek közé és az ismert betegségek felosztásába.¹²⁹

A kolerajárvánnyal szembeni államhatalmi fellépéseket nem csupán a politikai berendezkedéseik, hanem a nemzetközi politikai kapcsolatrendszer és az Európában 1830-ban végigsöpört forradalmi hullám is befolyásolta. A forradalom Franciaországban és Lajos Fülöp trónra kerülése azonnal megterhelte Európa konzervatív hatalmait, főként a Poroszország, Oroszország és a Habsburg Birodalom által alkotott Szent Szövetséget. Miklós orosz cár hajlandó lett volna fellépni Franciaország ellen. Poroszország azonban felismerte, hogy nincs abban a helyzetben, hogy még orosz támogatással is háborút kezdeményezzen Franciaország ellen. Angliában pedig nyilvános támogatást kapott a béke, elismerte Lajos Fülöpöt törvényes uralkodónak, majd ezt megtette Poroszország is. Oroszország viszont nem volt hajlandó erre, Miklós cár meg volt győződve arról, hogy a francia forradalom veszélyt jelent.

1830. augusztus 25-én forradalom tört ki Belgiumban is. Oroszország kész volt a fellépésre, azonban ezzel a nagyhatalmak között szinte egyedül állt. Anglia támogatása nélkül Poroszország sem volt hajlandó beavatkozni. Végül egyetlen európai hatalom sem küldött haderőt a holland kormány segítségére, részben azért, mert saját határaikon belül is felkelések kezdődtek. 1830. november 29-én forradalom tört ki Varsóban is, a kadétiskolai növendékek elfoglalták a helytartó palotáját. Sok városi polgár fegyvert fogott, hogy az összeesküvőket segítse. A felkeléshez csatlakozó csapatok kiszorították a fővárosból az orosz helyőrséget. 1830-ban a kolera fokozottan terjedt keletről a Kaukázus útján, majd a hajózható folyók mentén Oroszország többi részén, megbénítva a kereskedelmet és a közlekedést. Amikor Miklós cár novemberben megpróbálta hadba állítani csapatait, hogy előkészítsék a beavatkozást Franciaországba, behívta a litván harmadik és ötödik hadtestet. A két egység a kolera által fertőzött keleti tartományaiban (ma Dél-Ukrajnában) és Kurszkban tartózkodott. A csapatokat ezt követően Oroszország nyugati határaiba helyezték a Podóliai (ma Ukrajna része) és

¹²⁸ Baldwin, Peter: Contagion and the state in Europe, 1830-1930. 41–42.

¹²⁹ Poczka, Irene: Die Cholera als diskursives Ereignis 1829 – 1892. In: Die Regierung der Gesundheit - Fragmente einer Genealogie liberaler Gouvernementalität. Bielefeld, 2017. 217–357.

Volhíniai (ma Lengyelország és Ukrajna része) Kormányzóságához, és ideiglenesen ott állomásoztak. Ezek a csapatmozgások voltak valószínűleg, amelyek tavasszal a kolerát átterjesztették a lengyel haderőre is. A lengyelek kihasználták kapcsolataikat a forradalmi Franciaországgal. Szimpátiát váltott ki a lengyel-ügy a kelet-porosz tartományokban is az itt élő lengyelek és a porosz liberális értelmiség, illetve üzleti csoportok körében. A porosz tisztségviselőket aggasztotta az, hogy a felkelés hatása átterjed a közelmúltban megszerzett lengyel tartományokra, amelyek már Poroszország részét képezték. A porosz király a fenyegetésre válaszul négy hadtestet mozgósított, és 1830 december elején átvezényelte őket Posen területére. A király tájékoztatta a többi európai országot, hogy ezek elővigyázatossági intézkedések a lengyel tartományok biztosítása érdekében.

A szórványos megbetegedések járványossá válása a második világjárvány idején Európában komoly problémává vált az államok számára. Ettől kezdve a legfontosabb feladat a betegséggel kapcsolatos ismeretek feltárására, kutatására és integrálására, a megfelelő technika keresésére irányult. Ennek során a teljes meglévő higiénés, valamint a kolerával kapcsolatos újabb és régebbi orvosi ismereteket is mozgósították, a kormányzatokat a feladatok megoldására sarkallták, amelyek számos politikai kérdéssel szembesültek. Például, hogyan lehet egy ország lakosságának egészségét megvédeni a kolerától, és mit engednek meg számára hatalmi keretei és cselekvési lehetőségei a cél érdekében. Az új perspektíva szerint a járványos kolera már nem az egyéneket, hanem az egész lakosságot, ezáltal az egész országokat érintette, vagy legalábbis fenyegette. A kolera így politikai ellenség lett, amellyel az államhatalomnak meg kellett birkóznia. A betegség terjedéséről szóló jelentéseket térképekkel és útvonalleírásokkal követték. A járvány elleni küzdelmet a háború metaforáival illették, elsősorban azért, mert katonai eszközökkel próbálták akadályozni azt. Az államok határátkelő pontokat állítottak fel és csak a kijelölt utakon lehetett közlekedni, amelyeket katonai őrizettel láttak el. A kolera olyan veszély volt, amely egész országok lakosságának jólétét és biztonságát fenyegette. Az európai kolerajárvány kezdetével fokozódott a közbeszéd a betegség valódi okairól, valamint az egyes kormányok által a betegség megelőzésének és korlátozásának legjobb módjairól.¹³⁰ A betegség terjedése sokkal jelentősebb volt, mint minden korábbi helyileg kialakult járvány esetében. Az oroszországi és lengyelországi kolera járványokról szóló jelentések, amelyek Franciaországban, Angliában és Németországban széles körű figyelmet kaptak, többnyire német leírások voltak, amelyeket német, illetve német anyanyelvű orosz orvosok és kormánytisztviselők küldtek először a németországi orvosi folyóiratokba,

¹³⁰ Poczka, Irene: Die Regierung der Gesundheit - Fragmente einer Genealogie liberaler Gouvernementalität. Bielefeld, 2017.

vagy publikáltak más formában. Oroszországban huszonötezer rubel¹³¹ jutalmat ajánlottak fel annak az orvosnak, aki megfelelő leírással szolgál a terjedés módjáról, a megfelelő preventív intézkedésekről, a használható gyógyítási módokról és gyógyszerekről. A felhívás szerint erre orosz, német, magyar, angol, francia, svéd, dán és olasz orvosokat is felkérték. Az orvosok értekezésüket orosz, latin, német, angol, francia vagy olasz nyelven is benyújthatták.

Szinte azonnal konfliktus alakult ki azok között, akik meg akarták védeni ezeket a korlátozó intézkedéseket, valamint a kereskedelmi és üzleti érdekek között. A karantén kérdése és a kolera fertőző jellege kritikus kérdés volt a liberális középosztály számára. Ackerknecht szerint az egész vita soha nem csak a fertőzésről szólt, hanem mindig a „fertőzésekről és a karanténokról” is. A fertőzés elve a bürokratikus hatalmakhoz kapcsolódott, amely gyanús volt a liberálisok számára, akik mindig megpróbálták minimálisra csökkenteni az állami beavatkozást.¹³²

A járvány idején határozottan hiányzott az orvosok és a tisztviselők közötti bizalom. A hatékony gyógymódok és az egymással versengő, ellentmondó orvosi vélemények miatt a képzett és hivatalos orvosok tekintélye jelentősen megcsappant.¹³³

A kolera korai szakaszaira az 1850-es évekig a szélsőségeket nagyrészt az Oroszországban, Ausztriában és Poroszországban bevezetett szigorú karantén gyakorlatok határozták meg (határok lezárása, utazók elszigetelése, betegek elzárása és általában a pestis ellen hagyományosan alkalmazott módon megszakítani a terjedési láncokat).¹³⁴

II.2.1 Az Orosz Birodalom

Oroszország területén már az első világjárvány idején is jelentkezett a kolera. Amikor 1823-ban a helyzet azzal fenyegetett, hogy a kolera Asztrahányon keresztül behatol Oroszországba, Szentpétervár katonaságot küldött, hogy megakadályozzák a potenciálisan fertőzött utazók és áruk bejutását. 1829-ben Orenburgban a megbetegedések miatt Kazányt szinte teljesen elzárták, sem embereket, sem állatokat, sem árukat nem engedtek be.¹³⁵

A második járvány kitöréséről sok eltérő vélemény született. Sokan úgy gondolták, hogy a korábban Asztrahányban megjelent korábbi járvány újraedésével volt összefüggésben.

¹³¹ Ivan Fjodorovics Paszkevic-Erivanszkij tábornagy fizetése évente 10 000-20 000 rubel között mozgott az 1820-as években. Lásd: Bebesi György: A magyar történelem orosz antihőse, az Orosz Birodalom hőse: Ivan Fjodorovics Paszkevic-Erivanszkij tábornagy. In: Orosz hősök és antihősök. Tanulmányok a 25/30. évfordulóra. Ruszisztikai Könyvek XLVIII. Szerk.: Szvák Gyula. Russica Pannonica Kiadó. 232.

¹³² Ackerknecht, Erwin H.: Anticontagionism between 1821 and 1867. 568.

¹³³ Schlesische Cholera-Zeitung (1831–32). Ärztlichen Comité für Schlesien. Breslau. 35-37; Peter Baldwin: Contagion and the state in Europe, 1830–1930. 38.

¹³⁴ Baldwin, Peter: Contagion and the state in Europe, 1830-1930. 11.

¹³⁵ Lichtenstädt, Jeremias Rudolph: Die asiatische Cholera in Russland in den Jahren 1829 und 1830: Nach russischen amtlichen Quellen bearbeitet. Berlin, 1831. XIII.

Kínában India felől 1826-ban ismét erőteljes fertőzési hullám volt, amely elérte Pekinget, és túljutva a nagy falon Mongólián is végigsöpört, majd elérte Moszkvát. MacNamara arra következtetett, hogy a kiindulási pont Bengália lehetett, ahol 1826-ban is erőteljes jeleit mutatta a betegség, amikor az egész Gangesz-völgyet is elborította a járvány.¹³⁶ 1827-ben betört Pándzsáb vidékére és 1829-ben Afganisztán területén tombolt, majd Perzsiában is jelentkezett. A karavánutak mentén eljuthatott Orenburg vidékére, onnan pedig elkezdett továbbterjedni Európa felé.¹³⁷ Innen aztán a Volga és mellékfolyónak völgyeit, valamint a Kaszpi-tenger mellékét is elborította. Észak felé az Urálig, dél és nyugat felé a kozákok területéig, illetve Novgorodig terjedt. Nyugat felé haladt tovább, áttért a Don és a Dnyeper vidékére, kitört Kijevben, valamint Podólia és Volhínia orosz tartományokban. Ekkor nagyon közel került Ausztria örökös tartományaihoz, Galíciához és Bukovinához, a Magyar Királyság területéhez és Erdélyhez.¹³⁸

1830 elején ideiglenesen leállt Orenburg térségében a járvány terjedése, de tavasszal újból lendületet kapott és tovább terjedt Európa felé. Noha az orosz hatóságok minden lehetséges erőfeszítést megtettek a kordonok és más szigorú karanténintézkedések segítségével történő visszaszorítására, 1830 őszére már elérte Moszkvát. Moszkva előtt 1830 szeptemberében katonai kordont állítottak fel, a városhoz közeli utakat felásták, a hidakat és kompokat használhatatlanná tették, a várost négy bejárat kivételével mindenhol lezárták. Miután a cár októberben meglátogatta második városát, a kordont megerősítették, az örök számát megnövelték és felfegyverezték őket. Az orosz kormány és Miklós cár Moszkvában, akkor a porosz kormányhoz hasonlóan feltételezte, hogy a kolera emberről emberre, vagy tárgyakon keresztül is terjedhet, ezért kordonok, korlátok és karanténállomások felállítását rendelte el. Mindenkit, aki erőszakkal akarta átlépni a határvonalat le kellett tartóztatni, katonai bíróság elé állítani és a helyszínen kivégezni.¹³⁹ Asztrahányban a halálesetek száma elérte naponta a százat. Tavasszal a kolera ismét erőteljesen terjedt a balti területeken, és Szentpétervár felé, onnan Oroszország északnyugati tartományaira terjedt át egészen a Fehér-tenger partján fekvő Arhangelszki, valamint Finnorszáig és lengyel területre is eljutott. A kolera nyugati irányú továbbterjedésének egyik fő okaként az orosz csapatok lengyel területekre történő behatolását nevezi meg a kolera történetírása.¹⁴⁰

Szentpéterváron jelentős felfordulás támadt, amikor a kolerajárvány 1829-ben elérte a várost. Különösen a pétervári értelmiségiek és az orvosok körében kritizálták azokat az

¹³⁶ MacNamara, Nottidge Charles. A history of Asiatic cholera. 46.

¹³⁷ Pollitzer, Robert: Cholera studies. History of Disease. 431-432.

¹³⁸ Rigler Gusztáv: Az 1831-iki (első) betörésének története. 5.

¹³⁹ McGrew, Roderick E.: Russia and the Cholera 1823-1832. Madison, 1965. 81.

¹⁴⁰ Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. 42.

intézkedéseket, amelyek ellentmondani látszottak a betegség gyakorlati tapasztalatainak.¹⁴¹ A karanténellenesek megerősítést találtak annak sikertelensége révén, és azt a következtetést vonták le, hogy a karanténok, a kordonok, az áruk fertőtlenítése haszontalan. A porosz határhoz lassan közeledő járványokról folytatott német vitában hangsúlyossá vált az a tény, hogy a földrajzi terjedése önmagában igazolja, hogy a kolera fertőző. Szentpétervárt kettős katonai kordonnal védték a moszkvai járvány idején, a városon kívülről érkezőknek ötvenegy napi karantént kellett eltölteni a határ átlépéséhez. Ennek a tilalomnak tulajdonították, hogy a várost 1830 őszén megkímélték a kolerától. Amikor 1831 tavaszán hír érkezett a livóniai járvány kitöréséről, a Szentpétervár körüli kordonokat ismét azonnal megkettőzték.¹⁴²

A betegség 1830 őszére Oroszország jelentős részén elterjedt. Moszkvában 1830. október végére a betegek száma 3029 fő, közülük 1483 fő a betegségben meghalt, 1259 fő akkor aktív betegként orvosi ellátásban részesült, 287 fő pedig már meggyógyult.¹⁴³ A betegség tüneteiről, lefolyásáról ugyan voltak ismereteik, de a kór okozójáról, a betegség gyógykezeléséről nem. A moszkvai tartományban 1830. szeptember 15-től 1831 márciusáig 8798-an betegedtek meg és 4846-an haltak meg kolerában, amely a város kb. 300 ezres lakosságához képest is jelentős volt. Asztrahány, Sztavropol, Orenburg, Szaratov és Herszon tartományokat is súlyosan érintette a betegség. A járványgócok Oroszország európai, délnyugati részén a besszarábiai régióban, Podólia, Voliny és Kijev tartományokban, valamint Moszkvában alakultak ki. 1831. február 14-e után a halálesetek tovább csökkentek, és sok napig nem jelentettek halálesetet. Az utolsó új megbetegedési eset 1831. március 22-én történt. 1831. március 29-ig a járvány Moszkvában véget ért. Összesen 1830-ban Oroszország 31 tartományát érintette a járvány, az adatok szerint 68 091 ember betegedett meg és 37 595 halt meg a betegségben, amely az Orosz Birodalom 40-50 millió fős összlakosságához képest nem túl magas, de több térségben is súlyos következményekkel járt.¹⁴⁴ Az utolsó kordont 1831. április 6-án oldották fel. A kolera fertőző természetéről szóló vita azonban továbbra is erőteljes maradt Oroszországban. Az oroszországi hivatalos vélemény, amely magában foglalta az orosz belügyminisztérium orvosi tanácsának álláspontját is, megállapította, hogy a kolera fertőző.¹⁴⁵

¹⁴¹ Auszüge aus medizinischen Zeitschriften. Geschichtliche Nachrichten über die Verbreitung der asiatischen Cholera in Russland und Oesterreich. Aus den officiellen Petersburger, Wiener und andern Zeilungen mitgetheilt und mit einigen Anmerkungen begleitet vom Medicinalrath Dr. Bremer zu Berlin . (Hufeland's Journ, Februar 1831. S. 105 ff.). In: Cholera orientalis. Extra blatt zum allgemeinen Repertorium der gesammten deutschen medicinisch – chirurgischen Journalistik. Leipzig, 1832. 6.

¹⁴² Sticker, Georg: Abhandlungen aus der Seuchengeschichte und Seuchenlehre. 117.

¹⁴³ Magyar Kurir 44. évf. 41. sz. (1830. november 19.). 328.

¹⁴⁴ 1857-es lakosságrevízió Oroszországban 60 millió fő lakosság számot rögzített. Lásd: Alekszandr Kamenszkij: Az orosz térség. Terület, természeti adottságok, népesség, infrastruktúra. Ruzsisztika MA Jegyzetek. Szerk.: Szvák Gyula. Russica Pannonica, Budapest, 2010. 44

¹⁴⁵ Выскочков, Леонид Владимирович – Шелаева, Алла Александровна: Холерная пандемия 1830–1831 гг. в Российской империи по воспоминаниям и письмам, газетным заметкам, текстам административных указов и другим личным и официальным источникам. 262.

Májusban Miklós cár elrendelte, hogy a betegség fertőzőképességét véglegesen döntsék el, ezért konferenciát szerveztek. Markusz¹⁴⁶ doktor, a Moszkvai Orvosi Tanács ideiglenes titkára képviselte a fertőzésellenes álláspontot, míg Mudrov¹⁴⁷ a Szentpétervári Központi Bizottság képviselőjében az ezzel ellentétes oldalt. Körülbelül negyven szentpétervári kormányorvos, valamint az osztrák, a porosz és az angliai kormányt képviselő orvos volt jelen. Az utolsó egyeztetés 1831. június 17-én történt. A megjelent orvosok többsége a fertőzésre szavazott.¹⁴⁸ A cár 1831 júliusában elrendelte a kordonok és karanténok megszüntetését.¹⁴⁹

II.2.2 A lengyel felkelés és a kolerajárvány

A Kongresszusi Lengyelországban éles politikai váltás következett be 1831. január 25-én, amikor a szejm kimondta a Romanovok trónfosztását. Ezután a konzervatívok is kénytelenek voltak a szabadságküzdelem mellett felsorakozni. Koalíciós kormány alakult Adam Czartoryski herceg vezetésével. Új főparancsnokot kapott a hadsereg, amely a helyi orosz erőket teljesen kiszorította az országból, de a siker nem bizonyult tartósnak.¹⁵⁰ 1831. február 7-én az orosz kormány a lengyel felkelésre válaszul 79 ezer fős orosz hadsereget küldött, a lengyel diéta háborút hirdetett. Orosz szempontból a lengyel lázadás gyors terjedése az egész Lengyel Királyságban gátolta az orosz kormány minden kísérletét, hogy megakadályozza a kolera terjedését a két szomszédos terület között. A lengyelek körében az első koleraesetet az 1831. április 10-i iganiai csata után azonosították, a táborokban lengyel katonák körében fordult elő. A járvány aztán hamarosan Varsóban is kitört, onnan pedig számos lengyel tartományba is áterjedt. Varsó főköormányzója már 1831. április 14-én elrendelte a város karanténját. A megbetegedett katonákat Powazki külvárosba vitték, ahol egy tábort hoztak létre az ellátásuk biztosítására. A hadifoglyokat szigorúan elkülönítették és karanténba helyezték a Visztula jobb partján. A Lengyel Nemzeti Kormány azt az utasítást adta, hogy csak az orosz hadifoglyokat kell elkülöníteni. 1831. május 5-én a kormány elrendelte, hogy a Központi Egészségügyi Bizottság ellenőrző hatáskörrel rendelkezik minden kolerával kapcsolatos kérdésben. Varsóban Krukowiecki tábornok aktívan részt vett a kolera elleni küzdelemben. A várost nyolc kerületre osztották, hogy az ellenőrzést és a rendet könnyebben fenn tudják tartani. A varsói zavargások

¹⁴⁶ Mihail Antonovics Markusz [Михаил Антонович Маркус] – orosz sebész, orvosdoktor, 1833-ban a Francia Tudományos Akadémia tagjává választották, és még ugyanebben az évben megkapta a Montion-díjat a kolera gyógyításában végzett önzetlen gyakorlati és kutatómunkájáért” Koleráról írt munkája: Vélemény a koleráról [Мнение о холере]. Moszkva, 1831. (1832-ben német nyelven is megjelent)

¹⁴⁷ Matvej Jakovlevics Mudrov [Матвей Яковлевич Мудров] - orvos, a Moszkvai Egyetem professzora. A kolera elleni központi bizottság [Центральная комиссия для пресечения холеры] vezetője. Lásd: Mudrov, M.: Rövid útmutató a koleráról [Краткое наставление о холере] Szentpétervár, 1830.

¹⁴⁸ Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 21.

¹⁴⁹ McGrew, Roderick E.: Russia and the Cholera 1823-1832. Madison, 1965. 100.

¹⁵⁰ Palotás Emil: Az orosz birodalom. In: 19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és az Európán kívüli országok. Szerk.: Vadász Sándor. Budapest, 2011. 387.

miatt új szabályokat hoztak a lakosság megnyugtatósága érdekében. A kolera terjedésének bizonytalansága miatt javasolták a kolera betegek számára külön kórház létrehozását a Visztula bal partján, hogy elkerüljék a betegek Varsóba szállítását. Az intézkedést két külföldi orvos, Leopold Leo és Francois Foy is kemény kritikával illette. Krukowiecki tábornok megpróbált közbelépni és rendet teremteni, kérte a nemzeti kormányt, hogy nevezze ki Henry Zabiello grófot a Központi Egészségügyi Bizottsághoz, aki akkor a Powazki-tábor ötszáz ágyas kórházát felügyelte.¹⁵¹

Sok konfliktus támadt a külföldi orvosok Lengyelországba érkezése miatt. Több francia orvos bizonyítottan csak azért érkezett Lengyelországba, hogy a lengyel felkelést támogassa. Foy is elismerte, hogy sokan nem is értettek honfitársai közül az orvosláshoz. Az új orosz parancsnok, Ivan Paskievics tábornok késő tavasszal és nyár elején erősítést kapott. A kolera az oroszok körében kezdett visszahúzódnival. A lengyel kormány tiltakozott a porosz hatóságok karanténszabályai miatt, amelyek korlátozták a lengyelek mozgását. A lengyelek azt állították Poroszországról, hogy az egészségügyi előírásokkal támogatták az orosz beavatkozást. Az 1831. június 1-én kelt körlevélben a lengyel kormány megkísérelt támogatást szerezni a többi európai hatalomtól. A lengyelek szerint a megelőző intézkedések, a kordonok és a karanténok nem használtak. Az egyetlen módját abban látták, hogy megakadályozzák a veszély áttérjedését Európa többi részébe, ha Oroszország leállítja az ellenségeskedést. A lengyelek koleraügyi politikáját sok tekintetben az Oroszországgal szembeni fellépés támogatása befolyásolta. A lengyel külügyminisztérium Poroszországot kritizálta, hogy túl szigorú a karantén intézkedéseiben. Egy lengyel tábornok pedig egyenesen azzal vádolta a poroszokat, hogy a Lengyelország elleni kordon része volt Oroszország támogatásának és a lengyel lázadás gátlására irányuló politikai játéknak.¹⁵²

II.2.3 A Habsburg Birodalom

A Habsburg Birodalomban a karanténok és kordonok terén jelentős tapasztalatokkal rendelkeztek. A több száz kilométeres déli határaikon már a 18. század század óta arra törekedtek, hogy távol tartsák az Oszmán Birodalom felől a pestisjárványokat.¹⁵³ A katonai határőrvidék biztosította a megfelelő intézményrendszert és személyi állományt, hogy megfelelő védelmet tudjanak biztosítani, amely korábban a pestis elleni zárvonalakban korábban már jól vizsgázott.¹⁵⁴ A nyugat-európai államok azt remélték, hogy a Habsburg

¹⁵¹ Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 49.

¹⁵² Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 54-57.

¹⁵³ Rothenberg, Gunther E.: The Austrian Sanitary Cordon and the Control of the Bubonic Plague. 16-19.

¹⁵⁴ Briese, Olaf: Angst in Zeiten der Cholera. Über kulturelle Ursprünge des Bakteriums. 242-243.

Monarchia védőintézkedései fel fogják tartóztatni a járványt. A Habsburg-kormányzat azonban a forradalmi szellem terjedésében is veszélyt látott.

Galícia, Bukovina és Besszarábia határa mentén hármaskatonai kordont vontak fel, a fertőzött területeket szigorúan elszigetelték.¹⁵⁵ Szigorú blokádot állapítottak meg az orosz határ mentén, amellyel az ún. „második osztályú” pestisgyanús személyeket is karanténba helyezték, mielőtt átkeltek volna egy kolerafertőzött területről. A kordon egy katonai határon alapult, amely az 1600-as évek elején keletkezett, és végül az Adriától az Erdélyi-hegyvidékig terjedt. Eredetileg azért hozták létre, hogy megvédjék az osztrák földeket a török támadásoktól, végül egészségügyi intézménnyé vált. Kezdetben Ausztriában határállomásokot hoztak létre, valamint járőröket. Tűzparancsot adtak arra az ellenszegülőkkel szemben minden átkelőhelyen, kisállomáson és nagyobb karanténállomáson.

A Habsburg Birodalomban a védekezés alapjául mindenekelőtt az 1770-ben kiadott, majd többször kiegészített „*Generale Normativum*” szolgált, amely a korábbi járványok, elsősorban a pestis elleni védekezési eljárások tapasztalataira épült. A „*Generale Normativum in Re Sanitatis*” Mária Terézia uralkodása idején lett kiadva. Az Egészségügyi Főszabályzat szerzőjének leginkább Hodosi Skollanics József Ferencet tartják, aki 1763-tól a Magyar Királyi Egészségügyi Bizottság orvosaként tevékenykedett, 1765-ben pedig a Bizottság tanácsnoki címét is megkapta. Az Egészségügyi Főszabályzat valószínűleg egy birodalmi rendelet magyarországi adaptációja.¹⁵⁶ A birodalom számára összefoglalta az egészségügyi szolgáltatások és a járványügy szabályozását. 1770. január 2-án jelent meg Bécsben, német nyelven. Linzbauer Xavér Ferenc 1852–1856 között kiadott egészségügyi jogszabálygyűjteményében a „*Generale Normativum Sanitatis*” címmel szerepel,¹⁵⁷ németül azonban nem ezt használták, hanem a „*Gesundheitsordnung*” (Egészségügyi Szabályzat) cím olvasható, a köznapi nyelvben „*Hauptsanitätsnormativ*” (Egészségügyi Főszabályzat) kifejezést 1773-ban már a hivatalos szövegben is alkalmazták. Ebben az évben megjelent egy kiegészítés az alaprendelethez, amely már ezt a címet tartalmazta.¹⁵⁸ Az Egészségügyi Főszabályzat egy bevezetőből és két részből áll. Az első rész az egészségügyi szolgáltatók jogállását foglalja össze, akiknek munkájában ekkor még nem törekedtek a közzolgálati és a magán tevékenység szétválasztására. A második rész járványügyi szabályozást tartalmaz, amely lényegében a pestissel szembeni védekezést, elsősorban a katonai és polgári rendészeti feladatokat taglalja, a kor orvostudományi eredményeit is felhasználva. A „generale” kifejezés utalt arra, hogy a

¹⁵⁵ Sticker, Georg : Abhandlungen aus der Seuchengeschichte und Seuchenlehre. 286.

¹⁵⁶ Balázs Péter. Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. 10.

¹⁵⁷ Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Tom. I. 580.

¹⁵⁸ Balázs Péter. Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. 9–11.

korábbi rendelkezéseket a járványügy igazgatás kérdésében egy egységes rendszerbe foglalta össze. A következő utasítások kerültek elrendelésre:

- a gyanús helyekről jövő személyeket és tárgyakat a már meglévő kontumáciás vonalon a pestisnél szokásos II. fok szerint kellett kezelni;
- a kikötőkbe hajón érkező árukra ugyanezen szabály volt az irányadó;
- az Oroszországból jövő levelek úgy kellett kezelni, mint a pestises vidékről érkezőket;
- minthogy Galícia volt a legjobban a veszélynek kitéve, ezért a tartomány kontumáciás vonala megerősítésre került, ahol eddig nem volt, ott fel kellett állítani;
- az orvosokkal a teljes lakosságot pontosan ellenőriztették, és minden gyanús esetet a hatóságnak jelenteni kellett;
- a bécsi egyetem orvosi kara a koleráról eddig megjelent összes tudományos közleményét megvizsgálva utasítást dolgoztattak ki a kontumációk és a hatóságok számára;
- két orvost kiküldtek Oroszországba a kincstár költségén a kolera tanulmányozására.¹⁵⁹

A rendelkezést többször is kiegészítették, de mindvégig a legfontosabb elemei a fizikai kordonok, zárvonalak létrehozása, a megbetegedettek izolálása az egészségesektől, illetve a közlekedő személyek feltartóztatása (veszteglő intézetek létrehozása) volt. A rendelkezés előrevetítette az országot érintő veszély elhárítása miatt a központi rendelkezéseknek a helyi, vármegyei irányítás feletti elsőbbségét. Ennek sikerességét nem csupán a központi döntések határozták meg, hanem az is, hogy helyben milyen módon sikerült betartani és megvalósítani azokat. 1785-től az új előírások lerövidítették a karantén idejét, így a fenyegetettségől mentes időkben megszűnt a karantén, a pestis idején a karantén huszonegy napra csökkent. Ausztria pestis elleni intézkedéseit 1827-ben módosították, lényegében nem változott az 1770-eshez képest. Az osztrák karanténállomások füstölést és árutisztítást végeztek, ellenőrző és átkelőhelyként szolgáltak az utazók számára. Mindez három „riasztási szakaszon” alapult, ennek megfelelő karanténidővel huszonegytől negyvennyolc napig. Az osztrák rendszert nagyra értékelték még a franciák is, akik 1809 és 1813 között megőrizték az osztrák rendszer integritását a balkáni területeken. Napóleon maga is meg volt győződve arról, hogy a rendszert teljes egészében meg kell tartani. 1813-ban a szerb és bosnyák szomszédos területek felől pestis fenyegetett, azonban a járványt a határnál megfékeztek, és nem terjedt át Habsburg Birodalom területére.

¹⁵⁹ Balázs Péter. Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. 15.

Bécsből igyekeztek reagálni már 1830 végén az oroszországi és a galíciai eseményekre és orvos-szakértőket küldtek a területre. Az orvosok jelentettek az ottani helyzetről, a járvány terjedéséről, a betegség természetéről. 1830 novemberében Magyarországról is kiküldték Oroszországba Spausta Ferenc törvényszéki orvost, Zhuber Antal és Olexik Pál kórházi orvosokat, akik a boncolásokon és a helyszíneken folytatott megfigyeléseik alapján jelentéseket készítettek. Verzár Emánuel és Cziegler József a Helytartótanács intézkedései miatt azonban csak 1831 tavaszán utazhattak Galíciába a kolera tanulmányozására.¹⁶⁰ A Galíciát megjárt orvosok megnyugtatták az aggodalmaskodókat: „beszélnek erre is koleráról, de vizsgálódásaink során ilyennel nem találkoztunk”.¹⁶¹

1830. november 2-án az osztrák császár elrendelte, hogy az Udvari Kancellária, a Magyar Királyi és az Erdélyi Királyi Udvari Kancellária, az Udvari Haditanács, a Bécsi Orvosi Kar tagjaiból egy különleges bizottságot hozzanak létre, melytől a betegségről szóló tanácskozást és célirányos védekezési eljárások javaslatát kérte kidolgozni.¹⁶² Eközben az bécsi kormány értesítette a porosz külügyminisztériumot, hogy már megkezdte a kolera elleni intézkedések meghozatalát. Metternich elrendelte, hogy hozzanak létre bizottságot magas rangú tisztviselőkből, köztük a bécsi orvosi kar tagjaiból, hogy meghatározzák a járvány kezelésének leggyorsabb és leghatásosabb módjait.¹⁶³

Az Erdélyi Kormányzóság felől a szebeni ágens 1830. november 21-i jelentése szerint orosz területen Nyikolajev (Mikolajiv) városában kitört a kolera, ahol azt remélték, hogy a tél gátat szab majd a terjedésének. A Galíciai Kormányzóság értesítése szerint a kolera a kijevi terület több községében is és a Galíciával határos Battában (a Dnyeszter bal partján, Besszarábia határán) is megjelent. Ezt követően már gyorsan egymás után jöttek a hírek a járvány tovább terjedéséről. Ezekről a Helytartótanács a határszéli törvényhatóságokat is értesítette. A fiumei kormányzóval is tudatták december 14-én, hogy a kolera már Odesszában is kitört. December 17-én az Udvar tudatta a Helytartótanáccsal, hogy a Kijevi Kormányzóság több településén és Podóliában is pusztít a betegség. Az odesszai osztrák konzul értesítése szerint az odesszai orvosok az ottani eseteket nem tartották járványos (keleti, vagy ázsiai) kolerának. December 24-én a Bukarestből kapott értesülések szerint Chisinauban (Kisinyov), Besszarábia fővárosában is kitört a járvány. A Prut folyó mentén karanténokat állított fel a Besszarábia felől jövő utasok feltartóztatására. Havasalföldön ekkor még nem volt jelen a kolera. December 28-án a Galíciai Kormányzóságnak a Helytartótanácsához érkezett értesítése alapján a kolera

¹⁶⁰ Bálint Nagy István: Az első cholerajárvány története és gyógy módja. 1233.

¹⁶¹ Bodosi Mihály: Adatok a XIX. század Somogy megye kolerajárványaihoz. 115

¹⁶² Hazai s Külföldi Tudósítások (1830. november 13.) 39. sz. 305–306.

¹⁶³ Dettke, Barbara: Die asiatische Hydra: Die Cholera von 1831/31 in Berlin und den preussischen Provinzen Posen, Preussen und Schlesien. 65.

nem csak Odesszában, hanem a körülötte fekvő településeken is terjedt. A várost azonban ennek ellenére nem zárták el.¹⁶⁴

A Habsburg Birodalomhoz tartozó Galícia tartomány Oroszországgal határos területein a megbetegedések 1830-as év utolsó napjaiban jelentkeztek. A leginkább elfogadott az volt, hogy a lengyelországi felkelés leverésére vezényelt orosz katonaság volt a felelős a járványos megbetegedések kialakulásáért.¹⁶⁵ August Lobkowitz galíciai kormányzó jelentései szerint a betegség Galícia területére is átjutott, és december 28-tól több fertőzöttet is regisztráltak a Szatanov (Szataniv, Sataniw) mellett lévő Kalaharowka, Tarnopol kerületben lévő községben.¹⁶⁶

A galíciai kormányzó tudósítása alapján Podóliában és Volhíniában az „epekórság” főként Berdicsev (Berdicsiv) városban terjedt el, ahol december 31-én jelentkezett először. Berdicsev lakossága élénk kapcsolatot ápolt Brodi (Brody) községgel, emiatt szükségessé vált Galícia és Oroszország közötti érintkezést Brodin keresztül is elzárni, így oda is veszteglő intézetet állítottak fel, és nyolc orvost küldtek a városba és környékére. 1831. január 9-én lépett életbe Brodinál a kontumácia, vagyis a vesztegzár.

Az Udvar december 30-án tájékoztatta a Magyar Királyi Helytartótanácsot, hogy Szatanovban és a Podóliai Kormányzóság más helységeiben is jelentkezett a kolera. A galíciai kormányzók és a Tarnopoli kerület előljárója rendeletet adott ki, hogy a betegség Galíciára való áttérjedését megakadályozzák.¹⁶⁷ Szatanovban jelentős számú megbetegedés történt, és naponta 12–15 halálos áldozatot követelt, majd a várossal határos galíciai Kalaharówka (Kalaharówka, Kalaharivka) városban is megjelent a járvány.

A galíciai kormányzók nemcsak itt, hanem Besszarábia és Bukovina irányába is intézkedéseket tettek a kontumácia fenntartására. Ennek ellenőrzésére a határvonalon őrizetet rendeltek ki. 1831. január elején Szatanov közelében, a Galícia szélén fekvő Golenyiscsevo (Holenyiscseve) faluban huszonnégy óra alatt tizenöt személy halt meg a betegségben. Mivel Guszjatyin (Husjatyin) galíciai végvárosban is hat beteg elhunyt kolerában, az „egészségre és bátorságra” ügyelő rendelkezéseket tettek, és Oroszország felől az áruk, a személyek mozgását felfüggesztették. Elhatározták, hogy a betegség tovább terjedése esetén még Galíciában Kárpátok hegyvonulatai előtt egy katonai kordont állítanak fel.

Besszarábiában is tovább terjedt a betegség, a Prut folyó vonalára őrköt rendeltek, és a moldvai átkelőhelyek mindegyikét – kivéve Szkuljanit (Sculeni) és Lipkanit (Lipcani) – lezárták. Az Oroszországból jövő embereket válogatás nélkül 14 napi karantén alá helyezték. A besszarábiai határon fekvő Huszvárosból (Husch, Husi) azt jelentették, hogy a város külső

¹⁶⁴ Rigler Gusztáv: Az 1831-iki (első) cholera betörésének története. 8.

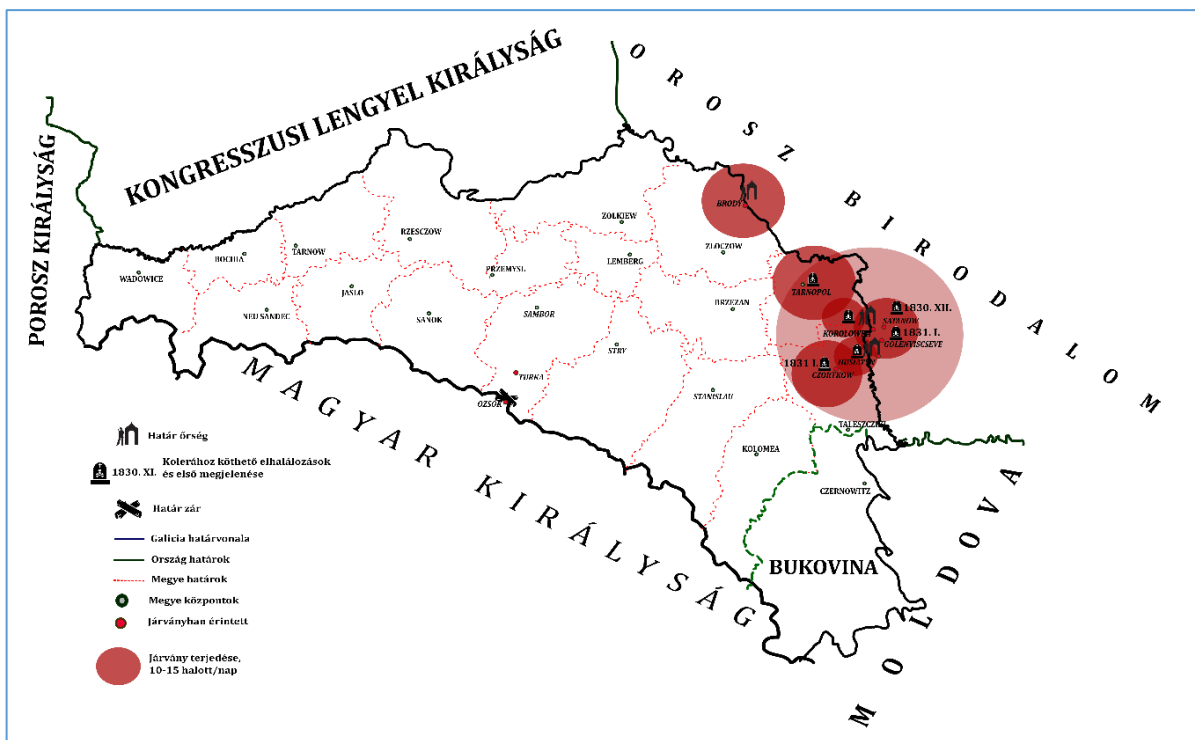
¹⁶⁵ Horváth Gyula: A pesti kolera-lázadás 1831-ben. 219.

¹⁶⁶ Rigler Gusztáv: Az 1831-iki (első) cholera betörésének története. 9.

¹⁶⁷ Magyar Kurir 45. évf. (1831. január 14.) 4. sz. 32.

részén egy házban három hét alatt öt fő meghalt. A házat és az egész külvárost elzárták, ezen felül viszont Moldva viszonylag jó egészségügyi helyzetben volt.¹⁶⁸

1. sz. térkép: A kolera terjedése és az első esetek az Orosz Birodalom és Galícia határán

Forrás: Saját szerkesztés

Bár Magyarország közvetlenül fenyegetve nem volt 1830 végén, de a betegség behurcolásának a lehetősége fennállt. Ezért az Udvar elrendelte, hogy a Helytartótanács az összes, de főként a Galíciával és Erdéllyel határos vármegyét, valamint a fiumei kormányzót figyelmeztesse, hogy tanácskozzanak a védekezés módjáról, tegyenek meg mindent a rendeletek pontos végrehajtására.

Metternich már 1830. december 5-i, a császárhoz intézett jelentésében arra utalt, hogy a lengyel felkelésre orosz csapatok érkeznek majd, amely miatt Galíciába erősítést kell küldeni. Februárban megindult a cári seregek ellentámadása, közel százhuszezer orosz katona lépte át a határt, velük szemben alig negyvenezer fős lengyel haderő állt.¹⁶⁹ Galíciában a helyzet csak azután lett súlyos, hogy lengyel és orosz katonai kontingensek megjelentek.¹⁷⁰ Galíciából Magyarország és Ausztria belső területeire is áttért a fertőzés. 1831 júniusában Magyarországon jelentkezett, ahol a járvány különösen erősen tombolt. Bécsben 1831 augusztusában érintette, Bécsben tizenhét kórházat biztosítottak 3200 ágygal a kolerás betegek

¹⁶⁸ Hazai s Külföldi Tudósítások. (1831. január 22.) 7. sz. 49–50.

¹⁶⁹ Palotás Emil: Az orosz birodalom. In: 19. századi egyetemes történelem 1789–1914. 387.

¹⁷⁰ Horváth Gyula: A pesti kolera-lázadás 1831-ben. 219.

számára.¹⁷¹ Ausztriában a járvány terjedése miatt a közvélemény meg volt győződve arról, hogy a kordonok és a karanténok rosszabbak, a hivatalos politika megváltozott és a hatóságok enyhítéseket helyeztek kilátásba és a kordonok eltörlését támogatták. 1831 őszén a császár és tisztviselői úgy döntöttek, hogy véget vetnek a szigorú karantén-szabályozásnak. A bezárásokat szeptembertől a fertőzött házak alapos tisztítása váltotta fel. Húsz napról tíz napra csökkentették a karantént Magyarország és az osztrák tartományok között, októberben öt napra és végül teljesen megszüntették. Megszűnt a katonai kordon Sziléziától a Dunáig, és csak a szokásos határátlépési szabályokat kellett betartatni, az egészségügyi bizottságot és a törvényhatósági koleraszerveket megszüntették. Felfüggesztették a koleras betegek vonatkozó temetkezési szabályokat, a megmaradt kordonoknál megszűnt a hadiállapot, a megszegésükért a statáriális rendet megszüntették, a kiszabott halálbüntetést eltörölték, a büntetéseket a büntetőbírárságra ruházták át.¹⁷²

II.2.4 Porosz Királyság

A 17. századi Poroszország szabályozó állami politikája (Polizeistaat) az ilyen típusú államok mintapéldája volt. Az államigazgatás hangsúlyozta az egészség és a jólét problémáit, mert azok az állam közvetlen gondjai. Ezt a megközelítést a kora újkori porosz államtól a későbbi felvilágosodás korszakáig a 18. században a szegények kórházba szállítása, az orvostudomány és az orvosi igazgatás további szociális intézkedései és a lakosság egészséges életmódra nevelése azonosította. A 18. század végére Poroszország erős adminisztratív és szabályozási tevékenységet végzett az egészségügy területén is. Ezek a szabályok a fertőző betegségek elleni védekezéssel, az egészségügyi személyzet szervezésével és felügyeletével, a környezeti higiéniaival és a rászorulóknak egészségügyi ellátásával foglalkoztak.¹⁷³

A napóleoni háborúkat követően a porosz „reformigazgatás” decentralizálásra törekedett. Ez magában foglalta a közegészségügyet és az orvosi igazgatást is. 1825-ben heves nyilvános vitához vezetett a bürokratikus rendszer működése. A felelősség egymást átfedő területei, a tisztázatlan megosztottság és a tisztségviselők nem megfelelő képesítései voltak a viták fő kérdései. A kolerajárvány idején felelős hivatalok és orvosi intézmények nagy része ebben a reformidőszakban jött létre. A porosz orvosi reformok hatással voltak a közegészségügyi politika 19. századi alakulására szerte Európában. A porosz orvosi közigazgatás azonban a kolerajárvány jelentkezésének időszakában volt a leginkább decentralizált, ezért az állam igyekezett visszalépni a korábban már bevált 18. századi

¹⁷¹ Baldwin, Peter: Contagion and the state in Europe, 1830-1930. 46.

¹⁷² Zeller, Carl: Die epidemische Cholera beobachtet in Wien und Brünn im Herbste 1831. Tübingen, 1832. 126.

¹⁷³ Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 24–25.

pestisszabályokhoz, hasonló módon az európai államok jelentős részéhez.¹⁷⁴ Az egészségügyi személyzetre vonatkozóan ekkor már állami engedélyt írtak elő. A helyi orvosi testületek is egyszerre voltak felelősek az önkormányzatoknak és a királyi udvarnak. A kolera 1831-es megérkezésével egyetlen hivatal sem rendelkezett teljes hatáskörrel az egységes reakció megszervezésére. A járvány elleni szervezésért két minisztérium, egyrészt a Vallásügyi-, Oktatási- és Egészségügyi Minisztérium, valamint a Belügyminisztérium is felelős volt, az előbbiben Freiherr vom Stein zum Altenstein porosz vallási-, oktatási- és egészségügyi miniszter, utóbbi Gustav Adolf Ewald von Brenn vezetésével. Nem tudtak megegyezni abban, hogy melyik minisztérium legyen felelős a vészhelyzetért. 1830. november 9-én arról egyeztettek, hogy hasonló óvintézkedéseket tegyenek, mint amelyeket az osztrák kormányzat az oroszországi határán tervez. A porosz kormány már 1830 őszen óvatosan figyelte Oroszország válaszát a kolerára. Az a javaslat született, hogy küldjenek orvosi bizottságot Oroszországba, akik helyszíni vizsgálataik és megfigyeléseik által segítenek megállapítani, hogy Poroszországnak hogyan kell reagálnia a járványra.¹⁷⁵

A porosz király elrendelte az előkészületeket a védekezésre. 1830. november 14-én a koleraügyet átadták Johann Nepomuk Rust titkos orvosi tanácsosnak (Geheimen Ober Medizinalrat), aki a berlini egyetem professzora, illetve a vallási-, oktatási- és egészségügyi minisztérium orvosi osztálya vezetője volt. Rust feladata volt a kolera adminisztratív ügyeinek koordinálása.¹⁷⁶ Az orvosi tudományos küldöttség megalapította a koleraügyi vegyes bizottságot. Ebben minisztériumi tagok, a rendvédelem orvosi osztályának tagjai, a hadsereg vezérkarának képviselői is helyet kaptak, továbbá a városi és a katonai orvosi igazgatóság vezetői. A cél az volt, hogy a minisztériumok összehangolják a közelgő járványra adott válaszokat. A képviselőtestület négy tagját megválasztották egy technikai bizottságba, amely a kolera okozta egészségügyi kérdéseket vizsgálta. A technikai bizottságot arra kötelezték, hogy jelentést tegyen az újonnan alakult kolera bizottságnak. A kiküldött négy orvos 1831. január 15-én találkozott Königsbergben. Ernst Barchewitz és Edmund Dann Moszkvába, Johann C. Albers és Hermann Quincke Szentpétervárra lettek rendelve.¹⁷⁷ Rust meg volt győződve arról, hogy a kolera fertőző. Véleménye a porosz kormány hivatalos politikájává vált, és ő lett a kormány lépéseinek fő megalkotója.

A bizottság által kezdeményezett egészségügyi intézkedéseket Rust fogalmazta meg, akinek a kolera elleni politikája az osztrák határokon elfogadott pestis elleni eljárási elvek

¹⁷⁴ Baldwin, Peter: Contagion and the state in Europe, 1830–1930. 40

¹⁷⁵ Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 20.

¹⁷⁶ Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 60.

¹⁷⁷ Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 18.

mintájára épült.¹⁷⁸ Rust szerint a korábbiakban kialakított osztrák egészségügyi politika hatékonynak bizonyult a fertőző betegségekre, elsősorban a pestisre alkalmazva, és meg volt győződve arról is, hogy a megfelelő karanténintézkedések hatékonyak lesznek az új betegség ellen is.¹⁷⁹ A bizottság megalakulásával Poroszország egészségügyi politikája heves vitákat és zavargásokat váltott ki. A bizottság gyakori rugalmatlansága a nyilvánosság reakciójával szemben végül a király és az igazgatási struktúra enyhítéséhez és egyeztetőbb szándékú válaszához vezetett.¹⁸⁰ Altenstein véleménye az volt, hogy az osztrák intézkedések nem alkalmazhatók megfelelően Poroszország számára, mivel Ausztria Poroszországgal ellentétben alaposabban felkészült az egészségügyi kordonok létrehozására.¹⁸¹ Von Brenn viszont a pestisjárvány esetén alkalmazott eljárást szorgalmazta, amelyet Ausztria is bevezetett az orosz határon, amely hatékonyságát az onnan származó jelentések is megerősítették.¹⁸²

A Kelet-Posen tartományból olyan jelentések érkeztek, hogy litván területeken is kitört a kolerajárvány. Varsóból a porosz főkonzul jelentette ki, hogy nem kezdeményeztek megfelelő biztonsági intézkedéseket az oroszországi járvány terjedésének felerősödésére.¹⁸³ 1830. december 13-án a kolerabizottság még kevésbé szigorú ajánlásokat tett Altenstein és von Brenn számára. A bizottság javasolta az egészségügyi útlevél bevezetését, az egészségügyi tanácsadó vonal felállítását és egy ideiglenes egészségügyi kordon kijelölését. A kolerabizottság megállapította a kolera pestisszerűségét. A bizottságban azonban nem voltak teljesen meggyőződve a szigorú intézkedések helyességéről, mivel a kolera ekkor még nem jelent meg a porosz határvidéken, ezért óvatosabbak voltak. Az intézkedéseket bár decemberben foglalmazták meg, de csak 1831. április 5-én tették közzé.¹⁸⁴ A kolera csak március végén, április elején jelent meg a porosz-lengyel határ közelében. A kolera terjedni kezdett a lengyel hadseregen keresztül, majd elérte Varsót és környékét.

1831 áprilisától kiadott rendelet szerint utazásra jogosító okmányok voltak szükségesek, amelyek információkat szolgáltattak a személyről, az útvonalról és az utazás céljáról. A határállomásokon, a postahivatalokban, a fogadóknál ellenőrzéseket tartottak, valamint a hajósokat és kocsisokat ellenőrizték. Ha nem volt ilyen útlevél, vagy nem volt megfelelő, akkor az utazót a helyszínen karanténba helyezték.

¹⁷⁸ Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 7.

¹⁷⁹ Dettke, Barbara: Die asiatische Hydra: Die Cholera von 1831/31 in Berlin und den preussischen Provinzen Posen, Preussen und Schlesien. 70–71.

¹⁸⁰ Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 7–8.

¹⁸¹ Dettke, Barbara: Die asiatische Hydra: Die Cholera von 1831/31 in Berlin und den preussischen Provinzen Posen, Preussen und Schlesien. 67

¹⁸² Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 13.

¹⁸³ U. o.

¹⁸⁴ Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 16.

A betegség közelsége és nagysága cselekvésre kényszerítette III. Frigyes Vilmos porosz királyt. Az 1831 januárjában kinevezett, korábban létrehozott védelmi bizottságot a kolera megelőzésére immáron azonnali bizottságként hozták létre. Rustot kinevezték a bizottság orvosi részlegének vezetőjévé. Ludwig von Thile vezérőrnagy 1831. május 3-án lett az azonnali bizottság vezetőjévé. A bizottság közvetlenül a királytól kapta felhatalmazását, független volt a különböző testületektől (mindegyiknek volt képviselője a bizottságban, közigazgatás tagjaiból, több katonából és polgári tisztekből állt), utasításokat küldött az ideiglenes-, polgári- és katonai hatóságoknak. 1831 májusában már szigorú kolera-politikát vezettek be, amely a „fertőzés” elméletén alapult.

A Habsburg Birodalom szigorú karanténintézkedései ellenére a járvány Poroszország felé történő terjedésének megakadályozása sikertelen volt. Bár május végén már a lengyelországi járvány kitörése miatt a porosz határt a Nyeman folyótól Felső-Sziléziáig a hadsereg lezárta, a fertőzés elsőként regisztráltan egy hajón keresztül érkezett Rigából Danzigba június első napjaiban.¹⁸⁵ Az 1831. június 6-i kabinetparancs szigorú ellenőrzést vezetett be az orosz–porosz határon. Thile-t a parancs felhatalmazta a kolera más tartományokra való terjedése elleni óvintézkedések kiterjesztésére. A szükséges szankciók végrehajtásának jogi kereteit a „*A kolera megakadályozására kiadott rendeletek megsértésével kapcsolatos bűncselekmények büntetéséről szóló törvény*”¹⁸⁶ biztosította.¹⁸⁷ Az 1831. június 15-i törvény megállapította, hogy azokat, akik megszegték a kolera megelőzésére vonatkozó rendelkezéseket, szigorúan meg kell büntetni. Az erőszakos határsértőket fegyveres felszólítás után akár le is lőhették, a rendelkezést megszegőket akár tíz évig terjedő börtönnel is büntethették.¹⁸⁸ Aki később ellenállt a határőrök utasításainak, kockáztatta a haditörvényszék elé állítást, akár halálbüntetéssel is sújthatták őket.

A porosz belügyminisztérium abban reménykedett, hogy irányítása alatt tudja tartani a helyzetet azzal, hogy az egyes főbb forgalmi útvonalakra korlátozza a szabad közlekedést. Június végén az Odera menti Frankfurtban tartományok kereskedőit előzetesen tájékoztatták a meghozandó óvintézkedésekről a betegségben gyanús emberek és áruk általi elterjesztésének veszélyével kapcsolatban. A bizottság előírta az orosz, lengyel és galíciai személyek és áruk számára a húsz napos karantént a belépés előtt. A frankfurti kormány feladata volt a

¹⁸⁵ Pollitzer, Robert: Cholera studies. *History of Disease*. 432–433.

¹⁸⁶ Das Gesetz wegen Bestrafung derjenigen Vergehungen, welche die Übertretung der – zur Abwendung der Cholera – erlassenen Verordnungen betreffen.

¹⁸⁷ Ross III, Richard S.: *Contagion in Prussia, 1831*. 277.

¹⁸⁸ Ross III, Richard S.: *Contagion in Prussia, 1831*. 11.

vízumellenőrzéshez szükséges őrök felállítása, valamint az Oderára és a Friedrich Wilhelm-csatornára érkező hajók ellenőrzése.¹⁸⁹

A járvány hajózási útvonalakon való terjedésének kockázatát más európai országokban is magasnak minősítették akkor. Azoknak a hajóknak a kikötését megtagadták, amelyeknek nem volt közvetlen célja és helye. A porosz kormány részletes intézkedéseket jelentett be, amelyeket követni kellett a kolera közeledése és kitörése esetén. Az utasítások az általános magatartás mellett előírták a karanténlétesítmények létrehozását a kikötőkben és a határ menti vámhivatalokban. A városoknak vagy önkormányzatoknak épületeket kellett biztosítaniuk ezekhez a kontumácia létesítményekhez, amelyek lehetővé tették az utazók számára a tisztítási lehetőséget, biztosítani kellett az orvosi ellátást megbetegedés esetén. A tisztításért felelős szolgálóknak különösen az áruk klórral történő fertőtlenítése volt előírva. Ezen túlmenően az árukat jól szellőző fészkerben kellett tárolni, és a kolerával fertőzött területekről érkező leveleket klórgőzzel fertőtlenítették, az állatokat tisztító fürdetéssel engedték be. A pénzürméket szappanos szivaccsal mosták le, vagy klórozott mész oldatban.

1831. július 30-án az azonnali rendkívüli bizottság bejelentette, hogy a karanténra vonatkozó előírásokat Brandenburg és Pomeránia, valamint Szászország tartományaira is kiterjesztették. A szász kormány külön bizottságot is felállított a kolera elhárítására. A járvány elterjedése elleni intézkedésként a bizottság augusztus 18-án elrendelte, hogy minden utazás tilos a Habsburg Birodalom és Poroszország területeiről a további utasításokig. A rendelkezések alól kivételeket is alkalmazhattak, de minden esetben a húsz napos karantént be kellett tartani. 1831. augusztus 31-én a Hesseni Nagyhercegség és a Badeni Nagyhercegség kormánya bejelentette, hogy sem utazókat, sem szarvasmarhákat, sem kolerás területekről származó árukat nem engedik be az országba megfelelő egészségügyi igazolások nélkül.

Minél tovább tartott a járvány, annál fontosabb volt az a kérdés, hogy hogyan oszlanak meg a biztonsági intézkedések költségei. Az 1831. augusztus 29-én jóváhagyott királyi rendelet szerint az általános karanténlétesítmények, a korlátozott útvonalak, a határmenti személyzet biztonsági épületeinek és fizetésének minden költségét az államkincstárból kellett fedezni. Az önkormányzatok voltak felelősek a helyszíni különleges biztonsági intézkedések finanszírozásáért, a kórházak és az egészségügyi személyzet fenntartásáért. Az állami karanténban tartózkodásért az utazóknak pótdíjat kellett fizetni számára. A körülmények megvizsgálása után a költségek elengedhetők voltak a rászoruló utazók számára. Különösen a zárolt vonalak voltak költségesek a katonai személyzet szükségessége miatt. A bizottság 1831. szeptember 12-én tett bejelentése szerint a katonai kordonokat kivonták, a karantént öt napra

¹⁸⁹ Nolte-Schuster, Birgit: Medizingeschichte: Preussen im Kampf gegen die Cholera. Deutsches Arzteblatt. 38/2007. 2566.

csökkentették.¹⁹⁰ Bár egy héttel korábban megerősítette a királyi udvar az ázsiai kolera további terjedéséről szóló híreket, mégis arra a következtetésre jutott, hogy a szigorú elkülönítési utasítások az ország határain már hátrányosan érintik a kereskedését és fenyegetést jelentenek a lakosság megélhetésére. Úgy vélték a korlátozás az ország számára károsabbá vált, mint maga a betegség. Ennek eredményeként feloldották az áruk belföldi mozgásának korlátozásait. A helységek már nem voltak jogosultak megtagadni az utazók és a fertőzött területekről érkező áruk átutazását. A már ismert kolerás tartományokban a folyami hajózás ismét teljesen felszabadult, és a karanténra vonatkozó előírások feloldásra kerültek. Az utazók és az áruk kontumácia ideje öt napra korlátozódott. 1831 szeptemberében Berlinben kitört a kolera, az bizottság megállapította, hogy az Elba partján található karanténállomásokat továbbra is üzemeltetni kell.¹⁹¹ A még meg nem fertőzött nyugati tartományok biztosítása érdekében az Elba mentén létrehozták a kordon vonalát. Carl von Clausewitz porosz tábornok már rámutatott a kordonok taktikai fontosságára, azonban alkalmassági tesztjét a „cordon sanitaire”-nek már nem tapasztalhatta meg, mivel 1831 novemberében ő is kolera áldozata lett Breslauban. 1831-es kolera tapasztalatai alapján 1835-ben Poroszországban meghozták az első fertőző betegségekről szóló törvényt.¹⁹²

II.2.5 Nyugat-Európa és Amerika

Nagy-Britanniát már az 1820-as években fenyegette a kolera. Gyarmatbirodalmának köszönhetően és a világra gyakorolt kiterjedt befolyása révén a járványos betegségek kitöréséről általában gyorsan tájékoztatták a brit orvosi hatóságokat. A 19. század elején sok angol orvos még mindig azon ősi nézet mellett állt, hogy a betegséget a test kedélyállapota egyensúlyának hiánya okozza; mások a betegségeket a láz egyik típusának tekintették. A kolera egy ismeretlen betegség volt, amelyet nem értettek igazán, és amelyre nem volt hatásos gyógymód. Az első európai járvány idején a koleráról szóló, leghosszabb ideig elérhető szakirodalom az indiai brit orvosoktól származott. Bár egyesek szerint ez előnyhöz juttatta a briteket a betegség kezelésében, de a fertőzésellenes megközelítés felé billentette őket és ez a más országokra is hatással volt.¹⁹³ Az indiai orvosok messze nem voltak egyöntetűek következtetéseikben, bár a legtöbben elutasították azt az elméletet, hogy a betegség fertőző.

Az ország dolgozó népessége általánosan rosszul táplált volt, rengeteg más fertőző betegség terjedt el, és a sűrűn telepített, zsúfolt házakban éltek, rossz higiénés körülmények

¹⁹⁰ Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 192.

¹⁹¹ Nolte-Schuster, Birgit: Medizingeschichte: Preussen im Kampf gegen die Cholera. Deutsches Arzteblatt. 38/2007. 2568.

¹⁹² Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. 7–8.

¹⁹³ Durey, Michael: The Return of the Plague: British Society and the Cholera 1831–1832. Dublin, 1979. 110.

között. A betegség elleni félelmet a tudatlanság is erősítette, a kolera esetében a betegségekkel kapcsolatos ismeretek hiánya jelentős volt. A balti, német és az angol kikötők között fennálló szoros szállítási kapcsolatok a kolera behozatalát utóbbi országba szinte elkerülhetetlenné tették. A betegség 1831 júniusában jelent meg néhány hadihajó fedélzetén, amely a Medway patakjában horgonyzott le London alatt, ahol a Rigából érkező hajók karanténban voltak. Ugyanezen év októberében kolera jelentkezett az angliai keleti partvidéken fekvő Sunderland kikötőjében, de nem voltak egyértelműek az információk arról, hogy ez a járvány pontosan hogyan és mikor keletkezett.

Angliában már 1805-ben Egészségügyi Tanácsot hoztak létre, mert attól féltek, hogy a sárgaláz áttérjedhet Nagy-Britanniára is, de mivel nem alakult ki járvány, a testület egy évvel később feloszlott. 1831 júniusában a kolera jelentkezése miatt a kormány újra szükségét látta egy hasonló központi testületnek, amely tanácsadói jelleggel működött. Sir Henry Hallfordot nevezték ki az új Egészségügyi Tanácsba, a Királyi Orvostudományi Főiskola (*Royal College of Physicians*) hat képviselőjével, öt kormánytisztviselővel, orvosokkal és katonai vezetőkkel.¹⁹⁴ Nagy-Britanniában a Titkos Tanács (*The Clerk of the Privy Council*) úgy vélte, hogy a tengerentúlról érkező hajókra a vámhivataloknak fokozott figyelemmel kell lenniük, mivel csak idő kérdése, hogy a kolera elérje az országot.¹⁹⁵ Az angliai járványkitörések nem öltöttek nagy méreteket.

Franciaországban az első kolerás megbetegedések az ország nyugati partvidékén történtek 1831 decemberében, ahová a betegség Angliából érkezett a tengeri kereskedelem révén. A helyzet 1832 tavaszán vált igazán súlyossá, amikor a betegség elérte Párizst, majd a fővárosból az ország szinte egész területén elterjedt. A korábban a más járványok ellen sikeresen alkalmazott útlezárások és karanténzónák felállítása nem bizonyult kellően hatékonynak. A sikertelenséget fokozta, hogy Párizsban az 1830-as forradalom következtében létrejött népszuverenitásra épülő alkotmányos monarchia rendszerében a kolerajárvány elhárítását célzó centralizált és bürokratikus beavatkozások heves tiltakozást váltottak ki.¹⁹⁶ Franciaországban a közigazgatási szervezet és a hatalom a fővárosban összpontosult. A járvány elleni küzdelmet egy szakmai-orvosi szervezet igazgatta Párizsból, amely a vidéki nagyvárosokban és a megyei székhelyeken, illetve alprefekturákon keresztül szervezte a környező területek megtisztítását.¹⁹⁷ 1832 végén beállt hideg időszak a lakosság elégedetlenségét és a járvány terjedését is enyhítette. Franciaországban

¹⁹⁴ Thomas, Amanda J.: Cholera. The Victorian Plague. 40.

¹⁹⁵ Thomas, Amanda J.: Cholera. The Victorian Plague. 38.

¹⁹⁶ Briggs, Asa: Cholera and Society in the Nineteenth Century. In: Past and Present, Volume 19, Issue 1, 1961. 76–96. 83.

¹⁹⁷ Bourdelais, Patrice: Városi járvány-e a kolera? Tények és példák. 78.

1833-ban újra megjelent több európai országban is a kolera, sőt az eddig nem érintett területeken is elterjedt. A fertőzést az év elején egy gőzhajón keresztül került át Portugáliába, amely brit csapatokat szállított. Párizsban több mint 50 ezer ember betegedett meg és több mint 21 ezer elhunyt a járványban.¹⁹⁸ A kolera a Douro torkolatánál lévő erődnél tört ki, ahová a csapatokat leszállították, hamarosan elterjedt, és 1833 április elején elérte Lisszabont. Spanyolországban a szinte drákói szigorral végrehajtott karanténintézkedések ellenére is sikerült a kolerának behatolnia 1833 augusztusában, a fertőzés 1834-ben széles körben elterjedt, és az év végén még Dél-Franciaországba is eljutott.¹⁹⁹ Az 1834-ben Svédországban volt komoly fertőzöttség, amely Haeser és Hirsch állítása szerint mindeddig mentes volt a kolerától.²⁰⁰

Kilenc évvel a járvány kitörése után a brit parlament egyik bizottsága, amelyet a városok egészségügyi helyzetének vizsgálatára hoztak létre, kimondta, hogy kapcsolat tételezhető fel a rossz higiéniai körülmények, a rossz szellőzés, a csatornázás és a megfelelő vízellátás hiánya, valamint a fertőző betegségek – tífusz, kolera, tüdővész – terjedése között. A *The Times* folyóirat megjegyzi, hogy „a betegség volt a legjobb közegészségügyi reformer, amely nem nézett el semmiféle hibát és nem bocsátott meg semmilyen tévedést”.²⁰¹ A kolera elleni küzdelem nagy lökést adott az európai közegészségügyi reformoknak a 19. században.

A járvány a tengeri kereskedelem révén Észak-Amerika partjaira is eljutott. Európában többé-kevésbé összefüggő terjedést mutató kolera 1832-ben Amerika távoli partjaira is elérte; először valószínűleg Európából származó hajók közvetítésével, amelyet a kanadai Quebec alatt néhány mérföldnyire fekvő Grosse-szigeten karanténba helyeztek. Az esetek június elején jelentek meg Quebecben, és a következő két hét során mintegy ezer kolera haláleset történt a városban. A betegség nagy sebességgel terjedt a Szent Lőrinc-folyó és mellékfolyói mentén az ország belsejébe. Körülbelül ugyanabban az időben a fertőzést az Amerikai Egyesült Államokba is behozták, ahol június 23-án New Yorkban jelent meg.²⁰² 1834-ig továbbra is tombolva a kolera nagy pusztítást okozott az Egyesült Államokban, sőt Haeser és Hirsch szerint a Sziklás-hegységen át a Csendes-óceán partvidékéig terjedt. A második járvány során a kolera az amerikai kontinens más országaiba is behatolt. Haeser állítása szerint 1832-ben már Peruban és Chilében jelent meg.²⁰³ Bizonyos, hogy 1833 tavaszán a fertőzés nyilvánvalóvá vált Mexikóban is, ahol a magas fennsík és a tengerparti területek is érintettek voltak. Ugyanebben az évben a valószínűsíthetően Spanyolországból behozott kolera súlyos pusztításokat okozott

¹⁹⁸ Bourdelais, Patrice: Városi járvány-e a kolera? Tények és példák. 74.

¹⁹⁹ Pollitzer, Robert: Cholera studies. *History of Disease*. 434.

²⁰⁰ U.o.

²⁰¹ Markham, Adam: *A Brief History of Pollution*. London, Earthscan, 1994. Az 1. fejezet fordítása. Készítette: Adorjánhé Farkas Magdolna. Interneten elérhető: http://www.kia.hu/konyvtar/szemle/205_f.htm. (2008. március 20.)

²⁰² Rosenberg, Charles E.: *The Cholera Years: The United States in 1832, 1849, and 1866*. 23.

²⁰³ Haeser, Heinrich, *Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten*. 793–943.

Kuba szigetén. 1835-ben a járvány újbóli megismétlődése az Egyesült Államokban, ekkor azonban New Orleans kikötői mellett csak a dél-karolinai Charleston volt érintett.

A betegség Spanyolországból Afrika partjára, Ceutáig terjedt.²⁰⁴ 1834 végén és még markánsabban 1835-ben a kolera nyilvánvalóvá vált az Algériába küldött francia csapatok soraiban. A civil lakosság körében is elterjedt, és a fertőzés mélyen behatolt a hátszágba. Az 1835–1837 közötti időszakban nagy aktivitást mutatott a járvány Egyiptomban, és megjelent Tunéziában, valamint Szudánban és Abesszíniában. A betegség 1836–1837-ben a szomáliai partvidéken és Zanzibáron is újból megjelent.²⁰⁵

A 19. század első éveiben a népesség növekedése fokozott nyomást gyakorolt a csökkenő számú mezőgazdasággal foglalkozó lakosság élelmiszertermelési képességére, annak ellenére, hogy gépesítés és új gazdálkodási módszerek terjedtek el. Malthus arra a következtetésre jutott, hogy amikor a népesség növekedési üteme meghaladja az elegendő élelmiszer előállításának képességét, a lakosságot a nyomorúság fogja kordában tartani.²⁰⁶

²⁰⁴ Pollitzer, Robert: Cholera studies. History of Disease. 434.

²⁰⁵ Pollitzer, Robert: Cholera studies. History of Disease. 435.

²⁰⁶ Thomas, Amanda J.: Cholera. The Victorian Plague. 147.

III. A kolerajárvány elleni védekezés kezdete Magyarországon

III.1 Az északkeleti országrész társadalma és gazdasági alapjai a kolerajárvány idején

Magyarország Európa országai között az egyik legszínesebb etnikai képpel rendelkezett. Az ország területén élő etnikumok között hét nagy nemzetiséget és tizenegy kisebb népcsoportot tartottak számon. A nagyobb nemzetiségek között a rutén (vagy ruszin) volt a legkisebb, viszont a vidéken a legjelentősebb. Országos szinten 440 ezer ruszin volt, ami az ország lakosságának 3,5%-át jelentette. Bereg, Ung, Máramaros vármegyében többségben voltak, de Ugocsában is jelentős számban éltek. Máramaros vármegyében kb. egyharmadát érte el a román nemzetiségűek aránya. Az itt élő lakosság jelentős része (elsősorban rutén és román) görög rítusú katolikus volt. A magyar etnikumú lakosság elsősorban a helvét (református) protestáns és a római katolikus egyház hívei voltak. Ezekben a megyékben az országos átlagnál (2% körül) magasabb arányban éltek izraeliták (4,3%-6,4%).²⁰⁷ Bereg és Ung vármegyék zsidóságának nagy része haszidokból állt.²⁰⁸

A nemességnek az északkeleti peremterületeken, ahol a török uralom nem volt jelen jóval jelentősebb volt az arányuk, Máramaros 1847-ben Fényes Elek szerint 26300 fő nemest számlált, amellyel Borsod, Szatmár, Veszprém, Pozsony és Zala megye után következett.²⁰⁹ A 18. század végén a kancelláriai összesítés alapján az úrbéres népesség Bereg vármegyében 6264, Máramarosban 8466, Ugocsában 2450, Ungban 5195 fő volt.²¹⁰ A kolerajárvány után a 19. század közepére Fényes adatai alapján Bereg megye lakossága 125 962 fő, Máramarosé 176 615 fő, Szatmáré 247 724 fő. Ugocsáé 50 262 fő, Ungé 115 997 fő volt.²¹¹

1.sz. táblázat: A vallási megoszlás Északkelet-Magyarországon a 19. század közepén:

Vármegye	Görögkatolikus (fő)	Római Katolikus (fő)	Református (fő)	Evangélikus (fő)	Zsidó (fő)
Bereg	71869	9138	38958	615	5382
Ung	64640	24121	19380	319	7495
Ugocsa	32476	4241	11163	21	2093
Máramaros	147997	11617	7287	95	9619
Szatmár	101819	40266	95416	1000	9233

Forrás: Saját szerkesztés, Fényes Elek Magyarország leírása című munkája alapján

²⁰⁷ Varga László: Zsidó bevándorlás Magyarországon. In: Századok. 126.évf. (1992) 1. sz. (59–79). 67.

²⁰⁸ Silber, Michael K.: A zsidók társadalmi befogadása Magyarországon a reformkorban. In: Századok, 126.évf. (1992), 1. sz. (113–141) 139.

²⁰⁹ Wenzel Gusztáv: Kritikai fejtegetések Máramaros vármegye történetéhez. Pest, 1857. 58.

²¹⁰ Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. A nemesség a magyar társadalomtörténet-írásban. In: Századok.133.évf. (1999), 6. sz. (1141–1191) 1149.

²¹¹ Fényes Elek: Magyarország leírása. 1. rész. Pest 1847. 20–23.

A sematizmusok szerint a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyéhez 446 218 fő tartozott, amely 462 paróchiával rendelkezett, továbbá 1 089 filiával rendelkezett, melyekben 424 paróchus szolgált. Ez a magyarországi görögkatolikusok mintegy felét tette ki.²¹² A Munkácsi Egyházmegye joghatósága hét vármegyére (Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs) és a Hajdú-kerület területére terjedt ki.²¹³

Az 1787-es népszámlálás adatai szerint egy átlagos háztartásban 5,28 fő lakott, ez a 1800-as évek derekán már 6 fő körül volt. A lakosság jelentős része a Tiszántúl északi és a Felvidék keleti megyéiben egyszerű, úgynevezett nukleáris családban élt, amely szülők és nem házas gyermekeikből állt.

Magyarország a 19. század első felében hagyományos gazdálkodást folytató ország volt. A mezőgazdaság elsősorban a gabonatermelésre berendezkedett földművelésből és legeltető állattartásból állt. A 18. században a mezőgazdasági tevékenységet folytatók a lakosság 93-94%-át tették ki, de ez az arány a 19. század közepén is közel 90% volt. Magyarország a birodalom gazdasági szerkezetében elsősorban az élelmiszer-ellátó szerepet töltötte be. Az ipar terén a Magyar Királyság jelentős lemaradásban volt, az északkeleti vármegyék pedig még az országos viszonyokhoz képest is hátrányban volt.

A gabonatermesztés átlaghozamai nagyon változóak voltak országszerte. Bereg vármegyében az átlagos terméshozam a 19. század derekán 5 pozsonyi mérő (pm)²¹⁴ búza és 4,5 pm rozs körül mozgott. Az országos átlag kataszteri holdanként az ötszörös terméshozam és a 13 pm terméshozam felé mutatott. A magashegységi vármegyékben, mint pl. Máramaros, sokkal kedvezőtlenebb volt a mezőgazdasági termelés, mint az alacsonyabban fekvő hegyvidékekkel övezett Ugocsa, Bereg és Ung vármegyékben.²¹⁵ A legtöbb vármegye nem volt képes biztosítani az őszi gabonából a lakosság élelmiszer-szükségletét, csak hat vármegye tudta ellátni a lakosságot kenyérgabonával. A népesség egy jelentős részének nem a kenyérgabona volt a fő élelmiszerforrása. A vidék gabonaszükségletét a kukorica- és a burgonyafogyasztás enyhítette. Bereg még így is enyhe többletet produkált, viszont Ugocsa, Ung és Máramaros hiányban szenvedtek. A termésnek egy jelentős részét azonban nem emberi fogyasztásra, hanem takarmánycélra termesztették. Nem enyhítette érdemben a gabonahiányát Ugocsa és Ung megye ruszin lakosságának kukorica-fogyasztása sem. A hiány ellenére így is szállítottak gabonát határaikon túlra is. Beregből Galícia felé, Bereg megyébe Szabolcsból, Ugocsába

²¹² Molnár Ferenc: A Munkácsi Egyházmegye az 1848–49. évi magyar forradalom és szabadságharc forgatagában. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár, 2023. 74.

²¹³ Molnár Ferenc: A Munkácsi Egyházmegye az 1848–49. évi magyar forradalom és szabadságharc forgatagában. 73.

²¹⁴ Pozsonyi mérő – régi űrmérték. Szemes termények mérésére használták, két vékével volt egyenlő – 62,4984 liter.

²¹⁵ Glósz József: Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében. Budapest, 2014. 22–24.

Szatmárból és Szabolcsból, Ungba Szabolcsból, Máramarosba Szatmárból és Biharból szállítottak gabonát. A rossz termés a nagy kiterjedésű, változatos földrajzi adottságú országnak általában csak egy részét sújtotta. A legveszélyeztetettebb térség Északkelet-Magyarország volt, ahol egyébként sem termett elég gabona a helyi lakosság ellátására. A jól termő alföldi területeken, ahol az egy főre jutó hozam lényegesen magasabb volt, egy viszonylag gyenge termés esetén is biztosított volt a helyiek ellátása, míg az e szempontból hátrányosabb hegyvidéki tájakon csak a helyi viszonyokhoz mérten a jobb aratás garantálhatta azt.²¹⁶ Az északi–hegyvidéki területek rendszeresen gabona-behozatalra szorultak. Az egységes belső piac hiánya miatt jelentős árkülönbségek voltak.

Az ipari termelés céhes műhelyekben, manufaktúrákban és gyárakban folyt. A szabadabb iparúzással megnőtt a kézművesek száma, viszont a gyáripar erősödésével az önálló műhelyek sorra mentek tönkre. Az iparral foglalkozók nagyon alacsony aránya jellemezte az egész országot. Bár a 18. századi állapotokhoz képest jelentősen nőtt – 1846-ban 51 főre jutott egy kézműves – addig az európai fejlettebb régiókhoz képest ez az átlag messze elmaradt. Alsó-Ausztriában 1 kézművesre 15 fő jutott, Máramarosban viszont 169 fő, Ugocsában 135 fő, Beregben 89 fő, Ungban 88 fő, Szatmárban 57 fő.²¹⁷ A céhes műhelyekből kifejlődött tőkés vállalkozások aránya elenyésző volt.

A sóbányászat az északkeleti régió egyik meghatározó ipari tevékenysége volt, különösen a máramarosi sóbányászat volt kiemelkedő. Az országosan is jelentős máramarosi sólelőhelyek között a legfontosabbak a sugatagi, sándorfalvi, szlatinai és királyvölgyi. Fényes Elek leírása szerint évente 713 850 mázsa sót termeltek ki.²¹⁸

A nagybirtokok alapvetően minden régióban jelen voltak. Északkeleten Bereg megyében a Schönborn-birtokok foglalták el a megye nagy részét. Ungban a nagybirtokok a kiterjedt kamarai birtokok miatt hiányoztak. A területileg kicsi Ugocsában a nagybirtok hiányát a középbirtokok dominanciája magyarázza, itt egy régi főrangú család, a Perényiek egykori nagybirtokai az öröklés folytán szakadozott szét középbirtokokra. Az északkeleti régióban csak Bereg megyéből hiányoztak a kamarai birtokok, mivel az elkobzott Rákóczi vagyonhoz tartozott hatalmas munkácsi-szentmiklósi uradalom a Schönbornok kezére került. Ungban 26 963 hold (45,3%) a kincstári birtokok aránya. Ugocsában 494 hold, az összérték 2,4%-a. Az egyházi birtokok aránya Bereg megyében a földek 0,6%-át (286 hold) Ungban 4,6%-át (2708 hold) tette ki, Ugocsa vármegyében pedig egyáltalán nem voltak ilyenek. Az átlagos kisbirtok egy jobbágytelek 36 holdjából állt, amelyen 3 jobbágy és 2 zsellér tartotta el birtokosát. A

²¹⁶ Glósz József: Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében. 110.

²¹⁷ Fazekas Rózsa: Szatmár megye kézműiparának jellemzői 1828-ban. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 11. Nyíregyháza, 1995. 127.

²¹⁸ Fényes Elek: Magyarország leírása. 68.

kisbirtokoknak sehol sem volt számottevő részesedésük az úrbéres állományon belül, de kimutathatóak regionális különbségek. 10% fölötti arány két megyében volt található: Ugocsában a telkek 17%-át, Beregben 12%-át mondhatták magukénak. Máramarosban valószínűleg még felül is múlták ezt az arányt, amennyire a meglévő töredékes forrásokból következtethetünk. Az északkeleti kismemesi régióhoz sorolható még Ung 8 %-kal és Szatmár 7,3 %-kal.²¹⁹

III.2 Járványkészültség. A kolera elleni intézkedések szervezeti formája

A történelem során járványok többször megjelentek Magyarország területén. A Kárpát-medence vizekben gazdag területe pedig mindig jó táptalajként szolgált a járványok kialakulására és terjedésére. Vérhas-, tífusz-, himlő-, pestis-, szifiliszjárvány több alkalommal is előfordult. Ezeknek a pusztításoknak mindig jelentős hatása volt az ország demográfiai képének módosulásaira. A járványok az ország területét korábban a legkülönbözőbb irányvonalból érték el, de a leginkább a balkáni terület felől alakult ki egy szervezett határellenőrzés, amely nemcsak katonai céllal, hanem egészségügyi védvonalként is funkcionált.

A járvány elleni védekezés alapját a Magyar Királyi Helytartótanács által irányított szervezeti struktúra, a járvány kezdeti szakaszában meghozott óvintézkedések és a vármegyei intézkedések összehangolásában, felügyeletében rendkívül fontos szerepet játszó, a galíciai határszélre kiküldött királyi biztosok tevékenysége határozta meg.

A nádor az ország közigazgatásáért felelős Helytartótanács elnökeként a legfelsőbb hatóság a végrehajtói hatalom gyakorlásában. A vármegyék és a főispánok működésének és a királyi rendeletek betartásának ellenőrzése, a kereskedés, a közlekedés, a belbátorság (közbiztonság), a közegészségügy vezetését és ellenőrzését a Helytartótanács elnökeként József főherceg gyakorolta. A helyettese gróf Pálffy Fidél főtárnokmester volt. A Magyar Királyi Udvari Kancellárián keresztül érintkezett egymással a király és a Helytartótanács. A kancellária élén a főkancellár állt, mellette két alkancellár és tizenkét tanácsos teljesített szolgálatot. A pénz és hadügy kivételével a király a kancellárián keresztül gyakorolta a felségjogait. A főkancellár ebben az időben gróf Reviczky Ádám volt.²²⁰

Az ország pénzügyeinek irányítása a Magyar Királyi Udvari Kamara feladata volt, ez alól kivételt képezett a hadiadó ügye. A hatásköre kiterjedt a katonai-, kincstári-, valamint a só- és bányaugyekre, a harmincadvámra, a postára és a regálékra, a szabad királyi városok

²¹⁹ Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. A nemesség a magyar társadalomtörténet-írásban. 1183.

²²⁰ Ember Győző: A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története. 194–196.

gazdasági felügyeletére is. A kamara élén egy elnök és mellette tizenkét tanácsos volt. A testület elnöke ekkor gróf Zichy Károly volt. A közigazgatás mind a Királyság területén, mind Erdélyben a vármegyék és a szabad királyi városok irányításával működött. A végrehajtó hatalom ebben az esetben a választott tisztviselők, tehát az alispánok és a városok polgármestereinek a kezében volt. Ellenőrzésüket a Helytartótanács a főispánokon és a főispáni helytartókon keresztül gyakorolta. A különleges helyzetekben a Helytartótanács változó, de többségében széleskörű felhatalmazással rendelkező királyi biztosokat is küldött, akiknek fennhatósága akár több vármegyére vagy város területére is kiterjedt. A közigazgatási hatóságok értesültsége kulcsfontosságú. Ezt nagy mértékben nehezítették az 1830-as háborús mozgalmak. A környező országokból jövő értesítések körülményesen jutottak el, ehhez hozzájárult a postahivatalok elmaradottsága, a közlekedés lassúsága, továbbá a közterhek kezelésének, az élelmezésnek és a só szállításának elavult módja, a katonai és a polgári szervek hatáskörének elszigeteltsége is.

A királyi biztosok intézményének az első említése a magyar törvények között 1559-ből származik (1559:VII. tc.).²²¹ A törvények között általában nem valamely intézmény működésére nézve történő általános szabályozás, hanem valamely problémás eset megoldását célozta. A királyi biztosok intézménye tehát egy addig már működő forma, amely körül kialakult ellentétet, illetve egyet nem értést kellett szabályozni, ezzel pedig bekerült a törvénytövegebe, ezzel legitimálva azt. A királyi biztosok kiküldése szinte kizárólag valami rendkívüli esetben történt, amikor a szokásos úton már nem tudtak egy problémát megoldani. A 19. századra kialakult hatalommegosztási rendszerben az uralkodó hatalmát a koronázási hitlevélben és esküben leírták, az ország törvényei és szokásai korlátozhatta, amelyeknek betartását a rendek felügyelték. A királyi biztosok mivel az uralkodótól nyerték megbízásukat, - sok esetben megkapva szinte minden szükséges hatalmi eszközt a feladat végrehajtására - ezért a rendek számára korlátozást és a rendi intézményrendszer működésében akadályt jelentett. Ezért természetes reakció, hogy bár a rendek elismerték a királyi biztosok intézményét, de rendszeresen történt tiltakozás a biztosok kezébe adott teljes hatalom miatt.²²²

A királyi biztosokról a magyar jogtörténetben még számos említés található, mint például a 1588:X tc.,²²³ az 1649:XLII. tc., az 1715:XLVL tc., 1790/91:XXVL tc., de a leginkább ismert a 19. század elején a kolerajárvány előtti a 1805/ V. tc. Ez utóbbiban történik visszautalás is a korábbi királyi biztosok küldöttekről szóló törvénycikkelyekre. Az 1822-es

²²¹ Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár 1000-1895. 1657-1740. évi törvénycikkek - Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás 4. Budapest, 1900. 29.

²²² Csapó Csaba: Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. A „betyárvilág” felszámolása. Pro Pannonia, 2007. 22.

²²³ Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytár 1000-1895. 1657-1740. évi törvénycikkek - Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás 4. Budapest, 1900. 711.

megyei ellenállás miatt kiküldött királyi biztosokkal szemben kifejezték a vármegyék nemtetszésüket az 1825-ben összehívott országgyűlésen. 1848-ban az első országgyűlésnek felelős minisztérium felállításával a végrehajtói hatalmat az uralkodó már csak a kormányon keresztül gyakorolta. Ennek ellenére az intézményt nem törölték el, hanem egy átalakuláson ment keresztül.²²⁴ Kezdetben a nádor ellenjegyezte a királyi biztosok kiküldését, a szeptemberi lemondásától pedig már egyértelműen kormánybiztosokról beszélhetünk és nem királyi biztosokról.²²⁵

Magyarországon a kolera elleni védekezés céljából az 1830. november 3-án (13216. sz.a.) kelt királyi rendelet értelmében a Magyar Királyi Helytartótanács, a Királyi Kamara és a Főhadparancsnokság (General-Commando) tagjaiból egy vegyes bizottság (Comissio politico-cameralis mixta) jött létre a nádor elnöklete alatt. A bizottság a helyzet kezelésére lett megbízva, melynek tagja volt József nádor elnöklete mellett Pálffy Fidél királyi kincstárnok, gróf Zichy Károly kamarai elnök, Végh István koronaőr, Stipsits Ferdinánd kamarai tanácsos, báró Splényi Ignác lovassági generális, Jüngling János hadi tanácsos, Jelzer August ezredes, Lechner sebészfőnök és az udvarral való kapcsolattartás végett Reviczky Ádám kancellár is, a testület fő tanácsadója és orvosi kérdésekben döntő szerepben Lenhossék Mihály Ignác országos főorvos volt.²²⁶

A galíciai kormányzótól, aztán a főparancsnoktól is jöttek hivatalos értesítések, amelyekben bukovinai híreket közölt, de Csernovciból is küldtek közvetlenül jelentéseket a Helytartótanácsnak és az Erdélyi Guberniumnak is. A Moldvában zajló eseményekről szóló híreket pedig mindkét hatóságnak a nagyszebeni ügynökség szolgáltatta.²²⁷

A Magyar Királyi Helytartótanács 1830. december 21-én a vármegyéknek kiküldte a 34092/1830. számú királyi rendeletet, amely ismertette a védekezés alapvető rendszabályait az „egészségre ügyelő” hivataloknak.²²⁸ A tájékoztató és utasító rendeleteket Lenhossék országos főorvos javaslatára dolgozták ki.²²⁹ Az 1830. december 22-én kiadott rendelet értelmében felállították az egészségre ügyelő kiküldöttséget. Utasításokat küldtek a szükséges intézkedésekről a hivatalok számára, a veszteglőintézetek gondviseléséről, a levelek

²²⁴ Csizmadia Andor: A kormánybiztosi intézmény 1848-1849-ben. In: Acta Facultatis Politico-Iuridiciae Universitatis Scientiarum Budapestiensis De Rolando Eötvös Nominatae Tomus II., Fasciculus I. Budapest, 1960. 3.

²²⁵ Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1998/1. 28–78. 35.

²²⁶ Havasdi József: Duna menti zárvonalak az 1831. évi kolerajárvány idején. Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola. Pécs 2011.; Gecsei Lajos: Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. 12.

²²⁷ Rigler Gusztáv: Az 1831-iki (első) cholera betörésének története. 7.

²²⁸ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 41. altétel. 19.

²²⁹ Valló István: Az 1831. évi kolera története Győrött. In: Győri Szemle (szerk.: Valló István) 1. évf. 1-3.szám. 1930. 34.

füstöléséről, ezen kívül a kolerás helyen munkálkodó orvosoknak és polgári biztosoknak szánt betartandó rendelkezésekről. A Helytartótanács utasítására Lenhossék országos főorvos már 1830. december 23-án összehívta a pesti egyetem orvoskari tantestületét, és a kolerával kapcsolatos közös véleményt fogalmaztak meg. A fő megállapítások között szerepelt, hogy a kolera fertőző betegség, amely emberi érintkezéssel, levegővel, állatok és bizonyos tárgyak közvetítésével terjedhet. A betegségnek ezt a jellemzőjét a bécsi, francia, és angol orvosoknál jóval hamarabb mondták ki. A császári udvar azonban a járvány kezdetén inkább a bécsi orvosok megállapítását fogadta el, mely szerint a betegség nem fertőző.²³⁰

A nádor foglalkozott a hétköznapi feladatok ügyvitelével, aki a létrehozott vegyes bizottságon elnökölt.²³¹ A királyi biztosok is a Helytartótanáctól kapták meg a kinevezésüket, akiknek a legfőbb feladata a központi kormányzat és a helyi irányítás közötti kapcsolattartás volt, kezdetben csak két biztos volt kinevezve a galíciai határszélre, majd a járvány terjedése következtében az egész ország területére királyi biztost neveztek ki. A helyi irányító szerv a vármegyei közgyűlés által megválasztott Centrális Deputatio, vagyis a Központi Választmány volt,²³² különböző területeken más megnevezésekkel Koleraválasztmánynak, Egészségre Ügyelő Állandó Bizottságnak, Központi Küldöttségnek is nevezték. Feladata a gyakorlati megvalósítás, a királyi biztosok utasításainak betartatása és minden a térség életét meghatározó feladat ellenőrzése és koordinálása volt ebben a rendkívüli helyzetben. Előfordult, hogy egy-egy törvényhatóság területén több egészségügyi küldöttség is munkálkodott. Szatmár vármegyében négy járási küldöttséget is létrehoztak, akik azonban a vármegyei állandó központi küldöttség fennhatósága alá tartoztak.²³³

A Galícia felől, később bármely veszélyeztetett, a betegség által már regisztráltan fertőzött területről érkezőket veszteglő (zárlati, vagy kontumácia) házakba vittek. Azokat a személyeket, akiken tapasztalták a kór megjelenését elkülönítették, és megtiltották az érintkezést másokkal.²³⁴ Ezek az intézetek a legtöbb esetben kocsmák, iskolák épületei voltak, vagy ahol erre nem volt lehetőség, újonnan összeállított ideiglenes faépületek.²³⁵ Az utazókat tíz vagy húsz napra zárták el, attól függően, hogy milyen helyről érkeztek, azokat örök vigyázták és szigorúan tilos volt megszegni az elrendelt várakozási időt.²³⁶ Ezeket a pontokat

²³⁰ Rigler Gusztáv: A magyar orvosok véleménye és gyógyításmódja az 1831.-i (első) cholera alkalmával. In: Orvosi Hetilap. 1911, 55. évf., 49. sz. 898.

²³¹ Havasdi József: Megyei járványügyi intézményrendszerek az 1831. évi kolerajárvány idején Baranya és Tolna példáján. In: Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat, 2011.

²³² KTÁL, Fond (F).674, Opys (O.).7, Odyntysia zberihannia (Od.zb.).85. 1.

²³³ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 118.

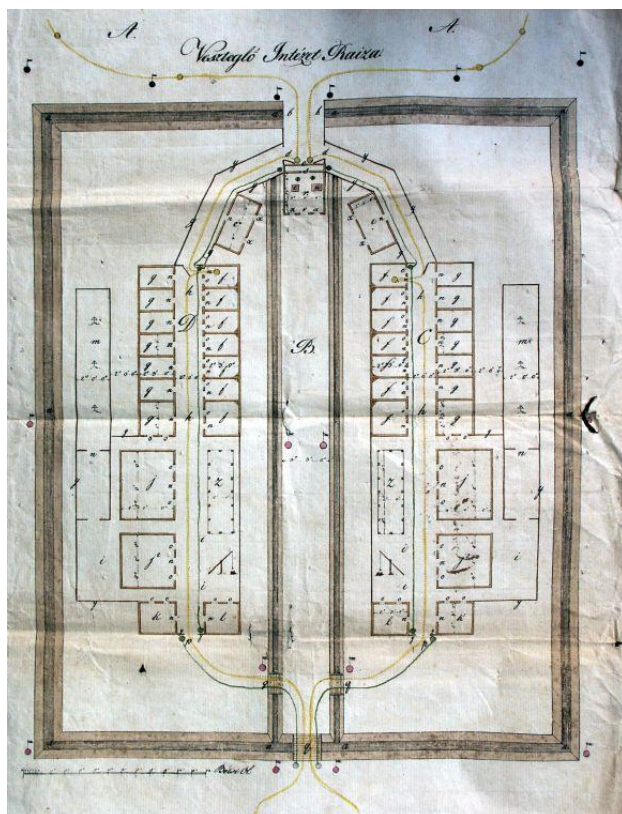
²³⁴ Kiss Ákos: Az 1831.évi kolerajárvány Pest megyében. In: Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 35. Budapest 1965. 26.

²³⁵ Haug Antal: Kolerajárvány Siófokon 1831-ben. 14.

²³⁶ KTÁL, F.674, O.7, Od.zb. 85. 3.

igyekeztek a fontosabb útvonalak mentén kialakítani. A veszteglő házak elrendezését mindenhol meghatározott struktúra szerint alakították ki. Máramaros vármegyében már a 18. század végén rendelkeztek veszteglő intézettel, amely a Helytartótanács alá tartozott. Borsai veszteglőintézete a Tatár-hágónál helyezkedett el, és a Bukovinán keresztül folytatott kereskedelmet ellenőrizte.²³⁷

1.sz. ábra: Veszteglő intézet az 1831-es kolerajárvány idején

Jelek magyarázata:

- A. Az egészségi határ vonala.
- B. Veszteglő intézet.
- C., D. Gyanús helyekről jövő utasok veszteglő helyei.
- a. Arok.
- b. Utasok jelentkező helye.
- c. 4 láb magas korlát.
- d. Ajtók az utasok számára.
- e. Orvosi lakások.
- f. Veszteglő szobák.
- g. Poggyásraktár.
- h. Szabad köz.
- i. Udvar a podgyász kiszellőztetésére.
- k. Örök és szolgák lakása.
- l. Konyhák.
- m. Temető. m₂. Temető-udvar.
- n. Ajtók.
- o. Ablakok az étel benyújtására.
- p. Ajtók a távozók számára az orvosság s élelmiszerek behozatalára.
- q. Hidak.
- r. Felügyelő biztos és tiszték háza.
- s. Ablak az igazolványok átvételére.
- t. Füstölő eszköz.
- u. Eszköz a pénzek tisztítására.
- v. Ki- és bemenet.
- x. Ablakok.
- y. 8 láb magas falak.
- Határőrök, egészségi örök és szolgák.

Forrás: MNL OL, C66, Helytartótanácsi levéltár (Departamentum sanitatis, 1831). F.12. 521.

Azokban a községekben, központi helyeken, ahol jelentős számú megbetegedett, illetve koleragyánús személy volt, külön kórházba, vagy erre a célra kialakított épületekbe szállították a betegeket. Az ideiglenesen kialakított kórházakban, ispotályokban rendkívül rossz higiéniai körülmények uralkodtak. Ezeket az épületeket is örökkel őriztették, és addig, míg a megfelelő várakozási időt nem töltötték le a gyanús személyek, nem hagyhatták el az intézményt. A vesztegzár alatt lévők között, ha a betegség látványos tünetei jelentkeztek, megszorodtak a szökések, ezt azonban szigorúan büntették. Volt több térség is, ahol rögtönítélő bíróságokat hoztak létre. Nádori rendelet született arról, hogy az idegen területről jövő utazókat tilos volt a házaknál befogadni, és mindenkinek útlevelet kellett bemutatnia. Az iratoknak tartalmaznia kellett a személy leírását, a kiindulási helyet, illetve azokat a területeket, amelyen keresztül utazott. Ezeket az okmányokat a határzáraknál ellenőrizték. Az útlevelek hitelesítésével megbízott tisztviselőknél előfordult, hogy néha hamis igazolásokat állítottak ki. Egy-egy

²³⁷ Balázs Péter. Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. 125.

fontosabb személy sok esetben mindent elkövetett, hogy ne rekedjen meg egy lezárt helyen, de számottevő példa akad arra is, hogy egy település lakosságát ellátó szállítmány kordonokon történő fennakadását kellett megoldani.²³⁸ Az elkerített területek határszéleinél problémát jelentett a fontos levélküldemények átadása is. Mivel nem lehetett egyik területről a másikra egyszerűen átjárni, ezért a határmenti pontoknál külön levélvivők álltak, akik átvették a leveleket és továbbították azokat. A leveleket tisztítási eljárásnak vetették alá, fogóval vették át, kilyukasztották és erre a célra kialakított füstölőkbe tették, hogy a fertőtlenítsék. Azért is volt ez fontos, mivel a polgári biztosok, orvosok így tettek jelentéseket a lezárt területek helyzetéről. Ha az információáramlás nem működött zökkenőmentesen, nem reagálhattak az a kialakult helyzetre megfelelőképpen és a veszély még nagyobbá válhatott.²³⁹

A helyzet kezelésére és a hétköznapi problémák megoldására helyi szinten számos olyan személyt kellett felkérni, akik korábban nem voltak a vármegye, vagy a település alkalmazásában. Voltak olyan felmerülő feladatok, amelyeket a közösség saját erejéből megoldott, de ebben a kialakult helyzetben a szokásos eljárásnál intenzívebb és több munkát igényelt. A vármegyei koleraügyi bizottságnak sokszor különleges feladatok végrehajtására kellett találnia és felbérelnie embereket. Ilyenek voltak többek között azok a személyek, akik a megbetegedettek házait tisztították, amelyért a leírások szerint 24-40 krajcár közötti összeget kaptak naponként.²⁴⁰

A betegség 1830 végétől 1831 júniusáig Magyarország területén gyakorlatilag nem jelentkezett. A világméretű járványok kezelésénél az államok esetében rendre megfigyelhető, hogy a betegséggel szembeni védekezés sikerességét az határozza meg elsődlegesen, hogy azt minél tovább az ország határain kívül tudják tartani, ezért a külső határellenőrzésre nagy hangsúlyt fektettek. A védekezés kezdeti szakasza ilyen tekintetben eredményesnek minősíthető.

III.3 Járványkészültség és az államhatalmi lépések a Magyar Királyságban

A határ Galícia felőli lezárása 1830. december 28-án következett be.²⁴¹ A Helytartótanács 1831. január 3-án a járvány által leginkább fenyegetett galíciai és erdélyi határszélre két királyi biztost küldött, akik királyi felhatalmazással jártak el a legszükségesebb óvintézkedések elrendelésére. A Trencséntől Ung vármegyéig terjedő határszélre gróf Majláth Antal, a Bereg vármegyétől Brassóig terjedő határszakaszra pedig báró Perényi Zsigmond került, akiknek a feladata a

²³⁸ Gecsei Lajos: Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. 12.

²³⁹ KTÁL, F.60, O.2., Od.zb.549. 27.

²⁴⁰ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 125.; KTÁL, F.60, O.2, Od.zb.698. 1.

²⁴¹ Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. 43.

rendelkezések érvényesítése és ellenőrzése volt. A királyi biztosok elsődleges feladata a határvidék törvényhatóságainak felkészítése és a helyi koleraügyi bizottságok felállítását követően a határszakasz infrastrukturális hálózatának (utak, intézmények, épületek) feltérképezése volt, hogy szükséges helyzetben a megfelelő információ birtokában hajthassák végre rendelkezéseiket. A királyi biztosok Galícia járványügyi helyzetéről is informálódtak, nem csak jelentések útján, hanem szinte azonnal elkezdődött egy egyeztetés a személyes találkozó lehetőségéről a Galíciai Kormányzósággal.

A Bereg vármegyei kolera ügyében előírt állandó kiküldöttség felállításáról 1830. december 30-án született határozat. A küldöttség egyik első feladata helytartótanácsi rendeletre a Galiciát és Bereg vármegyét összekötő utak számbavétele volt.²⁴² A Helytartótanács 1830. december 28-i 33297. számú rendelete írta elő minden határmenti törvényhatóság számára az utak összeírását. Bereg megyei határozat szerint minden galíciai tartományba vezető szekérútnak és gyalogösvénynek őrizet alá kellett kerülnie. Ezekről az utakról összeírást és térképet készítettek, és a Helytartótanács számára elküldték azokat. A hegyeken keresztül vezető főútvonalakon kívüli mellékutakról nem rendelkeztek pontos nyilvántartással, mivel a gyalogos és szekérutak folyamatosan változtak, ezért szükségesnek látták az egész határvonal feltérképezését, hogy a Galíciába vezető pontos útvonalak leírását el tudják készíteni. A határvonalhoz közel lévő helységek egymástól és a határtól való pontos távolságokkal együtt kerültek nyilvántartásba. A veszteglő háznak alkalmas épületeket is összeírták. A feladat elvégzésére Bereg vármegyében Bay György főszolgabíró és Külley Dániel földmérő végezte el.²⁴³ A Galíciából bejövő árukkal és utasokkal nem érintkezhetett senki, akik mégis kapcsolatba kerültek ottani személyekkel, vagy akár onnan származó tárgyakkal, azok számára huszonegy nap elzárást rendeltek el.²⁴⁴

A két királyi biztos közötti felügyeletükre bízott területek már a kezdetektől lehatárolásra kerültek, de folyamatosan egyeztettek a szükséges lépésekről. Ung vármegye koleraügyi állandó kiküldöttsége 1831. január 14-én tartotta egyik első tanácskozást Majláth Antal királyi biztos jelenlétében, aki két alapvető szempontot határozott meg: egyrészt minden lehetséges eszközzel akadályozzák meg a betegség bejutását, másrészt a betegség megjelenése esetén is fékezzék meg a továbbterjedését. Az első pont teljesítése érdekében minden kereskedés megszüntetését, a szekérutak, a gyalogos ösvények fával történő eltorlaszolását tervezték. Egyedül az uzsoki út maradt meg az átkelés és közlekedés lehetőségével. Ezen az úton viszont csak a galíciai kormányzóságtól kapott úti levelekkel utazókat engedtek be, akik

²⁴² MNL OL, P538, F tétel, 18. csomó, 42. altétel, 18.

²⁴³ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1390. 7.

²⁴⁴ KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1390. 6.

bizonyítottan nem fertőzött területről jöttek.²⁴⁵ A vármegye kérte a királyi biztost, hogy az Uzsokkal összeköttetésben lévő Turka városban a Galíciai Kormányzóság jelöljön ki egy biztost, aki a kiadott úti leveleket ellenőrizni fogja. A karantén alá vett személyek eltartása az ungi királyi uradalomra bízták. A feladatok elvégzésére Pribék Antal alszolgabírórt kérték fel, mellé segédek is kijelöltek.²⁴⁶ A Helytartótanács rendelkezése szerint a koleragyanús halottakat azonnal jelenteni kellett, addig míg orvos nem vizsgálta, eltemetni sem volt szabad. Azokat a helységeket, ahol ilyen esetek történtek azonnal elzárás alá kellett venni, amely a betegség, illetve halálesetek vizsgálatának lebonyolításáig fennállt.²⁴⁷

Perényi Zsigmond kötelezte Bereg vármegyét 1831 januárjában, hogy a megyei tisztviselők az egészségügyi állapotokról tíznaponként számára jelentést küldjenek. A királyi biztos elrendelte a vármegyék közötti hivatalos levelezés akadálymentesítését, a lehető leggyorsabb informálást lovas katonákkal biztosították. A Vereckére rendelt biztos és esküdt az örököt minden nap ellenőrizte, róluk jegyzéket készített. Az előző évekbeli rossz termés miatt a lakosság élelemmel való ellátottságát is fel kellett mérni. Az előző évek áradásai, a nagy szárazság, ezáltal a rossz termés nehéz helyzetbe hozta még az alföldi területeket is. A lakosok kénytelenek voltak más megyéből hozzájutni a gabonához. Az Ungvárról Munkácson keresztül Veresmartra²⁴⁸, illetve Máramarosba vezető postaút mellett fekvő települések lakosainak összeírását végezték el elsőként. Elhatározták, hogy ha nem lehet megfelelő számú őrséggel felállítani az elzáró kordont, akkor azokat a járások déli területeinek magyarlakta településeiből pótolják. A polgári őrséget tehát a vármegyéknek kellett biztosítaniuk. A nemesek és honoráciorok maguk helyett – saját költségükre – más személyt is kiállíthattak. Az öröknek fel kellett esküdniük, hogy csak a rendelésnek megfelelően járnak el, az őrhelyüket semmiképp el nem hagyhatják, és még ha a váltás nem érkezett meg, akkor is a helyükön kellett maradniuk.²⁴⁹ Esküszegés esetén huszonnégy botütést kaptak a vétkesek.²⁵⁰

Az írni-olvasni tudó nemes és nem nemes személyeket is számba kellett venni, feltüntetve, hogy ki milyen nyelven ért. Az orvosok és seborvosok nyolc naponként kötelesek voltak a körzetüket bejárni. Melléjük egy-egy hajdú kirendelését is szükségesnek látták. A munkácsi járás Galíciával határos vidékén két orvos teljesített szolgálatot, melyet kevésnek vélt Bereg vármegye koleraügyi bizottsága, így Nagy Károly seborvost is ide rendelték. A három orvosnak kötelessége volt a királyi biztosnak vagy a mellé rendelt igazgató orvosnak, ezen felül pedig a vármegye kolera ügyében létrejött állandó kiküldöttségnek jelentést készíteni a

²⁴⁵ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1391. 16.

²⁴⁶ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1391. 17.

²⁴⁷ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1391. 18.

²⁴⁸ Rothberg, Roşia – ma Románia területe

²⁴⁹ MNL OL, P538, 18. csomó, 42. tétel, 1.

²⁵⁰ KTÁL, F.674, O.7, Od.zb. 85. 5.

munkájukról, a betegek állapotáról. A hegyvidéki lakosság az orvosi és polgári biztosi beszámolók szerint nem fogadta el az orvosi utasításokat, a gyógyszereket nem alkalmazta az előírások szerint. Szükségesnek vélte a vármegye további orvosok kirendelését, melynek kieszközölését elsősorban a királyi biztostól remélték. Sztankó Jánosnak – aki 1831-ben lett Bereg vármegyei főorvosa²⁵¹ – utasításba adták, hogy készítsen a betegségről, annak kezeléséről egy leírást, és rendelkezzen a megyei körülményekhez igazítva a veszteglő intézet felállítására, utasítást adva a működéshez szükséges személyekről. A királyi biztos elküldte Sztankónak a korábbi járványügyi rendeleteket (1766-os, 1777-es és 1830-as rendszabásokat is). Az örök fizetését a királyi kincstárból kívánta a vármegye fedezni azzal az érveléssel, hogy azok tevékenysége nemcsak a Bereg vármegye, hanem az egész ország javát szolgálja. A vármegyei koleraügyi bizottság véleménye szerint a kordon védőit hasonló módon kellett kezelni, mint az ország határszélén katonai szolgálatot teljesítőket. Perényi a vármegyei pénztár fizetésektelenségét ugyan elismerte, azonban arra felhatalmazást nem kapott, hogy ezt a királyi kincstárból fedezzék, ezért felsőbb rendeltetést kért az ügyben. A királyi biztost kérte meg a vármegye továbbá, hogy keresse fel a Munkácsi Egyházmegye püspökét a lakosság böjt alóli feloldozására, de ezt Perényi nem tartotta a hatáskörébe eső feladatnak.²⁵² A vármegyei koleraügyi küldöttség ülésein rendre meghívást kaptak az egyházi vezetők is, tehát a vármegyei akaratról közvetlenül is informálódhattak. Itt elsősorban a központi rendelkezés kieszközölését várhatták. A háttérben közben erről történtek egyeztetések és a Helytartótanács februárban küldte el Perényi számára, hogy a munkácsi és az eperjesi püspökségek a görögkatolikus hívek számára nemsokára bekövetkező negyven napos böjt alól a lakosságot feloldozták.

A kerületi hivatalok – a Helytartótanács 1831. január 4-én kiadott 1071. számú rendelkezése alapján – értesítést kaptak a királyi biztosok feladatairól, és a jelentéseik küldésének pontos címzettjéről. A kormányzék megígérte, hogy igyekszik mindent megtenni, hogy a tudósítások minél hamarabb és megfelelő módon az szükséges helyekre eljussanak. A királyi biztosok előterjesztése alapján Kőrösmezőn a levelek megfűstölésére szükséges rendelkezéseket megtették. A levelezés Magyarország felé a keleti részről csak két útvonalon történhetett. A sztanyiszlavi²⁵³ területről minden levél Kőrösmezőre került, vagy pedig Lemberg felé. Az ide érkező leveleket a szükséges módon megtisztították, melyhez megkapták a szükséges leírást.²⁵⁴

²⁵¹ Bereg megyei orvosok, gyógyszerészek és más egészségügyiek névtára. Összeállította: Dr. Benda Mária – Dr. Fedinecz Sándor – Dr. Kállai Gyuláné – Polónyi Margit. Budapest–Beregszász, 1996. 7.

²⁵² KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1390. 9-12.

²⁵³ Stanislau, Sztaniszlav, Ivano-Frankivszk – ma Ukrajna területe

²⁵⁴ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1390. 18.

Az 1770-es rendelés alapján a királyi biztosok elrendelték, hogy a veszteglő házban második fokon huszonnyolc, a harmadik fokon negyvenkettő nap veszteglés szükséges. Erről a Galíciai Kormányszéket is értesítették. A kormányszék részéről kifogásolták, hogy nem a pestisre szóló 1770-es rendelés, hanem az 1785-ös érvényes ebben a helyzetben. A galíciai részről a veszteglési idő csak tíz és húsz napra lett meghatározva.²⁵⁵

Bay György január 17-én este érkezett meg Vereckére, erről azonnal értesítette Perényit és megkezdtek a munkát.²⁵⁶ A főszolgabíró a beregi Verhovina feltérképezése után ismertette, hogy a galíciai határszél felé öt fő völgy vezet: a bukóci²⁵⁷, a latorcai, a závadkai²⁵⁸, a felsővereckei²⁵⁹ és a vicsai.²⁶⁰ A 6,5 mérföld hosszúságban elterülő völgyekben lévő helységektől a határszéleken keresztül vezető utakra, ösvényekre három felvigyázó kihelyezését irányozták elő Perekreszna²⁶¹, Verbiás, Szkotárszka²⁶² helységekre.²⁶³ Az örök napi bére ekkor egy ezüst forint volt. Az összeírásokból az is kiderült, hogy az örök őrhelyei egymástól nagyobb távolságra vannak, mint azokat bejárni képesek lettek volna. Az őrhelyeket egymástól legfeljebb egy óra, gyalogosan könnyen bejárható távolságra kellett elhelyezni. Számukra földbe vájt és befedett kunyhókat készítettek. A kettő között még egy kisebb kunyhót emeltek, hogy az erdő viszontagságai között ott is menedéket lelhessenek. A felvigyázóknak jegyzőkönyvet kellett vezetniük, és a határőrizeti pontra felállítandó veszteglő intézet fő tisztségviselőjének időről időre jelentést kellett tenniük, illetve tőle is kaptak utasításokat.²⁶⁴

1831. január 24-én Lembergben tanácskozás jött létre Magyarország és Galícia képviselői között. A jelenlevők a Magyar Királyság részéről Majláth Antal, a Helytartótanács tanácsosa és Zemplén vármegye főispánja, báró Perényi Zsigmond tanácsos, a helytartói biztosság aligazgatója, a Galíciai Kormányzóság részéről Stutterheim Alvizius valóságos tanácsos és az Osztrák Császári Lipót–rend lovagja, Neuhauser Ferenc guberniális tanácsos és országos főorvos, Reitzenheim Wilhelm, Bobovszki József, Popper József guberniális tanácsosok voltak.²⁶⁵ A királyi biztosok előterjesztették a vármegyéknek, hogy az 1770-ben kiadott Generale Normativum legyen az egészség megőrzésére nézve általánosan használt rendelkezés. A kolerával megfertőződött területek közelében lévő helységek lakosai is érintkezésbe kerülhettek más helységek lakosaival, ezért azokat egy más típusú elzárás alá

²⁵⁵ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1390. 18.

²⁵⁶ MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 43. altétel. 187.

²⁵⁷ Bukóc/Ungbükkös, Bukovcova, Bukivcovo – ma Ukrajna területe

²⁵⁸ Rákócziszállás, Zavadka – ma Ukrajna területe

²⁵⁹ Verchni Vorota – ma Ukrajna területe

²⁶⁰ KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1316. 24. (A Galícia felé vezető völgyek rajza)

²⁶¹ Perekháza, Perekresznij – ma Ukrajna területe

²⁶² Kiszolyva, Szkotarszka – ma Ukrajna területe

²⁶³ KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1390. 28.

²⁶⁴ KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1390. 34.

²⁶⁵ KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1390. 14.

kívánták venni, amellyel a kereskedést és a szabad járást Magyarország felé szüneteltetnék. Ennek szükségszerűségéről azonban nem nyertek teljes bizonyosságot. A másodrendű kordonra megfelelő katonai erő nem volt bevethető, másrészt a felsőbb helyről engedélyt kellett erre kérni. A pestisre vonatkozó „normális rendelés” pedig csak arról határozott, hogy a fertőzött helységek legyenek elzárva.

A tervezett másodrendű kordon lehetséges felállítása előtt minden Magyarországra beutazónak megtiltották a belépést, főként azoknak, akik nem a kormányzékktől kaptak útlevelet, és egészségükről szóló igazolással nem rendelkeztek. Ez utóbbinak tartalmaznia kellett indulásuk helyét, illetve annak betegségtől való mentességét, valamint azt is, hogy átutazása során sehol sem ment át betegséggel fertőzött területen, amelyet a helyben lévő előjárók aláírásukkal hitelesítettek. Az útlevél csak meghatározott, rövid időre szólhatott. Minden egyes helynek, amelyben az utazó járt, szerepelnie kellett az okmányban. A harmincadvám tisztviselői az utazásra rendelt időre az útlevelekre feljegyezték, hogy semmi akadályát nem látják a további utazásnak. Áru csak akkor jöhetett be Magyarország területére, ha igazolni lehetett, pontosan honnan származott, mely tartalmazta készítésének helyét, illetve szállításának útvonalát.²⁶⁶ Az áruk kivitelével kapcsolatban a tanácskozás guberniális tagjainak nem volt semmi ellenvetése. Oroszországból, Moszkvából jött tájékoztatás szerint ott tényként kezelték, hogy a különböző tárgyakról is megtörténhet a fertőzés. Felterjesztést kezdeményeztek, hogy az erről szóló rendelkezést változtassák meg. A galíciai kormányzék január 15-én még minden Magyarországgal határos kerület hivatalainak engedélyezte úti levelek kiadását a határszélen lakó galíciaiak számára utazás és kereskedés céljából, ez a szabályozás érvényben maradt. A királyi biztosok minden Magyarországra úti levelekkel utazóra a magyarországi törvények alkalmazását kiterjesztették. A galíciai határszélen lakókra nézve a Szambortól²⁶⁷ Volócig²⁶⁸ terjedő szakaszon Reitzenheim guberniális tanácsos javaslata volt, hogy élelem vásárlása érdekében kért úti levelet csak huszonnégy órára adjanak. A királyi biztosok beszámoltak arról, hogy több magyarországi vármegye azt rendelte el, hogy ideiglenesen Galíciából senkit nem engednek be, akiknek nincs útlevele. Ez ellen azonban többen kifogást tettek, főként a szőlővásárlás megcsappanása miatt, ezen felül az élelem vásárlása sem állhatott meg teljesen. A határmenti területek nem megfelelően voltak biztosítottak élelemben, az itteniek aggódtak az ellátás nehézségei miatt. A huszonnégy óráig érvényes úti levelet a legtöbben túl kevés időnek tartották az utazásra, egy-egy vármegyébe csak egy helyre lehet bemenni, és a határszélen lévők is csak ezt az utat használhatták. Ezzel

²⁶⁶ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1390. 16.

²⁶⁷ Sambor, Szambir – ma Ukrajna területe

²⁶⁸ Volovec – ma Ukrajna területe

megkönnyítették a hozzáférést, hogy ne a központi kormányzékhez legyen szükséges minden esetben fordulni, mert ez rengeteg időt vett volna igénybe. Az útlevelek kiadásának átfutási ideje alatt a betegség az adott területen akár fel is léphetett, így a kiadott okmány érvényét veszítette volna. A kerületi hivatalok passzusai így használhatóbbak voltak a guberniális úti leveleknél. A határszéleken lévő uradalmi biztosokban sem bíztak teljesen, úgy vélték olyanoknak is adhatnak úti levelet, akik azzal visszaélve az ország belső területei felé a betegséget elterjeszthetik. Meghatározták az átkelésre alkalmas útvonalakat vármegyénként: Máramarosban Kőrösmező, Ungban Uzsok, Zemplénben Virava²⁶⁹, Sárosban Komárnok²⁷⁰, Szepesben Szepesófalú²⁷¹; Árva, Liptó és Trencsén vármegyére vonatkozó passzus ekkor még nem volt. Mind a két fél egyetértésben határozott arról, hogy a határszálen élők a kerületi hivataloktól kérhetnek úti levelet.²⁷² A Magyarországról Galíciába utazóknak az állomásokon keresztül okmányukat ellenőriztetni kellett, ha ez nem történt meg, akkor azokat az embereket a határvonaltól visszafordították. Az úti leveleket minden helység előljároinak érvényesíteni kellett. Akadályként merült fel, hogy a hivatali helyek nem mindenhol a főút mellett voltak, sőt sok helyen nem találtak olyan megbízható személyeket, akik ezeket az okmányokat kezelni tudták. Elégségesnek vélték annak csak minden második vagy harmadik állomáshelyen történő ellenőrzését. Ezeket a kerületi hivatalok jelölhették ki, mivel ők ismerték a legjobban a helyi körülményeket.

A királyi biztosok kérték, hogy őket a galíciai részről a betegség terjedésének megakadályozását célzó minden intézkedésről tájékoztassák, hasonlóképpen ők is átadnak minden rendelést. Ennek szükségéről megállapodtak a felek, semmilyen akadályát nem látták a megvalósításának.

Az utak összeírása és lezárása minden kijelölt határszakaszon megtörtént. Január elején sorra érkeztek a vármegyékből a jelentések az utak eltorlaszolásáról, ellenőrző pontok kialakításáról, őrség felállításáról és az átkelési pontok megerősítéséről. A Vereckére²⁷³ kirendelt főszolgabírónak megparancsolták, hogy Perényi Zsigmond királyi biztos Lembergől²⁷⁴ történő visszatéréséig lezárva kell tartani a települést, az átkelést pedig szüneteltetni. A mellékutakat fákkal torlaszoltatták el, hogy azokon se járhassanak át. A Galíciába vezető utakra állandó őrséget állítottak. A lelkipásztorokat felszólították, hogy a lakosságot az intézkedések és rendeletek pontos betartására buzdítsák és azoknak végrehajtását segítsék elő. A helyi szolgabíróknak megparancsolták, hogy a helyi lakosok semmilyen

²⁶⁹ Vyrava, Virava – ma Szlovákia területe

²⁷⁰ Kormárnok – ma Szlovákia területe

²⁷¹ Altendorf, Spišská Stará Ves – ma Szlovákia területe

²⁷² KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1390. 19.

²⁷³ Verecki, Vorota – ma Ukrajna területe

²⁷⁴ Lwów, Lvov, Lviv – ma Ukrajna területe

szökevényt, idegen területekről utazókat, kóborló embereket nem fogadhattak be, őket a korábbi rendelés szerint őrizet alatt Vereckére szállították.²⁷⁵

Perényi Lembergben a galíciai helyzetről történt tájékozódása után és a Helytartótanáccsal történt egyeztetést követően a teljes lezárását már nem tartotta okszerűnek. A királyi biztos elrendelte a vereckei átkelő megnyitását, azt még a visszaérkezése előtt kérte teljesíteni. Az úti leveleket az utazók minden egyes átkelő helységekből mindenhol kötelesek voltak ellenőriztetni és hitelesíteni. A szállított árukat az úti levélbe is jegyezni kellett, annak származási helyét is feltüntetve és azt, hogy az a hely a betegségtől mentes volt. Verbiáson²⁷⁶ egy úszató fürdő készítését és szolgálatba állítását is elrendelte a királyi biztos. Megfelelő iratok nélkül minden utazót visszafordítottak. Perényi visszautazását január 24-én estére, vagy 25-re ígérte, amikor is Sztankó Bereg megyei főorvossal és a Vereckére kijelölt Bay György főszolgabíróval kívánt találkozni Vereckén. A határhegyről útjának folytatásához a vármegyétől hat ökröt és néhány kocsit tartó embert kért.²⁷⁷ Január 29-én azonban arról írt, hogy lebergi tartózkodása elhúzódott, emiatt február 3-ra halasztották a találkozót Munkácson Bereg vármegye egészségügyi kiküldöttségével.²⁷⁸ Galiciában január folyamán is növekedett a betegek száma, azonban csak két kerületben, az Oroszországgal szomszédos Csorkovi és a Tarnopoli kerületben történtek megbetegedések, az előbbiben öt, az utóbbiban négy helységben.

Perényi lebergi tartózkodása alatt tett rendelkezései következtében a vereckei határőrizeti pontot megnyitották, a galíciai kormány által kiadott intézkedések szerint a közbeeső állomásokon vizsgálendő úti levelek kiadását egészséges helységekről érkező személyek és azok portékái számára engedélyezték. Az örök ugyan a szolgálati helyükön az alapvető kötelességeiket teljesítették, de a minden feltételnek nem feleltek meg.

Perényi ekkor ugyan a teljes elzárást nem tartotta indokoltnak, de fontosnak látta, hogy ha szükséges lenne, annak helyét kijelöljék, és megfelelően előkészítsék. A veszteglő háznak egy görögkeleti parókus üresen álló házát látták megfelelőnek. A veszteglő intézetet az alsóvereckei országúton látta szükségesnek felállítani a királyi biztos. Ezen a területen, illetve a határszélen szolgálatra kirendelt katonaság, az akkor még Munkácson állomásozó egy tisztből, négy káplárból, egy dobosból és harminc közvitéből álló katonai egység volt. A katonaság eltartását február 1-ig Munkács városa látta el, mely ráfordítást a számadás benyújtását követően visszakaphatott. A napi kenyéradagok kérdésében – mivel helyben sem

²⁷⁵ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1390. 7.

²⁷⁶ Verebes, Verbjazs – ma Ukrajna területe

²⁷⁷ MNL OL, P 538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 68.

²⁷⁸ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1391. 3.

péket, de még kenyérsütéshez értő személyt sem találtak – a munkácsi és szentmiklósi²⁷⁹ uradalmak főintézőjével igyekeztek egyezsége jutni.²⁸⁰

Bereg vármegye egy sokkal megszorítóbb megoldást szeretett volna kieszközölni a határzárak elrendelésénél, ezért a vereckei országút egy részének bezárását is javasolta. Az 1770-es rendelés szerint minden olyan szomszédos tartomány felől a határt le kellett zárni, ahol járványos betegség ütötte fel a fejét. Mivel a kolera Bereg és Máramaros vármegyékhez közel jelent meg, emiatt jelentős volt Bereg vármegye részéről a félelem. A kereskedelmi szabadság érvelését nem tartotta a vármegyei kiküldöttség megalapozottnak. A szarvasmarha hajtása, a gyapjú és a nyersbőr behozása, amely a kereskedelem legfontosabb részét képezte, azzal érveltek, hogy már az ezt megelőző években is meg volt tiltva a marhavész miatt. Lembergben azonban a galíciai kormány és a magyar királyi biztosságok között tartott tanácskozáson döntés született a szarvasmarhák hajtásának engedélyezéséről és annak rendjéről Bukovinából Magyarországra, a behozatal a főkormányshéktől vagy a kerületi kapitányságoktól kapott úti levelekkel volt lehetséges. Átjönni csak olyan helyről lehetett, amely bizonyítottan mentes volt a járványtól. Bereg vármegyébe a vereckei, Máramaros vármegye felé a körösmezői átkelő volt nyitva hagyva Galícia és Bukovina felől érkezők számára. Oroszország felől mindenhol szoros őrizet lett felállítva, csak Brodiban lévő kontumácián keresztül lehetett közlekedni.²⁸¹

A vereckei harmincad-hivatal összeírása alapján Bereg vármegye csekélynek vélte azt a jövedelmet, amely miatt kockázatot érdemes lett volna felvállalni. A kimutatást a megyei küldöttség előtt is és a királyi biztosnak is bemutatták.²⁸² A kereskedelemre kijelölendő szabad átkelőnek szerintük az Uzsoknál részint arariális (kincstári), részint kamarai birtokhoz tartozó fürdőház épületei jelentősebb önköltség nélkül alkalmazható volt. Az uzsoki átkelőt alkalmasabbnak látták, mivel a kontumácia terheinek fizetésétől és más ezzel együtt járó költségektől mentesítheti a megyét és a lakosokat, akik már az azelőtti években is súlyos terheket viseltek a marhavész miatt. Az új épület felépítését az akkori téli időszak miatt egyébként is lehetetlennek látták. Perényi elismerte a megyei kiküldöttség kéréseit és aggodalmát, azonban a megbízatása a kolera Magyarországra jutása minden lehetséges módjának megakadályozását célozta, a korábbi tapasztalatok pedig azt mutatták, hogy a teljes elzárás ellentétes hatást ér el. A királyi biztos megalapozottnak látta a Helytartótanács rendelkezéseit, amit a pestisjárvány idején tapasztaltak is alátámasztották, mely szerint a helyes felvigyázás mellett a vereckei határőrizeti állomást nyitva lehetett hagyni. Perényi meggyőződése szerint az eltiltásra az akkori körülmények alapján nem volt szükség, annak

²⁷⁹ Beregszentmiklós/Szolyvaszentmiklós/ Csinagyijevo/ Csinagyijovo – ma Ukrajna területe

²⁸⁰ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 50.

²⁸¹ MNL OL, P 538, F tétel, 18. csomó, 42.altétel. 245–246.

²⁸² KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 21.

jelentős hasznát nem látta. Azt tervezte, hogy a kőrösmezői átkelőt is felnyitattja, az elkerülő, kisebb erdei utakat pedig, ahol csak lehetett, fákkal torlaszolták el.²⁸³

Majláth Antal Ungvárra, Perényi Zsigmond királyi biztos pedig Máramarosszigetre²⁸⁴ tervezte áttenni székhelyét, mivel a kolera az ezekhez a területekhez közel lévő Csortkovi Kerületben jelentkezett, így a veszélyhelyzet is fokozottabban fennállt. Minden hozzájuk rendelt levelet mind a kormányshé, mind a kerületi hivatalok felől Uzsok (Ung vármegye) és Kőrösmező²⁸⁵ (Máramaros vármegye) felé irányították. Mindkét fél részről rendelkezéseket tettek, hogy a kapcsolattartást könnyebbé tegyék. A tanácskozáson a királyi biztosok közötti területi leosztás is egyeztetésre került, így Majláth Antal fennhatósága alá Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Liptó, Árva és Trencsén vármegye, míg Perényi Zsigmond területéhez Máramaros és Bereg vármegye került.²⁸⁶

A tervek szerint Máramarosba a Sztrij²⁸⁷ kerületből Vereckére rendelendő katonaságtól Vereckén, Munkácson és Dolhán²⁸⁸ keresztül kerültek volna el a tudósítások. Ennek érdekében Máramaros vármegyének Dolhán kellett volna felállítania egy postaállomást. A királyi biztos szükségesnek tartotta, hogy Bereg megyének is bizonyos helyeken legyenek lovas katonái kiállítva, hogy a jelentések eljutása biztosabb legyen. Perényi Alsóvereckét, Polenát²⁸⁹ és Nyíresfalvát²⁹⁰ ajánlotta erre a célra. Továbbá a kiküldöttség állandó székhelyének is Munkácsot javasolta, így a Galíciából, Vereckéről érkezendő tudósítások is hamarabb eljuthattak a kiküldöttséghez, illetve a királyi biztos is hamarabb közölhette a szükséges rendelkezéseket.²⁹¹ A vármegye nem látta jónak, hogy a kiküldöttség huzamosabb ideig Munkácson tartózkodjon. A megyei pénztár számvevői bizottságának éppen zajló vizsgálatára, továbbá az országos küldöttségeknek az operátumok ügyében következő évi országgyűlésre végzendő munka elmaradására hivatkozott. Perényi a vármegye észrevételeit elfogadta és figyelembe is vette, azonban a jelentések gyorsaságának fontossága miatt ettől nem volt hajlandó eltekinteni. Megkérte a megyei kiküldöttséget, hogy ülését tizennégy napon belül tegye át Munkácsra. A vármegyét a szükséges rendelkezések célirányos megtételére, a munkálatok a tisztségviselők közötti megfelelő felosztására kérte a közügyek ellátásának hátráltatása nélkül.

²⁸³ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 21–23.

²⁸⁴ Sighetu Marmáției – ma Románia területe

²⁸⁵ Jaszina – ma Ukrajna területe

²⁸⁶ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1390. 17.

²⁸⁷ Stryj – ma Ukrajna területe

²⁸⁸ Dlhé, Dolgoe, Dovhe – ma Ukrajna területe

²⁸⁹ Poljana – ma Ukrajna területe

²⁹⁰ Nyíresújfalu, Dunkovicja – ma Ukrajna területe

²⁹¹ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 23.

Munkács és Beregszász közötti távolság a levelezésekben Perényi szerint hat órányi késedelmet jelentett volna.²⁹²

Szatmár vármegye január 24-én a koleraügyi küldöttségén hozott rendelkezéseit a célnak megfelelőnek, azonban valamelyest túlzóan megszorítóknak találta, bizonyos részben pedig nem teljesen tartotta megfelelőnek. Máramaros felől szükségtelennek látta az átkelés fokozott megszorítását, mivel Galícia felől a határszélen a zárlatot fenntartották. Ezért arra kérte a vármegyét, hogy a kontaktust a többi vármegyével hagyják meg, de a felvigyázást a rendszabások szerint továbbra is tartsák fenn, a jogtalanul utazókat el kellett fogatni. Az Erdélyi fejedelemség határán lévő utakról a levelük harmadik pontjában úgy fejtették ki, hogy semmilyen kijelölt átkelő nincs, az átjárás mindenhol megeshetett. Perényi erre azonban megjegyezte, hogy nem lehet egyenlő módon mindenütt őrséget tartani és az útlevelek vizsgálatát lefolytatni. A helységek előljáróinak pedig folyamatosan figyelni kellett a helyzetet, a hirtelen megbetegedéseket, halálozásokat pedig sürgősen jelenteni. A vármegye alispánja Perényinek január 3-án küldött levele szerint csaknem harminc helységet sorolt fel az Erdélybe vezető utaknál, de az nem derült ki a levélből, melyik út az amelyiknél az átkelés kijelölésre kerülhetne. A királyi biztos kérte, hogy minél hamarabb készítsék el a megyei földmérők az Erdély felé eső határmenti részek térképes vázlatát, amelyekben minden helységnek egymástól és a határtól való távolsága is feljegyzésre kellett kerülnie.²⁹³

A máramarosi koleraügyi állandó bizottság 1831. január 24-én Szigeten a szomszédos tartományok romló járványügyi helyzete miatt rendelkezéseket adott ki az előljárók, szolgabírók, biztosok, orvosok, örök és az egész megye lakosainak a számára, melyeket nyomtatott formában a helységekbe kiküldtek. A határozatok szigorú büntetéseket helyeztek kilátásba azok számára, akik a megye területére érkezve megszegték a szükséges kontumácia idejét, vagy megkerülték azokat, illetve hamis útlevéllal közlekedtek. A büntetés a nemes emberek számára egyhavi fogság, az adózó nép számára pedig huszonötötől ötven botütésig terjedt ilyen esetekben, illetve az ebben segédkező személyeket is hasonlóan büntették.

A határszélekhez közel élő lakosok, főként a korcsmárosok, fogadósok, csaplárosok számára megtiltották két év szabadságvesztés terhe mellett, hogy bármilyen gyanús, ismeretlen személyeket befogadjanak, akik nem tudták igazolni úti levelükkel, hogy egészséges helyről jöttek és utazásuk során nem érintettek olyan területet, ahol a betegség jelen volt. A kontumácia intézeteinek közelébe merészkedő, vagy a passzusokat kikerülni szándékozó személyeket fegyverrel is kényszeríthették a visszavonulásra, ha nem engedelmeskedett, akkor az örök felhatalmazása alapján, akár le is lőhették az illetőt, akinek holttestét helyben elégették, a

²⁹² MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 43. altétel. 223.

²⁹³ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 459. 35–37.

portékáit, ruháit pedig tisztítási eljárás alá vették. A tisztviselők, biztosok, őrállók feleltek a rend fenntartásáért, ha visszaéltek a helyzetükkel és együttműködtek hamis útlevel kiadásában, vagy beengedtek gyanús személyeket, akár öttől tíz évig terjedő szabadságvesztésre is ítélték őket.²⁹⁴

Perényi Zsigmond királyi biztos Técső városán áthaladva azt tapasztalta, hogy a város őrállói nem tartóztatták fel, és nem kérdezték meg tőle, milyen úti célja volt. A máramarosi kolera ügyében működő állandó kiküldöttség ülésén elhangzott panaszra László Mihály Técső város főszolgabírója válaszolt. A magyarázata szerint a királyi biztos változtatott az útvonalon, de az őrt állók ismerték a forspont lovakat, és ők maguk nyitották ki a bárónak a kaput, de őt magát nem bátorították megszólítani. A főszolgabíró azonban jót állt az örökért, kikre különben semmi panaszja nem volt, és véleménye szerint a munkájukat addig megfelelően végezték.²⁹⁵

Az egészségügy küldöttség 1831. január 29-én Máramarosszigeten Szaplanczay Pál alispán elnöklete alatt tartott ülésen a kőrösmezői határőrizetre rendelt katonaság számára Beckenhaupt főörmester száz ezüstforintot kért, mivel zsold nélkül voltak már hosszú ideje. A vármegye a hadi pénztárból nem fedezhette a költséget, ezért királyi biztos utasításra kölcsön formájában adták ki számára. A Verhovinán sem találtak semmilyen gyanítható nyomát a betegségnek ekkor. Az alispán bejelentette, hogy postán megérkezett a magyar nyelven nyomtatott „epekórság” elleni utasítás. Egy-egy példányt a szolgabíróknak és az orvosok számára is kiküldtek. Bár Erdélyből a kolera fenyegetése nem volt valószínűsíthető, azonban ott marhavész is pusztított, egyedül a szacsali²⁹⁶ átkelőn keresztül lehetett közlekedni és gabonát behozni. A határátkelő pontokon a kóborlókat visszafordították, és megtagadták tőlük a beutazást. A mellékutakat fával bevágták, így az őrségeket megkerülni nem, vagy csak nagyon nehezen lehetett.²⁹⁷

Perényi Lembergől a tervezettnél később, csak január 29-én érkezett vissza Munkácsra, onnan Ungvárra kellett sürgősen utaznia Majláth királyi biztossal történő egyeztetésre, csak ezután került sor a tanácskozásra Bereg vármegye küldöttségével. Február 10-11-én pedig már feltétlenül Szigetre tervezett utazni. Elrendelte a királyi biztosok felügyeletére bízott helységek népességének összeírását a határszéltől való távolságát, a polgári biztosok tartózkodási helyét. Az orvosok felvigyázására bízott helységeket, az orvosok tartózkodási helyeit és azt, hogy hány nap alatt járják be kerületeikben rájuk bízott településeket. A határszélre vezető völgyek, utak összeírása is megtörtént. A lebergi tanácskozáson arról határoztak, hogy a kormányszéktől, akár a kerületi kapitányságtól a

²⁹⁴ KTÁL, F.61, O.1, Od.zb.1715. 1. Máramaros vármegye rendelete a kolera állapotáról.

²⁹⁵ KTÁL, F.61, O.1, Od.zb.1716. 1.

²⁹⁶ Säcel – a mai Románia területe

²⁹⁷ MNL OL, P538, F tétel, 21. csomó, 43. altétel. 180-183.

tudósítások a kőrösmezői passzuson keresztül érkezenek a Kőrösmező–Borkút²⁹⁸–Rahó²⁹⁹–Terebesfejérpatak³⁰⁰ útvonalon keresztül, ahol két-két lovas szállítja majd a leveleket Szigetre. A levelek megfüstölését büdöskő, salétrom és korpa keverékével végezték, csak ezután kerülhettek a címzettekhez.

1831. február 3-ra a királyi biztos kérésére Munkácsra összehívták Bereg vármegye kolera ügyében az állandó kiküldöttséget. Perényi Lembergben történő tanácskozásait és ügyeinek intézését követően a munkácsi megbeszélésen feltétlenül személyesen is jelen kívánt lenni.³⁰¹ A királyi biztos szükségesnek látta a megyébe egy orvos és három seborvos kérését, mely iránt a Helytartótanácsához fordult. A helységekben élő írástudó személyek pontos összeírását hiányolta a királyi biztos, amelyet a járási főszolgabírókra bízott. Az uradalmi tisztek kikerültek a listákból, így azok elsősorban helybéli lelkipásztorokból álltak. A jelentések küldése így elsősorban a szolgabírók és az orvosok feladata maradt. Bay György főszolgabíró, Mező Menyhért esküdt és Külley Dániel földmérő a galíciai határszéleken található utak, ösvények, erdők, kopár területek feltüntetésével elkészítették Máramaros vármegyétől Ung vármegyéig terjedő határszakasz leírását és térképét, amelyet bemutattak a tanácskozáson. Azt jegyezték meg, hogy a megyét környező határvonal Szolvától északra a Jávornik-hegyen mintegy 2500 öl szélességű, Latorka felett mintegy 1800 öl, a Huklya hegy keleti lábánál 1600 öl távolságra terjedő erdőket kivéve csaknem 26000 öltre terjedt ki.³⁰² A határvonalon a távolságok bejárásának nagyságrendi idejét is feljegyezték, az utakat és a fontosabb épületeket is feltüntették. Egy jelentős részét végül nem torlaszolták el fával az utaknak, mivel az azok melletti széles kiterjedésű területet is átjárhatónak látták, ezért további rendelkezést vártak a királyi biztostól ez ügyben. A térkép átadásra került az első alispánhoz, aki felé kérés volt, hogy minél hamarabb másolatban juttassa el a királyi biztoshoz, illetve a Vereckére kirendelt polgári biztosnak. Perényi ismertette az Alsóvereckénél lévő határőrizeti pont megnyitását, az úti levelek kiadásának szabályozását, ekkor már a Tarnopoli és Csörtkovi kerületből nem voltak kiadhatóak úti levelek.³⁰³ Döntést hoztak arról, hogy minden orvos és felvigyázó mellé az egyébként börtönöknél szolgálatot teljesítő hajdúkat tizenöt váltókrajcár napi bérrel alkalmazzák. A hajdúk helyébe a rabok őrzésére erre alkalmas személyeket kellett fogadni. A királyi biztos az alispáni hivatal kötelességébe helyezte ezek végrehajtását.³⁰⁴

²⁹⁸ Borcut – ma Románia területe

²⁹⁹ Rahau, Rakhiv – ma Ukrajna területe

³⁰⁰ Tribušany Biely Potok, Gyilove – ma Ukrajna területe

³⁰¹ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1392. 3.

³⁰² KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 21.:

³⁰³ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 21.

³⁰⁴ KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1317. 11.

A királyi biztos által februárban megküldött „Javallat” (Projectum) a kóborlókra való kiemelt vigyázatra hívta fel a figyelmet, akikkel szemben elfogatási parancsot adott ki. A lakosságot is felszólították, hogy senkit ne fogadjanak be házukba.³⁰⁵ A félre eső házakat, az erdőkben lévő kocsmákat gyakran ellenőrizni kellett. A Galícia vagy Bukovina felől érkezetteket letartóztatták, és huszonegy napig elzárva tartották. Ez idő alatt élelemmel való ellátásukról gondoskodni kellett. Miután letöltötték a veszteglési időt, a vétkük mértéke szerint és egészségi állapotuktól függően botütéssel is megbüntették őket. Hasonló határozatot fogadott el Ung vármegye koleraügyi kiküldöttsége is.³⁰⁶ Korábban Bereg vármegye kolerabizottságának beregszászi tanácskozása során már döntés született arról, ha az ilyen személyeket elfogták, a határvonalon lévő Verbiásra, a veszteglő házba kellett kísérni. Velük szemben a továbbiakban a helyben lévő polgári biztos járt el az előírások szerint.³⁰⁷

A vármegyei kiküldöttség hangot adott annak a félelmének is, hogy zsidó kereskedők a használt ruhák adásvételével behozhatják a betegséget, ezért kérték, hogy azokat még érvényes úti levél felmutatásával se engedjék be. A királyi biztos erre azt válaszolta, hogy Galiciában kolerás betegséggel sújtott területen senkinek nem adhatnak úti levelet, sőt – a rendelkezések szerint – az ottani, a betegséggel sújtott településeket szorosan lezárták.

A Helytartótanács az 1479. szám alatti rendelete alapján Erdélyben a Moldva felőli határon katonai kordont állítottak fel. A Besszarábiában tomboló kolera Moldván keresztül Erdélybe és Magyarországra történő bejutásától így nem kellett tartani. A Helytartótanács az éhínség fenyegetése miatt megtiltotta, hogy élelemként is használható termékekből pálinkát főzzenek. Erre a járási szolgabírók minden földesurat is felszólítottak.³⁰⁸

A lakosság egészségügyi állapotáról az orvosok folyamatosan jelentéseket küldtek, amelyek rendszeresen beszámoltak a betegekre és elhunytakra vonatkozó vizsgálatokról. 1831. február 3-án kelt végzésben a királyi biztos és a kirendelt állandó kiküldöttség is hatékonyabbnak látta a nagyobb városok, községek felosztását kerületekre, a lakosok megvizsgálására alkalmas személyeket jelöltek ki ezek élére. A kisebb helységekből a felvigyázás a szolgabíróknak volt kötelessége. A kirendelt felelősöknek folyamatos vizsgálatokat kellett folytatniuk, ezekről pedig jelentést tenniük. A rendkívüli haláleseteket a legközelebbi tiszttviselőnek és a kerületi orvosnak azonnal jelenteniük kellett. Az orvosok bérezését a következők szerint állapították meg: naponta a főorvosnak két, a seborvosoknak egy forintot fizettek. Megkérték a királyi biztost, hogy ezen költségeket a királyi kincstárból térítsék meg. Miller katonai seborvos, aki Munkács várában teljesített szolgálatot, felajánlotta,

³⁰⁵ KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1391. 16.

³⁰⁶ KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1316. 16–17.

³⁰⁷ KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1317. 12.

³⁰⁸ KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1390. 21.

hogy a várhoz közeli helységekből is ellátja az orvosi feladatokat. A felajánlását természetesen elfogadták, a felvigyázása alá beosztották a településeket.³⁰⁹

A Beregszász melletti Bulcsúban Komjáthy Péter szolgabíró a leírások alapján elkészítette a levelek füstölésére szükséges eszközöket (serpenyő, fogóolló, lyuggató és kanál), amelyeket Perényi saját maga is megvizsgált, jelenlétében ki is próbálták. A leveleket, papírpénzeket egy fogóval füstölték meg, mely egy izzó vasból készült rostélyra szórt kénporból, salétromsóból és korpából előkészített fertőtlenítéssel történt. A királyi biztos elrendelte, hogy a füstölési eszközöket Verbiásra is itt készítsék el. A füstölésre alkalmas szerekként a büdöskő, a salétrom és a gabonakorpa szolgált, amelynek beszerzéséhez a királyi biztostól kértek segítséget.³¹⁰

Február 9-én a gyalogos katonaság megérkezett Vereckére. A lovas katonaság azonban egyébként is a megyében tartózkodott, így ez nem jelentett többlet terhet. Lónyay János beregi alispán a katonaság eltartásának tehermentesítésére irányuló kérésére Perényi azt válaszolta, hogy a Vereckére kirendelt gyalogos katonaság a királyi kincstárból megtérítésre kerül, de a lovas katonaságot a megyének kell biztosítani. A királyi biztos ekkor már Máramarosszigetre kérte a jelentéseket.³¹¹ Kőrösmezőtől Terebesfejérpatakig a Perényi által kijelölt helyeken két-két lovas állomásozott, akik a kőrösmezői határátkelőhelyen keresztül Galíciából a királyi biztoshoz érkező leveleket szállították Szigetre. Ezeket a leveleket meg kellett füstölni, melynek módjáról utasítást küldött. Perényi közreadta tájékoztatását, hogy a jelentések szerint Galíciában a Tarnopoli kerületben a betegség megszűnt, a Csörtkovi kerületben pedig sokkal kisebb mértékben jelentkezett. A fertőtlenítésre használt klórmész nem volt elegendő mennyiségben a megyei patikákban, ezért a királyi biztos rendelkezett arról, hogy Máramarosból, Husztról küldjenek. A vesztégzár felállítását, az oda kirendelt örököt, valamint a határőrizetet teljesítő lovas katonaság fizetését a királyi kincstárból biztosítsák. 1831. február 12-én Piringen hadnagy parancsnoksága alatt harmincegy gyalogos katona lett kiküldve a határszélre. Ezekből elhelyeztek egy káplárt tizenöt legénnyel Verbiáson, egy másikat öt legénnyel a Beszkiden, ugyanennyit Timsoron³¹² és Bilaszovicán³¹³. A feladatuk a rend fenntartása, a határzár felügyelete volt.³¹⁴

Perényi Lembergől visszaérkezve Munkácsról február 2-án Máramaros vármegyétől a Galíciával, Bukovinával és Erdéllyel határos helységek és határátkelőhelyek területének polgári

³⁰⁹ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 32. A beosztott települések a következők: Váralja, Alsóschönborn, Pósháza, Új-Dávidháza, Ó-Dávidháza, Klacsanó, Iványi, Ruszháza, Rákos, Nagylucska, Klucsárka és Kajdanó.

³¹⁰ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 37.

³¹¹ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 38.

³¹² Lazi – ma Ukrajna területe

³¹³ Bagolyháza, Bilasovice, Bilaszovicja – ma Ukrajna területe

³¹⁴ Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográfiája, II. k. Ungvár, 1881. 169.

biztosok által felügyelt területi felosztását és azok állomáshelyének kijelölését kérte. A szomszédos területekre vezető utak, a Máramaros vármegyét átszelő völgyek és folyók jegyzékének összesítését is kérte, melyek Beregvármegye szélétől Bukovina és Erdély felé vezettek. Az orvosokra bízott helységek, a települések lakosság száma, az orvosok állomáshelye szintén bekérésre került. A Galíciából, Bukovinából vagy Erdélyből belopódzott embereket fel kellett tartóztatni a velük való bánásmódot külön rendelkezésben közölte. Perényi érkezését Huszton és Técsőn február 10-11-én forspont lovakkal várták. Gerzon Aurél kamarai adminisztrátor a Galícia és Máramaros közötti átjárásra a Helytartótanács utasítása szerint csupán a körösmezői határátkelőhelyet jelölte ki és csak az maradt nyitva. Az erdőhivatalok favágásra galíciai munkásokat is alkalmaztak, kiket a lezárások után már visszautasítottak. Ez a létszám körülbelül addig ötszáz főt jelentett, akiket megyei lakosokból pótoltak. A koldulókra vonatkozóan az a határozás született, hogy nem csak a megyén kívüli koldulókat nem fogadhatták be, hanem a megyében élők sem mehettek át egyik helységből a másikba. A magyarra fordított rendeletek négyszáz példányban készültek el. Ezekből két-két példányt minden határ menti helységbe került, egyet kifüggesztettek, egyet pedig a helyi lelkipásztornak adtak, hogy a lakosság figyelmét erre felhívja.³¹⁵ A Helytartótanáctól érkezett utasításokat orosz nyelvre fordították és húsz példányban átmásolták. A görögkatolikus espereshelyetteseknek átadták, rajtuk keresztül eljuttatva azt az orosz ajkú papokhoz, egyházi közösségekhez, hogy a szószékről hirdessék ki a lakosoknak. Munkács, Borzsova³¹⁶, Bubuliska³¹⁷, Alsóverecke³¹⁸ alespereseinek négy-négy példányt, Jánosiba³¹⁹ két példányt, Zloczky János alesperesnek egy példányt küldtek el. A megfelelő tájékoztatás szempontjából fontos volt, hogy a lakosság számára megfelelő módon és nyelven adják át az információkat. Az egyházi elöljárókon keresztül juttatták el azokat a lelkipásztorokhoz, ők pedig a lakosság között adták át az információkat. A lelkipásztorok azonban sok esetben olyan nyelven kapták meg, amelyet nem, vagy nehezen értettek. A munkácsi parókus hangot adott azon problémájának, hogy sem orosz, sem román nyelven nem érti meg, ezért számára inkább magyar nyelven küldjék el.³²⁰ Különösen fontosnak látta Dóhovits munkácsi parókus és alesperes a lakosság körében a tájékoztatást. Az alesperes március 9-én még arról tett panaszt az alispánnak, hogy a kolera elleni intézkedésekről és lakosoknak szánt utasításokról több

³¹⁵ MNL OL, P538, F tétel, 21. csomó, 43. altétel. 196-201.

³¹⁶ Nagyborzsova, Boršava, Borzsava – mai Ukrajna területe

³¹⁷ Bubowitz, Babavesze – mai Ukrajna területe

³¹⁸ Nizsnyi Vorota – mai Ukrajna területe

³¹⁹ Makkosjánosi, Ivanovka, Janosi – mai Ukrajna területe

³²⁰ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1323. 5.

magyarra fordított példányt küldjenek, mert a lelkipásztorok azt inkább magyar nyelven értették, viszont sokan orosz és román nyelven kaptak tudósításokat.³²¹

Bessarabia felől Kisinyov városban és környékén hasonlóan az Orhei kerületben is kolera uralkodott. Moldávia határán öröket állítottak fel a skulenyi és a lipkányi határátkelő helyeket hagyta nyitva az Oroszországból érkezők számára, akiknek tizennégy napi kontumácia volt előírva. Erdély Moldávia felőli határszélén a kontumácia magasabb fokozatba került. Február 1-től Erdélyben az egészségügyi rendszabályok áthágói felett statárium döntött.³²² Az Erdélyi Fejedelemségben a kolera behozásának megakadályozására a kontumácia ideje Moldva felől a harmadik fokozatban lépett. A katonai körzetekben és a határmenti megyékben, illetve törvényhatóságokban³²³ a moldvai székektől tíz mérföldnyire fekvő helységeket körül kerítették. Egy be- és egy kimeneteli helyet hagyhattak szabadon, ide öröket állítottak, utazókat ellenőrizték, csak megfelelő útlevéllel mehettek át.³²⁴

A határmenti vármegyékben több esetről is tájékoztatták a királyi biztosokat, amikor olyan helyről szöktek be emberek, amelyek a járvány által érintett terület volt. A határon megfelelő dokumentumokat bemutatni nem tudókat az örök feltartóztatták és visszafordították, ha a belső területeken fogtak el ilyenek személyeket, akkor felkutatták őket és vesztegzár alá helyezték. Előfordult, hogy a keresett személy eltűnt a hatóságok szeme elől. A határszélén rendszeres volt a próbálkozás az őrség megkerülésére.³²⁵

A határzárak sok esetben próbálták meg elkerülni, viszont sokszor hamis, vagy nem teljesen hiteles úti levéllel közlekedtek. A határzárak megsértéséről a kolerajárvány ideje alatt számos eset tanúskodik. A Bereg vármegyében már 1831 januárjában is voltak olyan személyek, Sztrenk Fedor és Sztrenk János személyében, akik Szepes vármegyéből jöttek és hamis, rájuk nem illő úti levéllel rendelkeztek, amelyek kiszabott határideje is lejárt.³²⁶ Voltak, akik a katonai szolgálat alól menekültek és nem akarták teljesíteni a határőrséget. A dezertőröket elfogták és bezárták.³²⁷ Verbiásról jelentette Komjáthy Péter szolgabíró és polgári biztos március 6-án, hogy a Komjáthy Ábrahám biztos a felügyelete alá tartozó pontokat ellenőrizte, amikor Targonszki nevű Zsupányában élő földesúr beinvitálta magához, ahol a bemutatásuk szerint lengyel urakkal is találkozott. Az egyikük Magyarországra úti levéllel történő utazás tiltásáról érdeklődött, mely kétséget a biztos eloszlatott. Kérdezősködtek a magyar haderőről és megjegyezték, hogy szerintük nem a kolerától kell félni elsősorban, hanem

³²¹ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1323, 5.

³²² MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 245–246.

³²³ Háromszék, Csík katonai székekben, Torda, Doboka, Belső-Szolnok, Felső-Fejér vármegyékben és a Beszterce kerületben, az udvarhelyi és a szepsi székekben, a fogarasi kerületben.

³²⁴ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 459. 35–37.

³²⁵ MNL OL, P538, F. tétel, 21. csomó, 43. altétel. 203–206.

³²⁶ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1323. 1.

³²⁷ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1323. 3.

sokkal inkább a katonaságtól. Tudomása volt egyiküknek a királyi biztos Galíciába utazásáról is, melyhez hozzátette, hogy akkor ő már Szkolében volt. Március 6-án pedig megpróbálták személyesen is átjutni az úti levelükkel, amelyben hibát észleltek, ezért a kontumácia intézetébe zárták őket. Egyikük Heinrich Fridman zsidóból lett keresztény személy volt, aki amiatt került letartóztatásra, mert a Tarnopoli kerületben járt, amelyből senkit nem lehetett beengedni. Nyitra vármegyei Holics városából származott, mégis Trencsén vármegye alispánja írta alá az útlevelét. Lengyel, francia és német nyelven is beszélt, de magyarul is értett. Fridman Zsupányán négy napig tartózkodott, átkelésükor semmilyen pénzt nem találtak nála.

Hilkó György és társa, Horváth György útlevelét azért tartotta a kiküldöttség hamisnak Verbiáson, mert a szolgabíróknak csak az ország területén belül volt felhatalmazásuk útlevelet adni. Továbbá az Orosz Birodalom területére is szólt az engedélyük, viszont azt csak a Helytartótanács adhatta volna ki. Mivel az úti levelet hamisnak tartották, ezért nem volt pontosan tudható, milyen területeken jártak. A Sztriji kerület elismerése szerint Szkole–Klimec–Verecke útvonalon utazhattak és az a terület nem esett a járványos területek közé, így a beregi kiküldöttség végül nem tartotta helyénvalónak a kontumáciába zárásukat.

Heinrich Fridman esetében az irataiból kitűnt, hogy 1830. november 8-án Tarnopolban volt. A Bereg megyei jegyzőkönyvek szerint február 3-án a Tarnopoli és a Csorkkovi kerületek területén járvány volt és akkor pillanatnyilag (március 10-én) is az volt. Ilyen területekről ekkor egyáltalán nem volt adható úti levél. November 8-án azonban a galíciai területeken a járvány még nem jelentkezett, csak a decemberi hónapban a Helytartótanáctól érkezett jelentés arról, hogy a Galíciával határos Podóliában és majd az azzal határos Galíciában is megjelent. A kerületi tisztségek elismervényeit az iratai között megtalálták, mely szerint hosszabb időt töltött Szkole városában, amely ez idő tájt mentes volt a járványtól. Itt öt hetet töltött és tanítói tevékenységéről erkölcsi bizonyítványt is fel tudott mutatni. A kontumácia alól Fridmant is felszabadították. A másik két személyt őrizet alatt Beregszászra küldték.³²⁸

Perényi egyetértett a Verbiáson letartóztatott három gyanús személy (Hilkó György, Horváth György, Fridman Heinrich) kontumácia alóli felmentésével. A helyzet bővebb kivizsgálására volt szükség szerinte, amely a vármegye törvényhatóságának a hatáskörébe tartozott. Ez a rendelkezés azonban igencsak későn került teljesítésre, mivel a királyi biztos úgy értesült a letartóztatottak március 15-én még Verbiáson voltak. A feltartóztatott személy pedig azóta is egy helyiségben volt a szolgálójával, amely nem felelt meg az előírásoknak.³²⁹

Február közepén Máramarosban is számos esetről számoltak be a határzárak és a beutazási korlátozások megszegéséről. Egy zsidó kereskedő Isak Salamon Feuer a csorkkovi

³²⁸ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 390–394.

³²⁹ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 449–451.

kerületi Huszjatin városban járt, ahol a kolera uralkodott, majd ezután Máramarosba jött, Karácsonyfalván és Máramarosszigeten járt. A hatóságok tudomást szerezve róla megpróbálták megkeresni az említett személyt, személyleírást is készítettek, amit körbe küldtek a helységekbe. Dán Péter biztos Priszlopon a lengyel területek felől több orosz személy átszökési kísérletét jelentette, akik át akartak jönni Máramaros vármegyébe, de visszafordították őket és megnövelték az őrállók számát.³³⁰

Perényi február 17-én elrendelte a fő- és seborvosok számára kiadott intézkedésben, hogy a felvigyázásuk és körzetük alá rendelt helységek listáját küldjék meg számára. A listán szereplő helységekben tartózkodó betegek állapotáról nyolc-, de legfeljebb tíznaponként jelentést kellett tenniük az orvosoknak. A királyi biztos és az állandó kiküldöttség sürgős rendelkezései ellenére sok esetben az orvosi vizsgálatok több hétig is elhúzódtak. Perényi Máramarosszigetről az ugoctsi alispánnak írt levelében február 18-án határozottan megparancsolta, hogy Nagyszőlősön a hivatalos levelezés biztosítására akár egy állandó lovas katona legyen készenlétben, hogy haladék nélkül azonnal Máramarossziget felé Husztig, Beregszász felé pedig Csetfalváig a leveleket szállítani tudja. A levelek átvételének és elindításának pontos idejét a levél hátoldalára mindig fel kellett jegyezni.³³¹ Perényi későbbi levelében megköszönte az alispánnak a megfelelő és gyors intézkedést.

A tájékoztatások küldésének idejével és pontosságával azonban voltak fennakadások. Nem csak a vezetők voltak elégedetlenek olykor a kapott jelentések gyorsaságával, illetve pontosságával, hanem néhány esetben az alsóbb szinten lévő tisztviselők, illetve a lakosság felől is jöttek eziránt panaszok. A Máramaros vármegyei koleraügyi küldöttség tisztviselői március elején amiatt panaszkodtak, hogy számos hír terjed Galícia felől a betegségről és a járvány terjedéséről. Külön kéréssel fordultak Perényihez, hogy amennyiben neki tudomása van az ottani helyzetről, akkor tájékoztassa a vármegyét is, mert hosszú ideje nem kaptak onnan semmilyen tudósítást.³³²

Februárban Galícia felől pozitív hírek érkeztek, a járvány terjedésének a hulláma lefelé ívelt, napról napra kevesebb volt az újabb megbetegedtek száma.³³³ Perényi Zsigmond Ugoctsa vármegyének február 18-án küldött levelében a járvány galíciai terjedésének enyhüléséről írt, melyről a kormányzóságtól kapott jelentésekből szerzett tudomást. Perényi Bereg vármegye koleraügyi küldöttségének helyét visszarendelte Beregszászra.³³⁴ Február 22-én már arról szóltak a hírek, hogy a tarnopoli területeken megszűnt a járvány, a helységek lezárását

³³⁰ MNL OL, P538, F tétel, 21. csomó, 43. altétel. 203–206.

³³¹ KTÁL, F.674, O.12, Od.zb.280. 1.

³³² MNL OL, P538, F tétel, 21. csomó, 43. altétel. 262–266.

³³³ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 45.

³³⁴ KTÁL, F.674, O.12, Od.zb.280. 1.

megszüntették. A Csorkovi Kerületben még Huszjatyin, Skala, Olhovczik, Sidorov (Sydoriv), Szidlove, Siekierzynce, Marczicka, Berezanka, Podpilipje (Pidpylyp'ya), Turilce (Turyl'che), Kudrinca (Kudryntsi) , Sapahow (Sapohiv), Babczina (Babyntsi), Zjelona (Zelene), Krinyce (Krynytsya), Lanovce (Lanivtsi), Nervosiulki, Malinovka (Malynivka), Zalescsik (Zalischyky) helységekben jelen volt a betegség. Kérte Perényi a vármegyéket, hogy a normális kapcsolattartás szintjére helyezték vissza a rendelkezéseiket. Az útlevelek szükségessége és az anélkül utazók letartóztatása továbbra is érvényben maradt.³³⁵

Krassó, Szatmár és Arad vármegyéknek Perényi 1831. március 4-én kereskedés megindítását javasolta és ezt Erdélyre is szeretne volna kiterjeszteni, mivel ott sem volt nyoma a betegségnek.³³⁶

1831 tavaszán sokáig úgy tűnt, hogy a Galícia határáig eljutott kolerát sikerült kordában tartani, a híradások a járvány terjedésének csökkenéséről számoltak be. Március végén az újabb galíciai tudósítás szerint a Csorkovi Kerületben újra elkezdett a járvány terjedni, bár annak a leírások szerint egy kevésbé ragályos változata. A Tarnopoli kerületben már teljesen megszűnt, húsz nap kontumácia után szabadon mehettek az utazók, így a kapcsolattartás a területek között helyreállt. Bereg vármegye határától a járvány távolabb került. A völgyekbe kirendelt lovas katonaságnak nem látták tovább szükségét, ezért azt visszarendelték. A március 10-én tartott ülésen a Vereckéről Munkácsra küldendő levelek vitelét a helyben lakó lovas emberekre bízták. A határszélen felállított őrségi pontok létszámát a javuló körülmények miatt csökkentették. Elegendő volt csak azokra az utakra négy őrt kiállítani, amelyeken szekérrel, lóháton vagy gyalogosan át tudtak menni. A Verbiásnál lévő határhelyen azonban minden addigi intézkedés továbbra is életben maradt. A segédorvosi teendőket folytatását a veszélyhelyzet csökkenésével már nem tartották továbbra is fontosnak. Perényi a Munkácsi járás két seborvosától a járás helységeinek bejárást és azokról jelentés küldését ezentúl már csak tizenöt naponta kérte. A jelentéseket továbbra is a megyei főorvosnak és a királyi biztossághoz kellett küldeni. A lakosok egészségügyi állapota felőli felügyeletre vonatkozó intézkedéseket továbbra is az addig megszokott módon kérte végrehajtani. A kontumácia intézeteinek rendtartására a fiumei egészségre ügyelő tiszt eligazítást tartott, melyre a vármegyében toboroztak embereket. Perényi szerint a vármegye kiküldöttsége ismerte legjobban a helyi adottságokat és oda olyan személyeket hívhattak meg, akik közül potenciális jelölt lett volna a feladatra. Máramarosban olyan sokan jelentkeztek, hogy ha szükséges, akár onnan is lehetett kérni Bereg vármegyébe erre a feladatra megfelelő személyeket. Bölcs intézkedésnek látta Perényi Bereg részéről, hogy

³³⁵ MNL OL, P538, F tétel, 21. csomó, 43. altétel. 243.

³³⁶ MNL OL, P538, F tétel, 21. csomó, 43. altétel. 241–242.

nem csökkentette a kontumáciához szükséges tisztek és szolgálok számát, azt ő sem tartotta még ekkor megfelelő lépésnek.³³⁷

A kirendelt királyi biztosokat 1831. március 16-án az udvar visszahívatta.³³⁸ A bécsi kormány március 29-én feloldotta a galíciai határozatot. A döntés hátterében nemcsak az állhatott, hogy a kolera terjedése megtorpanni látszott, a Habsburg Birodalomhoz tartozó itáliai területeken kirobbanó felkelések leveréséhez minden nélkülözhető ezredre szükség volt.³³⁹ A Bereg vármegyei kiküldöttség március 30-án a veszély megszűnéséről tájékoztatta a Galícia határán felállított kordont.³⁴⁰ A segédorvosi heti vizsgálatokat szükségtelennek nyilvánították, csak a járási sebészorvosokat utasították arra, hogy a saját körzetükben tizenöt naponként a helységeket járják be és hivatalos jelentést tegyenek a királyi biztosnak és a megye főorvosának.

A Galíciából jövő orvosi jelentések április elején arról szóltak, hogy a betegség nem a betegeken keresztül terjed elsősorban, nem is tárgyakon keresztül, hanem leginkább az egészségre ártalmas körülmények miatt. Ez az álláspont elsősorban nyugat-európai orvosi és állami véleményeket tükrözött. A téli hideg időjárás, a lakóhely, a nem megfelelő étkezés, a hiányos öltözet az egyik oka a betegség kialakulásának. Oroszország felől jövők számára azonban a rendelkezéseket továbbra is fenntartották. Április 5-én a Helytartótanáctól kapott utasítás szerint a Magyarország Galícia felőli határszélén megbetegedések lecsökkenése miatt a szorosabb felvigyázást a továbbiakban már nem tartották szükségesnek. A döntést befolyásolhatta a korábbi kereskedés megszorítása is. A völgyekben lévő őrség eltartása a lakosság terhére volt, az jelentős költségekkel járt. Ezeket a rendelkezéseket annál inkább enyhíteni kívánták, minél megnyugtatóbb hírek érkeztek Galícia felől. Perényi április 6-án küldte el a Galíciába vezető utak felnyitására adott utasítást. A királyi biztos mellé kirendelt Beckenhaupt főörmesternek azt az utasítást adta Perényi, hogy a Kőrösmező és Verecke határőrizetét ellátó katonai osztagát hívja vissza, ott a polgári tisztekkel számoljon el, tegyen erről jelentést és számadást.³⁴¹

A Galícia felé vezető utak megnyitásokor tájékoztatták a lakosságot és a szomszédos területeket is. A vereckei harmincadvámnak utasításba adta, hogy a hivatalos levelezéseit a korábbi, a járvány előtti általános módon folytassa. A seborvosok mellé rendelt hajdúkat is visszahívták. A Tarnopoli és a Csorkovi kerületbe is adhattak innentől úti levelet. A Csorkovi kerületben egyes helyeken még voltak betegek, de azokat szorosan elzárták, így az utazók és

³³⁷ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 449–451.

³³⁸ Lukács Ágnes: Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. In: Orvostörténeti Közlemények. 12. évf. 40. sz. Budapest, 1966. 75.

³³⁹ Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830-1840). In: Magyarország története 1790-1848. 5/2. kötet. Főszerkesztő: Mérei Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 674.

³⁴⁰ Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. 43.

³⁴¹ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 481.

kereskedők velük nem találkozhattak. Mindemellett a törvényhatóságoknak továbbra is vigyázniuk kellett a járványveszély teljes megszűntéig. A lakosság egészségi állapotának a felügyeletét továbbra is folytatni kellett, a kóborlók, idegen területről utazók ellenőrzését és az úti leveleik vizsgálatát továbbra is végezték. Főként az Ungvárról Munkácson át Máramaros felé vezető országúttól északabbra fekvő helységeket ellenőriztették vártásokkal, ahol minden utazótól kérték az útlevelet. Az útlevéllel nem rendelkezőket a legközelebbi tisztviselőhöz kísérték, amennyiben még a határon állítottak meg ilyen kóborlókat, azokat Galícia felé visszafordították.³⁴² Szatmár, Arad, Krassó és Máramaros vármegyéknek az Erdély felé vezető utak felnyitásáról is utasítást küldött Perényi és hasonló intézkedéseket hoztak, mint a Galícia felé eső részeken.³⁴³

Áprilisban és májusban nem történtek megbetegedések Galíciában. Oroszországban a vesztetzárak és a házi karanténok eltörlésre kerültek. Bár a királyi biztosokat már márciusban visszahívták, Perényi a feladatait még hetekig végezte. Máramarosszigetről május 5-én tájékoztatta a vármegyét, hogy a Helytartótanács döntése értelmében a védekezési intézkedések visszavonásra kerültek. Az udvar olyan parancsot küldött számukra, hogy a betegség jelentkezése esetén semmilyen különleges intézkedést nem kell tenni, ilyenkor a megszokott rendelkezések léptek életbe. A Galíciával való kereskedelem teljes mértékben helyreállításra került. A vármegyék jelentési kötelezettsége a betegség jelentkezése esetén továbbra is fennállt. Ezzel együtt Perényi bejelentette, hogy királyi biztosi szolgálatát befejezettnek tekinti.³⁴⁴

III.4 A közegészségügy helyzete Magyarország Galíciai határszélen a 19. század elején

A 19. századi közegészségügyet, az orvoslást, valamint az első kolerajárvány elleni felkészültséget, az ellene folytatott eljárásokat a korabeli és későbbi időkben is sok kritika érte. A járvány elleni küzdelmet alapjában meghatározta, hogy nem ismerték pontosan a betegség természetét és kezelési módját. Jól mutatja a bizonytalanságot, hogy magát a betegséget is számos néven említik, nevezik többek között „pestises nyavalyájának”, „epemirigynek”, „epékórságnak”, „napkeleti epékórságnak” is.

A Helytartótanács rendelkezett a szegények és egyedülálló idősök gondozásáról, amely a közegészségügyi ellátás kezdetét jelentette. Az orvosi képzésben a gyakorlati oktatásra helyezték a fő hangsúlyt. Az egyetemeken háttérbe szorították az egyházak szerepét. 1785-ben létrehozta Bécsben az Institutum Medico-Chirurgicumot, közismert nevén a

³⁴² SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 459. 3-4.; MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 489–490.

³⁴³ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 493–494.

³⁴⁴ KTÁL, F.674, O.12, Od.zb. 280. 2–3.

„Josephinumot”.³⁴⁵ A célja képzett, elsősorban a hadseregben majd fontos szerepet játszó seborvosok képzése. Magyarországon sokáig nem volt ilyen intézmény, közelíteni akarta egymáshoz az orvosokat és sebészeket, mely utóbbi a 18. század második felében még céhes mesterségnek számított. 1769-ban alapították meg a Nagyszombati Egyetem orvosi karát. Kolozsvári Sámuel, Bereg megye első főorvosa is itt végzett 1777-ben. 1775-től pedig csak az az orvos, sebész, sőt bába és szülész-mester is csak akkor praktizálhatott, ha levizsgázott.³⁴⁶

A Magyar Királyi Helytartótanács ügyintézésének átszervezése során 1783-ban létrehozott Departamentum Sanitatis (Egészségügyi Osztály) a közegészségügyi feladatok elvégzésére állítottak fel.³⁴⁷ Az intézmény egyik fontos feladata az egészségügyben dolgozók rendszerezése volt. A vizsgát tett sebészeket (chirurgus), vagyis az igazi gyógyítókat ekkor kezdik el megkülönböztetni a borbélyoktól (tonsor). A sebészek különböző társadalmi rétegekből kerülhettek ki, nagyon gyakori volt a vándorlásuk, még nem céhes keretek között is. 1784-ben a Magyar Királyság területén a Helytartótanácsához beérkezett adatok alapján 340 első és 359 másodosztályba tartozó sebész dolgozott. Országos szinten elég nagy eltérések figyelhetők meg, Ung vármegyében csak egy másodosztályú sebészorvost tartanak számon, míg pl. Sopronban 28 első és 18 másodosztályút.³⁴⁸ A bevezetett összeírások a vármegyében és a szabad királyi városokban rendszeressé váltak 1848-ig. A járási seborvosoknak 1786-ban összeírták a szükséges eszközök listáját, amellyel minden seborvosnak rendelkeznie kellett. A helyzetet nehezítette, hogy az egyszerűbb felszereléseket a sebészeknek maguk kellett beszerezni, és csak a nagyobb, drágább eszközöket vásárolta meg a vármegye, vagy a város.³⁴⁹ 1786-ban létrehozták az országos főorvosi hivatalt, amelyet az 1831-es kolerajárvány idején, ahogy azt korábban említettük, Lenhossék Mihály Ignác töltött be. 1788-tól elrendelték a halottkémlést a kérdéses esetekben, 1799-től pedig a vármegyei sebészek házi patikáját a vármegye költségén kellett felszerelni. 1799-től Ausztriában, 1804-től Magyarországon is elrendelték a himlőoltást. 1835-ben ezeket az oltásokat már csak képzett orvosdoktorok és sebészek végezheték.³⁵⁰

A 18. század végén Beregszászban bár már volt ispotály, amelyet gróf Schönborn Anselm Ferenc felesége építtetett újjá 1756-ban, de az a század végére ismét rendkívül rossz állapotban volt. Rendszerint pár idős, magára maradt személy lakott benne, akik ezért cserébe

³⁴⁵ Schultheisz Emil: Az Institutum Medico-chirurgicum Josephinum. In: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 2006.

³⁴⁶ Benda Mária, Fedinecz Sándor, Kállai Gyuláné Polónyi Margit: Bereg megye egészségügyének története. Kézirat. Kárpátaljai Területi Állami levéltár. 6.

³⁴⁷ Felhő Ibolya: A helytartótanácsi levéltár. Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 3. Budapest, 1961. 257.

³⁴⁸ Simon Katalin: Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013. 171.

³⁴⁹ Simon Katalin: Sebészet és sebészek Magyarországon. 173.

³⁵⁰ Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Tom.I Sec.III. 689.

kötelesek voltak az intézményt takarítani. Ekkor a római katolikus egyházközség gondozására volt bízva. Munkácson is volt egy ispotály, amely szintén rossz körülmények között volt, sőt 1771-ben meg is szűnt a feljegyzések szerint. 1786-ban a munkácsi zsidó lakosok építettek a Latorca partján egy ispotályt.³⁵¹ Bereg vármegye az 1749-es jelentése szerint már rendelkezett több sebészorvossal,³⁵² azonban Hahn Géza Bereg megyét Unggal, Zemplénnel, Máramarossal egyetemben azok közé sorolta, ahol sem orvos, sem sebész nem működött 1770-ben.³⁵³ Ez valószínűleg abból fakad, hogy a sebészorvosok gyakran változtatták a helyüket, vármegyei állandó orvos pedig még nem volt a régióban ebben az időszakban. Gyakran kerestek orvosokat még évtizedekkel később is erre a területre, egy 1833-as felhívás szerint egy központi és egy járási seborvost kívánt alkalmazni Bereg vármegye, s kétszáz forint éves jövedelmet, lakhatást, valamint hat öl tűzifát biztosított.³⁵⁴

Az orvosokkal legkevésbé rendelkező területekhez sorolták a 19. század elején Árva, Liptó, Máramaros, Ung és Ugocsa vármegyéket. Máramaros vármegyében még Bugát Pál és Flór Ferenc 1840-ben készített orvosi rendében is csak kettő orvos és egy kamarai orvos volt, nem volt orvosdoktor a megyében, sebészek közül öt járási és kilenc kamarai seborvosként dolgozott, illetve négy gyakorló sebészorvos működött.³⁵⁵ 1787-ben Kolozsvári Sámuel személyében Bereg vármegye már rendelkezik „fizikussal”. Ekkor a borbélyok mellett már seborvosok is elkezdtek tevékenykedni.³⁵⁶

Az 1700-as évek végén rendezték a gyógyszerügyet is. Kötelező lett az országos gyógyszerkönyv és az árszabások alkalmazása, a használható növények, ásványok, állatok leírása, a nép körében végzett felvilágosító tevékenység. 1722-ben alapítottak Munkácson egy kisebb gyógyszerterát, amelyet Koronának neveztek, 1753-ban alapítják meg A Megváltóhoz nevű patikát. Az első beregszászi gyógyszerterát Lopóczy György alapította 1813-ban. Megvette a Máramaros vármegyei Máramarossziget HÁK gyógyszerterát, teljes bútorzatával és felszereltségével Beregszászra szállította. Azonban ez nemsokára csődbe ment. 1816-ban Teinel [Tájnel] Teofil kapott engedélyt gyógyszerterár létrehozására. A város saját költségén vette a telket, és építette fel a gyógyszerterát. Teinel 25 évig vezette ezt, 1841-ben adta el a Tiszaújlakról Beregszászba jött Royko Sámuelnek.³⁵⁷

Az orvosi hivatali réteg kialakulása és fejlődése mellett azonban sokáig foghúzó, sérv- és kőmetszők, hályogszűrők, gyógyszerárusok is működtek. 1811-ben királyi rendelet tiltotta

³⁵¹ Benda Mária, Fedinecz Sándor, Kállai Gyuláné Polónyi Margit: Bereg megye egészségügyének története. 3.

³⁵² Simon Katalin: Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013. 154.

³⁵³ Hahn Géza: A magyar egészségügy története. 198.

³⁵⁴ Bugát Pál és Schedel Ferencz: Orvosi szókönyv. In: Orvosi Tár. III. évf., 9. köt., 1. füzet. Pest, 1833. 88.

³⁵⁵ Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re. Kiadta: Dr. Bugát és Dr. Flór, 1840, 51–52.

³⁵⁶ Benda Mária, Fedinecz Sándor, Kállai Gyuláné Polónyi Margit: Bereg megye egészségügyének története. 5.

³⁵⁷ Benda Mária, Fedinecz Sándor, Kállai Gyuláné Polónyi Margit: Bereg megye egészségügyének története. 20.

ugyan a tevékenységüket, de még a század végén is találhatunk ezekre példát. Magyarország északkeleti területeit már korábban is számos alkalommal sújtotta járvány. 1792-ben a Verhivonán szifilisz-, 1793-ban vérhas-, 1795-ben skorbutjárvány ütötte fel a fejét. Ez utóbbi megakadályozására Sebők Sándor Bécsben végzett orvos Váriból küldött utasításokat.³⁵⁸ Ez pedig mutatja a hatósági orvosi intézkedések megjelenését a vármegyében már a 18. század végén. 1801–1850 között összesen harminchárom orvos és tíz gyógyszerész működött Bereg vármegyében.³⁵⁹ 1826-ban Lenhossék javaslatára a Helytartótanács szabályozta az orvosok, sebészek díjazását (Sostrum medicorum) is.³⁶⁰

A kolerajárvány kitörésekor több orvos is tevékenykedett Bereg vármegye területén, akiknek fontos szerepe volt a járvány elleni küzdelemben. A vármegye főorvosa Sztankó János volt. A munkájáról a jelentései, a létrehozott Állandó Kiküldöttség jegyzőkönyvei mellett felesége, Jobsthy Anna által az édesanyjának írt leveleiből is képet kaphatunk.³⁶¹ Sztankó a Budapesti Tudományegyetem orvosi karán szerzett diplomát 1808-ban, 1831-ben lett Bereg vármegyei tiszti főorvos. Marton Pál seborvos 1831-ben Bilkén szolgált „chirurgusként”.³⁶² Valencsik Márton sebész szintén érdemeket szerzett a kolerajárvány idején. Őt tartják az elsőnek, aki felboncolt egy kolerában elhunyt tetemet Beregszászvérgárdóban.³⁶³ Cserszky Antal orvosdoktor, sebész a Bécsi Egyetemen szerzett orvosi diplomát. Volt Bereg vármegye tiszti főorvosa, több vármegye táblabírója. A szentpétervári orvosi és seborvosi akadémia levelező tagja 1811-től.³⁶⁴ A Perényi Zsigmond királyi biztos mellé kirendelt orvos Bugát Pál volt. Bugát Perényi Zsigmond mellett dolgozott, és követte őt Máramarosszigetre is.³⁶⁵

A járványveszély kezdetén a vármegye vezetése a megyében lévő főorvost és öt seborvost kevésnek látta. Ezt fokozta, hogy a felvidéki járásban lakók között igencsak rossz megítélés volt az orvosoknak, az utasításoknak megfelelő gyógyszereket nem szívesen fogadták el. A vármegye vezetői szerették volna, ha gyakrabban látogatja meg őket egy orvos, ezért kérték a királyi biztost, járjon közbe a Helytartótanácsnál, hogy legalább egy orvosdoktort és három seborvost küldjenek erre a területre. A Galíciával határos északi részre két seborvost, a déli részre egy seborvost láttak szükségesnek. Cserszky Antal Munkácsot és a hozzá közeli helységeket látta el, Sztankó János a déli területeket.³⁶⁶

³⁵⁸ Benda Mária, Fedinecz Sándor, Kállai Gyuláné Polónyi Margit: Bereg megye egészségügyének története. 7.

³⁵⁹ Benda Mária, Fedinecz Sándor, Kállai Gyuláné Polónyi Margit: Bereg megye egészségügyének története. 6.

³⁶⁰ Gortvay György: Az újabkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. 119.

³⁶¹ Antall József: Három levél az 1831. évi kolerajárvány idejéből. In: Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei. Szerk.: Palla Ákos. Budapest, 1967. 232-236.

³⁶² Bereg megyei orvosok, gyógyszerészek és más egészségügyi névtára 7/a.

³⁶³ Bereg megyei orvosok, gyógyszerészek és más egészségügyi névtára 8.

³⁶⁴ Bereg megyei orvosok, gyógyszerészek és más egészségügyi névtára 2-3.

³⁶⁵ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 31.

³⁶⁶ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 32.

IV. A járvány második hulláma Magyarország északkeleti részén

IV.1 Az első megbetegedések és a válaszreakciók

1831 májusában újra megbetegedésekről szóló jelentések érkeztek Galíciai felől, amelyek miatt a határozat május 29-én ismét visszaállították.³⁶⁷ Az 14151/1831 számú helytartótanácsi rendeletben³⁶⁸ részletes leírást küldtek a törvényhatóságoknak, a községi előljáróknak, a politikai biztosoknak és orvosoknak, hogy milyen teendőik vannak egyrészt a megelőzésre és a védekezésre, másrészt a betegség gyógyítására és a járvány leküzdésére vonatkozóan.³⁶⁹

A Habsburg Birodalom határán jelentkező kór és a magyarországi preventív intézkedések szinte azonos időben megkezdődtek. 1830 novemberétől 1831 júniusáig Magyarország részéről elsősorban profilaktikus intézkedésekről beszélhetünk, még akkor is, ha az utasításokban és rendeletekben rendre megfigyelhető a betegség megjelenése esetén szükséges cselekvési terv is. A Galíciai felőli határ lezárása 1830 végén, az első járványügyi intézkedések, az első királyi biztosok galíciai határvidékre történő kiküldése jóval megelőzte a közvetlen fenyegetettség idejét. A járvány elleni védekezés második időszaka pedig az első királyi biztosok rendeleti úton történő visszahívása után, az 1831 júniusától az ország belső területein jelentkező súlyos megbetegedési hullám hatására bontakozott ki.

A betegség a Galíciai Kormányzóság jelentése és a Helytartótanács értesítései szerint is a magyarországi területekhez közel, nevezetesen a Sztriji kerületben is felütötte fejét.³⁷⁰ Június 1-én már összehívták a kolera ügyében a vegyes bizottságot. Itt felolvasták a galíciai kormányzó jelentését, hogy a betegség Lembergben is mutatkozott, a királyi rendeletével pedig Galíciát Morvaországtól, Sziléziától és Magyarországtól elzárták. Ekkor a Helytartótanács rendeletében a királyi biztosokat a határszélre újból kiküldték 1831. június 3-án, kérték a galíciai kormányzót, hogy a biztosokat sürgősen és közvetlenül értesítse a fejleményekről.³⁷¹

A határszélektől vezető útvonalak kereszteződésénél Perényi szükségesnek találta őrséget állítani, ha esetleg valaki elkerülné a határőrizeti pontot. A lakosok figyelmét is felhívták, hogy nem fogadhatnak be idegen területről jött személyeket, akik nem rendelkeztek ellenőrzött dokumentumokkal, tartalmazva az utazás kiindulását és az átutazás helyeit.³⁷²

³⁶⁷ Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. 43

³⁶⁸ Az 14151/1831 számú rendelet: „Előadása a napkeleti Cholera vagy más valamely pestises nyavalya közelgésekor, avagy már divatban létekor az Ország Törvényhatósága által megrendelendő közrendszabásoknak”

³⁶⁹ Gecsei Lajos: Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. 12.; Valló István: Az 1831. évi kolera története Győrött. Győri Szemle Társaság 1. 4-6. sz. 1930. 4.

³⁷⁰ Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. 43.

³⁷¹ Rigler Gusztáv: Az 1831-iki (első) cholera betörésének története. 13.

³⁷² MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó. 42.altétel. 20.

Bereg vármegye a Helytartótanácsához küldött jelentésében az újból kiküldött Perényi királyi biztoson keresztül a galíciai kormányzótól vett híreket osztotta meg, mely szerint a kolera a Bereg vármegyével határos Sztanyiszlavi kerület Bucsacs³⁷³ városában és a Sztriji kerület Rozdol³⁷⁴ községben is kitört.³⁷⁵ Nyilvánvalóan a Helytartótanács már rendelkezett ezekkel az információkkal, itt elsősorban Bereg vármegye aggodalmát szerette volna alátámasztani és az általa szükségesnek látott zárlatokat visszaállítani Galícia felől.

Beregszászban is vészbizottságot hívtak össze június 2-án a helyzet kezelésére. Az újból kirendelt Perényi Zsigmond királyi biztos a vármegyei ülésen minden rendelkezést és védekező előkészületet visszaállított, amelyek korábban a járványveszély kezdeti időszakában már érvényben voltak. A rendelkezések központi kérdése a vármegyék által állandó küldöttség kijelölése, melyek a korábbiakhoz hasonlóan a járvány elleni küzdelemben eljárhattak, intézték és felügyelték a munkafolyamatokat, az előforduló akadályokat pedig igyekeztek elhárítani. A fő- és seborvosoknak is utasítást adtak, hogy a körzetük alá rendelt helységekről szóló jelentéseiket a korábbi módon és hasonló gyakorlattal rendszeresen küldjék meg.³⁷⁶

Perényi Máramarosnak is jelezte június 2-án, hogy a korábban tőle kapott rendelkezéseket visszaállította a járványveszély feloldása előtti állapotba. A Galícia és az Erdélyi Fejedelemség felé vezető útvonalakat le kellett zárni, egyedül a Kőrösmező (Galícia felé) és a Szacsal (Erdély felé) átkelő pontokat hagyták szabadon az átjárásra. Perényi Máramarosba esedékes utazásáról tájékoztatta a megyét, addig viszont Bereg megyében Beregszászban tartózkodott. A levelezés Nyíresfalván és Dolhán keresztül lovasokkal kérte biztosítani, őt Nagyszőlősön keresztül Beregszászban értesíthették.³⁷⁷

A határszéleken a Galíciából jövő gyanús személyeket nem engedték be Magyarország területére, emiatt a határmenti útvonalakat ismét lezárták és őrséget rendeltek a lakosság soraiból. A lezárás alól hasonlóan a korábbihoz Máramarosban a kőrösmezői átkelő pont került feloldásra a járvány belső területeken való megjelenéséig. Az utazók itt is csak úti levelekkel közlekedhettek, csakis olyan helyről jöhettek, ahol a járvány bizonyítottan nem volt jelen és fertőzéstől mentes helyeken mentek keresztül. A lakosok figyelmét felhívták, hogy nem fogadhatnak be idegen területről jött személyeket, akiknek az előjárók nem vizsgálták meg a dokumentumait az utazás kiindulásáról és az átutazás helyeiről. Az örök felügyeletére biztosokat rendeltek, akiknek jegyzőkönyvet kellett vezetni az örökről, a különös helyzetekről

³⁷³ Buczacz, Buchach – a mai Ukrajna területe

³⁷⁴ Rozdil – a mai Ukrajna területe

³⁷⁵ Rigler Gusztáv: Az 1831-iki (első) cholera betörésének története. 17.

³⁷⁶ Cserszky Antal: A cholera Beregh vármegyében. 125.

³⁷⁷ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó. 42.altétel. 19-26.

pedig jelentést tettek. A határon átszökött személyeket letartóztatták és a megyei tisztségviselőkhez kísérték.³⁷⁸

A vesztegzár és az egészség fenntartását célzó intézkedések által igyekeztek mindent elkövetni a kolera kívülről történő betörésének megakadályozására. Erdélyben, Magyarországon, Morvaország és Szilézia Galiciához közel eső területén, egészségre ügyelő biztosságok létrehozását rendelték el. Ezek igazgatását a császár Bécsben egy központi udvari biztosságra bízta, melynek vezetője gróf Gyulai Ignác, az Udvari Haditanács elnöke és haditárnok, segítője gróf Reviczky Ádám, magyar királyi udvari főkancellár lett.³⁷⁹ A Helytartótanácsához érkezett hírek szerint Jassi³⁸⁰ már május 12-től fertőzött. A galíciai kormányzó pedig ugyanekkor arról írt, hogy a járvány Lembergől nyugatra is jelentkezett, ezért kénytelen a kordont a San folyó mentén fölállítani. A Sztriji kerületnek minden részében elterjedt a betegség június közepére.

Az egészségesek elválasztása a gyanús és beteg személyektől korábban is az utasítások egyik sarkalatos pontja volt. Az orvosok és seborvosok körbejárták a rájuk bízott helységeket, az egészségügyi állapotról pedig rendszeresen jelentést küldtek. A népesebb városokban több kerületre osztva kellett ezt a feladatot megvalósítani.

Egyidejű leírások, illetve későbbi visszatekintések is szinte kivétel nélkül máramarosi só szállító tutajosokat neveznek meg, akik a betegséget az ország belső területei felé behozták. Gyakran még azt is megjegyezték, hogy ezek rutén, ruszin, esetleg román nemzetiségű tutajosok voltak.³⁸¹ Az első hivatalosan kolerában meghalt beteget Magyarországon Ugocsa vármegyében regisztrálták. Bugát Pál a Máramarosszigetre Perényi Zsigmond királyi biztos mellé kinevezett igazgató főorvos (medicus dirigens) volt, aki 1831. június 13-án Tiszaújlakon egy bizonyos Rakovszki Constantin máramarosi sószállító kormányos esetében a halál okának a „cholera orientalist” (keleti kolera) nevezte meg. Ezt az esetet tekintik a járvány magyarországi kiindulópontjának.³⁸² Bugát a bécsi jelentés megismerése után egy indulatos nyílt levélben szólította fel az országos főorvost, hogy a szakszerűtlen és felületes jelentést ne vegye hitelesnek, mert Máramarosban és Dél-Erdélyben kolerás esetekkel találkoztak, és az ország védelme érdekében szakszerűbb helyzetjelentés sürgetett.³⁸³

³⁷⁸ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó. 42.altétel. 19–26.

³⁷⁹ Hazai s Külföldi Tudósítások. (1831. június 11.), 47. szám.

³⁸⁰ Jás, Iași, Jászvásár – a mai Románia területe

³⁸¹ Tilkovszky Lóránt: Az első magyarországi kolerajárvány. In: Természettudományi Közlöny, 88.évfolyam, 7. szám. 1957. 321.

³⁸² Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I. kötet. 301.; Rigler Gusztáv: A koleráról. Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályából, 39. évf., 36. köt., 4. füzet, 1914. 255–256.

³⁸³ Bodosi Mihály: Adatok a XIX. század Somogy megye kolerajárványaihoz. 115.

A tiszaujlaki első halálos áldozat kivizsgálásának hivatalos jelentését 1831. június 19-én Ujhelyi József alszolgabíró, Zsömböry György ugoicsa vármegyei főorvos és Polyák Mihály kamarai seborvos írtak alá és terjesztették be Perényi Gábor ugoicsai alispánhoz.³⁸⁴ Nyomozás indult az ügyben, a tiszai hajósokat elfogták, és vesztegzár alá helyezték, kihallgatták őket, részletesen kikérdezték, merre jártak és kikkel érintkeztek.³⁸⁵ A hajósok a kihallgatások során elmondták, hogy nem tapasztaltak semmi különöset, senki sem halt meg a lakóhelyükön, ott tudomásuk szerint nem fordult meg zsidó kereskedő. Megbetegedés sem volt közöttük egészen addig, míg a vári porondon nem kötöttek ki és közöttük nem történt addig haláleset. Különböző dolgokat Debrecenbe vásároltak utazásuk során. Miután három hétre eljöttek Taracközre, nem jártak haza és hozzájuk sem járt senki. Csupán az eltelt három hét után mentek élelemért. Nem hallottak hirtelen halálozásokról, s közöttük sem történt hasonló, megbetegedés sem. Élelemben elmondásuk szerint útjuk során nem volt hiány, azt állították mindig vittek magukkal elegendő élelmet, saját maguknak főztek. Nem panaszkodtak az időjárásra sem. Saját bevallásuk szerint nem vettek fel utasokat, nem kerültek idegen személyekkel kapcsolatba, hiszen tilos volt a sószállítmányok közelébe kerülni bárkinek rajtuk kívül. Véleményük szerint említést érdemelt, hogy Csetfalván bementek a fogadóba, amikor két zsidó asszonyon látták, hogy rosszul vannak. Ők távol voltak az eseménytől és később elindulva már jobban voltak az asszonyok. Újlakon viszont fogvatartásuk idején csak majd két hét után kaptak élelmet, kenyeret és szalonnát. Ez alatt a két hét alatt elmondásuk szerint sokat éheztek és úgy szereztek ennivalót, hogy zálogba adták értékeiket. Elmondták, hogy többen folyamatosan betegek és holtak között voltak, mégsem betegedtek meg. A vári porondon egy helyiség állt rendelkezésre a betegek, egészségesek, sőt a holtak részére is. Azt bevallották, hogy ittak a Tisza vizéből, de semmi rosszat nem tapasztaltak rajta. Azonban tudjuk azt, hogy a betegségnek a fertőzött ivóvíz lehet az egyik legfőbb kútfője, akár ez is okozhatta közöttük a betegség jelentkezését. Halat állításuk szerint nem fogyasztottak, bár nehezen elképzelhető, hogy egy hajós több héten keresztül nem fogyasztott halat. A kikérdezésekkel egyértelmű megoldásra nem jutottak, de a hajósok állításai között voltak ellentmondások. Ha hitelt is adunk a hajósok nyilatkozatainak, mindenképp megjegyzendő a Tisza ezen a szakaszán a gyakori „farkon álló” személyek, vagyis a vízi személyi szállítás némi jövedelemért cserében, másrészt a tiszai hajósok halfogyasztásától való tartózkodást is nehéz elképzelni, hogy heteken keresztül nem éltek vele. Amit viszont bizonyítottan ellent mond a hajósok állításainak, az a bezárásukat követő élelem biztosítása, még ha volt is fennakadás annak rendszerében. Itt valószínűleg a hajósok a számukra nem

³⁸⁴ Rigler Gusztáv: Az 1831-iki (első) cholera betörésének története. 15.

³⁸⁵ KTÁL, F.60, O.2, Od.zb. 549. 4.

elegendő ellátmányt szeretnék volna tudatni a hatóságokkal, és ezt igyekeztek kiegészíteni saját forrásaikból.³⁸⁶

IV.2 A járvány terjedése, küzdelem a járvánnyal és annak következményeivel

1831 júniusában Bukovinában és Moldvában, majd Erdély határszélein is megjelent a betegség. Moldva és Bukovina felől így Erdély határa elzárásra került. A galíciai terület számos helységében ismét jelentkezett és Lemberg felé is elterjedt a kór. Az uralkodó Galíciában a járvány terjedése ellen egy egészségre ügyelő bizottságot nevezett ki, mely a kormányzék és a katonai parancsnokság feladatát egyesítve Stutterheim Alvizius kapitány vezetése alatt működött, az egészség megőrzésére teljes jogkörrel bíró intézkedéseket hozhattak. Az őrhelyekre a határszakasz Bereg vármegyei oldalán a munkácsi és a kaszonyi járások északibb részeiről rendeltek őrállókat, akik negyvennyolc órát kellett őrködjenek és élelemmel önmagukat látták el. Három-négy napnál tovább – beleszámítva utazásaik idejét is – nem lehetett több ideig kényszeríteni senkit sem az őrszolgálatra, emiatt rendkívül sok emberre és folyamatos rotációra volt szükség. A királyi biztos az örök felvigyázóinak gondos kiválasztását kérte, hogy a legmegfelelőbbeket jelöljék erre a feladatra. Szükséges volt a nyelv és a helyi körülmények ismerete is. A tisztviselőket is kinevezték: Verbiásra Mező Menyhért esküdt, Szkotárszákára Kozma János magisztrális biztos, Perekresznára Viscsák Gergely kamarai biztos került. Kozma helyére aztán Lipták felsőschönborni magisztrális biztos került.³⁸⁷

A királyi biztos kérésére a főigazgatónak is jelölni kellett egy polgári biztost az átkelőre a megye főszolgabírói közül. A biztos székhelyét nem Vereckére, hanem Verbiásra helyezték, ahol az utazók ellenőrzése történt. Az állomáshelyét nem hagyhatta el. A Tiszaháti és a Munkácsi járás főszolgabírója a Bukovina és Tokaj vidékéről érkező katonai osztályok fogadásával volt elfoglalva, a Kaszonyi járásé pedig betegsége miatt nem tudta betölteni ezt a feladatkört. A választás Ilosvay Menyhéltre esett, a korábbi munkácsi járási főszolgabíróra, akinek munkálkodása a megye előtt már ismert volt. Verbiáson a kóborló és gyanús emberek feltartóztatásával megbíztak egy intézőt Gerber András személyében, akinek napi harminc ezüst krajcár bért fizettek a szolgálataért.³⁸⁸

A népesebb településeket kerületekre osztották, azokba a helyi lakosok között jelöltek felügyelőket, akik minden rendkívüli esetet a legközelebbi tisztviselőnek és orvosnak jelentettek. A katonaság már úton volt, ezért a küldöttség tagjainak Beregszászban való jelenlétét fontosnak látták, így az átköltözését Munkácsra június 6-ig elhalasztották, amelybe a

³⁸⁶ KTÁL, F.60, O.2., Od.zb.549. 4–7.

³⁸⁷ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó. 42.altétel. 28.

³⁸⁸ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42.altétel. 18–19.

királyi biztos is beleegyezését adta. A megyei küldöttség aztán Munkácsra tette át a székhelyét, Perényi pedig Máramarosba ment, így a hivatalos levelezés a Munkács–Nyíresfalva–Dolha–Máramarossziget útvonalon lett kialakítva. Bereg vármegye egy állandó lovas katonát állított, aki a leveleket kézbesítette Munkácsra és Dolhára.³⁸⁹

A határszélen mentő- és tisztító intézetet hoztak létre és Máramaros vármegyében a lakosok Bukovinába, illetve Moldvába történő bebocsájtása is tiltásra került. Erdélyben a marhavész megszűnt, így a marhahajtás Kürthy Lajos, a máramarosi koleraügyi kiküldöttség jegyzőjének értesítése szerint felszabadult Máramaros és Erdély között.³⁹⁰ A Ruszpolyána máramarosi településsel határos Berezova galíciai helységben már jelen volt a betegség, ezért Perényi Zsigmond királyi biztos sürgősen elrendelte az őrségek megkettőzését. Máramaros vármegyében a Galíciából jött személyek elfogását is elrendelte 1831. június 10-én Máramarosszigeten. A bejött emberekről pontos feljegyzés született, melyben azoknak nevét, a beutazás idejét és a kiindulás helyét is feltüntették. Az elfogatásuk után kontumácia alá kerültek, velük senki sem kerülhetett kontaktusba. Nem volt jelentős a számuk, mindösszesen tizenöt főt neveztek meg. A települések határán éjjel-nappal állomásozó őrséget kellett felállítani. A betegség jelentkezéséről folyamatosan jelentést várt a királyi biztos. A galíciai határszélen az őrházakat is felállították, az öröket pedig egymástól belátható távolságra helyezték el. Az értesítés alapján még nem érkezett meg a katonaság a határőrség feladatainak tehermentesítésére. A városon kívül élő koldusokat azonnali hatállyal kiutasították, számukra a kéregetést megtiltották. A kitiltásukról szóló értesítést a szolgabírókra bízta a vármegye. A técsői hídra azonnali hatállyal kihelyeztek egy őrt, hogy a közeledő szigeti vásárra Szatmár vármegye felől érkező koldulókat is visszafordítsa. A városházánál minden nap egy-két lovas ordinánc³⁹¹ állomásozott, akik az érkező leveleket azonnal továbbvitték.³⁹²

A Munkácsra összehívott Bereg vármegyei koleraügyi tanácskozás során – Lónyay János alispán és Perényi Zsigmond királyi biztos egyeztetését követően – a galíciai határügyi kérdéseket vitatták meg. A Sztriji kerületben és Sztrij városában is jelentős számú megbetegedést regisztráltak és területileg is szétterjedt, viszont számos útlevelet adtak ki innen. Emiatt úgy döntöttek, hogy a Vereckén az átkelést teljesen leállítják és senkit nem engednek be, még azokat sem, akik érvényes útlevelemmel érkeztek. A Galíciában tartózkodó Bereg megyei lakosok visszatérhettek huszonegy napi veszteglés letöltése után. Ugyanakkor az őrség megerősítését is elhatározták. A határőrök egymástól legfeljebb ötszáz öl távolságra helyezkedtek el egy ideiglenesen fából kialakított őrpontokon, melyeket a környezetbe elrejtve

³⁸⁹ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó. 42.altétel. 28–34.; KTÁL F.10, Op.2, Odz.b.1390. 55–61.

³⁹⁰ KTÁL, F.61, O.1, Od.zb.1721. 1.

³⁹¹ Ordinánc – parancsörtiszt, személyes szolgálatra beosztott katona

³⁹² KTÁL, F.61, O.1, Od.zb.1713. 1.

ágakkal borítottak be. A belső területek őrségeinek a megkettőzését is elrendelték.³⁹³ A Bereg vármegye és Galícia közötti határszakara megérkezett katonaság elhelyezése június 17-én Latorka, Máramaros felé Timsor, Ung felé Bukóc, Serbóc és Verbiás helységekre lettek kijelölve. Verbiás lett a központ, mint legfőbb átkelő hely, ahol harminc katona állomásozott. A határszélre kirendelt katonai őrök négy naponta váltották egymást. A Vereckétől keletre és nyugatra elterülő völgyekben található településekre³⁹⁴ különös figyelmet kellett fordítani. Mindkét irányban két-két és fél óra alatt volt bejárható a távolság.³⁹⁵

A Helytartótanács a járvány kitöréséről Bukovinában és Moldvában június 21-én küldött tudósítást. Erdély határszélét pedig őrizet alá vették és elzárták a szomszédos területektől. A különböző belső területekkel történő kapcsolat fenntartására mentő- és tisztító intézetet hoztak létre. A járvány oly mértékben felerősödött Galícia területén, hogy június 28-án már több, mint tizennyolcezer megbetegedést, ebből pedig közel hétezer kolerában elhunytat jelentettek. A betegség rohamosan terjedt, július 8-ra már közel harminchétezer beteg és több mint tizenháromezer halálos áldozata volt. A védekezést ekkor még nagyobb intenzitással indították újra. A Galícia felőli határvédelem az 1770-es rendelés alapján a harmadik fokozatba lépett. Az őröket a határt erőszakosan áttörni igyekvőkkel szemben felszólítás után fegyveres fellépésre is felhatalmazták, az átkószált állatokat pedig egyszerűen agyonlőtték. Ung, Máramaros, Szatmár és Szabolcs vármegyéket felszólították a Galíciába szülő úti levelek kiadásának megtiltásáról. A katonaság kenyérrel történő ellátása Bereg vármegye szélén Munkácsról történt, az őrálló központokba négy naponta vitték az ellátmányt.³⁹⁶

Június 18-án Perényi Gábor ugocsai alispán a Tiszaújlakon feltartóztatott hajósok helyben tartásának kényszerítéséről rendelkezett.³⁹⁷ Nagyszőlősről jelentette Perényi Zsigmond királyi biztosnak, hogy Máramaros vármegye Irhóc községéből nyolcvan szál fákkal sóval megrakodva Tiszaújlakra jöttek, és ott három személy megbetegedett. Közülük egy beteg meghalt, kettő meggyógyult. Június 21-én a Perényi Zsigmond királyi biztos által helyszínre küldött Bugát Pál személyesen is megvizsgálta az ott megbetegedett tiszai kormányosokat és arra a következtetésre jutott, hogy az keleti, vagyis ázsiai kolera. Az igazgató főorvos azonnal megtette a szükséges intézkedéseket az elkülönítésre és a teljes bezárásra. A királyi biztos távollétében őt helyettesítve léphetett fel és tehetett rendelkezéseket.³⁹⁸ A Helytartótanács

³⁹³ KTÁL, F.10, O.2, Odz.b.1390. 67–68.

³⁹⁴ Vereckétől keletre a Latorca völgyében található települések: Laturka, Borszutsina, Miskárovia, Bilaszovica, Kotelnica, Bisztra, Tissova és Medvezsa. Vereckétől nyugatra: Felsőverecke, Beregóc, Lázárpatok, Timsor, Drahusóc.

³⁹⁵ KTÁL, F.10, O.2, Odz.b.1390. 69–73.

³⁹⁶ Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Tom III. Sec. III. 753–841.

³⁹⁷ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42. altétel. 187.

³⁹⁸ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42. altétel. 188.

június 21-én a Máramarosra vezető postaút áthelyezéséről döntött, ezentúl Munkácsról Beregszászba, Huszton keresztül Máramarosszigetre lett átirányítva.³⁹⁹

A bezártak ellátása úgynevezett rastellumon (rostélyon) keresztül történhetett, ezzel bonyolították le az árucserét egy bezárt hely és a külső terület között. A rostély három cölöpsorból állt, amelyeken egy-egy átjárón keresztül lehetett közlekedni. Kereskedés esetén az átjárók használatával a lakosok és a kereskedők nem érintkeztek egymással, az áru és az azért járó pénz is közvetlen találkozás nélkül történt.⁴⁰⁰

A rostély kialakítására Tiszaújlakra Máramarosból sóvágó embereket rendeltek ki, június 24-re pedig a B. Vaquant gyalogos hadtesttől ötven közlegényt küldtek egy tiszttel, hogy fegyveresek őrizzék a határvonalat. A helységbe egy polgári biztos kirendelését kérte, akiben megbízott a vármegye vezetése és tudták, hogy teljes odaadással végzi majd a teendőit. A hajósok őrzésére Husztról további egy tiszt, két altiszt és húsz közlegény küldését helyezték kilátásba. Az alispánt arra kérte a királyi biztos, hogy pár alkalmas íródeákot is rendeljen Tiszaújlakra, hogy a télen kidolgozott harminckét részből álló utasításokat átjegyezzék, majd azokat a járási tisztviselőknek Ugocsa vármegyébe minél hamarabb eljuttassák. A hajósokkal kapcsolatba kerülhetett lakosokat kérte tüzetesen megvizsgálni. Tiszaújlakot több kerületre osztották, ezekbe egy-egy személyt kijelöltek, kiknek a feladata a házak vizsgálata, a betegek elkülönítése, a karantén ellenőrzése volt.⁴⁰¹

Perényi Zsigmond királyi biztos a Perényi Gábor ugocsai alispánnal történő levélváltása során szomorúan vette tudomásul, hogy a június 22-én Tiszaújlakon jelentkező megbetegedés valóban kolera. A legfontosabb célt a betegség terjedésének a megakadályozásában határozta meg. A királyi biztos Máramarosszigeten tartózkodott ekkor, az ottani teendői után pedig sürgősen Nagyszőlősre szándékozott menni, utazása előtt azonban még fontos intézkedéseket hozott. Ugocsában a máramarosi határszéltől egészen a Bereg vármegyei határszélig vasvillás őrséget kért felállítani a Tisza mentén, akik a kormányosok településekre történő bejutását voltak hivatottak megakadályozni. Az örök a kormányosokhoz négy-öt ölnyi távolságnál nem mehettek közelebb. Élelemmel az elfogott hajósok eltartását is biztosítani kellett. A kormányosok vizsgálatára egy orvost vagy seborvost rendeltek, a betegeket azonnal külön kellett választani az egészségesektől, amely célra egy ispotályt létrehozását tervezték. A gyakorlati feladatok elvégzésére pedig napi bér fizetésével embereket kellett felfogadni, melyet ugyan a megyei pénztárból fizettek, de a királyi biztosi munkálkodó pénztárból visszatérítésre

³⁹⁹ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. Szatmár Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 1451-1848. 60.

⁴⁰⁰ Kiss László: Látták hogy jön? Védekezési kísérletek az első magyarországi kolerajárvány idején. In: KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyv, 2005. (75-92) 84. V.ö. Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 4. kötete. Magyar orvostörténeti adattár (II.) (1700-1800). Budapest, 1940. 174.

⁴⁰¹ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42. altétel. 188.

került. A beteg kormányosokkal kapcsolatba került személyeket huszonegy napi elzárás alá kellett helyezni. Amennyiben közben közöttük ismét történt megbetegedés, akkor az előírt elzárás idejének számítása újra kezdődött. A betegek és elzártak eltartása szintén a munkálkodó pénztár terhére történt. A felvigyázásra kijelölt őrök sokszor nem tudták saját magukat ellátni élelemmel, ezért úgy határoztak bért fizetnek a számukra. A megyébe beutazott úti levéllel nem rendelkező kereskedőket is őrizet alá vették. A lakosok egészségügyi állapotáról felmérést készítettek. A tiszaujlaki esetre Perényi a minél gyorsabb és hathatósabb intézkedést látta helyénvalónak, hogy a terjedést a kialakulásának kezdetén megakadályozzák, kérte legyen folyamatosan működő forspont egészen Tiszaújlakig.⁴⁰² Az esetről a többi vármegyét is értesítette, a Tiszaújlakhoz közel lévő Bereg vármegye felkészülését kérte, a kirendelt katonaság egy részének állomáshelyét a Tisza partján fekvő Váriba tervezték.⁴⁰³

A megbetegedések és az elzárások következtében számos tévhir kapott szárnyra. A lakosság megfelelő tájékoztatására kérte Perényi a vármegyét. A betegségről szóló akkori ismeretanyagokat még mindig nem juttatták el sok helyre a tisztviselőkhöz, lelkipásztorokhoz. Perényi Szatmár vármegyének küldött június 24-i levelének is egyik legfőbb célja a híresztelések és ellentmondások tisztázása volt. Rengeteg hamis hír járta be az országot. Nem tartotta helyesnek, ha eltitkolják a fontos tényeket a lakosság elől, de hatósági tudósításoknak voltak olyanok elemei, amelyek a rémhíreket gerjesztették. Közölte a vármegyével eddig pontosan milyen események történtek Galíciában és a határmenti régióban, illetve milyen intézkedéseket hoztak.⁴⁰⁴ Korábban a lelkipásztorok elsősorban arról panaszkodtak, hogy nem magyar nyelven kapták meg az rendelkezéseket, de ekkor Maruszánics Tódor Vereckei kerületi alesperes orosz nyelven⁴⁰⁵ kérte az utasításokat. A királyi biztost a vármegye küldöttsége megkérte, hogy a betegség elkerülésére és orvoslására használatos leírásokat és utasításokat magyar és orosz nyelven is küldjenek minél nagyobb számban. A királyi biztos végül az alispánnak adta utasításba, hogy írnokok felfogadásával több példányban is másolják át a rendelkezéseket és juttassák el azokat az előljárókhoz.⁴⁰⁶

A Máramarosból Bocskó és Sziget felől érkező hajósok, akiket a megbetegedések után vesztegzár alá helyeztek, nagyrészt irhóciak voltak. Június 23-ig hárman már elhunytak közülük. A rendelkezéseket a királyi biztos és a vármegyei kiküldöttség Generale Normativum szabályozása szerint tette meg. A vizsgálatok során beigazolódott a kolera gyanúja, így a

⁴⁰² MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42. altétel. 210–211.

⁴⁰³ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42. altétel. 214.

⁴⁰⁴ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 459. 36–37.

⁴⁰⁵ A Magyar Királyság területén élő ruszin lakosság számára készültek ezek a fordítások, amelyet az orosz nyelvvel írtak le a hivatalos iratokban és a közbeszédben is ezt használták. A Magyar Királyság területén élő ruszin lakosságra szinonimaként értették a rutén, kárpátukrán, rusznyák, orosz, kisorosz, kárpátorosz, magyar orosz, magyarországi kisorosz megnevezéseket. A 19. században elsősorban a rutén kifejezés használatos.

⁴⁰⁶ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 86–92.

kormányosokat elzárták, a betegeket elkülönítették, akik kapcsolatba kerültek velük, azokat szintén kontumácia alá helyezték. Máramarosszigeten az országos vásárt feloszlatták. Perényi közölte megnyugtatóként, hogy ekkor még sem Bereg, sem Ugocsa, sem Máramaros megyében, de Tiszaújlakon sem történt megbetegedés a lakosság között.⁴⁰⁷

Pestről orvosok érkeztek a vidékre a helyi orvosi ellátás kisegítésére. Bugát Szatmárból jövő jelentések miatt június 25-én orvosokat küldött Szatmárcsekére, ahol hárman gyaníthatóan kolerában hunytak el és ketten a betegségben sínylődtek. Szatmár vármegye lezárta határait június végén Ugocsa és Máramaros felé is. Mivel Máramarosban nem volt még jele a megbetegedésnek akkor, ezért Perényi Zsigmond kérte Vécseyt, hogy élelem vásárlás végett engedjék át az embereket az egészséges helyekről.⁴⁰⁸

Június 25-én egy őrt álló is rosszul lett a Vári és Újlak között, szintén a Tisza partján fekvő Csetfalvánál, valamint egy hajós is megbetegedett a vajnági rotából. Sztankó János Bereg megyei főorvostól kérte a vármegyei koleraügyi kiküldöttség az orvosi kivizsgálást, aki betegségére hivatkozva megtagadta azt. A helységek orvosi felügyelet nélkül nem maradhattak, így Perényihez fordultak a helyzet megoldásáért. Perényi a megyei küldöttség egy részét Beregszászra hívta vissza. Csetfalva és Vári teljes lezárást rendelték el, amelyre katonai őrség is felállítottak. A városok bejáratainál őrséget állítottak fel, valamint az utakat és kereszteződéseket is ellenőrizték. Sztankó maga helyett Mayer seborvost küldte Csetfalvára. Itt az élelmezéssel is akadtak gondok, a felmérés alapján alig volt a bezárt lakosoknak már élelmük.⁴⁰⁹ Perényi Zsigmond az első megbetegedésekről szóló jelentést követően azonnal utasításokat küldött Csetfalva és Vári helyzetének rendezésére. Csetfalván polgári biztosnak Buday Károly szolgabíró-t nevezte ki, mellé pedig Horváth Antal esküdtet, valamint egy orvost két seborvossal is ide rendelt. Az élelem ellátásra, levelek küldésére, gyógyszerellátásra, tisztítási eljárásokra, temetkezésre is megtette a szükséges utasításokat.⁴¹⁰

Beregben a Tisza partján Csetfalva és Vári helységnél bezárt hajósok útja során érintett települések vizsgálatát rendelték el június 27-én. A kikötőket tizenegy napig senki nem hagyhatta el, várták az orvosi vizsgálat lefolyását. Összesen ekkor már nyolevan hajós volt letartóztatva, közöttük tizenegy beteg volt és öten elhunytak. A hajósok között többen elszöktek Ung, Zemplén, Szatmár, Szabolcs vármegyékbe is, emiatt elfogatóparancsot adtak ki rájuk, ezt követően már minden hajóst feltartóztattak.⁴¹¹ Dókus László zempléni alispán és Majláth Antal királyi biztos értesítést küldött, hogy a Tisza Zemplén vármegyébe érkező szakaszán

⁴⁰⁷ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42.altétel. 219–221.

⁴⁰⁸ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42.altétel. 221–224.

⁴⁰⁹ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 87–91.

⁴¹⁰ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 11.

⁴¹¹ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 81–82.

Kistárkánynál egy tizenkét fős őrséget állított fel és az alsóbb részekre is telepítettek őrségeket.⁴¹² A hajósok a felmérés szerint a Tisza mentén Zemplén vármegyében már Agárd, Tárkány, Leányvár helységek lakosaival is kapcsolatba kerültek, így június 28-án ezeket is bezárták, és csak idő kérdése volt Tokaj lezárása is.⁴¹³

A királyi biztos a Beregszászban tartott vármegyei tanácskozáson felterjesztette kéréseit a Csetfalva és Vári községben kialakult helyzetről. Az ellátást biztosító rastellum felállítása felől rendelkezett Csetfalva esetében. Az elszabadult tutajokat a sószállítmánnyal környékbeli lakosokkal kívánta felkutatni és azokat a parthoz rögzíteni, további rendelésig pedig őriztetni. A Tisza vizének fogyasztását be kellett tiltani, a katonai őrség vízzel való ellátását a környékbeli helységekből (Bene, Oroszi, Csoma, Gecse, Macsola) kívánta megoldani. A Váriban tanyázó katonák között őrséget nem álló tagjainak egy kis fa kunyhó (kaliba) elkészítését kérte. Tűzifát Bereg, Beregújfalú és Remete helységekből szállítottak a katonaság számára. Az alispán intézkedett a húsról és annak szállításáról. A húst egy beregszászi zsidó ember szolgáltatotta, Beregszász és Muzsaly községek pedig minden nap egy szekeret biztosítottak, hogy eljuttassák azt a helyszínre. Az őrséget katonákkal és lakosokkal vegyesen szervezték meg, melyhez Bartháza, Pisztraháza, Makarja, Sarkad, Ramocsaháza helységek lakosai közül kerültek ki. Perényi a szükséges költségekre kettőezer forintot adott, hatszázötven forintot a saját pénzéből, a fennmaradó összeget pedig a munkácsi sókamarától.⁴¹⁴

A máramarosi sóaknákból só szállító megyei lakosokat a lezárások útközben találták, ezért a királyi biztos további rendelkezésig őket Munkácsra nem engedték be. Beregvármegye részére az adott évre Munkácsra 8507 mázsa és 48 fontot volt szükséges szállítani, s ebből már kettőezer mázsa útban volt. Rendelést vártak a királyi biztostól, hogy ezen só szállítókkal mit tegyenek. A tervezet szerint a só Ugocea határszéléig elszállították és ott beregi fuvarosok anélkül, hogy a máramarosiakkal érintkezésbe kerültek volna, a szállítmányt átvették.⁴¹⁵

Az ugoceai Tiszaújhelyen június 26-án ült össze a vármegye állandó kiküldöttsége Perényi Zsigmond királyi biztos jelenlétében, amelyen elrendelték Tiszaújlak lezárását. A településre Lelovics Antal táblabíró lett kijelölve polgári biztosnak. A kordon kialakításához sóvágókat rendelt Perényi, akik polgári őrséggel kiegészítve felügyelték a határvonalat. A sóvágók mellé a lakosságból is verbuváltak öröket, akiknek naponta tíz krajcár bért fizettek. Az őrségnek szigorúan tartani kellett az átjárás tiltását, akár fegyveres fellépéssel is.⁴¹⁶

⁴¹² MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 105–107.

⁴¹³ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 112.; KTÁL, F.674, O.7, Od.zb.85. 11.

⁴¹⁴ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 94–102.

⁴¹⁵ KTÁL, F.10, O2, Od.zb.1390. 79.

⁴¹⁶ KTÁL, F.10, O2, Od.zb.1390. 84–85.

Ugocsában Bökény helységben Morvay László szolgabíró jelentette június 26-án, hogy egy nemes kocsisa előző nap megbetegedett, majd annak a felesége is, aki másnapra meg is halt, illetve ugyanitt egy udvari cseléd is megbetegedett. A helységben a betegség terjedése miatt kérte Morvay a katonaság segítségével a lezárást és élelem küldését, mert már ők is hiányt szenvedtek.⁴¹⁷ Bökény is lezárásra került és Morvay bent maradt, mint belső polgári biztos, helyére pedig Rátonyi Lajos került, Tegze Károly esküdttel, akik a bezárt hely ellátását segítették kívülről.⁴¹⁸

Rátonyi Péter Ugocsa vármegyei főszolgabíró Bökényben történő reakció és lezárás késedelméről számolt be, ami miatt vizsgálatot és a felelősöknek büntetést helyeztek kilátásba. Szatmár vármegye már elzárta határait a térségbe vezető utakon, így az élelem ellátásnak nehézségeire panaszkodtak, amely Túrterebesen is jelentkezett. Megkérték Vécsey Miklós Szatmár vármegye főispáni helytartóját, hogy egészséges helyekről élelem vásárlása végett Szatmár területére beutazást kapjanak.⁴¹⁹

A betegség Perényi tájékoztatása szerint június 27-én már számos Tisza melletti helységben jelen volt. Bökény (Ugocsa), Szatmárcseke, Kóród, Csécse (Szatmár) és Csetfalva (Bereg) is járvány által sújtott település volt.⁴²⁰ A folyóvíz környékén sokkal intenzívebb terjedést tapasztaltak a lengyel területeken a Perényinek küldött jelentések alapján is, ezért elrendelte, hogy a part menti helységeket vegyék zárlat alá. Egy hosszú kordon felállítása volt a cél, melyet Tiszaújlaktól a lónyai erdőn keresztül Szalókáig terveztek, ehhez azonban sokkal több őrre volt szükség. A felmérés szerint erre a szakaszra ötven öl távolságra összesen 685 őr volt indokolt. Csetfalván a feltartóztatott kormányosok száma ekkor már 700-800 fő között volt, amely már kétszeresen meghaladta a falu lakosságának a számát. A településen ekkor már ketten meghaltak a kolerában, emellett pedig nyolc beteg volt.⁴²¹

A lakosság ellátásnak kérdései minden egyes vármegyei és koleraügyi küldöttségi tanácskozás alkalmával felmerültek a járvány elleni küzdelem során. A kenyér, hús, só szükségletek ellátása elsősorban külső, a járvány által nem érintett helyről történhetett. Az árakat befagyasztották, hogy senki ne éljen vissza a szükséghelyzettel. A vásárok megtartására viszont az egészséges helyeken továbbra is sor került, azok elmaradását kockázatosnak tartották. Vármegyén belül az egészséges helyekről az átjárhatóság megmaradt, azonban más vármegyébe már nem volt lehetséges. Ugocsában Nagyszőlősön csütörtökönként továbbra is heti vásárt tartottak.⁴²² A földek megművelése a lakosság számára jelentős nehézségekbe

⁴¹⁷ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 11.

⁴¹⁸ KTÁL, F.674, Op.7, od.zb.85. 1–2.

⁴¹⁹ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42.altétel. 30.

⁴²⁰ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42.altétel. 252.

⁴²¹ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 94–102.

⁴²² KTÁL, F.674, O.7, Od.zb.85. 3–4.

ütközött. Több helységről is a megmunkálendő földterület kívül esett a lezárt helyen, nem mehettek ki oda az emberek. Rendszeresen jöttek panaszok az ilyen helyekről. A megoldást vagy a kordonvonalak átszabása, vagy ideiglenes kilépési engedély, esetleg a más környékbeli lakosokkal történő munkáltatás jelentette. Ugocsában Bökényben több földbirtokos is karanténba került, igyekeztek megszervezni a munkálatokat, melyre összesen négyszáz fő jelentkezett. A vármegye méltatta a tette kész lakosokat,⁴²³ sőt a nádor is dicséretét küldte.⁴²⁴

Június 22-én Újlakra rendelt két orvost és három seborvost, akiknek vizsgálataik szerint egyöntetű véleményük, hogy „valóságos” koleraesetekről volt szó. A Máramarosba visszaszökött kormányosok helységeiben addig nem történt egyetlen megbetegedés sem, sőt Máramaros egyetlen településéről sem jelentettek gyanús eseteket. Felmerült a kérdés Perényiben is, hogy miért pont Tiszaújlakon történt jelentős számú megbetegedés. A királyi biztos számára is nyilvánvaló volt, hogy a betegség egyik fő jelentkezési területe a Tisza vidéke, a legtöbb megbetegedés a Tisza melletti településeken regisztráltak. Máramaros számára Erdélytől remélt segítséget, de ezt később elvetette, mert az onnan jövő értesülés szerint a járvány már Bukovinában és Havasalföldön is elterjedt, így Erdély határ menti részeire minden lehetséges katonai erőre szükség volt.⁴²⁵

A nádor rendelete alapján június 27-én Máramaros és Ugocsa, június 29-én Bereg és Szatmár vármegyék szoros elzárásra kerültek. A rendelet célja az volt, hogy Máramaros és Ugocsa vármegyéből Beregre és Szatmárra ne terjedjen át a járvány. A rendelet paradox módon még azt a Máramarost zárta el, ahol még nem volt hivatalosan járványveszély. Itt elsősorban a máramarosi hajósok között jelentkezett kolera volt a központi utasítások háttérében. Az elzárás ellen Máramaros is tiltakozott, sőt a teljes lezárást maga Perényi sem látta szükségszerűnek.⁴²⁶ A Helytartótanács a Tiszaújlak környékén előfordult kolera eseteket és a járvány elterjedése ellen tett intézkedéseket június 28-án jelentette a királynak. Azt tanácsolta az udvarnak, hogy a határszéli őrvonalon kívül most már egy újabb kordont állítsanak fel a Szamos, Tisza, Bodrog és Latorca folyók mentén a galíciai határig.⁴²⁷ A Helytartótanács június 30-án az 18168 szám alatt tudósította a vármegyéket, hogy a Tiszán inneni területen a Zagyva és a Tarna mellett, illetve az országút mentén Kassa felé a Hernád folyóig a galíciai határ szélén fekvő Grab helységig egy második elzárást állíttatott fel, ennek felügyeletére Lányi Imre ungi főispán, mint királyi biztos lett kiküldve.⁴²⁸

⁴²³ KTÁL, F.674, O.7, Od.zb.85. 24.

⁴²⁴ MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42.altétel. 644.

⁴²⁵ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42.altétel. 264.

⁴²⁶ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42.altétel. 319.

⁴²⁷ Rigler Gusztáv: Az 1831-iki (első) cholera betörésének története. 33.

⁴²⁸ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 5.

Majláth Antal királyi biztost június 28-án arról tudósította Perényi, hogy már huszonnégyen haltak meg a körzetében, a betegség Tiszaújlak, Csetfalva, Bökény, Cseke, Kóród és Csécse helységekben is jelen volt. Újjonnan jelentkezett a betegség Kisarban (Szatmár vármegye), Ugornyan és Lónyan (Bereg vármegye), Kisvarsányban és Szalókán (Szabolcs vármegye). Máramarosban és Ugocsában az egészségügyi állapotot megnyugtatónak találta. Tiszaújlakon ekkor már közel négyszáz kormányost zártak be ideiglenesen kialakított hajlékokba, melyet katonasággal őriztettek. Csetfalvát és Bökényt is bezáratta, Szatmár vármegyébe pedig átküldte Bugát igazgató főorvost is Pestről érkezett orvosokkal együtt. Bugát Kisarba, Szatmárcsekébe és Kóródra is sebészorvosokat küldött Gajdos János és Sloszárík Pál személyében, sőt ő maga is Jánkra tette át a székhelyét.⁴²⁹

Máramaros vármegyében június 29-én Kirva községében szintén sószállító hajósok között történt megbetegedés, a helyszínre orvosokat rendelt a Huszti Állandó Kiküldöttség, de közben a beteg elhunyt, a kormányosokat karanténba helyezték.⁴³⁰ A folyón felfelé utazó kormányosokat Huszton folyamatosan feltartóztatták, amennyiben nem tudtak mutatni olyan hivatalos dokumentumot, hogy a huszonegy napi veszteglést letöltötték, akkor őket ennyi időre bezárták és őrizet alatt tartották.⁴³¹ Zsömböry György és Késmárki Sámuel orvosok az elhunytak megvizsgálásáról szóló június 30-i jelentése szerint a halálozások okát kolerának azonosították. Elrendelték az elkülönítést és a szigorú felügyeletet.⁴³² Perényi megróttá a máramarosi küldöttséget, hogy a rendelt sóvágók kiküldését nem tudta lebonyolítani. Egy olyan személyt bíztak meg azok vezetésével, aki arra buzdította a társait, hogy a vármegye határain túlra ne menjenek semmilyen szolgálatra. Husztra rendelte őket a hajósok felvigyázására, további rendelkezésre pedig Bereg vármegyébe kellett jönniük Husztról Borzsova helységbe, a Tisza Vári és Badaló közötti szakaszának őrzését kívánta rájuk bízni.⁴³³ Máramarosból kérték továbbra is élelem vásárlása és szállítása végett az utazók és kereskedők szabad mozgását, hogy a rendkívül nagy nélkülözés miatt a lakosok ne törjenek rá az elzárt területekre.⁴³⁴

Pest vármegyében június 30-án tartották meg a vármegye közgyűlését, a védekezés megszervezésére pedig itt is megválasztották a koleraügyi bizottságot. A járási szolgabírókat kötelezték, hogy rendszeresen tájékoztassák a vármegyét, illetve a kolerabizottságot a helyzet alakulásáról. A bizottság első intézkedései között szerepelt a Váctól Nagykátán, Újszászon, Nagykörösön át Alpárig terjedő vonalban őrség felállítása, mely feladatot polgári örök láttak el. A legjelentősebb helységekbe vármegyei biztosokat jelöltek ki, felállították a Váctól

⁴²⁹ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 459. 96.

⁴³⁰ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42.altétel. 50.

⁴³¹ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42.altétel. 270..

⁴³² KTÁL, F.674, O.7, Od.zb. 85.; MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42.altétel. 69.

⁴³³ MNL OL, P 538, F tétel, 19.csomó, 42. altétel. 277–278.

⁴³⁴ KTÁL, F.674, O.12, Od.zb.280. 4.

Szolnokig tartó kordont. Beszüntették a dunai és tiszai réveknél az átkelést.⁴³⁵ Utasították a helységek előjáróit, hogy a veszélyeztetett helyekről jövő utazókat szigorúan ellenőrizzék. A településen kívül létre kellett hozni az elkülönítő intézményeket, karanténházakat. A Nógrád felől vezető útvonalon egy karanténintézmény július 24-én kezdte meg a működését. Ezt a nádorispán is támogatta négyezer forinttal.⁴³⁶ A kereskedelem és a gazdasági helyzet teljes leállítását nem engedhették meg és Pest ellátásának biztosítását továbbra is fent kellett tartani. Számos esetben a kolerabizottságokhoz fordultak, hogy a feltartóztatott szállítmányt, vagy állatokat engedjék át a kordonon. A Pest és Bécs felé tartó jószágkereskedelmet tisztítási eljárással engedélyezték. A Szolnok felől Pestre irányuló sókereskedelmet is biztosítani kellett. A vándorkereskedőket, kiváltképp a felvidéki területek felől érkező zsidó kereskedőket, üvegáros tótokat nem engedték be a vármegye területére, belépésüket teljes mértékben megtiltották. A vásárok megtartását is korlátozták. Hasonlóan a többi vármegyéhez a határon lévő kordonoknál füstöléssel történő fertőtlenítő intézkedést hajtottak végre.

Szatmár vármegyében július 2-án már Csécse, Tizsakóród, Cseke, Kisar, Sonkád, Csengerújfalú is érintett volt a betegség által, összesen tizennyolc halálos áldozatról tettek jelentést. Szatmárcsekét és Kisart július 4-én zárták be, a vizsgálatok alkalmával Bugát igazgató orvos is jelen volt.⁴³⁷ Máramaros vármegyében az alispán tudósítása szerint a lakosság között még nem jelentkezett a betegség. Bár a levél szerint a szatmáriak nem kételkedtek a máramarosi tudósítások hitelességében, azonban azt közölték a két megye közötti szabad járást nem engedélyezhetik. Mindezt addig kívánták fenntartani, amíg a máramarosi tutajosok vármegyéjükbe vissza nem tértek és a királyi biztostól más rendelést nem kaptak. Szabolcs vármegyében Dada, Dob, Szentmihály, Kenézlő, Polgár helységekben volt jelen ekkor a kolera, ezért joggal gondolták, hogy valószínűleg a Tiszán keresztül terjedt el a betegség. Mivel a Tisza mentén Beregben, Szatmárban, Zemplénben és Szabolcsban is jelentkezett a járvány, ezért a nádor szoros kordonvonalat kért itt felállítani.⁴³⁸

A bezárt helyek működésének kérdései körül sok volt a zavarodottság. A rendelkezéseket kívülről hozták meg, viszont a gyakorlati feladatokat a helységbe zárt polgári biztos, valamint az oda rendelt tisztviselők és szolgálattévők tevékenységének összehangoltsága, a lakosság szabályok iránti lojalitása határozta meg. Lelovics Antal Tiszaújlakra kinevezett biztos rengeteg panasszal élt, ugyanis a bezárástól kezdődően százötven fő ellátásáról kellett gondoskodnia, amellet, hogy minden nap számos intéznivaló és irányítási

⁴³⁵ Novák László: Pestis-, himlő- és kolerajárványok Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII-XIX. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából IV. Kecskemét, 1982. 301.

⁴³⁶ Novák László: Pestis-, himlő- és kolerajárványok Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII-XIX. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából IV. Kecskemét, 1982. 301.

⁴³⁷ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 101.

⁴³⁸ MNL OL, P538, F tétel, 22. csomó, 43. altétel. 73.

feladat hárult rá, valamint jelentéseket kellett írnia a bent zajló eseményekről. A vármegyei kiküldöttség és Lelovics között megromlott a viszony és bizalomvesztés történt, mikor egy megbetegedett hajdút a bezárt helyről Nagyszőlősre küldött.⁴³⁹ A feladatainak olyan arányú megnövekedéséről számolt be július közepén már, amelyet nem bírt el és kérte a felmentését.⁴⁴⁰ A rend fenntartása különösen problémás feladat volt. A betegek sokszor nem voltak hajlandók a kórházba, vagy ispotályba bevonulni, azokat erőszakkal kellett olykor kényszeríteni, az elhunytak eltemetését sok esetben a sírásásra kijelölt emberek nem akarták vállalni. Több esetben a lakosok a ház ajtaját elretesztelték és nem engedtek fel senkit még az udvarukra sem. Az ugoicsai Bökényben is hasonló problémákkal küzdöttek, így erősítést kértek a polgári biztos számára.⁴⁴¹ Az első megbetegedettek mind a Máramarosból jövő hajósokkal kapcsolatba hozhatók voltak, két kisgyermek is elhunyt a településen a betegségben. A temetésre sokan elmentek és a későbbi betegek között majdnem mindenki ott jelen volt. A főszolgabíró így a tömeges összejöveteleket betiltotta. A kocsmákat bezárták, a templomba járást és a temetési szertartásokat betiltották. Bökényt összesen 214 fős őrséggel vették körül.⁴⁴²

Július 2-án már a Beregszász melletti Beregszász-Végardóban is kolerás megbetegedés történt. Bereg vármegyében a Tisza menti rész lezárása és a rajta kívül eső területek megóvását már Perényi sem tartotta megvalósíthatónak. A helyzetről tudósításokat ezután már Szigetre kérte küldeni.⁴⁴³ Beregszászt július 4-én érte el a betegség, másnap már három személy is kolerás tünetektől szenvedve hunyt el. A vármegyei kiküldöttség még aznap el is hagyta a várost és a központját áthelyezte a Szolyva mellett fekvő Nelipina (Hársfalva) helységébe.⁴⁴⁴

A nádor 1831. július 3-án Békés vármegyéhez küldött értesítő levelében ezt írta: „...a napkeleti epekörsághoz hasonló nyavalya Máramaros vármegyéből Szolnokra sőt szállítók által a Tisza mellett fekvő helységekbe, u.m: Tiszalakon [Tiszaújlak], Vár [Vári], Csetfalva [Csetfalva], Tokaj és több Szabolcs vármegyei Tisza mentén fekvő helységekben elterjesztett legyen...”. Tehát már a járvány kitörését követő kezdeti időszakban is elterjedt volt az a nézet, mely szerint a betegség Galíciából jut át Máramarosba.⁴⁴⁵ A máramarosi hajósok megítélését tovább rontotta, hogy Tiszaújlakon a bezárt keselymezői⁴⁴⁶ hajósok közül kilencen megszöktek és ezt Újhelyi polgári biztosnak nem jelentették a felvigyázók. Az örök felelőssége ebben megkérdőjelezhetetlen volt. Azzal magyarázták az esetet, hogy mindig megkérdezték a fogvatartott hajósoktól, hogy megvannak-e, ők pedig rendre azt felelték, hogy teljes létszámban

⁴³⁹ MNL OL, P538, F tétel, 22.csomó, 43.altétel. 10.

⁴⁴⁰ MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42.altétel. 170.

⁴⁴¹ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42.altétel. 71.

⁴⁴² MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42.altétel. 134.

⁴⁴³ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42.altétel. 319.

⁴⁴⁴ Cserszky Antal: A cholera Beregh vármegyében. 136.

⁴⁴⁵ Gecsei Lajos: Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. 13.

⁴⁴⁶ Koseljovo – mai Ukrajna területe

megvannak. Közben kiderült, hogy páran már több mint egy hete elszöktek, ráadásul ez idő alatt teljes létszámra kirendelt élelmiszeradagot megkapták.⁴⁴⁷ Július 5-én tizennyolc megbetegedett hajós volt, melyek közül tizenegy elhunyt, a lakosok között azonban csak egyetlen halálos eset volt. Tiszaújlakra százharminc ört rendeltek a szomszédos településekről.⁴⁴⁸ A hivatalos álláspont a betegség természetét illetően Majláth Antal országos királyi biztos által július 5-én lett közzétéve, ebben kimondták „*Cholera non pro epidemica sed contagiosa tenenda*”, tehát a kolerát fertőző betegségnek ismerték el.⁴⁴⁹ A Helytartótanács számos intézkedést hozott a kapott hírekre. Július 5-én előírták a kordonvonalakon az szükséges óvintézkedéseket, amelyekkel fenntartható maradt a kapcsolattartás más területekkel. A kordonokon erőszakosan áttörő személyeket fegyverrel is meg kellett akadályozni és visszaküldeni, akik pedig ki akarták játszani a rendszert, azokat el kellett fogni és a veszteglés letöltése után megbüntetni. Ausztriát a Magyar Királyságtól őrség által elzárták és veszteglés nélkül senkit nem engedtek tovább. Az élelmezési kérdés miatt itt is rastellumokat kellett használni, ahol az árusok és az elzárt helyről jövő vásárlók közvetlen érintkezés nélkül találkozhattak és a termékek gazdát cserélhettek. Mivel azt tapasztalták, hogy a járványt a teljes északkeleti országrészt elzáró kordon sem volt képes megállítani, ezért a újabb zárvonalak elrendelésére került sor. A Tiszán fő kordonvonalat állítottak fel és ott is veszteglést vezettek be, a tudósításokat az állandó kiküldöttségeknek, onnan továbbküldve pedig a járási főszolgabíróknak küldték. A Helytartótanács 18544. sz. rendeletének értelmében július 5-én Hatvannál egy újabb vonalat alakítottak ki Vác, Esztergom és Bars irányába.⁴⁵⁰ Úgy értékelték a nyugati és déli országrész védelmére egy, az eddigieknél kiterjedtebb, az egész országra területére kialakított zárás szükséges, ezért július 6-án további két kordon felállításáról is rendelkeztek. Az egyik a Nyugat-Felvidék és a Dunántúl védelmére volt hivatott és a rendelet szerint Árva vármegye galíciai határától Liptón és Zólyomon keresztül a Garam- folyóig Párkány településig, a Duna jobb partján egészen pedig Péterváradig húzódott. A második zárvonat Erdély határától a Maros mentén Szegedig, majd onnan a Baja felé vezető országút mentén egészen Bajáig tartott.⁴⁵¹ Július 6-án elrendelték: a Tiszán és Dunán történő hajózást csak úti levelek használatával lehetett folytatni.⁴⁵²

Szatmár vármegyében először Szatmárcsekén mutatkozott a betegség június 23-án, majd sorra kerültek a fertőzött helységek közé a Tisza mentén található települések (Cseke, Kisar, Csécse, Kóród, Sonkád és Becs). Július 5-ig összesen huszonegy halálos áldozata volt

⁴⁴⁷ MNL OL, P 538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 115–116.

⁴⁴⁸ MNL OL, P 538, F tétel, 18.cs. 42. altétel. 162.

⁴⁴⁹ Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario Medicinalis Hungariae. Tomus III. Sectio IV. 27.

⁴⁵⁰ Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830-1840). 674.

⁴⁵¹ MNL OL, C 61, F 10 tétel. 18606/1831. 237.

⁴⁵² MNL SZSZBVL, IV.A.501., 132. kötet. 32.

már a járványnak. Perényi Zsigmond kérésére a vármegye koleraügyi küldöttsége áttette székhelyét Nagykárolyból Csengerre, hogy a kordonokhoz közelebb legyenek, július 4-én már ott tartották meg az ülésüket. Mivel már Csengerújfalú is fertőzött volt, így a Tisza mentén húzott kordont nem tartották továbbra is célszerűnek fenntartani. Már a Szamosközi és Krasznaközi járásban is jelen volt a betegség, amely kb. 40 négyzetmérföldnyi terület ölelt fel és a gabona már csaknem nyakig ért, így abban még lovasok is elbújhattak, ilyen nagy kierejedésű területet még egy jelentősebb őrséggel sem lehetett szerintük felügyelni, amelyre „a monarchia fél armadája sem elég”.⁴⁵³ Megállapították az új lezárás vonalait, a mely Vitka helysétől a Tiszától kezdve a Kraszna és a Láp nyírségi oldalán, Olcsván, Doboson, Ópályin, Mátészalkán, Kocsordon, Ecseden, Börvelyen, Kaplonyon, Domahidán, Kismajtényon keresztül a Gilvácsi hídig tartott, s az egészséges és a kordonon kívül eső megyei részeket kötötte össze. A gulácsi hídtól a kordon vonala folytatódott Töketerében át, Zsadánynak a Szatmári hídig, innen Batizon és Egrin keresztül Túrterebesig, Ugocsa vármegye határáig. A Tiszán, a Szamoson, a Krasznán és a Lápon a hidakat felszedték, a csónakokat, ladikokat kihúzták a partra.⁴⁵⁴

Az Ugocsával történő érintkezés a szükséges óvások, úti levelek mellett volt lehetséges, az átkelőhely kialakítására és az ellenőrzés biztosítására Túrterebes helysége volt alkalmas. A Szatmár vármegyei állandó koleraügyi küldöttség utasította Szatmárnémeti várost, hogy Zsadánytól a batizi határszélig húzódó kordont örökkel lással el. A Nyíri, Krasznaközi és Nagybányai járások fő szolgabíróinak elsődleges feladatkörébe tartozott, hogy a kijelölt helyeken keresztül húzódó kordonvonalat polgári örökkel lássák el. A nemeseket és az adózókat egyaránt büntetés terhe alatt kényszerítették ennek teljesítésére, mindezt a katonai őrség megérkezéséig tervezték teljesíteni.⁴⁵⁵ A főszolgabírók a Tiszáról, a Szamosról, a Krasznáról és a Lápról érkező hajókat, csónakokat kivontatták a partra, a hidakat felszedték, vagy elzárták. Az utazók az egy évre váltott úti levéllel nem léphettek be a vármegyébe, csak a célirányosan egy útra kiváltott útlevelekkel közlekedhettek. Kővár vidékének lakosságát is felszólították, hogy Erdélybe csak úti levéllel lehetett utazni.⁴⁵⁶

Az elégedetlenségnek a lakosság között számos jele volt már a járványhelyzet kezdetétől fogva. Ugocsában egy tiszaujlaki lakos a városházánál több társával együtt már június 28-án tiltakozott a város bezárása és a Máramarosból idehozott oroszok tartott lakosok ellen. Erre a kifakadására Bugát főorvos öt hat botütésre büntette. A sértett nemességét igazolva szembesítette Bugátot, hogy törvénytelenül járt el és panaszt tett ellene. Az igazgató főorvos

⁴⁵³ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 83–85.

⁴⁵⁴ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 108.

⁴⁵⁵ MNL SZSZBVL, IV.A.501., 132. kötet. 2.

⁴⁵⁶ MNL SZSZBVL, IV.A.501., 132. kötet. 3–5.

elismerte vétségét és bocsánatot kért, 130 pengőforint fájdalomdíjat ajánlott. A törvény előtti követeléseitől a sértett elállt, a feljelentését visszavonta.⁴⁵⁷

A hajósok között a több hetes bezárás után már lázongások kezdődtek, szabadulni szerettek volna a karantén alól. Perényi királyi biztos ezért július 6-án megerősítette az őrséget. Nagyszőlősről fegyveres öröket küldött az alispán Újlakra, majd maga is megjelent a helyszínen és a polgári biztossal, valamint a helyi görögkatolikus pappal sikerült lecsendesíteni a felzúdulást.⁴⁵⁸ Tiszaújlaknál a Tisza parton épült kontumácia ház négy osztályból állt. Július 7-én az elsőben 109 fő, a másodikban 125 fő, a harmadikban 133 fő, a negyedikben pedig 62 fő volt elhelyezve.⁴⁵⁹

Szatmárban szigorítottak a szabályokon és azokat a nemeseket, földbirtokosokat, akik a rendelkezésekkel szemben felléptek, hazaárulóknak tekintették. A renitensekről a Helytartótanács is rendelkezett július 5-én. A kordonon belül esőket elfogatták a szolgabírók és a polgári biztosok, őket a vármegyei állandó kiküldöttség elé kellett vinni, kihallgatni, és felette ítéletet tartani. A kordonon kívül esőket a megye fogházába vitték és törvényszék által ítékeztek felettük.⁴⁶⁰

Máramarosban Husztról július 6-án küldtek közlést Keselymező helységében is jelentkező megbetegedésekről, ahol már hat személy szenvedett kolerában, közülük négyen elhunytak. Keselymező helységét a királyi biztos még aznap bezáratta.⁴⁶¹ A szabad járást Máramaros és Ugocsa között csak egészséges helyről alispáni úti levéllel engedték meg ezután. Hasonló határozás született Szatmár és Bereg felől is Ugocsába.⁴⁶² Perényi Bugátot is visszarendelte Máramarosszigetre Szatmárból.⁴⁶³

Lónyay János beregi alispán minden nagyobb tömeges összejövetelt megtiltott július 8-án, melyet az egyházi előjárókkal is közölt. Másnap pedig már Munkácsról is megbetegedéseket jelentettek. Az előírt intézkedéseket végrehajtották, Perényi kérésére a betegség jelentkezéséről pedig vizsgálatot folytattak le. Bereg és Máramaros vármegye elrekesztése továbbra is érvényben maradt, de Munkács teljes lezárását nem tartotta Perényi célszerűnek, amennyiben a lakosok körében nem terjedt el jelentősen a betegség. A vármegye máramarosi határszélén a kordonra a rastellumokat minél előbb kérte elkészíteni, amely révén a vármegyébe behozhatták az Erdélyből vásárolt búzát.⁴⁶⁴

⁴⁵⁷ MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42. altétel. 105.

⁴⁵⁸ KTÁL, F.674, O.7, Od.zb. 85. 15.

⁴⁵⁹ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 177–178.

⁴⁶⁰ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 42–43.

⁴⁶¹ MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 176.

⁴⁶² KTÁL, F.674, Op.7, Od.zb. 85. 15.

⁴⁶³ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 459. 96.

⁴⁶⁴ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42. altétel. 441.

Július 10-én már több helységben a zárlatok feloldásának kérdése is felmerült. Az első lezárások elérték a huszonegy napos időtartamot. Bökény helységében összesen tizenkét halálos áldozata volt a járványnak, viszont július 2-től nem volt újabb megbetegedés. A helység külső lezárását kérték és a helységen belüli kisebb zárlatok kialakítását. Nem tudtak sokáig ezzel az indítvánnyal élni, mivel másnap már ismét halálos esetet jelentettek onnan. Tiszaújlakon a hajósok először június 21-én kerültek zárlat alá. A belső polgári biztos kérte a még elsőként vesztegzár alá helyezett egészséges hajósok szabadon bocsájtását a szükséges vizsgálatok és tisztítási folyamatok elvégzését követően.⁴⁶⁵ Július 12-én már olyannyira türelmetlenek voltak a hajósok, hogy azt mondták a polgári biztosnak, ha aznap estig megérkezik a ruhájuk, akkor azt még megvárják, de ha nem, akkor ők haza indulnak és nem érdekli őket semmilyen következmény. Újhelyi József polgári biztos kérte az alispánt, hogy ruhájukat kitisztítása után eresszék el őket, mert a továbbiakban nem tudták jót állni.⁴⁶⁶ Másnap még mindig nem eresztették el a hajósokat és a polgári biztosnak már fegyveres örökkel kellett rendet tenni a hajósok között.⁴⁶⁷ Július 14-én elkezdődött a szabadon bocsájtásuk, azonban nem volt elegendő úti levél, amelyet a polgári biztos kitölthetett volna. Rövid idő alatt kétszáz hajós elengedését kellett biztosítani, akiknek szükségük volt az okmányra, hogy igazolni tudják a letöltött veszteglési időt és helyet. Mindez növelte az elégedetlenséget és a szökéseket.⁴⁶⁸

2.sz. térkép: A kolera első megjelenései a Magyar Királyság északkeleti ország részében

Forrás: saját szerkesztés

⁴⁶⁵ MNL OL, P538, F42. tétel, 20.csomó. 51–55.

⁴⁶⁶ MNL OL, P538, F42. tétel, 20.csomó. 123.

⁴⁶⁷ MNL OL, P538, F42. tétel, 20.csomó. 126.

⁴⁶⁸ MNL OL, P538, F42. tétel, 20.csomó. 168.

A betegség Szabolcsban is rendkívül erősen terjedt, emiatt a kordont a Duna felé tolták el, a Tiszamellék így bezárásra került. Szatmárban július 10-én Szatmárnémetiből is megbetegedéseket és haláleseteket jelentettek, másnap az események következtében szorosabb lezárást rendeltek el. A bezárt helységek területein belül engedték csak a mezőgazdasági munkálatok elvégzését. Ugocsát megkérték, hogy egyáltalán ne adjanak ki még alispán által sem úti levelet Szatmárba. Máramarosban bár hivatalosan nem volt járványos helyzet, de a zárlatot ebben az irányban is fenntartották. A máramarosi kérésekre az élelem beszerzése végett a határszéli Forgó hegyen terveztek rastellumot kialakítani – ezt Perényi is megerősítette. A szatmáriak élelmet vittek oda, onnan pedig elszállították a sót Nagykárolyig. Perényi már június 27-én elrendelte a Forgó-hegyen „élet” és só átadására szolgáló hely felállítását, ahol hetenként két nap is vásárt terveztek.⁴⁶⁹ Felajánlották a szatmáriaknak, hogy akár még Szabolcs és Bihar vármegye határáig is fuvarozhattak. Az átadás-átvételi időtartam között három napnak kellett eltelnie.⁴⁷⁰ Szatmárban az úti levéllel rastellumon keresztül utazást engedélyezték, de gabonát nem tudtak szállítani, mivel a megyében is hiány volt. Bihar és Közép-Szolnok felől a lezárások miatt azonban nem jutott be gabona. Július 18-án ebben az ügyben a Helytartótanácsához fordultak segítségért és Perényit is kérték közbenjárni az ügyben.⁴⁷¹

Szatmárban július 10-re már kilenc helységben voltak kolerás betegek (Csengerújfalú, Cseke, Kisar, Tiszakocsord, Csécse, Milota, Tiszabecs, Sonkád, Kisnamény) és Szatmárnémeti szabad királyi városban is, összesen harminckét ember lett áldozata a járványnak. A terjedés elhárítására veszteglő házakat hoztak létre Császáriba, Kocsordon, Gilvácson, Szatmárnémetiben, Sárközön, Avasújfaluban. Az egészséges helyről utazók tíz, a járvánnyal sújtott vagy gyanús helyről jövőeknek pedig húsz napot kellett itt tölteniük. Az úti levelek kiadását a Helytartótanács kérésre szigorították, kiadásukat csak az első alispán, illetve a vármegye állandó koleraügyi küldöttsége végezhetette. Az újabb típusú úti levélben a pontos személyleírás, az utazás célja, útvonala, valamint a határideje is benne szerepelt. Az utazás alkalmával minden helység előjárójának be kellett mutatni.⁴⁷² Július 11-én már Bihar vármegye is csak egészséges helyekről utazókat engedett be útlevéllel. Szatmár Bihart és Közép-Szolnokot arra kérte, hogy a teljes bezárás helyett az alispáni hivataltól és az állandó kiküldöttségtől kiállított útlevelekkel a járvánnyal nem sújtott és nem gyanús helyekről a beutazást engedélyezze. Mint írták „nehogy a szoros elzárásból eredett szükség a rosszat midőn megfolytatni óhajtatik, gyarapítsa”.⁴⁷³

⁴⁶⁹ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 348.

⁴⁷⁰ MNL OL, P 538, F. tétel, 22. csomó, 43. altétel. 3–6.

⁴⁷¹ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 459. 193–198.

⁴⁷² KTÁL, F.674, O.12, Od.zb.280. 8.; MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 18–23.

⁴⁷³ MNL SZSZBVL, IV.A.501., 132. kötet. 32–33.

Lenhossék a meglévő ismereteik és tapasztalataik alapján összeállított központi utasításokat, tanácsokat és figyelmeztetéseket küldött a járványveszély kiújulásakor július 10-én a vármegyékbe „*Rövid oktatás*” címmel.⁴⁷⁴ Mindezt a lakosoknak szánták, hogy miként őrizhetik meg magukat a „napkeleti cholérától”, és mit kell tenniük a betegség első jelentkezésekor, míg a kirendelt orvos oda megérkezik. A betegség elkerülését a közölt rendszabályok megtartásával megvalósíthatónak vélték. Az óvintézkedések között kiemelt helyen szerepelt a levegő tisztán tartása. Fontos volt még a ruházat, a fehér- és ágynemű megfelelő és rendszeres tisztítása. Javasolták a test gyakori megmosását langyos vízzel, melyben egy kevés ecetet kellett keverni, ahol pedig megengedte az elzárás langyos fürdőt használhattak. Tisztán kellett tartani a házi bútorokat, lakószobákat, a házakat és az utcákat is. Külön figyelmet fordítottak az életmódra, tanácsokat és utasításokat adtak a lakosságnak, hogyan óvhatják meg magukat a betegségtől életvitelükkel. Mindenkit óva intettek, hogy őrizze magát a meghűléstől, a forró nyári időben sem, hűvös éjszakán és nedves földön, szabad ég alatt tilos volt aludni. Az életmódra utaló tanácsok és előírások a táplálkozásra is kiterjedtek. Könnyen emészthető ételek fogyasztását javasolták. Gyanúsnak vélték és nem ajánlották a meg nem főzött sárgabarackot, korán érő szilvát, dinnyét. Nem javasolták a nyers uborka, és általában semmilyen savanyú étel fogyasztását. Mindezek a hányás és hasmenés kialakulásának megelőzését és kezelésének elősegítését célozta. A fűszerek mértékletes használatára is felhívták a lakosság figyelmét. Tiszta friss vízről rendszeresen gondoskodni kellett, azt sem nagyon hidegen, sem nagyon melegen nem ajánlották fogyasztani. A folyóból tilos volt ivási célra vizet használni. Borral és egyéb szeszesitalokkal való mértékletességre is törekedni kellett. Kevésbé ajánlották a sör fogyasztását, főként forralatlanul. Mint azt leírták, számtalan példa bizonyította, hogy semmi sem mozdítja jobban elő a betegség „pestises” (vagyis fertőző) tulajdonságát, és semmi sem teszi annyira halálos kimenetelűvé a kolerát, mint az ittasság és a lerészegedés. Ezért javasolták a korai lefekvést, az éjjeli dorbézolásoktól, kicsapongástól való tartózkodást, melyek a testet gyengíthették. A nagy lelki vagy testi megerőltetéstől is tartózkodni kellett, megfelelő időt hagyva a szükséges pihenésre. A szabad tiszta levegőn való mozgást különösen ajánlatosnak vélték. A betegségek megelőzésére alkalmasnak tartották a lelki csendességet, amelyre szintén felhívták a lakosok figyelmét. A harag, bosszúság, a betegségtől való félelem is elkerülendő volt.⁴⁷⁵

A kolera ellen a már kiszabott rendelkezéseken, tanácsokon kívül egyéb kifejezett óvó szerek nem álltak rendelkezésre. A hivataluknál és kötelességüknél fogva kolera által fertőzöttek mellett tartózkodó személyeknek azt tanácsolták, tartsanak a szájukban és néha

⁴⁷⁴ MNL OL, P538, F. tétel, 21. csomó. 43. altétel. 1.; MNL OL, P538, F. tétel, 22. csomó, 43. altétel. 99.

⁴⁷⁵ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1391. 68.

rágjanak egy darab gyömbért, vagy orvosi kálmot (amely kitűnő étvágygerjesztő, idegerősítő, vértisztító, gyomorerősítő), fahéjat, narancshéjat, vagy babért, fehér borsot, zsályát, boróka magot, köménymagot, ánizst. Reggel és este egy csésze tea elfogyasztását javasolták, mely citromfűből, fodormentából, gyökönke-gyökérből (Baldrianwurzel), kisebb orvosi székfűből (Chamillen) készülhetett. Használtra javasolták az ásványi gőzöket is. Tanácsolták, hogy hordjanak maguknál egy darabka kámfort vagy klórmészt, vagy egy kis palack ecetet, és ezeket gyakran szagolják.⁴⁷⁶

Egy helységben vagy annak szomszédságában, ha a kolera kitört, minden betegség és minden eset gyanússá vált, az elöljáróknak ezeket azonnal jelenteni kellett, egyúttal az orvosnak is oda kellett mennie és segíteni. Külön óvintézkedéseket fogantatosítottak arra az esetre is, mielőtt a betegség jelenléte beigazolódott. Leírták az ezekre utaló jeleket a tapasztalatok szerint, amelyek a következők lehetnek: nyomottság érzése, szorító fájdalom a szív gödörben, szédülés, fejfájás, hirtelen elgyengülés, émelygés, testi fájdalmak, vizenyős hasmenés, gyakori hányás, égető szomjúság, megnehezedett lélegzet, végtagok elhidegülése, görcsök, az arc és a szemek beesése, alig érezhető pulzus. Ha ezek közül némely tünetek, vagy többek is jelentkeznek, a beteget azonnal el kellett választani a család többi tagjától, és csak azok a személyek érintkezhetnek vele, akik a beteg ápolására voltak szükségesek. Megtiltották a ház lakóinak a lakhely elhagyását, más helység lakosai közé sem mehettek, ameddig erre engedélyt nem kaptak. Emellett tilos volt idegen, nem egy háztartáshoz tartozó személyeket beengedni. Az orvos megjelenéséig a betegeken gyors segítségnyújtást kellett végrehajtani, amely a test felmelegítésére, a bőrfelszín verejtékezésének visszaállítására, a gyomor működésének megkönnyítésére, az erek működésének elősegítésére, a görcsök elhárítására törekedett.⁴⁷⁷

Az orvosi intézkedések elleni fellépés és az utasítások be nem tartása gyakori eset volt. A lakosság körében meglévő babonás gondolkodás is nagymértékben befolyásolta az orvosi segítségnyújtás szerepét. Az orvosok rendszeresen arra panaszkodtak, hogy nem hajlandóak elfogadni az orvosi segítséget és az elrendelt gyógymódokat és gyógyszereket sem alkalmazzák. A népi hiedelmek, kuruzslási módszerek továbbra is fontosabbak voltak a hivatalos orvoslással szemben. A gyógyítással foglalkozó személyek között az orvosok, seborvosok mellett meg kell említeni a borbélyok, bábák, lelkészek szerepét is, akik kiegészítették a helységben tevékenykedő orvosok tevékenységét, illetve azok hiányában egyenesen pótolniuk kellett azt. Előfordult olyan eset is, hogy a kijelölt orvosok között volt, aki nem látta el a feladatát, mert félt a betegségtől.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1391. 68.

⁴⁷⁷ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1391. 69.

⁴⁷⁸ Ferenczy Károly: Egykorú feljegyzések az 1831-i koleráról. In: Debreceni Szemle. 15.évf., 12.szám. 1941. 284.

A betegség az ország belső területein való terjedése következtében 1831. július 12-én a 19574. számú helytartótanácsi rendeletben az egész ország területét körzetekre osztották és élükre királyi biztosokat küldtek ki. Nemsokkal később pedig Ausztria és Magyarország közötti vámvonala mentén július 14-15-én következett be a teljes határ lezárása és kordon felállítása.⁴⁷⁹ A Helytartótanács által kinevezett királyi biztosok, azoknak körzetei és központjai a következők voltak:⁴⁸⁰

1. *Zichy Ferenc*

Körzete: Pozsony és Nyitra vármegyék.

Város: Pozsony, Nagyszombat, Bazin (Bösing, Pezinok), Szentgyörgy (Sankt Georgen, Svätý Jur), Szokolca (Skalitz, Skalica), Modor (Modern, Modra);

2. *Pongrácz József*

Körzete: Trencsén, Árva, Liptó és Turóc vármegyék.

Város: Trencsén;

3. *Révay János*

Körzete: Bars, Hont és Zólyom vármegyék.

Város: Körmöcbánya, Újbánya (Königsberg, Nová Baňa), Bakabánya (Pukantz, Pukanec), Bélabánya (Düllén, Banská Belá), Breznóbánya (Bries, Brezno), Korpona (Karpfen, Krupina), Libetbánya (Libethen, Lubietová, Besztercebánya, Zólyom);

4. *Szentkirályi László*

Körzete: Pest és Nógrád vármegyék.

Kerület: Jászság, Kiskunság;

5. *Győry Ferenc*

Körzete: Bács vármegye.

Város: Szabadka, Újvidék, Zombor;

6. *Zichy Ferenc*

Körzete: Moson, Győr és Komárom vármegyék.

Város: Győr, Komárom;

7. *Ürményi Maximilián*

Körzete: Esztergom, Fejér és Veszprém vármegyék.

Város: Esztergom, Székesfehérvár;

8. *Bezerédj György*

Körzete: Sopron, Vas és Zala vármegyék.

⁴⁷⁹ Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. 7.

⁴⁸⁰ Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario Medicinalis Hungariae. Tomus III. Sectio IV. 64–65.; MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42. altétel. 6.

Város: Sopron, Kismarton (Eisenstadt), Ruszt (Rust), Kőszeg, Szombathely;

9. *Somsich Pongrác*

Körzete: Tolna, Baranya és Somogy vármegyék.

Város: Pécs;

10. *Szegedy Ferenc*

Körzete: Verőce, Szerém és Pozsega vármegyék.

Város: Eszék, Pozsega;

11. *Bedekovich Lajos*

Körzete: Kőrös, Varasd és Zágráb vármegyék.

Város: Kőrös (Kreutz, Križevci), Kapronca (Kopreinitz, Koprivnica), Varasd, Zágráb, Károlyváros (Karlstadt, Karlovac);

12. *Vay Mihály*

Körzet: Borsod, Heves és Gömör vármegyék.

Város: nincs;

13. *Eötvös Ignác*

Körzete: Abaúj, Torna vármegye.

Város: Kassa;

14. *Majláth Antal*

Körzete: Szepes, Sáros és Zemplén vármegyék.

Város: Késmárk, Lőcse, Bártfa, Kiszzeben (Zeben, Sabinov), Eperjes;

15. *Szerencsy István*

Körzete: Ung és Bereg vármegyék.

Város: nincs;

16. *Perényi Zsigmond*

Körzete: Máramaros, Ugocsa és Szatmár vármegyék.

Város: Nagybánya, Szatmárnémeti;

17. *Teleki József*

Körzete: Szabolcs vármegye.

Város: Nagykunság;

18. *Lányi Imre*

Körzete: Bihar és Békés vármegyék.

Város: Debrecen;

19. *Orczy Lőrinc*

Körzete: Arad, Csanád és Csongrád vármegyék.

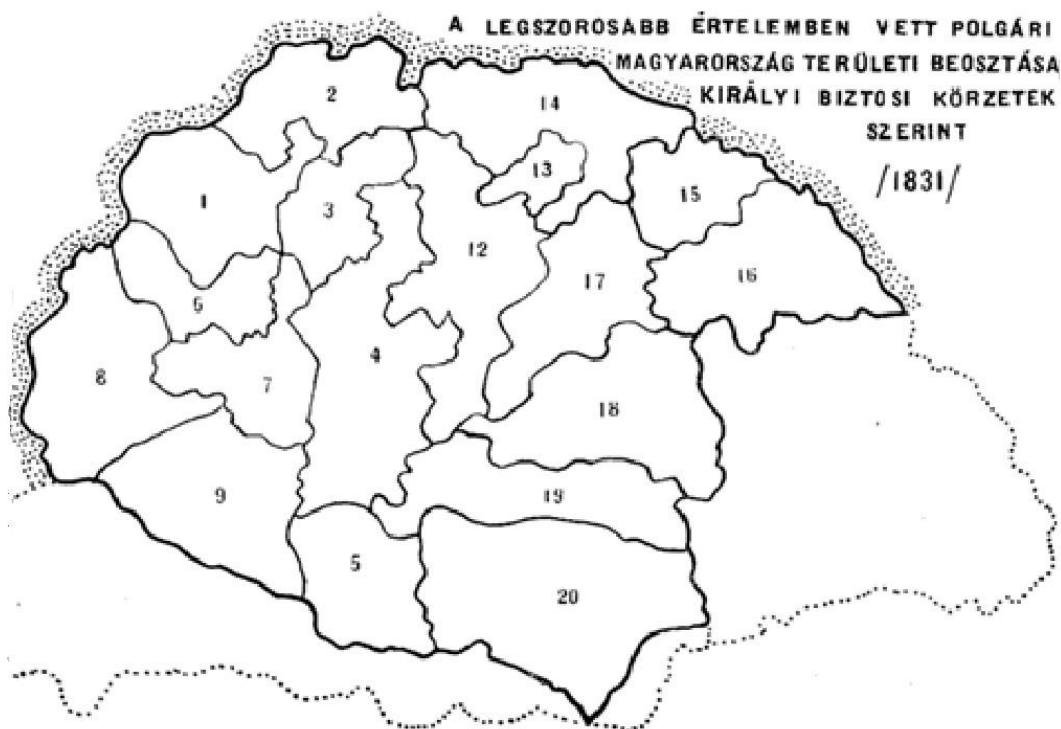
Város: Szeged;

20. Gyürky Pál

Körzete: Temes, Torontál és Krassó vármegyék.

Város: Temesvár⁴⁸¹

2.sz. ábra: Királyi biztosi körzetek, 1831. július 12.

Forrás: Lukács Ágnes: Az 1831-32. évi kolerajárvány Magyarországon

Perényi megkapta a nádor rendkívüli értesítését a királyi biztosok küldéséről. Bár július elején úgy tűnt, Majláth Antal körzetébe fog kerülni Szatmár, Bugát helyett pedig Tognio Lajos orvos és egyetemi tanár érkezik majd a megyébe,⁴⁸² végül mégis Perényi Zsigmond körzetéhez került Máramarossal és Ugocsával együtt, illetve ide tartoztak még Nagybánya és Szatmárnémeti szabad királyi városok is. A királyi biztosok olyan utasítást kaptak, hogy az elzárások esetében minden szükségtelen és túlzó rendelkezést hárítsanak el. Pálffy Fidél kérte a szatmári rendeket is, hogy ezentúl minden kérdésben Perényi Zsigmondhoz forduljanak.⁴⁸³

A királyi biztosokat sok helyen nem fogadták pozitívan. A számos rendelet miatt némelyek nem respektálták a királyi biztosi hatalmat. A rend fenntartása és a lakosság ellátásnak biztosítása, ebben a kiélezett helyzetben nem mindig találkozott az utasítások meghozóinak szellemiségével. Arad vármegyében a királyi biztos elégedetlen volt a vármegye munkálataival, a végrehajtói pedig haragudtak a királyi biztosra, hogy az csupán az elbarikádozott vármegye házáról osztja a parancsokat.⁴⁸⁴ Zala vármegye Bezerédj György

⁴⁸¹ Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Tomus III. Sectio IV. 64–65.

⁴⁸² SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 134.

⁴⁸³ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 292.

⁴⁸⁴ Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. 118.

kiküldése után tiltakozásának adott hangot. Az érvelés elsősorban arra az alkotmányos rendre hivatkozott, hogy a vármegyék saját hatáskörébe tartozik más törvényhatóságokkal, dikasztériumokkal, a sóhivatalokkal való kapcsolattartás, joga van a levelezéseit egyenesen, közvetlenül saját úton intézni. Zala vármegye rendei szerint a „nemzettől gyűlölt és rettegett” biztosok nélkül is végre tudják hajtani a járvány magakadályozására szükséges intézkedéseket. Egyenesen Bezerédj fogadásának elutasítását és az általa meghozott rendelkezések figyelmen kívül hagyását nyilvánították ki. Zala vármegye szerint a királyi biztosok hatásköre nem volt megfelelően szabályozva. A vármegye előírta, hogy követi révén kéri az országgyűlésen elfogadott törvény által meghatározni milyen esetekben küldhető ki királyi biztos és azok pontosan milyen rendelkezéseket hozhatnak. A Helytartótanács részéről Pálffy Fidél igyekezett eloszlatni a kételyeket a vármegyék számára, kiemelve a nélkülözhetetlen szerepét a járvány leküzdésében. A Helytartótanács kérte a vármegyéket, hogy megfelelően fogadják a királyi biztosokat és a lehető legnagyobb elszántsággal segítsék a munkájukat, akik a törvényhatóságok rendeltetését és törvényes kereteit nem korlátozzák, intézeteit pedig megtartani igyekeznek.⁴⁸⁵ Bizony számos vezető személy is éles kritikát fogalmazott meg az olykor zavarodott hatalmi láncolatban, melyben időnként elveszett, hogy kinek a feladata az utasítás és többen többféle megoldást szerettek volna az intézkedéseket sorozatában.⁴⁸⁶ Széchenyi István július 13-án a cenki birtokára ment, úgy döntött ott vészeli át ezt az időt. Wesselényi Miklósnak írt levelében a viszonyokról a következőket állapította meg: „...a machina ügyetlen formája minden nap szembetűn, midőn p. o. a kancellária verest, a helytartótanács kéket parancsol és a vicze-ispány nem tesz semmit.”⁴⁸⁷

A nádor még július 4-én elküldte utasítását, hogy a Tisza mentén fekvő területek helységeiben mindenhol biztosokat jelöljenek ki, ezt Ugocsa július 12-én teljesítette. A feladatuk a lakosság egészségben való megtartása és minden fenyegető veszély elhárítása, az ezt célzó felső utasítások betartatása volt. Megtiltották a nagyobb létszámú összejöveleteket, gyülekezéseket, istentiszteleteket a templomban, bezárták a kocsmákat is.⁴⁸⁸ Július 13-án Ugocsában Szászfaluban is kolerás halálesetek történtek. Osváth Ferenc lett kinevezve polgári biztosnak a helységbe.⁴⁸⁹

Az erdélyi egészségügyi biztossághoz tájékoztatást küldött Perényi, hogy Szatmárban már tizenöt településen, Erdélyhez legközelebb Csengerújfaluban, Ugocsában három

⁴⁸⁵ Nagy Ágoston: Kisfaludy Sándor társadalmi és politikai reflexiói az 1831-es kolerajárvány idején. In: Korall (82.sz.) 2020. 126-152. 140–141.

⁴⁸⁶ Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből 1823–1848. I–III. Budapest, 1886. 270.

⁴⁸⁷ Gr. Széchenyi István levelei. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából összegyűjtötte, előszóval és jegyzetekkel ellátta Majláth Béla. Budapest, 1889. 155.

⁴⁸⁸ KTÁL, F.674, Op.7, Od.zb. 85. 6–20.

⁴⁸⁹ MNL OL, P 538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 186.

településen, Máramarosban pedig Keselymezőn és Huszton, valamint a Sziget melletti Tisza parton bezárt kormányosok között történtek megbetegedések, utóbbi esetben már két halálos áldozat is volt. Sajnos a betegség továbbra is terjedni látszott, elsősorban a folyóparton fekvő helységekből. Máramaros vármegyét már minden oldalról elzárták, így a szükséges élelem behozatala és a lakosság ellátása veszélyeztetve volt. Július 7-én az Erdélyi Királyi Igazgatói Tanácsához írt levelében küldött tájékoztatás szerint Máramaros felé a szacsali, Szatmár vármegye felé pedig a nagybányai átkelőket hagyták nyitva a szükséges óvintézkedések betartásának kötelezettségével. Kérte az Erdélyi Kormányzóságot, hogy mind a vásárlásban, mind a határszélig történő fuvarozásban segítsen.⁴⁹⁰ Perényi Erdélybe Szigetről még július 7-én megbízottakat küldött gabona vásárlása érdekében, azonban Désről visszafordították őket, július 15-én tértek vissza üres kézzel. Emiatt úgy vélte személyes jelenléte nélkül nem tudják majd beszerezni a szükséges élelmet, így a hónap utolsó harmadában oda tervezett utazni.⁴⁹¹ Máramaros ellátása egyébként is problémás volt, mert helyben kevés gabonát termeltek, másodsorban pedig négy egységnyi katonai haderőt, valamint kétezer őrt kellett naponta ellátni élelemmel. Perényi rendkívül csalódott volt, hogy az általa kiadott útlevéllal sem tudtak eljutni a kívánt célra.⁴⁹² Ugocsa vármegye sem tudott Máramaros számára gabonát nyújtani, mert ott sem volt könnyű a helyzet a zárlatok miatt.⁴⁹³ Bár rendkívül széleskörű volt a felhatalmazása a királyi biztosoknak, de ez az eset valamelyest mutatja cselekvési lehetőségük és képességük határait.

Nagybánya szabad királyi városa határozása szerint minden idegent eltiltottak a városba való bejutástól, ami az érvényben lévő utasításokkal nem egyezett. Egészséges helyről jövő polgároknak az eltiltása semmilyen törvényhatóságnak nem állt a hatalmában. Perényi kérte július 19-én a szabályozások módosítását és elrendelte a heti vásárok látogatásának időbeosztását, mely szerint délelőtt tizenegy óráig a helybeli nagybányai lakosok, utána pedig más egyéb egészséges helyekről való, úti levelekkel rendelkező személyek vásárolhattak.⁴⁹⁴ Szatmár Perényi körzetéhez került, így kérte a vármegyétől, hogy az eddig megtett rendelkezéseket és jegyzőkönyveket küldjék el számára. A vármegye átnyújtott minden információt a királyi biztosnak és kérte a helyzet romlása esetén további orvosokat rendeljen a vármegyébe. Kihhasználva a helyzetét Perényi, azonnal rendelést tett a vármegyében a gabonabehozatalról és a szállítás segítéséről Máramaros felé. Szatmár vármegye a rossz gabonatermés miatt, illetve

⁴⁹⁰ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42.altétel. 565–566.

⁴⁹¹ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42.altétel. 584–587.

⁴⁹² MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42.altétel. 591–594.

⁴⁹³ KTÁL, F.674, O.7, Od.zb. 85. 22.

⁴⁹⁴ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42. altétel. 601–604.

az ellátás biztosításához szükséges Bihar és Közép-Szolnok vármegye határainak teljes lezárása miatt panaszkodott.⁴⁹⁵

Július 20-án kelt nádori rendeletre a teljes lezárásokat feloldották, elegendő volt csak azokat a házakat, vagy utcákat lezárni, ahol a betegség jelentkezett. A mezőgazdasági munkákat a lakosság számára megengedték. Ahol szükségesek voltak a kordonok, ott különösebb figyelmet fordítottak a belső kereskedelemre és a lakosság ételmezésére. Máramaros és Ugocsa vármegyék között felállított kordont megszüntették, a lakosságot az őrszolgálatról felmentették. Mindezekon felül, hogy a körülményeket és a helyzetet továbbra is kontrollálni tudják, az összekötő útvonalakra és átkelő helyekre továbbra is őrköt állítottak. Bereg vármegyében a Galícia felé eső északi területeket Ilosvay Menyhért, a déli területet pedig Bay György főszolgabírók felügyelték.⁴⁹⁶ A központi utasításokat az 1772. évi pestisjárvány idején tett rendelkezésekhez igazították, a teljes elzáró kordonokat mérsékelni kellett, Szatmár és Közép-Szolnok között a teljes elzárás és katonákkal történő őrzését már feleslegesnek vélték, sőt károsnak ítélték és ezért eltörölték. Egészséges helyről egészséges helyre szabadon utazhattak úti levéllel.⁴⁹⁷ Szatmár vármegye önértékelése szerint addig is igyekezett a lehető legnagyobb gondossággal eljárni az elzárások kérdésében és a mezei munkák elvégzésében nem hátráltatni a lakosokat. Közép-Szolnok vármegye azonban Szatmár vármegyével 15,5 mérföld hosszú közös határszakaszán a lakosokat semmilyen módon, még úti levéllel sem engedte be, a határaikat pedig székely katonákkal őriztetették. Elrettentésként pedig a helységek határaiban akasztófákat állítottak fel, amely miatt nagy felháborodás volt a szatmári lakosság körében és a vármegye vezetésének részéről is.⁴⁹⁸ Bihar és Szatmár között július 20-án sikerült kieszközölni a kapcsolattartás normalizálását. Erdély felé az átjárás a kapnyikbányai átkelőn keresztül volt megvalósítható, ahol rastellumot is felállítottak. Perényi Máramarossziget felé Szatmárról lovas levélvivőket kért a técsői útra.⁴⁹⁹

Ugocsa vármegye központjában, Nagyszőlősön csak július 23-án jelentettek kolerás megbetegedettet.⁵⁰⁰ Az ugocsai alispán által küldött több jelentésre, a Szatmár vármegyei távolmaradása miatt csak később válaszolhatott. Július 24-én Tiszaújlak és Bökény felszabadítását is teljesíthetőnek látta, ha a körülmények nem fordulnak rosszabbra. Tiszaújlakra Perényi személyesen is elment, a helyszínen a polgári biztossal és az orvossal is egyeztetett. A lezárás következményének nehézségei súlyos károkat okoztak, így arra a

⁴⁹⁵ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 41.

⁴⁹⁶ MNL OL, P538, F tétel, 22.csomó, 43. altétel, 25.

⁴⁹⁷ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 367.

⁴⁹⁸ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 44.; SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 285.

⁴⁹⁹ MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42.altétel. 660–663.

⁵⁰⁰ MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42altétel. 345.

megállapításra jutottak, hogy a helyzet stabilitása estén a város felszabadulhat. A bezárt házakat továbbra is őrizték, a belső polgári biztosnak ezen túl is a városban kellett tartózkodnia, a lakosok engedély nélkül nem hagyhatták el a várost és be sem léphetett senki anélkül. A heti vásárokat a városon kívüli szabad területen lehetett megtartani, minden más település lakosaival tilos volt a találkozás. A város hosszú idő után szabadulhatott fel, ami nagy örömet váltott ki a lakosokból.⁵⁰¹ A kontumácia alatt lévőkre megkettőzött őrséget kért. Szászfalu és Feketeardó helyzetét pedig az alispán döntésére bízta. A megbetegedések és a járványos helyzet elmúltával pontos vizsgálat végrehajtását kérte Perényi. A Helytartótanács is kérte a Tiszaújlakon a hajósok között jelentkezett megbetegségek vizsgálatát, melyhez kérdőpontokat is küldött.⁵⁰²

A jelentésekhez, táblázatos kimutatásokhoz használt egységes sablonokat küldött ki Perényi július 28-án, melyeket a vármegyei alispánok, illetve az állandó kiküldöttségek továbbítottak az illetékes tisztviselőkhöz.⁵⁰³

Nagyiday Sámuel a Huszton munkálkodó máramarosi kiküldöttség részéről jelentette, hogy Keselymező, Iza, Lipcse, Uglya, Iszka, Hidegpatak, Kelecsény, Ripinye, Majdánka, Neresznice, Taracköz, Visó helységekből is kitört a járvány. A vármegye tizennyolc helységében ütött már ki a betegség, melyeket elzárták, senki léphette át a települések határát.⁵⁰⁴ Máramaros vármegye nehéz helyzetben volt, mivel Galícia és Bukovina felől a megye negyvenkét mérföld határszakaszon mindenütt havasokkal körbevett terület, a járhatatlan magas hegyek ormain vont védvonal őrzésére több nap volt a bejárható gyalogút. Az örök egyhuzamban tíz napi őrállásra voltak kötelezve, összesen kétezer embernél is többen végezték ezt a feladatot. Mindezek mellett a megye területén hét katonai egység állomásozott, kiknek élelemmel való ellátása, annak fuvarozása is jelentős terhet rótt a vármegyére. A lakosok a bezárások miatt földjeiket nem tudták megművelni. A szomszédos területektől, megyéktől az elzárás, kereskedés megszűnése miatt a kereseti lehetőség is gyakorlatilag megszűnt. A kevés termesztett növényeiket sem tudták javarészt betakarítani, a kaszálóikra nem mehettek, takarmányt nem készleteztek, következésképpen az adó fizetésére is általánosan képtelenek lettek. A nádorhoz folyamodtak, hogy a tőlük elzárt Bereg és Ugocsa vármegyékbe a só szállítását a megye lakosainak engedélyezze.⁵⁰⁵

Perényi újbóli királyi biztosi kinevezését követően számos rendelkezést véghez vittek Máramaros vármegyében: polgári őrség, polgári örök felvigyázása, betegek és veszteglők eltartása és gyógyítása, orvosok és seborvosok kiküldése, fegyveres őrség felállítására napi bér

⁵⁰¹ MNL OL, P 538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 247.

⁵⁰² MNL OL, P 538, F tétel, 20.csomó, 42. altétel. 642–644.

⁵⁰³ KTÁL, F.674, Op.7, Od.zb. 85. 29.

⁵⁰⁴ KTÁL, F.674, Op.7, Od.zb. 85. 31.

⁵⁰⁵ MNL OL, P538, F42. tétel, 20.csomó. 452.

fizetésével, szűkölködők segítése és számukra élelem vásárlása. Kérte a királyi biztos a vármegyét a következő pénzügyi és költségvetési rendeletek végrehajtására:

1. Az általa rendelkezésre bocsájtott pénzeszközökről és kiadásokról, melyeket a járvány terjedésének elhárítására tettek, a jegyzőkönyveket egy kifejezetten erre a célra összesített jegyzékbe írják számára össze.

2. A kenyérgabona vásárlását, eladását és kiosztását hasonlóan összesítve kérte.

3. Ezek a rendkívüli jegyzékek jóváhagyás végett a tanácskozásokon hangozzanak el.

4. Minden tisztviselőnek jelentést kellett tennie a munkájáról, kiadásairól, és a vármegyei kiküldöttségnek a jóváhagyásával fogadták el azokat.

5. A betegekről és veszteglőkről a felvigyázóknak napi rendszerességgel jegyzőkönyvet volt szükséges vezetni és legfeljebb tizenöt naponként azokat a vármegyei kiküldöttségnek benyújtani.

6. Az örök mellé rendelt polgári biztostól minden tizedik napon táblázat formájában feljegyzést kért.

7. A szűkölködőknek, akik nem tudták megvásárolni az élelmet önmaguk számára, a kiosztott élelem kiadásait és a személyeket tartalmazó jegyzéket is a vármegyei kiküldöttségnek be kellett nyújtani.

8. A vármegyei kiküldöttségtől a teljes kiadásokról és bevételekről szóló összesített jegyzéket kért a királyi biztos.⁵⁰⁶

Heves vármegye július 30-án arról küldött tájékoztatást, hogy a Tiszán keresztül érkező utazók közül senki nem nyer bebocsájtást, aki nem tudja igazolni, hogy egészséges helyről érkezett.⁵⁰⁷ Július utolsó napjaiban Heves, Gömör vonala volt a fő veszélyzóna. Augusztus elején a betegség nyugat felé húzódott, a fertőzöttség fő területei Torontál, Pest, Fejér, Esztergom, Komárom, Nógrád, Liptó vármegyék voltak.⁵⁰⁸

Perényi a Helytartótanácsnak a királyi biztosi körzete alá tartozó Máramaros, Ugocsa és Szatmár vármegyék helyzetéről augusztus 1-én részletes jelentést küldött.⁵⁰⁹ Ugocsában felszabadították Tiszáújlakot és Bökényt, ezenkívül Szászfalu, Feketeardó helységek nagyobb, míg Nagyszőlős, Sásvár, Szirma, Heteni, Péterfalva, Farkasfalva kisebb mértékben voltak érintettek. Ugocsában híresztelésekből volt információjuk a máramarosi helységekben a betegség jelentkezéséről, azonban hivatalos értesítést nem kaptak. A betegség ismét nagyobb

⁵⁰⁶ MNL OL, P 538, F tétel, 20.csomó, 42.altétel. 65–66.

⁵⁰⁷ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 21.

⁵⁰⁸ Kiss Ákos: Az 1831.évi kolerajárvány Pest megyében. Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 35. Budapest 1965. 36.

⁵⁰⁹ MNL OL, P 538, F tétel, 20.csomó. 71–73.

erővel jelentkezett, így a szomszédos vármegyék között a mozgást ismét megszüntették. Az élelmezési gondokkal küzdő Máramaros számára igyekeztek segíteni, a Szigeten munkálkodó küldöttségnek üzenték, hogy Huszt alatt rastellumon keresztül megengedték az élelem szállítását a heti vásárra, amelynek pontos időpontját kérték jelezni Máramarostól.⁵¹⁰

Máramaros vármegye intézkedései már a járvány kitörésének kezdeti időszakában is a közvélemény támadásainak középpontjába kerültek. Számos vármegye intézett panaszlevelet és kérték számon Máramarost, az Udvari Kamarát, illetve a Máramarosi Kamarai Adminisztrációt a betegség továbbterjedése miatt. Többek között Ugocsa vármegye is Máramarost tartotta a járvány kiindulási területének. Ezt a vádat azonban ők visszautasították, amelyet számos pontban taglalva igyekeztek bizonyítani. A Máramarosból jövő kormányosok között jelentkező betegség szolgáltatta a gyanú alapját, hogy innen terjedt át a betegség. Azonban azt állították, hogy őket kiindulásuk előtt megvizsgálták és akkor egészségesnek bizonyultak, onnan senki nem indulhatott el betegen. Vélekedésük szerint mi sem bizonyította jobban azt, hogy nem onnan vitték át a betegséget, hogy azok a települések, ahonnan jöttek a hajósok mindaddig mentesek voltak a kolerától. Máramarosban jelentősen alacsonyabb volt a betegek száma is, mint Ugocsában. A járvány sokkal később, a hajósok bezárását követően kezdett meg nagy mértékben növekedni. Tehát inkább valószínűsítik, hogy Máramarosba vitték be a betegséget, mintsem az onnan terjedt szét. Inkább valószínűsítették, hogy külső területről visszajövők okozták a megbetegedéseket, de nem szerettek volna azzal foglalkozni, hogy melyik vármegye és ki a hibás mindezért. Az okok keresése azonban továbbra is fontos volt, ebben pedig leginkább a Tiszát látták közös pontnak, mivel a megbetegedések elsősorban a folyó mentén kezdődtek.⁵¹¹

Máramarosszigetről a vármegye már 1831. július 26-án visszautasító levelet intézett a támadó hangvételű levelet fogalmazó vármegyékhez.⁵¹² Érvelésük középpontjában szerepelt, hogy a vármegyét körülvevő területek már fertőzöttek voltak 1830-1831 telén, Máramarosnak pedig már ekkor szembe kellett néznie a veszéllyel. A királyi biztos kiküldésétől annak visszahívásáig a szükséges intézkedéseket megtették, majd a biztos visszarendelése után azokat ismét visszaállították. A királyi kamarai adminisztráció a megye véleménye szerint mindvégig készséges volt a megyei rendelkezések megtartására. Az egyik vád az volt, hogy Galícia felől a kamara olyan személyeket alkalmazott a só szállítására, akik megszegték a karanténszabályokat. A só szállítást idegen személyekre nem bízták, a feladatot elsősorban helyiekkel végeztették el, akiknek az esetlegesen felmerülő károkat meg kellett téríteni. Külön

⁵¹⁰ MNL OL, P 538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 264–265.

⁵¹¹ MNL OL, P 538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 309–310.

⁵¹² KTÁL, F.4, O.9, Od.zb.1410. 42.

figyelmet fordítottak arra, hogy olyan személyeket alkalmazzanak, akik egészségesek voltak. A szállítás bérének a kifizetése szokásos összegben történt és ebben a helyzetben nem volt szükség más tartományok lakosainak bevonására, nem alkalmaztak galíciai személyeket ilyen feladatra. Sőt jelentősen többen jelentkeztek erre a feladatra a vármegyén belül, mint amennyi személynek jutott munka. A Galíciából munkára jelentkezőket pedig kizárták, mert ehhez a feladathoz – szálfák úsztatása és só szállítása – sokkal kevésbé értettek, mint a helyiek. A másik ilyen vád, hogy a rendeletek szabályszerű betartását is visszautasították. Máramaros Bereggel, Szatmárral, Ugocsával és Erdéllyel, valamint Bukovinával és Galíciával is határos volt. Utóbbi határvonalak magas hegységgel, erdőségekkel vannak tagolva. A marhavésztől a megye az elmúlt három évben is megőrződött annak ellenére, hogy körös-körül mindenhol pusztított a járvány. A királyi biztos még meg sem érkezett, amikor a kolerajárványról értesültek a megyében és megkezdték határzárak kialakítását. Azok feloldása pedig később a királyi biztos utasításra történt. A lakosság megélhetése jelentősen hátráltatva volt, a havas hegyi útvonalak egyébként is lehetetlenné tették az érintkezést a galíciai területekkel. A vármegyei kiküldöttség a téltől folyamatosan ellenőrzés alatt tartotta a határszéleket, ahová hét katonai egységen felül kétezer polgári őrt állítottak, akikre tizennyolc polgári biztos felügyelt. A határon túli galíciai helységekből rendszeresen alkalmaztak favágókat, azonban a járvány terjedése miatt ezeket visszarendelték a lakóhelyeikre. Ezeket az intézkedéseket nem is a királyi biztos utasítása nyomán hajtották végre. Az útvonalakat még szorosabban elzárták, aminek következtében már a lakosság kenyérellátása is veszélybe került. A vizsgálatok során bebizonyosodott, hogy a máramarosi hajósok – akik között az első megbetegedések történtek – lakóhelyein a járvány nem jelentkezett. A tiszaujlaki eset után több héttel jelentkezett először a betegség Máramarosban. A Bukovina felőli rész a betegségtől teljesen mentes, Galícia felől pedig csak pár határszéli helységben jelentkezett. A megbetegedett kormányosok Komáromból valók voltak és magyar nemzetiségűnek vallották magukat, a tiszaujlaki eset idején só szállítással foglalatoskodtak a Tiszán. Őket a többi kormányosokkal együtt karanténba helyezték, de ezután csak hetekkel később mutatta magát a betegség. Máramaros a támadásokra válaszolva az őt vádló vármegyéktől több kérdésben is magyarázatot várt:

- Milyen módon történhetett, hogy az irhóci, alsóapsai, sándorfalvi, ötvesfalvi, bocskói, vajnági és egyéb máramarosi helységekből származó kormányosok vitték ki a megye határán túlra a betegséget, de a saját településükön az nem jelentkezett?
- A betegség Galíciába jutásának módja miképpen történhetett, ha a köztes településeken nem voltak megbetegedések?

- Milyen módon juthatott el a betegség Sátoraljaújhelybe és más vármegyék településeire, ha addig Máramarosban az nem mutatkozott?⁵¹³

Kérték a többi vármegyét ne Máramarost okolják a betegség terjedéséért, hanem azt sokkal inkább a természeti körülményekben, időjárás viszonyosságokban keressék. A betegség terjedésének útvonalát már akkor elsősorban a Tisza partjára tették. Arra kérték a többi vármegyét is, hogy segítsék feltárni a terjedésének okait. A visszaszökött kormányosokat sokkal inkább lehetett okolni véleményük szerint azért, hogy az ország belső területeiről vitték el Máramarosba a betegséget. Máramaros nem akart megvádolni senkit, míg ezek feltétel nélkül bizonyosságot nem nyertek. A hajósok közötti Máramarosban lefolytatott vizsgálat azt derítette ki, hogy az Ugocsában található Máramaros vármegye határához közel eső Kirván⁵¹⁴ egy Szabolcs vármegyei, Mándokról jövő fa-kereskedő ember betegedett meg kolerás tünetekkel és elhunyt. A temetésén jelen volt két keselymezői ember, akik aztán hazatérve szintén megbetegedtek és gyorsan meghaltak. Máramarosban tehát itt jelentkezett először a betegség és így kezdődött a járvány. Máramarosban a járvány, ráadásul sokkal később, mint Ugocsában. Tartották magukat ahhoz álláshoz, hogy a betegség elsősorban az emberi testről terjed leginkább, és a kitörések helyei a Tiszához kapcsolódnak.

Máramarosban augusztus első napjaiban a betegség egymástól távol eső vidékeken jelentkezett. A Talabor folyó völgye mentén, a Verhovinán az elvlasztó kordonra már nem volt szükség. Perényi az egész megye területén a helységekbe írástudó emberek kijelölését kérte, akiknek a feladata az egészségi állapotról szóló jelentések megírása, az utasítások betartása, a rendelkezésekről a lakosság tájékoztatása volt. A tapasztalatok szerint a lakosság rendszeresen eltitkolta a betegeket, ezért a biztosoknak esténként a rájuk bízott területen minden házat fel kellett keresni, amikor legvalószínűbb, hogy otthon tartózkodtak. A betegség jelentkezése esetén a házat örökkel vették körül, gondoskodtak az élelmezésükről, vizsgálatot folytattak orvosi segítséggel a megbetegedés körülményeiről. A betegeket külön szobában ápolták, az elhunytakat eltemetése előtt orvosi vizsgálatnak vetették alá. A települések kivezető útjain kapukat állítottak fel, melyeket örök vigyáztak, a kolerával fertőzött helységeknel pedig egy magas póznára vörös zászlót függesztettek fel. A helyi irányítás szempontjából különösen fontos volt a jó kapcsolat kialakítása a lakosokkal, őket az utasítások betartásának hasznosságáról meg kellett győzni. A templomi összejöveteleket, nagyobb tömeges rendezvényeket is tiltották, a lelkipásztorok a temetési szertartásokat sem végezheték el. Az

⁵¹³ MNL OL, P 538, F tétel, 20.csomó, 42. altétel. 136–149.; KTÁL, F.674, O.12, Od.zb.280. 92–93.

⁵¹⁴ Ugocsa-Kirva, Tiszakirva, Kriva – mai Ukrajna területe, Kárpátalja, Huszti járás

állatokat az udvarokon megkötve kellett tartani. Az utcára semmilyen romlandó húst, állati tetemet nem vihettek ki.⁵¹⁵

Perényi Máramarosban számos szabálytalanságot látott a rendeletek kivitelezésében és betartásában. Szigetről Szlatinára utazva a kapuőröket a kapun kívül találta, a levélfüstölő kellékeket és szereket nem megfelelően tárolták. A királyi biztos a vármegyei kiküldöttség, valamint annak előlőjének, a vármegye alispánjának felelősségét emelte ki ezeknél az eseteknél. A védekezés legfőbb hiányosságát a királyi biztos a rendelkezések nem szakszerű végrehajtásában látta. Az orvosi munkavégzésében is számos kivetnivalót tapasztalt. Az orvosok sok esetben nem vizsgálódtak személyesen, elmondások alapján tették meg jelentésüket és hoztak meg döntéseket, ami sok hibát eredményezhetett. Tőlük a jelentések is rendre elmaradtak. Kötelezte Perényi az orvosokat ezentúl feladatuk szabályszerű elvégzésére. Az egész folyamatnak az irányítása mellett, a rendeletek betartásának ellenőrzése is a vármegyei kiküldöttség feladata volt. Perényi azt tapasztalta, hogy a hirtelen és újra nagy erővel terjedő járványt nagyrészt a lakosság visszas cselekedetei, a felsőbb rendszabályok be nem tartása, illetve az azok iránt mutatott engedetlenség okozta.⁵¹⁶

Augusztus 4-én Bereg, Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyéket is felszólította Perényi az elzárások feloldására. A vármegyék közötti teljes elzárás két fertőzött terület feleslegessé vált. A Helytartótanács engedélyezte, hogy az alispánok által kiadott úti levelekkel a vármegyén túli területre utazhassanak. A Tiszaújlakon bezárt hajósok száma négyszáz fő körül volt, akiknek hamarosan lejárt a veszteglési idejük. Huszton azonban jelentkezett a betegség, emiatt csak a várost kikerülve utazhattak haza abba az irányba. A huszti küldöttségnek augusztus 5-én megérkezett jelentése alapján öt személy halt bele rövid idő alatt a kolerába, a küldöttség már minden szükséges intézkedést megtett. Szeklencén és Újbárdon is megbetegedések történtek, Száldobostól minden helységben szoros vigyázatot rendeltek, ahol rendes úti levél nélkül nem utazhattak. Kőrösmezőn kontumáciaház építését rendelte el a Helytartótanács, azon körül a határszakaszra pedig negyvenkét őrhely kialakítását tervezték. A fa-épületekhez szükséges anyagokat a Kőrösmezői Erdőhivatal szolgáltatta. Perényi Máramarosban a Visó és a Borzsa völgyében vizsgálatot indított, amelyet Bugát Pál vezetett. A polgári és orvosi jelentések szerint is a lakosok, főként a nemesek makacsságát és elégedetlenségét magas kockázati tényezőnek látta. A vármegyei küldöttség számára ismételt kijelölt feladat volt ennek a visszafordítása és a lakosok meggyőzése a szabályozások betartásáról. Perényi a vármegyei rendelkezéseket részben sikertelennek minősítette, mivel Técsőig alig talált egy-két helységet, ahol őrség állt volna, ott is a helység kapuin kívül voltak

⁵¹⁵ MNL OL, P 538, F tétel, 20.csomó, 42. altétel. 136–149.

⁵¹⁶ MNL OL, P 538, F tétel, 42. altétel, 20.csomó. 173.

szabálytalanul. Sőt nem tartotta a királyi biztos megfelelő személyeknek az örököt, mivel nem tudtak olvasni és az úti leveleket nem tudták megvizsgálni. A küldöttség számára a végrehajtásra is fokozottan figyelni kellett, mivel Perényi tapasztalata szerint hiába hozott gyorsan és hasznos rendelkezéseket a vármegyei küldöttség, ha azok végrehajtása nem megfelelő. Figyelmeztette a vármegyét, hogy akik nem végezték el a feladatukat az előírások alapján a királyi parancs szerint megfosztják a hivatalától, ezen felül pedig fenyítő per alá veszi ezeket a személyeket.⁵¹⁷

A Szatmár vármegyei egészségügyi kiküldöttség Erdődön tartott augusztus 8-i tanácskozásán Perényi Zsigmond is részt vett. A királyi biztos korábban értesítette Szatmár vármegye koleraügyi küldöttségét, hogy a jegyzőkönyveket és a hozzá küldendő jelentéseket számára oda elvigyék. Perényi kérte a szatmári alispánt, hogy Erdődön egy alkalmas szállást segítsenek neki foglalni, csak két szobát kért, hogy a sürgős levelezéseit onnan el tudja intézni.⁵¹⁸ A már fertőzött vármegyék közötti elzárást felbontották, az utazásokat az alispántól és a járási főszolgabíróktól kapott úti levéllel engedélyezték, a fertőzött helységek határainál vörös zászlókat helyeztek ki.⁵¹⁹ Ugocsa és Máramaros felől az őrségeket eltörölték, egészséges helyről a kereskedés szabadon történhetett. A feloldásokat a vízi kereskedelemre is kiterjesztették a Dunán Esztergomig, a Tiszán Máramarostól Csongrádig.⁵²⁰ A Helytartótanács július 29-én rendelkezett a polgári és katonai őrvonalak eltörléséről.⁵²¹ Szatmár vármegye huszonkét helységében jelentkezett a kolera augusztus 9-ig. Már a Nyíri, a Szamosközi, a Krasznaközi járásban és Szatmárnémeti szabad királyi városban is elterjedt, egyedül a Nagybányai járásban nem jelentkezett. Szatmárnémeti központi elhelyezkedése a vármegyében jelentősen befolyásolta a járások közötti kapcsolattartást. A központi kiküldöttség Nagykárolyban végezte munkálkodását, de szükségesnek látták a megfelelő lépések gyors és hathatós kivitelezése érdekében járásonként külön küldöttséget felállítani, mely jóváhagyás végett Perényi Zsigmond királyi biztosnak is felterjesztésre került, aki elfogadta az indoklást és jóváhagyta a járási küldöttségeket.⁵²² A vármegyei központi kiküldöttség elnöke Geöcz Ferenc alispán volt, a Krasznaközi járás küldöttségének elnöke Csabai Antal táblabíró volt, a Nyírié Horváth Antal táblabíró, a Szamosközié Becski János táblabíró, a Nagybányaié Rápolyi Nagy Pál.⁵²³ Bihar vármegyével az összeköttetés fontos volt Máramaros és Ugocsa számára is, mivel a nagykárolyi piac jelentette az egyik lehetőséget számukra az élelem beszerzésre, ahová Biharból is

⁵¹⁷ MNL OL, P 538, F tétel, 42. altétel, 20.csomó. 166.

⁵¹⁸ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 158–159.

⁵¹⁹ MNL OL, P 538, F tétel, 43. altétel, 22. csomó. 152.

⁵²⁰ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 172–182.

⁵²¹ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 18.

⁵²² SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 80.

⁵²³ MNL OL, P 538, F tétel, 42. altétel, 20.csomó. 263.

szállítottak gabonát és egyéb termékeket, a nagybányai és a máramarosi sóhivatalok is itt vették a gabonát és a bort. Perényi ezért kérte Bihartól az átjárás lehetőségeinek a kiszélesítését.⁵²⁴

Bereg vármegyében is újra tervezték az általános rendelkezéseket, melyek Szerencsy István királyi biztos felterjesztésére történtek a Beregszentmiklóson augusztus 10-én tartott gyűlésen. Elsőként kiemelték, hogy a rendelkezések a megye tisztviselőinek, az orvosi karnak és minden előljárónak az egyetértő, fáradhatatlan és buzgó tevékenységétől függték. A vármegye öt kerületre történő felosztásáról döntöttek. Minden kerületben lennie kellett orvosnak, aki a felügyeletére bízott területeit, azoknak lakosait megfelelően el tudta látni, erről pedig nyolcnaponta jelentést küldött. Minden város és helység előljárói a nagyobb területeket további körzetekre (tizedekre) osztották, melyek élére egy különleges felvigyázót állítottak. A kisebb helységeknek a bírói minden nap kétszer házról házra bejárták a körzetüket. A legkisebb gyanús esetről is a legközelebbi tisztviselőnek vagy orvosnak bejelentést tettek. A felügyelésre a lelkipásztorok és a földesurak tisztviselői is felszólításra kerültek. Minden helységben a be- és kivezető útra őrt állítottak, az utazókat, ha gyanús helyről jöttek, vagy útlevél nélkül, akkor a legközelebbi tisztviselőhöz kísérték és húsz napi elzárásra kerültek, élelemmel ellátták őket. Szigorú büntetéssel fenyegették azokat, akik az előljáró engedelmé nélkül befogadtak idegeneket. A koldulást betiltották, minden településnek kötelessége volt a koldusokról gondoskodni. A különösen gyanús helyeken, főként a Tisza mentén az volt az utasítás, hogy két esküdt rendszeresen járja be a területet. Azokban a helységekben, ahol a betegség felütötte a fejét, a betegek házát, illetve a velük kapcsolatba került személyeket és azoknak házait is szoros felvigyázás alá helyezték, ilyen esetekben ide polgári biztost rendeltek. Ezen települések lakosainak meg volt tiltva a helység határainak elhagyása. Az orvosok jelenléte rendkívül fontos volt, kevesen voltak és a betegek száma is egyre gyarapodott, a helységek pedig nagy távolságokra helyezkedtek el egymástól. A szegényebb lakosokat az arariális pénztárból vásárolt kenyérrel, a helységek pedig további szükséges élelemmel látták el. A mezőgazdasági munkálatokat igyekeztek megszervezni a települések lakosságával. A betegek ellátására a munkálkodó pénztárból fizetett betegápolókat fogadhattak, a temetés elvégzésére is béreltek fel embereket. Jelentős számú betegek esetén, szükség szerint a munkálkodó pénztárból ispotályokat hoztak létre. Ilyen épületek már voltak Bereg vármegyében Vásárosnaményban és Beregszászvérgárdóban is, továbbá Beregszász, Munkács és Tarpa városokban is elrendelték ezek létrehozását. A szabad járás a települések között az alispán és a szolgabírók által kiadott úti levéllel volt lehetséges. A tisztviselőknek a betegség terjedéséről, a szükséges óvintézkedésekről az állandó kiküldöttség körlevelet adott ki időről időre. A vásárok

⁵²⁴ MNL OL, P 538, F tétel, 42. altétel, 20.csomó. 223.

Munkácson és Beregszászban a városon kívüli szabad területen voltak megtarthatók rastellumok segítségével, biztosok felügyelete mellett. A lakosságot sokkal hatékonyabban kérték tudósítani a rendelkezésekről, a Helytartótanáctól kapott célirányos utasításokat pedig minden helységbe kérték eljuttatni.⁵²⁵

Az újonnan létrehozott járási küldöttségek a központi küldöttségtől vették az utasításokat és számukra jelentéssel tartoztak, melyhez az ülések jegyzőkönyvei és az orvosok jelentései is csatolva voltak. Az orvosok fizetésével kapcsolatban Perényi megjegyezte, hogy a Szatmár vármegye a seborvosoknak jelentősen több fizetést számolt fel, mint a meghatározott volt. Két forintot fizettek, a felső rendelés pedig egy forint harminchat krajcár volt. A vármegye központi küldöttségének ezt visszamenőleg is korrigálnia kellett, mivel az operacionális⁵²⁶ pénztárból került kiadásra. A veszteglőintézetek egy havi hasznobére négy forint volt, de a helyi adottságok változtak, így az módosulhatott. A szegényekről való gondoskodást viszont sem a megyei, sem a munkálkodó pénztár nem fizethette, az a vármegyei nemesség feladata maradt, kivételt képezett a kórházak és ispotályok ellátása. A kiadásokat a vármegyétől kérte szorosan felügyelni. Minden hónap végén a járási küldöttségekkel számadást készítettett, melyet a számvevő hivatal megvizsgált és a központi kiküldöttségnek jóváhagyásra elküldte. Csak a küldöttség elnökének aláírásával hitelesített kiadásokat fogadott el. Ezeket pedig Perényi királyi biztosnak is szükséges volt megküldeni. A költségekre nézve számos utasítást és megjegyzést közölt. A vármegyei felvett seborvosoknak a napi bére két ezüst forint volt, amely meghaladta a központi rendelkezéseket, ami egy forint harminc krajcárt határozott meg. A kórházak felállításával kapcsolatban megjegyezte, ahol nincsenek ilyen épületek ott bérelni kell, a szegény betegek ápolására pedig a hazai pénztárból kell a költségeket előirányozni. Egy veszteglő intézet vagy kórház épületének egy havi hasznobére négy ezüstforintban lett maximalizálva. Előfordulhatott, hogy ezen bér felesleges, vagy más helyeken kevésnek bizonyul, ezért a körülményekhez képest lehetett valamelyest módosítani. A lakosság számára beszerzett gyógyszerek, ide vehetők a levelek füstölésére szánt költségek, sem az operacionális sem a megye honi pénztárát nem illették. Perényi remélte a szűkölködőnek addig kiosztott gabona és só csak teljes és pontos leírással történt, amely a megyei pénztárból került kifizetésre, de azt a vagyonosabbak kötelesek voltak megtéríteni. A kórházakban csak a legszegényebb lakosokat vitték be, a gazdagabbak magukat saját házaikban is gyógyíthatták. A felvett nyolc plagális katonának (az elzárásokért felelős) napi bére húsz krajcár a megyei pénztárból, a kolerás helységekből a polgári biztosok mellé felvett hat lovaspandúrnak tizenkét ezüstforint

⁵²⁵ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb.1390. 104–105.

⁵²⁶ Működési, vagy munkálkodó pénztár – a vármegye egy konkrét célterületre elkülönített, közvetlenül felhasználható pénzforrása.

havi bér lett elrendelve, melyet az operacionális pénztárból fizettek.⁵²⁷ A királyi biztos által bemutatott költségekhez a tehetetlen szegény lakosok felvigyázására szánt összeget a küldöttség naponként nyolc krajcárra bővítette ki.⁵²⁸ Szatmár vármegyében a járványra felhasznált költségek június 21-től augusztus 7-ig összesen 31144 forint 56 krajcárt tettek ki.⁵²⁹

Perényi panaszkodott a vármegyei utakra, amelyek megnehezítik a kereskedést és a szállítmányozást. Személyesen tapasztalta, hogy a Forgó-hegyről Szatmár vármegye oldalán levezető út csaknem járhatatlan. Erre Máramarosnak és Szatmárnak is nagy szüksége volt. Kötelezte a vármegyét, hogy az adózó lakosság munkájával szeptember közepéig hozzák rendbe az utat és hidakat.⁵³⁰ Bereg vármegye Beregszászba és Munkácsra gabona szállítását kérte Szatmárból, egy köből piaci ára ekkor 13-14 forint volt.⁵³¹

A települések élére állított polgári biztosok éjt nappallá téve dolgoztak a járvány megfékezésén, a lakosság ételmezésének és biztonságának felmerülő problémáin. A biztosok különösen ki voltak téve a veszélynek. Ugocsában, Farkasfalván Farkas László polgári biztos is megbetegedett és augusztus 12-én, három nap múlva elhunyt. Erről már Zohon József, a szomszédos péterfalvai biztos tett jelentést.⁵³² Az orvos is megvizsgálta, és kolerának találta a halál okát. Zsömböry György főorvos viszont a jelentés alapján nem találta azt megalapozottnak. Farkas Lászlót az a Nagy Károly orvos vizsgálta meg, aki korábban pont arra tett panaszt, hogy a fiatalabb, tapasztalatlan orvosok túl könnyen kolerának diagnosztizálják a betegséget. Ebből is látszott, hogy egyáltalán nem volt egyértelműen megállapítható a betegség tünetei alapján a pontos diagnózis.⁵³³ Bökényben Morvay László polgári biztos betegedett meg és nem tudta ellátni a feladatát, mivel betegsége miatt ágyhoz volt kötve. Tegze Károlyt kérték fel Fertősalmáson bökényi biztosnak, akit nem engedtek el a helybéli lakosok, mivel ott is megbetegedések történtek.⁵³⁴

Szatmárban további határozatokat hoztak a járvány elleni intézkedések rendszerének átszervezéséről augusztus 14-én. Még augusztus 9-én felső utasításra a polgári és katonai vegyes elzárást feloldották. Feuerstein főörmesternek adott utasítást Perényi, hogy ha betegség jelentkezne valahol, vagy a lakosság körében felzúdulás történne, akkor katonai segítségre is szükség lehet, ezért legyenek készenlétben. Homoród és Réztelek helységben az úrdolga megtagadása miatt vizsgálatot indítottak.⁵³⁵

⁵²⁷ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 104–106.

⁵²⁸ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 143.

⁵²⁹ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 155–156.

⁵³⁰ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 104–106.

⁵³¹ MNL OL, P 538, F tétel, 42. altétel, 20.csomó. 192–193.

⁵³² MNL OL, P 538, F tétel, 43. altétel, 22.csomó. 152.

⁵³³ MNL OL, P 538, F tétel, 42. altétel, 18.csomó. 354.

⁵³⁴ MNL OL, P 538, F tétel, 42. altétel, 18.csomó. 323.

⁵³⁵ MNL OL, P 538, F tétel, 42. altétel, 20.csomó. 192.

A járvány azonban 1831 júniusától időben és területileg is nagyon gyors ütemben és távolságokban jelentkezett. A kór rohamosan terjedt, Szatmárban és Szabolcsban június 23-án, aztán Borsodban június 24-én, Zemplénben június 26-án, Sárosban június 28-án, Beregben július 1-jén, Ungban július 3-án regisztrálták hivatalosan az első megbetegedést. Máramarosban, amelyet a járvány gócpontjának tekintettek Ugocsához képest csak négy héttel később, július 6-án jelentettek először koleragyánús esetet.

A járvánnyal szembeni kései intézkedéseket már a kortársak is felrótták az udvarnak, illetve a magyar kormányzéseknek és törvényhatóságoknak. Azonban a védekezés kezdeti szakaszában a központi és a helyi intézkedések 1830 végétől 1831 júniusáig az országhatárokon kívül tartották a járványt. A betegség első jelentkezései, a járvány gyors ütemben, nagy területi különbségekkel történő terjedése arra enged következtetni, hogy az 1831 júniusában kezdődött megbetegedési hullám idején az már az ország jelentős részén jelen lehetett. A határzár teljes feloldása és királyi biztosok visszahívása súlyos következményekkel járt. A Galíciában hirtelen újra felerősödő betegségi hullámra reagáló intézkedések nem hozták meg a korábban tapasztalt eredményességet a járvány Magyarországra történő bejutásának elkerülésében. Mindaddig, amíg a külső határvonalak működtek, nem történtek megbetegedések, viszont az ország belső területére bejutva már nem váltak be a fizikai kordonok és a betegek izolálása sem. Hiába zárták le azokat a területeket, ahol a betegség jelentkezett, újabb és újabb esetek bukkantak fel az ország szinte minden szegletén. Ugyanakkor a járvány által okozott társadalmi és gazdasági következmények a központi rendelkezéseket is enyhítésre készítették, a teljes lezárások folyamatosan áttértek kisebb lokális zárlatokra, amikor már csak házakat, utcákat, súlyosabb esetben egy-egy település elszigetelését eredményezhették. Megállapíthatjuk, míg a védekezés első szakasza 1830 végétől az ország határain kívül tartotta a járványt, és nem történtek megbetegedések, addig 1831 júniusától a kolerás esetek száma és terjedése több régióban szinte teljes összeomláshoz vezetett, a Perényi Zsigmond királyi biztosra bízott területek azonban nem tartoztak ezekhez.

V. Az enyhülés folyamata

1831. augusztusára a járvány az első kitörési pontokon enyhülni kezdett, a terjedése valamelyest lelassult. A társadalmi feszültség a lezárások miatt folyamatosan emelkedett, az ellátási problémák is a hatóságokat az enyhítések irányába terelte. Elsőként a tiszántúli területek északkeleti részén jelentkezett a betegség. Rigler rendszerezésében a betegség megjelenését és a járvány kialakulásának idejét külön veszi ezért a járvány kezdeti időszakai általánosan hosszúak. Azt viszont láthatjuk, hogy a megjelenési időszakok minél későbbiek annál hamarabb történik meg a járvány elmúlása.

2.sz. táblázat: A járványhelyzet első megjelenései és annak elmúlása

Vármegye	Járvány kezdete	Járvány elmúlása
Ugocsa	1831. június 13 – augusztus 16.	szeptember 9 – szeptember 23.
Szatmár	június 23 – szeptember 5.	július 30 – október 18.
Szabolcs	június 23 – szeptember 7.	augusztus 5 – október 5.
Borsod	június 24 – augusztus 15.	július 31– október 31.
Zemplén	június 26 – augusztus 9.	-
Sáros	június 28 – augusztus 28.	szeptember 15 – szeptember 27.
Bereg	július 1 – augusztus 29.	szeptember 2 – október 5.
Ung	július 3 – szeptember 2.	augusztus 5 – október 18.
Máramaros	július 6 – augusztus 27.	augusztus 9 – szeptember 23.

Forrás: Rigler Gusztáv: *A koleráról.*⁵³⁶

Egyes területeken már rendkívül megszorult helyzetbe kerültek a lakosok. V. Ferdinánd a nemzettől neki ajánlott ötvenezer aranyat az ország szegény lakossága és a magyar Akadémia között osztotta meg. A Szatmár megye lakosságának megsegítésére felajánlott összeg felosztásáról egy bizottság döntött, Szentlélek Antal táblabíró elnökletével.⁵³⁷ A megyének felajánlott segítséget a gyógyszerek beszerzésére fordították. Mivel ez nem volt elegendő, ezért Perényihez fordultak, hogy a fennmaradó összeget egészítsék ki.⁵³⁸ Máramarosban a királyi kincstárból ötezer forint adomány érkezett a megye szegény lakosainak megsegítésére. Vita zajlott róla, hogy készpénzben juttassák el a segélyt az embereknek, vagy pedig gabonát vásároljanak belőle és azt osszák szét, majd végül ez utóbbi mellett döntöttek. Rendkívül nehezen lehetett beszerezni kenyérgabonát, ezért a bustyaházi rastellumnál lévő árpából határozták meg a segély kiosztását. A rászorulóknak felmérésében segítségül hívták a helybéli

⁵³⁶ Rigler Gusztáv: *A koleráról.* Előadása az EME szakosztályának 1914. november 14-én tartott ülésén. 263.

⁵³⁷ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 2.

⁵³⁸ Archivele Nationale Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 193.

lelkipásztorokat, kiknek elsősorban a szűkölködő árvák és özvegyek összeírása volt a feladata. Egy személyre legalább fél véka adományt terveztek szétosztani.⁵³⁹

Szatmár vármegyében augusztus végén ismét jelentősen terjedt a járvány és nagy szükség volt az orvosi létszám bővítésére. Pestről érkezett orvosok elsősorban Ugocsa vármegyébe lettek helyezve. Az arányosabb elosztás végett Perényi egy orvost és seborvost onnan átrendelt. A két orvosnak azonnal Nagykárolyba kellett utazni további rendelésig, ahol is a vármegye központi kiküldöttsége rendelkezett felőlük.⁵⁴⁰

A só kivitele Máramarosból a járvány miatt jelentősen elmaradt. A Helytartótanács arról rendelkezett augusztus végén, hogy a sószállítmányokat juttassák el a lehető legnagyobb mennyiségben a szükséges helyekre. A szállítására minden tekintetben a legalkalmasabb a tutajok voltak, amelynek költsége és ideje is sokkal hatékonyabb volt. A betegség terjedésének egy fő terepe a folyók völgye volt. A járvány terjesztésével vádolt tiszai hajósok miatt aggódtak, hogy megbosszulják rajtuk a történeteket. A Tisza melléki vármegyék lakosainak ellenérzése Máramaros iránt másrészt egy korábbi sérelemből fakadt, miszerint a só szállításának jövedelmével visszaéltek. A tutajokon történő szállítást nem vetették el, megvalósíthatónak látták bizonyos korlátozások mellett (kocsmákba és malmokba nem mehettek be). A vármegyéket felszólította Perényi, hogy értesítsék őt, ha kéri a só szállítását tutajokon, mely az általa rendelt óvintézkedések mellett megvalósítható. Amennyiben jelezték a sószállítmány fogadását, úgy azokat azonnal útnak indították. A debreceni sóházba legalább negyvenkétezer mázsa só szállítása volt esedékes. Szeptember 10–18. közötti napokon tízezer, majd szeptember 18–25. között ismét tízezer mázsa só szállítása volt tervezve Szatmár és Máramaros határától, a Forgó hegytől egészen Debrecenig. Szatmárnémetiből pedig tizenkétezer mázsa sót terveztek eljuttatni a megyei lakosainak fuvarozásával, szintén Debrecenbe. A szállítás díja a Forgó-hegytől ötvennégy krajcár, Szatmárnémetiből harminchat krajcár volt mázsánként.⁵⁴¹

A fuvarosok a szállítás során a lakosokkal semmilyen kontaktusba nem kerülhettek, a járvány alatt álló településeken meg nem állhattak. A biztonságuk érdekében a megyétől egy polgári biztos kinevezését helyezték kilátásba. A beérkezésük előtt a helységekbe mindenhol bejelentették őket. Bőséges élelmet kellett magukkal vinni, hogy a szükség miatt ne álljanak meg. Debrecenbe a zárlat alóli feloldozásáig nem is mehettek be, a város szélén lévő sóháznál szerezhetek maguknak visszafelé eleséget. Máramarosba indulva a fuvarosoknak utasításba adták, hogy azokon a településeken, ahol a vörös zászló kihelyezésre került – jelezve a

⁵³⁹ MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 43.altétel. 61–62.

⁵⁴⁰ MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42.altétel. 491.

⁵⁴¹ MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42.altétel. 499–502.

helységben jelentkezett kolerát –, nem állhattak meg és a lakosokkal semmilyen kapcsolatba nem kerülhettek.

Perényi Szerencsy István királyi biztostól kérte a közreműködését a hatásköre alá tartozó vármegyékben, hogy a só Szolnokra való eljuttását segítse.⁵⁴² Beregnek és Ugocsának a Tiszaújlakon lévő sóházból kellett megszervezni a fuvarozást. Ugocsától olyan rendelést várt, hogy a lakosságot szólítsák fel Bustyaházáról só szállítására Tiszaújlakra. Összesen harmincezer mázsa só eljuttatását kellett lebonyolítani, mázsájáért tizenkilenc ezüst krajcár fizetséget számoltak fel. Szeptember 15-ig volt lehetőség ezt a feladatot ellátni Ugocsa megyei lakosoknak, utána Bereg vármegye számára adódott ez a lehetőség. Ez elsősorban amiatt volt, hogy több vármegye fuvarosai ne egyszerre jelenjenek meg a sóhivatalnál. Kérte a vármegyéket a szükséges határozások megtételére, a lakosság felszólítására és a fuvarosok szállítási feltételeinek ismertetésére, főként a fertőzött települések lakosságával történő kapcsolat elkerülésére figyelmeztetve a hajósokat és a lakosokat is.⁵⁴³

Perényi felszólította Szabolcs vármegye hatóságait is, hogy a debreceni sóházba szállítandó ötvenezer mázsa sót a vármegye lakosai által fuvarozzák el, kérte őket a területükön keresztülmegyő fuvarosok felügyeletére és egy út használatára egészen Debrecenig. Teleki Józsefet pedig arra kérte, hogy ezt királyi biztosi intézkedéseivel segítse. Kállóba helyezték ki egy tisztet, akinek a feladata a fuvarosok útba igazítása volt, de további polgári biztosokat kért az utazók felügyeletére a vármegyétől. A Naményba és Újlakra tervezett Tiszán történő sószállítás lehetőségének esetleges kiesése miatt október és november folyamán fuvarosokkal akarták elküldeni a kívánt mennyiséget. A továbbszállítást onnan december folyamán Tokajba Szabolcs vármegye fuvarosaival tervezték kivitelezni. A Helytartótanács augusztus 23-án azonban Teleki helyére Szerencsy Istvánt nevezte ki, aki Bereg és Ung vármegyékben végezte a feladatát.⁵⁴⁴ Nem tudunk arról, hogy különösebb oka lett volna a királyi biztos elmozdításának. Szabolcs vármegye augusztus 17-én katonaságot kért a zempléni események miatt tartva egy felkeléstől, ellenkező esetben a nemeseket kívánta fegyverbe szólítani.⁵⁴⁵ A sószállítás ügyének gördülékenyebb kivitelezése és a kedélyek lecsillapítása így Szerencsyre maradt. Csak szeptember 2-án kapta meg a Helytartótanáctól Perényi, hogy Szerencsy munkálkodását Szabolcs vármegyére is kiterjesztették, ezért a korábban Telekinek küldött

⁵⁴² MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42.altétel. 515.

⁵⁴³ MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42.altétel. 502.

⁵⁴⁴ MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42.altétel. 515.; SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 460. 78.

⁵⁴⁵ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 460. 23.

kéréseit számára is elküldte.⁵⁴⁶ Hasonló támogatást kért Ung és Zemplén vármegyétől is, melyben Majláth Antal királyi biztos közreműködésére számított.⁵⁴⁷

Vay Mihály, Borsod, Heves és Gömör vármegyék királyi biztosa segítségért folyamodott a só szállítása ügyében Perényi. Szerette volna Szolnokra, vagy legalább Tokajra eljuttatni a szállítmányokat. Tiszaújlakról a legmegfelelőbb volt hajón elszállítani, de az akkori zűrzavaros helyzetben erre kevés reményt látott, mivel a hajótulajdonosok elküldték embereiket. Kérte a királyi biztost Perényi, hogy Heves és Borsod vármegyéktől eszközöljön ki olyan lépéseket, hogy Poroszlóra, vagy Szolnokra a kivetett só mennyiségét még az év végéig eljuttathassa. Tiszaújlakról szekereken, onnan pedig hajókon, ha nem lehetséges, akkor pedig onnan is szekéren juttatták el a szállítmányokat Tokajig.⁵⁴⁸

A só szállításának kérését a vármegyék nem vették szívesen a nyakukba. Perényi Gábor ugocsai alispán Perényi Zsigmondnak szóló személyes levelében a só fuvarozásának problémás kérdéseit taglalta.⁵⁴⁹ Szatmár vármegye egyenesen annak felfüggesztését kérelmezte. Egyik vármegye sem támogatta annak megvalósítását, bár teljes tiltakozását sem merte kifejezni. A só tutajon való szállítása iránt küldött válaszában Bereg vármegye arról a közvélekedésről számolt be, hogy a kolera elterjedése a máramarosi sószállítók által történt, így azt főleg Máramarosnak tulajdonították. A só szályaztatását⁵⁵⁰ a kormányosok személyére és a királyi kincstárra is veszélyesnek látták. A megyei kiküldöttség ezen veszélyek elhárításáért nem vállalta a felelősséget. Debrecenbe szeptember és október folyamán ötvenkétezer mázsa, Újlakról hajókon Tokajba 60–82 ezer mázsa, Munkácsra tízezer mázsa, Naményba és onnan Tokajba október és november folyamán legalább ötvenezer mázsa só fuvarozása volt esedékes. Újonnan is felszólította Perényi Bereg vármegyét, hogy segítsék a só szállítását, mivel Szatmár, Szabolcs, Borsod és Heves megyékben is megtették a szükséges intézkedéseket és remélte, hogy Ung és Zemplén vármegyékből is kedvező választ kap. Amennyiben az előítéletekkel terhelt közvélekedés megváltoztathatatlan, Perényi azt a középutat javasolta célravezetőnek, hogy Máramarosból üres tutajokat eresztenek le, Tiszaújlaknál Bereg vármegyei lakosok közül fogadnak kormányosokat és velük szállítják a Tiszaújlakon felrakodott sószállítmányt Tokajig vagy Szolnokig.⁵⁵¹

Máramaros értetlenül állt Bereg vármegye határozata felett, hogy a só szállítását Máramarosból a Tiszán a királyi biztosi rendelete ellenére sem engedték. A Tisza Bereg vármegye szélén húzódik, nem a belső területein, így a fennhatósága a kikötés tilalmára a folyó

⁵⁴⁶ MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42. altétel. 548.

⁵⁴⁷ MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42. altétel. 515.

⁵⁴⁸ MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42. altétel. 503.

⁵⁴⁹ MNL OL, P538, F tétel, 21. csomó, 43. altétel. 70.

⁵⁵⁰ T tutajon történő szállítmányozás

⁵⁵¹ MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42.altétel. 16.

mindkét partján ki sem terjedhetett. Beregben is hamarabb jelentkezett a járvány, mint Máramarosban, így pontos vizsgálatot kellett volna lefolytatni annak jelentkezéséről. Máramaros szerint amennyiben Bereg vármegye rendei bizonyosak afelől, hogy a kolera a pestishez hasonlóan könnyen ragályos kór, akkor nem küldtek volna szekereket Máramarosba, hogy a sót azzal szállítsák, mert akkor ezen keresztül is megfertőződhetek. A máramarosi előjárók Bereg vármegyének küldött válaszában érvként azt is megfogalmazták, hogy nem gondolhatták komolyan, hogy a hajósok más lakosoktól veszélyesebbek rájuk nézve. A betegségtől való félelem sokkal inkább indokolt lehetett a só szekerekkel történő fuvarozáskor, mivel a fuvarozók az útba eső helységek lakosaival könnyebben kapcsolatba kerülhettek, mint a tutajokkal történő szállításkor, amikor csak egy-két helységet érinthettek, vagy sok esetben ki sem kötöttek. Kérték Bereg vármegyét, hogy változtassa meg határozásait, különben nem fogják beengedni megyéjükbe az onnan jövő sót szállító fuvarosokat.⁵⁵²

Lónyay János beregi alispán sietve igyekezett válaszolni a Máramarosból érkező kérdésekre tekintettel annak sürgető voltára. A megye kiküldöttsége csak úgy, mint az egész ország lakosai, meg voltak győződve arról, hogy a betegség máramarosi só szállítók között jelentkezett elsőként és ez által terjedt Bereg vármegyébe, illetve az ország többi területére is. Elutasították viszont azt a vádat, hogy megtiltották a só szállítását a Tiszán, még csak gondolatukban sem állt ilyet tenni. Csak annyit mondtak, hogy jót állni értük nem tudnak, ha bármi bántódásuk esne. Bereg vármegye lakosai rendkívül higgadtan, békésen és engedelmesen viszonyultak a járványügyi szabályozásokhoz az alispán szerint, így remélte, hogy a szállítmányokat és a kormányosokat bántódás nem érheti, de mint azt korábban is jelezte, értük jót állni nem tud. A Máramarosba utazó fuvarosok eltiltását remélte, hogy tudósítása semmissé tette, ellentétes esetben arról a lehető legsürgősebben tájékoztatást kért, hogy közölje a vármegye lakosságával a Máramarosba szállító szekerek Beregen keresztül történő utazásának tilalmát.⁵⁵³

A Helytartótanács augusztus 23-i 23093-as számú utasítása szerint a harmincad hivatal visszaállításra került a határszéleken, melyeknek az egészségügyi járványmentességet igazoló tanúlevelek vizsgálatát is végeznie kellett. Használt ruhaneművel tilos volt a kereskedés, az ilyen portékákat elkobozták és elégették.⁵⁵⁴

Szatmárnémeti szabad királyi város tanácsa kérte az alispánt, hogy mivel augusztus 19-én a városban a járvány megszűnt, sőt Perényi király biztos augusztus 25-én a várost a zár alól felszabadította, így a városi tisztviselők által kiadott úti levéllel szabadon tudjanak közlekedni.

⁵⁵² MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42.altétel. 215–217.

⁵⁵³ MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42.altétel. 209.

⁵⁵⁴ MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42.altétel. 155.

Az eddig felállított őrvonalakat felszámolták, a lakosok a települések elhagyását tiltó intézkedéseket is megszüntették és a mezei munkálatokat ezentúl szabadon folytathatták. De ameddig teljesen el nem tűnik a betegség, más helységekre a húsz napi karantén letöltése nélkül nem mehettek be. Egészséges helyről más egészséges helyre szabad volt a közlekedés. Akik nem rendelkeztek ilyennel, azokat nem bocsáthatták be, őket húsz napig veszteglés alá helyezték. A városban útlevéllel nem rendelkező utazókat senki sem fogadhatott be.⁵⁵⁵ A városi tanácsnak gondoskodni kellett a lakosság élelméről és faanyag ellátásról. A várostól megfelelő távolságra rastellumot volt szükséges felállítani, melynek segítségével a megszokott heti vásárokat megtarthatták. A vásárok rendjének fenntartására több biztost kirendeltek, oda csak egészséges helyekről jövő személyek jöhettek. A kádárok a gombási és a sárközi erdőkről az alapanyagot nem hozhatták be. Ezt Perényi javaslatára úgy kívánták megoldani, hogy a gombásiak az udvari és batizi határokon keresztül, kikerülve minden fertőzött helységet beszállíthatták a faanyagot. A sárközi erdőről pedig a batizi és sárközi, valamint újlaki és sárközi határokon juthattak el. Hasonló módon a gubások alapanyagainak beszerzését is útvonalakban és időben is kijelölték. A mesteremberek készítményeinek az eladását tiltották, amelyek az akkori felfogás szerint fertőzöttek lehettek. Ezért egy magazin létrehozását javasolta a királyi biztos. Az eladásra szánt áruknak bejelölték a legalsó árát, amelyért az eladó hajlandó volt értékesíteni, aztán az átvételt követően negyvenkét napig elzárásra kerültek és csak azután lehetett árusítani.⁵⁵⁶

Havasalföldön az egészségügyi állapot jelentősen javult. Erdélyben ötven helységben augusztus 22-25 között 254 betegből meggyógyult 54 fő, meghalt 33 fő, kezelés alatt állt 167 fő. Moldvában, Jassiban augusztus 14–19. között kolerának semmi nyoma nem volt, a járványkórházat is felszámolták. Horvátország és Szlavónia a védekezés miatt Varasdon a Drávánál egy tisztító intézetet hoztak létre, itt minden kedden és pénteken, valamint Kőrös vármegyében minden szerdán és szombaton „rekesz-vásárt”⁵⁵⁷ tartottak.⁵⁵⁸ Erdélyben augusztus 30-ig hatvan helységben 470 betegből 320 meghalt, a határzár Magyarország felé a harmadik fokozatára lépett, az azt áthágókat statárium alatt büntették. Havasalföldön, Bukarestben csak huszonegy kolerás beteg volt. Galíciában pedig augusztus 31-ig 1843 helységben 18 2062 beteg volt, közülük meggyógyult 100 835, meghalt 70 146, továbbra is beteg 11 081 fő.⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 91–102.

⁵⁵⁶ Archivele Nationale Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 102.

⁵⁵⁷ Lásd: rastellum, vagy rostély.

⁵⁵⁸ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 121–122.

⁵⁵⁹ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 122.

Az iskolai év megkezdését a körülmények miatt határozatlan időre felfüggesztette a Helytartótanács augusztus 23-án a 22909 szám alatti rendeltében. A nagy szünet 1818-ig szeptember 8-án kezdődött és október végén végződött. 1818-tól novemberben kezdték és szeptember 15-ikén végezték az iskolaévet.⁵⁶⁰ Az évkezdésről szóló tanácskozásokra az iskolai főkörmányzókat felszólították. Szatmár válaszában közölte, hogy amennyiben a járvány megszűnne Nagybánya és Nagykároly városokban az iskolák évkezdése időben megtörténhet.⁵⁶¹ A nagyváradi római katolikus püspök és a kerületi iskolák főigazgatója érdeklődött a megyei járványügyi helyzetről, hogy az október 15-re kitűzött iskolai évkezdést meg tudják-e valósítani, vagy további időpontra kénytelenek elhalasztani. A megyei egészségügyi helyzet igencsak jól állt már ekkor, csak pár településén mutatta jelét a betegség, Nagybánya és Nagykároly pedig már jó ideje tünetmentes volt. A megye így nem látta szükségesnek az évkezdést továbbra is elhalasztani.⁵⁶² A Helytartótanács 25483. szám alatt az iskolakezdést november 1-re rendelte el.⁵⁶³

Szabolcs vármegye 1831. szeptember 6-án értesítette a szomszédos vármegyéket, hogy a járvány enyhülése következtében engednek az elzárásokon.⁵⁶⁴ Perényi Zsigmond szeptember 6-án a nagybányai járás jelentése miatt a rend fenntartására a Vaquant gyalogos seregből egy fél századot a Nagybányai járásba Sárközújlakra és Újvárosba átrendelt és utasította gróf Feuerstein főörrmestert egy fél század ulánus katonaság áthelyezésére. A célja a rendelkezéseknek egyértelműen az esetleges lázadások gyors felszámolása volt.⁵⁶⁵

Szeptember 9-én⁵⁶⁶ kelt 24057. szám alatt a Helytartótanács a vármegyékhez intézett levelében a galíciai határszél lezárását feloldotta és a szabad járást, illetve kereskedést visszaállította. A törvényhatóságok elzárásából származó összeütközések elhárítására szükséges felügyelet, valamint minden egyéb probléma megoldása, a só és az élelem lakosokhoz történő eljuttatása céljából küldött királyi biztosok tevékenysége már nem volt szükséges. A Helytartótanács a megyékben munkálkodó királyi biztosokat visszahívta. Az egészségügyi helyzet, ha valamely megyében továbbra is megkívánta a királyi biztosok tevékenységét, azoknak meghagyásáról tanácskozást tartottak.⁵⁶⁷ Perényi teendőit még hosszú ideig végezte.

⁵⁶⁰ Iskolai értesítők, Pápa - Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium. Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium. Pápa, 1897. 116.

⁵⁶¹ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 102.

⁵⁶² MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 116.

⁵⁶³ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 154.

⁵⁶⁴ KTÁL, F.4, O.9, Od.zb.1412. 13.

⁵⁶⁵ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Fara nomar. 82

⁵⁶⁶ Egyes forrásokban szeptember 2-án. Lásd: MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42. altétel. 262.

⁵⁶⁷ MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42. altétel. 155.

Az 1831. szeptember 12-én tartott ülésen Szatmár vármegyében a járvány szinte teljes megszűnését jelentették, a teljes cél elérése érdekében további rendelkezéseket hoztak. A Nagykárolyban ülésező központi küldöttség az egész megyére kiterjedő hatáskörrel szolgálatban maradt, de a járási küldöttségeket megszüntették. A belső területeken viszont a rend fenntartására a járási kiküldöttségek törvényszéki hatalommal felruházott főbíróssággá (*judicium statarium*) változtak. A járási szolgabírókat és minden megyei tisztviselőt visszahelyezték a hivatalába. A törvénykezést, a peres eljárásokat, a járások problémáit, az utak és hidak működését biztosították. A járási szolgabírónak a területeik egészségügyi állapotára ezentúl felügyelni kellett, amennyiben valahol a kolera jelentkezett, a házakat bezárták és minden kapcsolattartást megtiltottak számukra. A fertőzött települések határába a vörös zászlók kihelyezését továbbra is alkalmazták. A szomszédos települések nem érintkezhetek a bezárt helységek lakóival. A lakosság terheinek enyhítése végett azonban megszüntették a települések bejáratánál lévő őrszolgálatot. A nagyobb vásároknál fenntartották az őrállomáshelyeket, ahol a szolgabírók elrendelése szerint a biztosok ellenőrizték az utazók úti leveleit. A járási szolgabírók akár három hónapra is adhattak úti leveleket ezután, az esküdtek pedig kisebb utazásra két-három hétre is, az utazóknak csak a bezárt helyeket kellett elkerülni. A polgári biztosok a kolerás helyeket és azok szomszédos településeit leszámítva már nem voltak szükségesek, így azok tevékenységét is beszüntették. A dokumentumok nélkül utazó ismeretlen személyeket elfogták és a megyei fogházba vitték. Ettől fogva a hét minden első és második napján kisgyűlést és törvényszéket tartottak Szatmárban, a közigazgatás visszaállt az eredeti működési rendjébe.⁵⁶⁸

Szatmár vármegye kérte a szomszédos Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok vármegyéket, Kővár vidékét, és az Erdélyi Kormányzóságot is hogy a megyék lakosainak rendes útlevél birtokában kölcsönösen engedjék a beutazást egymás területeire. Ezt Szatmár elsősorban a gazdasági károk elkerülése miatt látta fontosnak, mivel a betakarításokra, szüretre a szomszédos területekről is érkeztek munkások. Más vármegyéből egészséges helyről érkező, úti levéllel rendelkező személyeket oda már beengedtek.

Máramarosban a huszti kiküldöttség jelentette, hogy szeptember elején a járvány megszűnt a Visó járásban, a polgári biztosokat és orvosokat visszarendelték. Ugocsa vármegyében a járvány gyakorlatilag megszűnt. A szomszédos vármegye lakosait rendes úti levéllel beengedték.⁵⁶⁹

Szeptember 16-án a kolerajárvány miatt október 2-ra áttervezett országgyűlést elhalasztották. Szatmár az országgyűlés fontosságára való tekintettel sürgette annak mielőbbi

⁵⁶⁸ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 98.

⁵⁶⁹ MNL OL, P 538, F tétel, 21.csomó, 42. altétel. 224.

összehívását. A vármegye szerint a munkára készen álltak és a körülményeket is adottnak látta az országgyűlés megkezdésére. A járási szolgabírók Szatmárban a lengyelek megsegítésére szeptember elején már gyűjtöttek pénzt és naturálékat is. Az elindított gyűjtést a továbbiakban is folytatni kívánták egy közalap létrehozásával, a szegény lakosság megsegítésére. A járvány ideje alatt Szatmár vármegyébe rendelt seborvosok napi bér fizetésével a novemberi közgyűlésig továbbra is szolgálatban maradtak. A járási szolgabírók felkeresték a helyi tehetősebb birtokosokat, hogy a támogatásukkal némelyeket közülük állandó alkalmazásban megtartsanak.⁵⁷⁰

A Magyarország és Galícia közötti veszteglés ideje tíz napban lett meghatározva. Erdélybe is lehetett utazni úti levéllel, ehhez a megyei orvostól bizonyító levél volt szükséges, hogy az igénylő személy nem beteg.⁵⁷¹ Sem Erdély, sem Galícia felől nem voltak már felállítva veszteglőintézetek, így az úti és orvosi bizonyító levél nélkül utazókat saját költségeiken kellett visszakísérni. A határon a szarvasmarhákat folyóvízen át vezették, további veszteglés nélkül. Attól függetlenül, hogy a kolera terjedésének körülményei enyhébbek lettek, Perényi az enyhített egészségügyi rendelkezések fenntartását javasolta mígnem a veszély teljesen meg nem szűnt.⁵⁷²

A járvány végén a szolgálatot teljesítők béreinek rendezése, a kiadásokról készített számadások benyújtása és azok vizsgálata zajlott. A vármegyék a ráfordított költségeket szerették volna a lehető legnagyobb mértékben megtéríttetni az udvarral. Perényi bekérte a számadásokat a vármegyéktől.⁵⁷³ Az ország határszélén szolgálatot teljesítő őrök nem csak a vármegyét, hanem egész országot védtek, ezért fizetésüket és tartásukat a vármegyék nem a megyei pénztárból, hanem a munkálkodó pénztárból vehették. A megyék között és a helyiségekben szolgáló őrök tartását viszont a megyei pénztárból fedezték. A Helytartótanács rendelete alapján a főorvosoknak járvány ideje alatt napi két forint járt a megyei pénztárból, a megyei seborvosoknak nem járt napi bér, hanem azok a rendes fizetést egyébként is megkapták, de Perényi jutalmat rendelt el a számukra a munkálkodó pénztárból. Kivételt képezett ezalól a más területről ide rendelt orvosok járadéka. A tisztviselők mivel járásaikban tevékenykedtek, ezért napi bért nem kérhettek külön. Máramaros hozzájárulását a védekezés költségeihez a többi törvényhatósághoz képest Perényi jelentősen kevesebbnek látta. Egyéb kiadások rendelésér a királyi biztosi megbízatásából történt visszahívása miatt már nem volt módjában megvalósítani.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 134–156.; SJAN Cluj: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 7.

⁵⁷¹ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 128–132.

⁵⁷² MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42.altétel. 262–268.

⁵⁷³ MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42.altétel. 262–268.

⁵⁷⁴ MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42.altétel. 244.

1831. október 4-én az ungi közgyűlés előtt már ismertette volt, hogy a királyi biztosok vissza lettek hívva. Szerencsy István azonban még számos kérést terjesztett a közgyűlés elé. Az egyik ilyen sarkalatos pont a kereskedés miatt a szabad közlekedés visszaállítása volt. Az elzárásoknál szolgáló biztosokat és a távolabbi területekről rendelt orvosokat el kellett bocsájtani. Ung vármegye visszaállította a Galícia felé történő érintkezést a járvány előtti állapotba. Az úti levelek szokásos vizsgálatát pedig a harmincadvámra bízták a királyi biztos ajánlása szerint. Még aznap elbocsájtásra kerültek az uzsoki és más megyei biztosok, valamint az orvosok és seborvosok is. Az egyéb vidékekről a megyébe rendelt orvosok és seborvosok bérét a megyei pénztárból kellett biztosítani. Ung megye az akkor kiürült pénztár miatt lehetetlennek tartotta a rá rótt költségek kifizetését, ezért arra kérte a szolgabírókat, hogy a számvevőkkel állítsák össze milyen kiadások voltak eddig, és milyen további kifizetések szükségesek. Az elkészített költségteteleket a pénztár jelenlegi állapotával a királyi biztos számára is elküldték. Mindezzel a cél az volt, hogy a királyi biztos segítségét kérve a megye pénztárát felmentsék az orvosoknak rendelt fizetés alól. A már elbocsájtott orvosok úti költségeinek – orvosoknak 40, seborvosoknak 30 forint – és napi díjaiknak kifizetését azonban elrendelték.⁵⁷⁵

A katonaság tartása még a június 3-i helytartótanácsi utasítás szerint a királyi biztosi tevékenysége befejezéséig a munkálkodó pénztárból történt. Máramarosban Perényi értesítette Gerzon királyi tanácsost és adminisztrátort, hogy október végéig a katonaság tartására szükséges gabonát a kamara éléstárából a munkálkodó pénztár terhére rendeljenek ki. Kérte a vármegyét, hogy novembertől a katonaság eltartását vegye át.⁵⁷⁶

Október 8-án kelt királyi rendelkezés felszabadította a szabad kereskedelmet Lengyelország, Moldávia, Havasalföld és Olaszország, Besszarábia és Krakkó felé. A nápolyi országgyűlés az ausztriai tartományokból jövő hajókat nem engedte, de az Adriai parton azoknak befogadását igen. A záróvonalak el lettek törölve, a Magyar Királyság és az ausztriai tartományok között a szabad járás helyre lett állítva. Erdély és Bukovina között az egészségügyi védvonal további rendelésig fennmaradt. A veszteglési idő itt öt napban lett meghatározva. Magyarország határvonalán felállított állandó őrvonal eltörlésre került, a büntető törvényszék is megszűnt.⁵⁷⁷

Perényi Zsigmond helytartói tanácsos, mint kirendelt királyi biztos október 21-én jelentette Szatmár vármegyének, hogy a királyi biztosi tevékenységét befejezte. Elrendelte, hogy szórványos esetek előfordulása esetén a szükséges óvintézkedések véghezvitelét a

⁵⁷⁵ KTÁL F.4, O.9, Od.zb.1412. 12.

⁵⁷⁶ MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42.altétel. 236.

⁵⁷⁷ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 166.

vármegyék hajtsák végre. A királyi biztos Szatmár vármegye kolera elleni tevékenységével teljesen mértékig meg volt elégedve.⁵⁷⁸ A vármegye válaszában méltatta Perényit: „...csaknem az egész hazát csendes bátorsága eránt méltó aggodalomba hozta, semmi sem vala kívánatosabb ezen Ns vármegyének, mint olly királyi biztos felügyelése alá rendeltetni, aki igaz hazafiui buzgósággal azon közönséges időkbe nemzetének megmaradásáért, az általa teendő intézetekkel ugy tudja öszve kapcsolni, hogy azoknak minden szoros megtartások mellett is az emberiség, melly illy környülállások között sok hibás véleményekre hajlandó, általa a maga megmaradását sikeresen eszközölni meggyőződhetett.”⁵⁷⁹

1831. november 7-én Pálffy Fidél tájékoztatása szerint a Helytartótanács a Galíciával határos megyékben a Magyarországra érkező utazókra és úti leveleikre nézve olyan intézkedést hozott, mely szerint annak módja a járvány előtti helyzetbe tért vissza. Minden intézkedést, ami ezzel nem volt összeegyeztethető, érvénytelenítették. Perényi Zsigmond királyi biztos felterjesztésére a megyéket felszólították, hogy a só szállítását a kijelölt helyekre és mennyiségben szorgalmazzák. Perényi tudósításából arról is tudomást szerzett a Helytartótanács, hogy a kőrösmezői veszteglő házat az ottani harmincad hivatal nem kívánta átvenni, ezért felszólította a vármegyét, hogy az épületet árverezzék el és a befolyó összeget a legközelebbi kamarai pénztárba fizessék be.⁵⁸⁰

Az Erdélyi Kormányzék november 11-én arról küldött tudósítást, hogy a Magyarországról Erdélybe utazók között, ha valaki olyan helyről érkezik, ahol vannak betegek, vagy úti levelet nem tudnak felmutatni, öt napi veszteglést kötelesek letölteni.⁵⁸¹

Az első kolerajárvány elleni védekezés szervezeti hátterét központilag a Magyar Királyi Helytartótanács adta, a gyakorlati megvalósítás alapja azonban leginkább a vármegyei tevékenység volt. Ez közel sem kiforrott, jól működő rendszerben zajlott és szinte minden esetben a helyi és a központi rendelkezések összehangoltságán, illetve az azokon is túlmutató, embert próbáló kivitelezésen múltott. A központi rendelkezések és a helyi védekezés harmonizálásra királyi biztosok lettek kijelölve, a kezdeti időszakban csak két biztos személyében, majd létszámukat növelték, végül az egész országot húsz királyi biztosi körzetre osztották. Tevékenységüket közel sem lehet egyöntetűen megítélni, míg a kezdeti védekezési időszak sikeres volt, az 1831 júniusától jelentkező megbetegedési hullám összeomláshoz vezetett. Némelyik királyi biztos minden intézkedést szigorúan megkövetelt és ellenőrzött, míg mások nem is tartózkodtak a rájuk bízott régióban. Több esetben a felbőszült lakossággal szemben fegyveres intervenció alkalmazására is sor került. A közegészségügyi helyzet az

⁵⁷⁸ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Fara nomar. 191.

⁵⁷⁹ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 198.

⁵⁸⁰ MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42.altétel. 204.

⁵⁸¹ MNL SZSZBML, IV.A.501., 132. kötet. 162-171.

orvosi és az intézményes ellátás tekintetében sem állt jól a járvány ideje alatt, de a helyzetet nagymértékben meghatározta, hogy egy kórtani szempontból nem ismert betegséggel kellett szembenézniük. A betegség leküzdésében az orvosoknak, betegápolóknak volt a legfontosabb szerepe, azonban a legtöbb esetben tevékenységük kimerült a betegek tüneteinek enyhítésében. A járvány elleni küzdelem közvetett problémái is súlyos mértékben okoztak nehézséget gazdasági, kereskedelmi szempontból. A Felvidék lakosságának egy jelentős része elesett megélhetéséhez szükséges jövedelmi forrásaitól, amelyért az urakat, az orvosokat okolta, és ezért elégtételt is követelt. A felkeléseket azonban leverték, a vezetőket és a felbújtókat megbüntették. A közösségek vezetőinek, így az egyházak vezetőinek, a lelkipásztoroknak is rendkívül fontos szerep jutott. Kormányzati szempontból tőlük a társadalmi feszültség csillapítását, az utasítások betartásának támogatását, míg a népesség szempontjából elsősorban a szociális kérdések iránti érzékenységet, a helyzetük romlásának meggátolását követelték meg.

1831–1832 folyamán több mint félmillió kolerás megbetegedés történt, illetve közel negyedmillióan haltak bele a betegségbe. Az első kolerajárvány elleni védekezés során jelentős fejtenséget lehetett tapasztalni, már a korabeli vezető személyiségek is számos kritikát megfogalmaztak. Nehezen lehetett értelmezni, pontosan ki, milyen szerepkörben és milyen felhatalmazással intézkedik a kór terjedésének megakadályozásában. A járvány elleni védekezésben azonban minden személynek, aki akár hivatalból, akár egyéni megbízásból, vagy önkéntesen vett részt, rendkívül fontos szerepe volt, hogy gátat szabjon a járvány terjedésének és annak leküzdésében rendkívül sokan hősiess munkát végeztek. 1831-ben először jelent meg kolera Magyarország területén és óriási pusztítást végzett. A 19. század folyamán még három alkalommal volt kolerajárvány hazánkban: 1848–49-ben, 1854–55-ben és 1872–73-ban.⁵⁸²

⁵⁸² Fazekas Csaba: Kolerajárvány Magyarországon. *História*, 1994, 8. sz. 15.

VI. A kolerajárvány társadalmi következményei

VI.1 Zavargások és felkelések

A kolera fenyegetése Európa országaira felgyorsította a társadalmi problémákat. Ahol megjelent, próbára tette a helyi közigazgatási rendszerek működését. Asa Briggs úgy fogalmazta meg, hogy könnyörtelenül leleplezte a politikai, társadalmi és erkölcsi hiányosságokat. A társadalmon belül a gyanakvások, tévhitke heves konfliktusokat váltott ki.⁵⁸³ A történészek kapcsolatot láttak a korszak forradalmaival és felkeléseivel. Louis Chevalier rámutatott, hogy a korban polgári körök számára a kolera a szegények betegsége volt és csak a társadalmi fenyegetés egyik formáját jelentette, míg az alsóbb népréteg egy előre megfontolt mérgezés következményeként tekintett a járványra, amelyben a hatalom, a burzsoázia és a papság összefogott ellenük.⁵⁸⁴ Briggs azonban az ilyesfajta osztálykonfliktusokat a világ akkor legfejlettebb ipari régiójában, Angliában nem tartotta valósnak.⁵⁸⁵ A betegség korabeli írói folyamatosan hangoztatták azt a közkeletű polgári hiedelmet, hogy a részegesek, a vándorok és kóborlók, csavargók és a tétlen szegények a leginkább érintettek, és ennek a nézetnek a visszhangja az irodalomban egészen a század végéig felbukkant. A polgári társadalomban, mint a haladás és a civilizáció megtestesítőjébe vetett bizalom megmaradt azáltal, hogy a betegség pusztításait a szegénység sújtotta tömegek civilizálatlan természetének tulajdonították.⁵⁸⁶ Ezzel szemben a szegények könnyen értelmezheték a polgárok viszonylagos immunitását a burzsoázia kizsákmányolás, az igazságtalanság bizonyítékaként, vagy akár a gazdagok vágyaként, hogy csökkentsék a terheket a szegénység felszámolásával.⁵⁸⁷

Roderick McGrew, a kolera oroszországi hatásáról megjegyezte, hogy a járvány súlyosbította a feszültségeket és fokozta a társadalmi problémákat.⁵⁸⁸ Margaret Pelling a kolera és láz tizenkilencedik századi elméleteit vizsgáló tanulmányában viszont azt jegyezte meg, hogy a kolera hatása kevésbé jelentős, véleménye szerint szinte nem volt komoly hatással a politikai életre.⁵⁸⁹ Hasonlóképpen vélekedett Charles E. Rosenberg is, aki leírta, hogy hosszú távon a kolerának nem volt jelentős hatása a politikai és adminisztratív struktúrákra.⁵⁹⁰

A magyar történetírásban is szoros összefüggés van a járvány története és az annak következményeként kialakult észak-magyarországi felkelések között, melyet egyenesen

⁵⁸³ Briggs, Asa: *Cholera and Society in the Nineteenth Century*. 77.

⁵⁸⁴ Chevalier, Louis: *Le choléra: la première épidémie du XIXe siècle: étude collective présentée*. 13.

⁵⁸⁵ Briggs, Asa: *Cholera and Society in the Nineteenth Century*. 78.

⁵⁸⁶ Evans, Richard J.: *Death in Hamburg*. 234–236.

⁵⁸⁷ Evans, Richard J.: *Epidemics and Revolutions. Cholera in Nineteenth-Century Europe*. 155.

⁵⁸⁸ McGrew, Roderick: *Russia and the Cholera*. 3.

⁵⁸⁹ Pelling, Margaret, *Cholera, Fever and English Medicine, 1825-1865*. Oxford, 1978. 6.

⁵⁹⁰ Rosenberg, Charles E.: *Cholera in Nineteenth-Century Europe*. 452–463.

kolerázadásként mutattak be többen. A kolerajárvány terjedésének akadályozása érdekében hozott hatósági intézkedések miatt országosan több megmozdulásra is sor került.

A kolerajárvány idején hozott rendszabályok megsértését szigorú büntetésekkel kívánták megakadályozni.⁵⁹¹ A statárium központi szabályozására II. József uralkodása idején került sor. A Helytartótanács rendeletében a már 1785-től Magyarországon meglévő katonai törvényszéket polgári személyek által elkövetett lázadás esetére is kiterjesztették, majd az 1787. évi büntető törvénykönyv 20. paragrafusára intézményesítette. A 19. századi alkalmazásának legismertebb eseményei az 1831-ben kitört kolerafelkelés kapcsán lefolytatott eljárások voltak. Ezek azonban nem kapcsolódtak a fent említett rendeletekhez, hiszen azok kizárólag erőszakos vagy elleni és közveszéllyel járó cselekményekre terjedtek ki. Az 1831-ben a zavargások résztvevőinek megfélemezésére és a továbbterjedés megakadályozására néhány vármegyében a királyi biztosok által gyakorolt rögtönbíráskodás minden esetben az uralkodó egyedi aktusán alapult. Az 1837. évi statáriális rendelet is külön tartja nyilván ezeket az intézkedéseket.⁵⁹²

A kolera legkorábban az ország északkeleti területeit fenyegette, itt jelentkezett elsőként, ezért a lakosság részéről is itt mutatkozott leghamarabb az engedetlenség és az intézkedésekkel szembeni ellenszegülés. A lakosság körében az elzárásból fakadó ellátási problémák, az élelem beszerzésének nehézségei, a mezőgazdasági munkálatok akadályozása, a betakarítás elmaradása, a temetkezési szertartás tiltása mind súlyosbította az egyébként is frusztrált lakosságot, akik időnként nemtetszésüket fejezték ki, hol pedig egyenesen szembeszegültek a hatóságokkal. Azonban fontos különbséget tenni a bezárások, kordonok és határzárak miatt bekövetkezett lakossági elégedetlenségek, valamint a szabályozásokkal szembeni ellenszegülések és a fegyveres felkelések között.

A galíciai határszél már 1830 végén lezárásra került. Az 1831 júniusától jelentkező megbetegedések, az első lezárások és vesztegzárak ezeken a területeken következtek be a legkorábban. Tömeges megmozdulásokra és fegyveres felkelésre azonban ezen a vidéken nem került sor. 1831 július végére augusztus elejére azonban már sok településen volt tapasztalható a lázongó hangulat. Közben több olyan információ is napvilágot látott, hogy a lakosság fellázítását külsőleg is próbálták meg kieszközölni.

1831 júliusában az első pesti megbetegedéseket követően a Budát és Pestet összekötő hidat elkezdték lebontani, ami alapot szolgáltatott a rémhírek terjesztésének. Az egyetemi vizsgákat előrehozták, az iskolákat bezárták, viszont a vidéken élő tanulók hazatérését a kordonok akadályozták. A diákokat nem engedték hazautazni, a várost senki sem hagyhatta el.

⁵⁹¹ Ballagi Géza: A kolera. In: A magyar nemzet története. XVI. kötet. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1994. 55.

⁵⁹² Bató Szilvia: Adalékok a statáriális eljárás korai történetéhez Magyarországon. In: Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, (74). Debrecen, 2012. (51–60) 57.

A járványhelyzetben a város bezárt gyárainak munkásai összefogva a pénz és élelem nélkül maradt diákság tömegeivel, szembekerültek a hatósági rendelkezések betartására kirendelt katonasággal. A dühöngő városlakók vállukra vették a kocsijából kihúzott Stáhly Ignác orvosprofesszort és arra kényszerítették, hogy hangosan kiáltsa: „Nincs kolera, nincs kolera”. Pesten július 17-én követelték Mednyánszky Alajos helytartói tanácsos és királyi biztostól, hogy a pesti hajóhidat nyissák meg, engedjék haza őket, ne küldjenek utánuk senkit az elfogatásukra, és követelték a katonaság távozását.⁵⁹³ Mednyánszky ezt megígérte, és Stáhly Ignác orvosprofesszorral együtt elment a nádorhoz közbenjárni az érdekükben. Miután követeléseiket az ígélet ellenére délig nem teljesítették, Palocsay Tivadar vezetésével a tömeg szembeszegült a hajóhidat őrző katonasággal, és hozzáfogott a hajóhíd visszaállításához. Az erősítésre küldött katonákkal a felkelők barátkozni kezdtek. Keglevics Gábor koronaőr és Splényi Ignác tábornok megpróbálták lecsendesíteni a népet, de sikertelenül. Ekkor megígérték délután 3 órára a hajóhíd helyreállítását. A tömeg egy része fogadókba, kávéházakba tört be, majd a veszteglő intézetek felé indult. Egy másik, nagyobb csoport is összegyülekezett a városban. Ellenük gróf Vécsey Károly parancsnoksága alatt délután öt óra tájban katonaságot állítottak fel. A veszteglő intézetek felé tartó lázadók hírére a vármegye házánál tanácskozást tartottak. Wernhard generálisnak a nádortól parancsolata volt, hogy álljon erővel ellent. Az alispán és a polgármester kérték a generálist, ne lövessen a tömegre, hanem igyekezzen barátságosabb módon eljárni velük szemben. A zárvonatra ötszáz gyalogos és húsz huszár volt kiküldve, akik nem riadtak vissza az erőszakos fellépéstől sem. Számos személyt foglyul ejtettek, többeket teljesen ártatlanként, 170 személy ellen indítottak eljárást. A nádor értékelve a helyzetet igyekezett saját felelősségét is valamelyest enyhíteni, fájdalmát fejezte ki amiatt, hogy sok ártatlannak a fejére is halált hozott ez a felkelés. A kirendelt katonaság még aznap, július 17-én gyakorlatilag vérbe fojtották a lázongást. Stáhly ellen – aki egyébként jó hírben állt – a közvélemény keményen fellépett, július végén ő maga kérte a szolgálata alóli felmentését.⁵⁹⁴ A pesti eseményeknek nagy hatása volt az ország minden vidékére. A lakosság körében az elégedetlenség és a már korábban is jelentkező zúgolódásokat tovább fokozta a hír, hogy a katonaságot is bevetették a tömegekkel szemben.

Nem sokkal a pesti eseményeket követően Északkelet-Magyarországon több vármegyében – Zemplén, Szepes, Sáros, Abaúj és Gömör – is zavargásokra került sor, sőt átcsaptak Ung területére is. Zemplén vármegyében a Töketeresesi-, Gálszécsi és Varannói fennsík, Nagymihály alatti terület, Ung vármegyében a Vinnai járás, Sáros vármegyében a

⁵⁹³ Horváth Gyula: A pesti kolera-lázadás 1831-ben. 220.

⁵⁹⁴ Kiss Ákos: Az 1831.évi kolerajárvány Pest megyében. Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 35. Budapest 1965. 35.

Tapoly-, a Tarca- és a Szinye-völgy, Szepes és Abauj vármegyékben a Hernád-völgy, Gömör vármegyében a Sajó-völgy volt elsősorban a felkelések helyszíne.⁵⁹⁵

A kiadott rendelkezéseket a járvány terjedésének megakadályozására a jobbagység a megfelelő felvilágosítás hiányában az alakuló felszabadítási törekvések szándékos akadályozásának tartotta. A kutak vizének fertőtlenítése egyes helyeken halálos megbetegedést okozott, melyben szintén szándékosságot véltek felfedezni. A kordonok meggátolták a felvidéki lakosságot, hogy az alföldi területekre menjenek és részt vegyenek az aratási munkálatokban, amely a megélhetésüket és az egész téli gabonaszükségletüket biztosította. A kastélyokat, kúriákat sorra feldúlták, több vármegyei közigazgatási tisztviselőt megvertek.

Szatmárcsekében zúgolódások kezdődtek a bezárások ellen július végén, amelyet sikerült valamelyest lecsillapítani. A helyzetet rontotta, hogy az ugocsái Bökényből olyan híresztelések terjedtek a lakosság körében, hogy az orvosok mérgezik a gyógyszerekkel az embereket, Milotán ezért meg is tagadták azoknak használatát.⁵⁹⁶ A szatmári Vetés helységében már nem bírtak azokkal a lakosokkal, akik rendszeresen kapcsolatba kerültek a szatmárnémetiekkel a tiltás ellenére, ezért a megfeddésüket kérte Uray Károly esküdt a megyei küldöttségtől. Őröket küldtek a település határára, hogy az őrizetet megerősítsék.⁵⁹⁷ Szerdahelyi Pál szolgabíró szerint a helyeik nem engedték megvizsgáltatni a betegeket sem.⁵⁹⁸ A temetkezésre vonatkozó rendelkezéseket sem tartották be.⁵⁹⁹ Vetésy Dániel vetési polgári biztos oláhok⁶⁰⁰ zendüléséről tett jelentését, amely szerint az kapcsolatba hozható volt a helyi pap lázító tevékenységével, akinek fenyegető levelét is mellékelte. Vetésbe érkezve a polgári biztos arról panaszkodott, hogy méltatlanul lett fogadva az örök által. Vasvillás emberek bekerítették, közben a korcsmánál több ör is borozott. A kocsijánál, ahol a felesége kint várakozott egyikük a lovak közé lőtt. A helyzetet kivizsgálták, az örök megbüntetését kilátásba helyezték, oda megfelelő írástudó embert küldtek.⁶⁰¹ Augusztus 15-én Perényi a vetési lázongás ügyében egy küldöttséget rendelt ki. Felszólították a madarászi esperest is, hogy jelenjen meg helyszínen. A pap a királyi biztosnak levelet írt, amelyben önmagát mentegette. Perényi a megyében a helyzet miatt a katonaság összevonását is kérte, amelyet augusztus 26-ra hajtottak végre.⁶⁰² Eötvös Ignác alkancellár, mint királyi meghatalmazott biztos elrendelte, hogy a vetési parókust

⁵⁹⁵ Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. 7.

⁵⁹⁶ SJAN Cluj: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 221.

⁵⁹⁷ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 370.

⁵⁹⁸ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 404.

⁵⁹⁹ MNL OL, P538, F42. tétel, 20.csomó. 227. lap

⁶⁰⁰ Oláhok alatt a román nyelven beszélő népcsoportot értjük. 20. század elejéig az oláh szót használták a románok megnevezésére.

⁶⁰¹ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 346–348.

⁶⁰² SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 460. 102.

néplázítás miatt fogják el és büntető per alá kívánta helyezni.⁶⁰³ A papot a nagyváradi görögkatolikus püspök szeptembertől a hivatalából felmentette,⁶⁰⁴ a december 3-án tartott törvényszék pedig másfél év fogságra ítélte.⁶⁰⁵

Vitkát június végén már bezárták, a kordont is a település határához helyezték át. Előkerült a helyben állomásozó katonaság számára küldött zendülésre felhívó levél, hogy csatlakozzanak az orosz sereghez. Perényi azonnal vizsgálatot rendelt el, a rend fenntartása érdekében pandúrokat kért kirendeltetni.⁶⁰⁶ Az eredeti felhívás nem volt meg, csak a másolata. Később az eredeti levél is előkerült, de az elkövetők miatt további nyomozás volt szükséges. A levél átírója előkerült, de az eredeti küldője nem. A budai katonai kormányzattól további nyomozást rendeltek el.⁶⁰⁷

Cégénydányádon betegség jelentkezett nemes Ary Ferenc házánál, amelyet nem engedett bezárni. A felesége kivizsgáláskor már betegen feküdt. Sándor fiával nekitámadtak a bírónak és az öröknek. A közbátorságra ügyelő biztos, a mellé rendelt hat fegyveres és számos helybéli vasvillával felszerelve az ellenszegülő házához mentek, de ők semmilyen felsőbb hatalomnak nem akartak engedelmessé válni. A Hármaskönyv kilencedik cikkelye szerint, mint hazaárulókat fogták el, vasma verve őket Nagykárolyba vitték és bezárták.⁶⁰⁸

Szatmár megye román jobbágyok lakta keleti felében Geöcz Ferenc alispán jelentése szerint az oláh lakosság az oroszokat várva megtagadta a földesuraknak a szolgálatot. Felső- és Középhomoródon, Pácafalván, Mogyoróson, Réztelken is megtagadták az úrdolgára való menetelt. Ezen a vidéken a megmozdulásokat még a kuruchagyományokkal is összekapcsolták, ugyanis a Károlyi család birtokain a munka megtagadásakor az oláh jobbágyok azzal érveltek, hogy az oroszok minden Rákóczi-birtokot visszavesznek majd. A Homoród és Réztelek lakosai ellen az úr dolgának megtagadása miatt vizsgálatot indítottak. A tanúvallomások szerint a pácafalvi parókus és a jegyző hamis magyarázatot adott. A helység bírái a veszélyes körülmények miatt a lakosokat az úr dolga alól feloldozta és ez adott okot az elégedetlenségre. Perényi kérte, hogy az ügyet emeljék törvényszékre és a határozatokról őt értesítsék.⁶⁰⁹

Rendkívül sok volt a határsértés a belső területeken és a külső területekről is. Komorzánból július 14-én az esküdt arról adott tájékoztatást, hogy Viskről érkezők erőszakkal áttörték a kordont egy öt lovas szekérrel. Bálint Lászlónak volt útlevele, Szatmárnémetiben Nagy Mihály adta ki július 5-én, de vele volt két másik személy is, akik nem rendelkeztek

⁶⁰³ MNL SZSZBVL, 132. kötet. 122–123.

⁶⁰⁴ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Fara nomar. 64–65.

⁶⁰⁵ MNL SZSZBVL, 132. kötet. 223–224.

⁶⁰⁶ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 104–106.

⁶⁰⁷ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Fara nomar. 25–26.

⁶⁰⁸ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 440–443.

⁶⁰⁹ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 104–106.

révényes útlevéllal.⁶¹⁰ A vásárosnaményi fő szolgabíró, Eötvös Mihály jelentette, hogy a kapnyiki kordonon erőszakkal ment keresztül nemes Bojtor Ferenc felsőbányai szenátor, majd visszafelé utazva az őrökre puskát fogott és megfenyegette őket, a felszólításoknak nem engedelmesskedett, az őroket sértegette. Beidéztek tiszti ügyészhez augusztus 8-án Nagykárolyba,⁶¹¹ az erőszakos fellépését tizenöt napi fogsággal büntették.⁶¹²

Zemplénben már 1831 elején koleraügyi bizottságot hoztak létre. A járvány kitörését követően a rendelkezéseket újból életbe léptették. Dókus László első alispán Velejtére indult intézkedni, kevés sikerrel. Maga a vármegye koleraügyi kiküldöttsége is ide tette át székhelyét. Több leírás is született arról, hogy Dókus velejtei kastélyában tartották időnként az üléseket, sőt kritikával illették őt és a vármegyét, amiért „elmenekült” Sátoraljaújhelyből. Dókusnak azonban nem volt kastélya ott és a vármegye átköltözése sem volt egyedi eset. A királyi biztosok ilyen helyzetben rendre olyan utasítást adtak, hogy a küldöttség zavartalan munkája miatt olyan helyen kell végeznie a feladatokat, amely a járvány által még nem volt érintett területet. Hasonló helyzet merült fel Bereg és Szatmár vármegyében is. Zemplénben június 28-tól kezdődött a járványos megbetegedés. Az áthelyezése a bizottság munkájának Majláth Antal királyi biztos utasítása miatt történt, melyet Dókus július 9-én a sátoraljaújhelyi bizottság előtt felolvasott leveléből tudtak meg.⁶¹³ Kossuth már az év elején felállított koleraügyi bizottság tagjaként is részt vállalt a feladatokból és korábban is voltak kritikái a vármegyei vezetéssel szemben, többek között Vay Miklóssal szemben is fellépett a közgyűlés előtt 1831 elején. Számos leírás Kossuthot a koleraügyi bizottság elnökének, vezetőjének írta le. Azonban, mint arra már többen is rámutattak, annak csupán egyik tagja volt. A város a kolera elhárítása miatti kerületekre osztásakor az egyik felügyelő lett, a veszteglő intézetek ellátásáért felelt.⁶¹⁴

Július 23-án Majláth Antal királyi biztos még arról értesítette az alispánt, hogy egészséges helyekről lehetőséget nyújtanak a munkavégzés céljából elhagyni a lakóhelyet. Nagy Lázár felügyelő azonban benyújtotta a lemondását, ekkor pedig a többi felügyelő is, többek között Kossuth is vele tartott. Leginkább Kossuthot okolták a lemondásokért, erre Bodó Lajos július 28-i leveléből következtettek, mégis valószínűsíthetően ez egy előre megbeszélte lépés volt. Másnap azonban az alispán felszólítására megkérték a felügyelőket, hogy folytassák a munkájukat.⁶¹⁵ A lemondások közvetlen oka a városi kordonok további fenntartása lehetett.

⁶¹⁰ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457. 203.

⁶¹¹ MNL SZSZBML, 132. kötet. Szatmár vármegye. 56.

⁶¹² SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 143.

⁶¹³ Bodnár Krisztián: „...ki fog felelet terhével tartozni, a Tekintetes Úr kétség kívül tudni méltóztatik”. Kossuth Lajos és a sátoraljaújhelyi kolerabizottság tagjainak kollektív lemondása 1831-ben. 308.

⁶¹⁴ Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Kossuth–Magyar Helikon, Budapest, 1977. 20–22.

⁶¹⁵ Bodnár Krisztián: „...ki fog felelet terhével tartozni, a Tekintetes Úr kétség kívül tudni méltóztatik”. Kossuth Lajos és a sátoraljaújhelyi kolerabizottság tagjainak kollektív lemondása 1831-ben. 311.

Ugyan a lázongásokban kulcsszerepet tulajdonítanak Kossuth beszédének, de voltak, akik hibáztatták is őt emiatt. A lemondások háttérében Kossuth és a vármegye vezetésének, az ellenne szóló politikai nyomásgyakorlásnak az eszközeit, valamint a Dókus és Kossuth közötti ellentéteket látták. Majláth királyi biztost és főispánt is egyértelműen a kormány szándékainak támogatójának tekinthetjük, többek között Barta István szerint is.⁶¹⁶ Dókus személye vitatott, mivel egyesek ellenzékinek, míg mások udvarhűnek mutatják be.⁶¹⁷

Július 25-én kitört a koleralázadás, elsőként a Zemplén megyei Szécskeresztúron. Kaszákkal, kapákkal, vasvillákkal megtámadták és lerombolták a nemesi kúriákat. Nem csak a nemeseket támadták meg, több hivatalos személyt is megöltek, halálra keresték az orvosokat is.⁶¹⁸

Augusztus 2-án robbant ki a felkelés Mihályiban és Terebesen. Izsépről terjedt át, arra a hírre, hogy Lőrinczfy biztos gyógyszereket szállít több falu számára, melyben a nép megmérgezésének szándékát látták. Átjutott a hír Sátoraljaújhelybe is, ahol már felmerült a katonaság bevetése. Lelkipásztorok is érkeztek Terebesre, hogy a népet lenyugtassák. Többeket elfogtak és Terebesen tartották őket. Fogságuk ideje alatt testi fenyegetésben részesítették őket, sőt többen a kolerát is elkapták. A főszolgabíró kiszabadította a foglyokat. Zemplénkelecsenybe, a Terebes és Velejte között álló csárdába hurcolták az elfogott zsidókat. Kelecsenyben az urasági házakat kifosztották, köztük az Ilosvay család is a megtorlások áldozata lett, Ilosvayt gyermekeivel megkínózták, amibe az egyik fiú bele is halt.⁶¹⁹ Sátoraljaújhelybe érve a szolgabíró figyelmeztette a várost, hogy meg akarják őket sarcoltatni. Erre pár száz férfi fegyverbe vágta magát. Felkészültek a támadásra.

Augusztus 4-én Bodzásújlakon, Kisztén, Gercselyben és a Nagymihályi járás több községében gyűrűzött tovább a lázadás. Bodzásújlakon összefogdosták a zsidókat, és már máglyán akarták elégetni őket, amikor a helyi jegyző fia kitalálta, hogy vigyék őket inkább Terebesre, állítsák őket bíróság elé. Így az öldöklés elmaradt. Hasonlóképpen történt ez Kistráska, Hegyi, Szalók, majd Deregyő, Nagyráska, Abara és Butka, Dubróka és Szelepka települések foglyainak esetében is. Kistráskáról jött az üzenet, hogy vigyék az összefogdosott urakat és zsidókat Terebesre. Terebesen azonban már a katonaság várta őket. Egyetlen lövés hangzott el, amit a katonák félreértettek és löni kezdtek. A lázadók közül tizenegyen meghaltak. Ezzel a szomorú esettel azonban vége is lett a lázadásnak.⁶²⁰

⁶¹⁶ Barta István: A fiatal Kossuth. Budapest, 1966. 44.

⁶¹⁷ Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848. I. kötet. 885–886.

⁶¹⁸ Fazekas Árpád: Balásházy János (1797-1857) munkásságának orvosi vonatkozásai. Az 1831. évi cholera - lázadás a mai orvos szemével. In: Orvostörténeti közlemények 77. 1976. (89–98). 91.

⁶¹⁹ Balásházy János: Az 1831-dik esztendői felső magyarországi zendüléseknek történeti leírása. 16–17.

⁶²⁰ Balásházy János: Az 1831-dik esztendői felső magyarországi zendüléseknek történeti leírása. 49.

Kráska és Rebriny Ung vármegyei helységekre a zempléni Szelepka helységből lóháton vasvillákkal felfegyverzett emberek érkeztek augusztus 5-én. Az ott élők között azt hirdették, hogy az orvosok, zsidók, földesurak a kutakba, a pálinkába és a borba mérget kevertek. A mérgezés szándékának hiedelme szerte bejárta Európát, Magyarországra valószínűleg a lengyelektől került el, akik pedig az oroszoktól vehették át.⁶²¹ Emiatt ezeket az orvosokat, zsidókat és földesurakat elfogták és Nagyráskára, majd onnan Terebesre vitték tovább. Az utazási céljuk az Ung megyei Hornya volt, hogy onnan a mérreg ellen gyógyszert hozzanak. A helyieket is arra biztatták tegyenek hasonlóképpen, és ha valamely orvos, vagy zsidó a településre érkezne, akkor fogják azokat el. A kráskai és a rebrinyi lakosok közül többen is a szelepkaiakkal tartottak. A helység szolgabírái ekkor betegek voltak. Visszatérve a két helység küldöttei az orosz pap udvarára mentek, ahol a település lakosai már várták őket, s az elbeszéléseik alapján a szelepkaiak állításait bizonyítottak ítélték meg. Az orosz pap házához közel eső zsidó házat éppen tisztítási eljárás alá helyezték ekkor. Kubinszki Antal orvos a helyi lakosok segítségére sietett nemes Vásárhelyi Károly kíséretében, ahol őket is elfogták és őrizet alá helyezték.⁶²² Az ügyben tisztí vizsgálatot folytattak és személyes kihallgatásokat tartottak.

Zemplénben a Varannói járásban még inkább terjedt a lázadás. A terebesitől függetlenül, bár az emberek szándékos mérgezéséről szóló hír Kassáról ide is eljutott. Elfogtak egy kóborlót, mert egy csűr körül port szórt szét. Megkínózták és azt a vallomást csikarták ki belőle, hogy szándékosan, megbízásra mérgezte a kutakat. Erre már tizenöt falu lakossága csődült össze Zamutóra. Klobusiczky József kastélyába mentek, ahol a vallomásban megnevezett Hunyor József is tartózkodott. Klobusiczkyt kimenekítették, Vehécre menekült, ahol a helyi urak így értesülve a történetről felkészültek a támadásra. Szacsúron keresztül Terebesre menekült. Az ügyvédnek szintén sikerült elmenekülni. Hunyor Józsefet a megérkező katonaság mentette meg.

Mernyiken szintén megtámadták a helyi Szulyovszky József kastélyát. A felkelők itt azonban ellenállásba ütköztek. Szulyovszkynak sikerült elmenekülnie, később a vele lévő Tersztyánszkyknak is. Szulyovszkyt saját embere ütötte le, a többiek pedig agyonverték. A lázadók a házba törve mindenkivel végeztek, Szulyovszky leányát, összeverték, majd karóba húzták. Egyedül a szobalány menekült meg. Ezután végeztek a mernyiki lelkipásztorral is.⁶²³ Az elmenekült Tersztyánszky fejére vérdíjat tűztek ki, aki Bisztra felé menekült, de a lázadók rátaláltak. Végso kétségbeesésében elásta a puskáját és virágot szedve bolondnak tette magát. Nem ismertek rá, így megmenekült. Ezek után levágta a bajsát és parasztruhát vett magára.

⁶²¹ Angelovics Helga: Vay Miklós királyi biztosi működése a koleralázadás idején (1831). 83.

⁶²² KTÁL, F.4, O.15, Od.zb.1633. 1–2.

⁶²³ Fazekas Árpád: Balásházy János (1797-1857) munkásságának orvosi vonatkozásai. Az 1831. évi cholera - lázadás a mai orvos szemével. In: Orvostörténeti Közlemények 77. 1976. (89–98) 92.

Eperjes felé menekült és szökött katonának mondta magát. Pálvágásán, mint szökött katonát elfogták, így jutott el Eperjesre. Családja ez idő alatt az erdőben bujdosott két napig, étlenszomjan, mely során legkisebb gyermeke éhen is halt.

A lázadás tovább terjedt. Csicsókán megölték egy urat, Sókúton a lelkészeket és a zsidókat rabolták ki. A plébánost a templomból kihurcolták, és a templomban tüzet raktak. Csáklyón özvegy báró Meskóné kastélyát támadták meg. A báróné vejét, Szeghy Imrét is megölték, a kastélyt kirabolták. Varannón Eperjesy Góber házát támadták meg, akit egyik szolgálja menekített ki. Ezt követően egy gyógyszerészt raboltak ki, majd Gróf Forgáchné kastélyára törtek, akit megverték és kényszerítették ékszerei átadására.

A lázadás a Göröginyei és Homonnai járásokba is áttért. Ekkor már nagyobb akadályba ütköztek, Saalhasen báró nyugalmazott ezredes felfegyverzett embereibe. A bujkáló Meskónét, lányával és a megölt Reviczky főszolgabíró kisfiával egy huszárpród mentette meg. Ekkor már özönlöttek a katonák a vármegyébe. Nemsokára mindenhol leverték a lázadást.

Gömör és Borsod vármegyére is áttért a Zemplén, Abaúj és Szepes vármegyei lázadások. Gömörben először Dobsinán történtek megmozdulások, majd Csoma helységben augusztus 12-én. Itt is a mérgezésről szóló híresztelések játszottak fontos szerepet. Lezárták a falu bejáratát és sem a szolgabíró, sem az orvost nem akarták beengedni. Augusztus 15-én Rozsnyón szerveztek egy nagyobb zendülést a város lakói. Vay Miklós királyi biztos augusztus 18-án utazott a vármegyébe, hogy a lázadásokat felszámolja. A biztos a kordon számára kirendelt katonaság fölött rendelkezhetett, a felkelés leverésére való karhatalmi erőként történő bevetésük a kordon ideiglenes felszámolása nélkül nem volt lehetséges. A vármegyék a nádorhoz fordultak segítségkérés végett. Addig viszont nemesi felkelők és a városi polgárokból szervezett védsereg szállt szembe a felkelőkkel. Gömörben hetven személyt tartóztattak le augusztus 24-ig.⁶²⁴

Borsod alapvetően a szomszédos vármegyei események okán odarendelt katonaság miatt sokáig elkerülte a megmozdulások kibontakozását. Ebben jelentős szerepe volt Reviczky Ádám főispánnak is. Miskolcon közel kétezer iparos, mester és inas maradt munka nélkül a vesztegzár miatt. A városban augusztus 25-én kezdődött megmozdulást a városi polgárőrségnek sikerült még kibontakozása előtt megfékezni.

A felkelés nagy területre kiterjedt és jelentős támogatottságot kapott, elsősorban jobbágyok és zsellérek, valamint jobbágysorba jutott kispapok részéről. Összesen százötven helységet érintett és negyvenötezer fő vett részt benne. A felkelők, az orvosok, a vármegyei tisztségviselők, a földesurak, a papok, a bolt és kocsmatulajdonosok ellen is hadjáratot

⁶²⁴ Angelovics Helga: Vay Miklós királyi biztos működése a koleralázadás idején (1831). 84–86.

folytattak. Nem riadtak vissza a gyilkolástól sem, tizenhét áldozatról számoltak be. A hatalom ötvenkét századnyi katonaságot vezényelt ki, valamint Sáros vármegyében nemesi felkelést hirdettek. Eötvös Ignác alkancellárt, Sáros vármegye főispánját királyi biztosnak nevezték ki Sáros, Zemplén, Szepes és Abaúj vármegyékbe a felkelés leverésére. Eötvös augusztus 20-án indult el Bécsből, segítője Vay Ábrahám Bereg vármegye főispáni helytartója volt, aki Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék helyettes biztosa lett, de végül az ő segítségére nem volt szükség. A Helytartótanács augusztus 23-i ülésén nehezményezte, hogy a biztosok kiküldését velük nem egyeztették. Eötvös vezetésével elfojtották a felkelést, a résztvevők közül száztizenkilenc halálos ítéletet hajtottak végre.

Kisebb ellenszegülésre és lázongásra az ország szinte minden pontján sor került a járvány ideje alatt. Az ugocsai Péterfalván három beteg volt a faluban, de mindhárom gyógyulófélben volt. A lakosok között azonban egyre inkább nyugtalanság lett úrrá, melyet felerősítettek az Ungból és Zemplénből jövő hírek, hogy az ott élők lakosság megtagadták a rendelkezések betartását. Tartottak tőle, hogy a szorosabban fogott lakosság nem tartja majd be a rendeleteket.⁶²⁵ Szatmár, Bihar, Arad, Temes, Torontál, Heves és Nógrád megyékben, valamint több dunántúli vármegyében is több kisebb megmozdulásokra is sor került, de ezek már nem alakultak széleskörű felkeléssé.

Az elsőként bezárt települések lakosai a több hetes karantén után már igencsak fásultan vették tudomásul, ha arról kaptak értesítést, hogy további napokra érvényben maradt a zárlat. Perényi szomorúan vette tudomásul Ugocsa vármegye jelentését, hogy számos helységben augusztus végén az egészségügyi rendeletekkel szemben a lakosok elkezdtek ellenszegülni. A királyi biztos figyelmeztette őket, hogy milyen veszélyes helyzetet teremthet ez, mint azt tapasztalhatták Zemplén vármegyében történt eseményekből is. A rendeletek erőteljes kényszerítése ellentétes hatást eredményezhet, ugyanis a katonai erő bevetése veszélyezteti az elérni kívánt célt. Mind Máramaros, mind Szatmár és Ugocsa vármegyét is arra kérte, hogy a helybeli felvigyázók, polgári biztosok, orvosok kényszerítő eszközökhöz ne nyúljanak, hanem csak „szép móddal” igyekezzenek fenntartani az egészségi állapotra vonatkozó utasításokat. Arra kérte őket legyenek elnézők bizonyos esetekben, például a vallási és temetkezési szertartások iránt. A helységek teljes lezárását csak rendkívül szükséges esetben vigyék véghez, ha azt tapasztalták, hogy a lakosok lázadnának a döntés ellen, akkor inkább álljanak el tőle. Késői lehet ugyan, de a maga kárán a lakosság is meg fog győződteni a rendelkezések hasznos volta felől idővel – mondta Perényi. Az embereket elégedetlenségre buzdító személyeket viszont szigorúan meg kellett büntetni.⁶²⁶ A lakosokat félrevezetők és ingerlők nem

⁶²⁵ MNL OL, P 538, F tétel, 42. altétel, 18.csomó.361.

⁶²⁶ MNL OL, P 538, F tétel, 42. altétel, 20.csomó.342.

maradhettek büntetlenül ezért ilyen esetekben vizsgálatot kellett indítani. A vádlottak bűnösségük bebizonyítása esetén akár halálos ítélet, vagy arbitraria (tetszés szerinti) büntetés alá is eshettek. A B.Vaquant ezredből egy egységet küldött Perényi Nagyszőlősre, hogy ezt a feladatot ellássák, amennyiben szükségesnek látták, akkor fel tudtak lépni a rend fenntartására. Ennek a háttérében az az elgondolás is állt, hogy a katonai erő jelenléte hasznos benyomást kelthet a nép gondolkodására, de annak bevetése csak az elkerülhetetlen végszükség esetén volt lehetséges. A kirendelt katonaságot kisebb egységekre nem tanácsolta felosztani, hogy azokat ne kompromittálják.⁶²⁷

Zemplén vármegye szeptember 25-én arról tájékoztatott, hogy miután a felkelést elfojtották a Sztropkói járásban harminchat, a Szentmihályi járásban tizenkettő, az Újhelyiben négy főt, közöttük három nemes embert felakasztottak. A felkelésnek tizenhárom ártatlan áldozata volt. Az ügyben még ekkor folytak a nyomozások.⁶²⁸ A felállított törvényszékek nemcsak a főbűnösöket, hanem minden a felkelésben részt vevő személyt is statáriális úton akarták megbüntetni. Az ítéletek kétharmada halálos büntetést szabott ki, amelyet később Eötvös nyomására enyhítettek. A statáriális bíróságok száztizenkilenc halálos ítéletet hoztak meg és hajtottak végre. November 4-én betiltották a további halálos ítéleteket, mert az az udvar érdekeivel ellentétes volt. Összesen mintegy négyezer ember kapott börtönbüntetést, vagy testi fenyítést.⁶²⁹

A megmozdulásokat a legtöbben feudális viszonyok megszüntetésére törekvő társadalmi mozgalomként tüntették és tüntetik fel. A kordonok akadályozták a mezőgazdasági munkálatok elvégzését, a felvidéki idénymunkások elestek legfőbb kereseti lehetőségüktől. Talán felrémlert az előző szűkös évek kilátástalansága is, szélsőséges időjárási körülmények okozta rossz termések és éhínség, amelyet csak tetézt, hogy az északi, hegyvidéki terület egyébként is hiányos gabonaellátással rendelkezett. A betegség pedig elsősorban a szegény néprétegek között szedte áldozatait, ami a lakosság hiedelmét még inkább alátámasztani látszott, hogy a földesurak a nép ellen fordultak és kiirtani igyekeztek. Akkor még csak nem is sejtették, hogy a jobb életkörülmények és a megfelelő tisztasági körülmények hozzájárultak ezen megbetegedési és halálozási arányok kialakulásához. Tilkovszky Lóránt írásában az osztályharc ideológiai szemszögéből vizsgálta az eseményeket. A felkelések elsősorban olyan vármegyékben bontakoztak ki, ahol a jobbágycsaládok jelentős része föld nélkül volt.⁶³⁰ A lázadás okai nyilvánvalóan összeegyeztethetők a feudális társadalmi helyzettel, azonban ha

⁶²⁷ MNL OL, P 538, F tétel, 18.csomó, 42. altétel. 416–417.

⁶²⁸ KTÁL F.4, O.9, Od.zb.1412. 13.

⁶²⁹ Pajkossy Gábor: Az 1831. évi parasztfelkelés. In: Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Budapest, 2005. 197–198.

⁶³⁰ Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. 63.

szorosabban megvizsgáljuk a pesti mozgalom okait, akkor azt láthatjuk, ott elsősorban a gyáriparos munkásréteg elbocsájtása és a diákok szabad mozgásának korlátozása játszotta a főszerepet. Kazinczy szoros összefüggést látott a felkelés okai és a hatósági tájékoztatás hiányosságai, illetve következtelenségei között, amely egyrészt a lakosság tájékoztatlanságát, a betegség számos hiedelmének kialakulását és a megtett rendelkezések rájuk vonatkozó negatív következményeit eredményezte. Balásházy János – akit a kolera első krónikásaként tekintenek – írásai cáfolják azt a felfogást, hogy a felkelők a földesúri elnyomás ellen vitték volna végbe északon a felkeléseket. A felkelés hátterében oly gyakran emlegetett nemzeti és vallási célzatú lázítást sem tartotta megalapozottnak, mivel a felkelők között kifejezetten szláv etnikumhoz köthető személyek voltak, a bosszúhadjárat pedig nem kegyelmezett az egyházi szolgálattevőknek sem.⁶³¹

VI.2 Egyházak tevékenysége, lelkipásztorok a járvány idején

Az emberiség évszázadokon keresztül alapvetően Isten büntetéseként tekintett a betegségekre. Az egyházi közösségek és személyek hozzáállása, reflektálása a járványokra, a közösségek ellenállásában kifejtett tevékenysége meghatározó jelleggel bírt korszakunkban is, amikor 1831-ben egy alapvetően új, addig Európában kevésbé ismert járvány érte el Magyarországot. A központi rendelkezések és a lakosság számára kiadott tanácsok és utasítások helyben való megvalósítása sok esetben az egyházi közösségek és a lelkipásztorok közbenjárásával történt. Az egyházak által őrzött korabeli dokumentumok fontos szerepet töltenek be a korszak, illetve a járvány történetének mélyebb feltárásában. Ezek elsősorban az egyháztanácsok gyűléseinek jegyzőkönyvei, a rendelkezések könyve, az anyakönyvi iratok, a sematizmusok, valamint az egyházi személyek által hagyott emlékiratok. Az egyháztanácsok jegyzőkönyve szinte minden fontosabb eseményt rögzít a települések életét illetően, ezekben a különböző tragikus eseményeket, természeti csapásokat is rendre feljegyezték. A rendelkezések könyvében az egyházi előjáróktól jövő körlevelek, hatósági rendeletek, a község lakossága számára jelentős felsőbb helyről származó egyházi és világi hirdetmények is megtalálhatóak.

A 19. század első felében az egyház nem csupán a hitéleten örködött, hanem fontos társadalmi szereplőként feladatának tartotta az erkölcsi, gazdasági és kulturális élet szervezését is. Az egyházak előjáróinak, a választott egyháztanácsnak a fontos szerepét mutatja, hogy a községek előjárói megválasztásukat követően kötelesek voltak előttük esküt tenni, hogy nemcsak a világi, hanem az egyházi törvényeket is betartják. A katolikus püspökök részt vettek az országgyűlés főrendiházi ülésein, így a politikai életben is fontos szerepet játszottak. Az

⁶³¹ Balásházy János: Az 1831-dik esztendői felső magyarországi zendüléseknek történeti leírása. 113.

egyház jelentős oktatási és szociális intézményrendszert működtetett. A korabeli kórházak, ispotályok is leginkább az egyházközségek fenntartására voltak bízva.

Az 1831-es kolerajárvány idején az egyházközségek, illetve azok elöljárói a járvány elleni küzdelem idején a hatósági intézkedések, a lakosság tájékoztatásának egyik, ha nem a legfontosabb szócsovei voltak. Az eljuttatott információk közel sem voltak megfelelőek, erről sok forrás tanúskodik, ezért igyekeztek a hatóságok minden lehetséges módot kihasználni. A lelkipásztorok, mint a közösségek tagjaival leggyakrabban kapcsolatba kerülő személyek fontos eszközök voltak az egyházi elöljárók utasításain keresztül, akik rendelkezésre álltak a kormányzati és vármegyei intézkedések foganatosításával kapcsolatban is.

A lelkészek számára számos esetben kötelezően előírták, hogy a megküldött utasításokat szószékről több alkalommal is hirdessék ki. Voltak olyan egyházi szolgálattévők, akik hivatali kötelességüket teljesítve tevékenykedtek a járvány elleni küzdelemben, de számos eset volt arra is, amikor ezen túllépve végeztek valami fontos tevékenységet.

„Ha mát Isten adta, holnapot nem ígérte” – olvashatjuk Pap István református lelkipásztor bevezető gondolataként az 1831-ben a kolerajárvány kezdetén megírt tájékoztatását. A lelkész írásain keresztül sokat megtudhatunk egy közösség belső életéről a járvány idején.⁶³² A lelkipásztor 1807–1814 között a tiszaugi, majd 1814–1849 között a kenderesi református egyház lelkipásztora volt. Minden évben feljegyezte a nevezetes dolgokat, az időjárást, a föld termékenységét. Írásai nem öncélúak voltak, ugyanis mint ahogy felvezette és indokolta feljegyzéseit, „a következők szeretik tudni az elmúltakat és az szép is, hasznos is, tehát azon jegyzéseket rövidesen emlékezetnek okáért ide is kiírom”.⁶³³

Az egyházi vezetők igyekeztek igazodni a központi kormányzati intézkedésekhez és azzal párhuzamosan megtették saját fennhatóságukon belül is rendelkezéseiket. A járvány megjelenésének kezdeti időszakában, az állami hatósági intézkedések és az egyházi közösségek között már nagyon korán megjelenik egyfajta tájékoztatás a helyzetről. A betegség 1831 januárjában még nem volt jelen Magyarországon, de a lakosság körében elterjedt különböző vészjósló híresztelések megakadályozására, a hívek megnyugtatóására a lelkipásztorok ténykedése különös jelentőséggel bírt. Német György prédikátor Prügyön a templomi szószékről a következőket olvasta fel 1831 januárjában: „A cholera név alatt ismeretes, döglletes és Pestises Nyavalya édes Hazánk határait is fenyegetvén, felséges Uralkodó Királyunk Atyáskodó gondossággal kívánnya ezen édes hazánkat is pusztulással fenyegető veszélyt meggátolni. Köteleztetnek Lelki pásztoraink Pásztorságok alatt levő Híveket a fenyegető

⁶³² Szoboszlai Pap István: Könyörgések és prédikációk a kolerajárvány idején. Debrecen, 1831. szerk. Győri L. János, Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen. 2020.

⁶³³ Ferenczy Károly: Egykorú feljegyzések az 1831-i koleráról. 281.

veszedelemből származó félelmekben vigasztalni, az Ostornak édes Hazánktól való elfordításáért a közönséges Isteni tiszteletben is könyörgeni, edjszersmind a Híveket arra serkenteni, hogy ezért magányos Könyörgéseikben is, s Házi Isteni tiszteletekben is a Kegyelmes Istennek esedezzenek...”⁶³⁴

A Helytartótanács által kiadott rendelkezéseket és utasításokat a vármegyék számára kiküldték, a helyi magyarul nem értő lakosságnak azonban azokat nemzeti nyelvekre fordították. Orosz és oláh nyelvre is készült fordítás. Az rendelkezéseket a görögkatolikus espereseken és esperes-helyetteseken keresztül juttatták a hívekhez 1831 februárjában. A nyelvi akadályok sok esetben jelentettek problémát a szabályok betartásában. Voltak olyan lelkipásztorok, akik arról panaszkodtak, hogy azt sem ő, sem a hívek nem értik.⁶³⁵ A járványveszély kezdetén csak az északkeleti régióban volt közvetlenül fenyegetettség. A Bereg vármegyei koleraügyi kiküldöttség azt kérte a görögkatolikus püspöktől, aki térség legnagyobb lélekszámmal rendelkező egyházi közösség volt, hogy a papokon keresztül oldozza fel a híveket a böjt alól, melyben még Perényi Zsigmond királyi biztos közbenjárását is kérték.⁶³⁶

A Máramaros vármegyei január 22-i kisgyűlésen közreadott rendelkezések szerint a lelkipásztorokat megkérték, hogy minden vasárnap tartsanak áhítatot a betegség távoltartása érdekében, mert „hiába őrzik emberek a várost, ha az Isten nem védi meg”. A lakodalmak, keresztelők és más nagyobb rendezvények betiltásra kerültek. A kocsmárosoknak tilos volt részegedésig alkoholos italt adni. A lakosokat körzeti felelősök által házról-házra járva értesítették, a dorbézolásokat és lármázásokat megtiltották, este harangzó után a korcsmáknak be kellett zárni. Csákányosok járták fel a kocsmákat és az italozókat hazakergették. Az útlevelek kötelező ellenőrzése során, ha nem volt településen megfelelő köztisztviselő, akkor azt a papoknak kellett biztosítani.

Az országos járványhelyzet kezdetén, 1831 július 3-án Nádasdy Paulai Ferenc váci püspök körlevelet bocsátott papságához: „Midőn a politikai hatóságok a legsúlyosabb betegségek elhárítására, mely először Tisza-Ujlakon észleltetett és a keleti kolerához hasonló, a tiszai részeken csodálatos gyorsasággal terjed, és a hivatalos értesítések szerint, Miskolcra és Mező-Kövesdre behurczoltnak lenni mondatik, megfelelő időszerinti eszközöket használnak ... Főntisztelt uraságaitokat megbízom, hogy a sz. misékben a derűs idő- és a halandóság elkerüléséért collectát vegyenek, és az Istent esengő imákban kérni megemlékezzenek.” A

⁶³⁴ Tassonyi András: A kolera Prügyön 1831-ben. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 4. Szerkesztő: Kováts Dániel. Miskolc, 1992. 245.

⁶³⁵ KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1390. 5.

⁶³⁶ Dancs György: Az első kolerajárvány elleni védekezés kezdeti sikerei 1831 elején Északkelet-Magyarországon. In: Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica – Történeti Tanulmányok. XXVII. szám. Főszerk.: Bárány Attila. Debrecen, 2019. (74–94) 80.; KTÁL, F.10, O.2, Od.zb. 1390. 9–12.

püspök az érintkezés megszüntetésével inti a lelkipásztorokat, hogy Vácra sem hozzá, sem egyéb más ügyekben ne menjenek, ha csak bizonyítani nem tudták, hogy egészségesek. Július 26-án a helyzet súlyosbodása következtében utasításokat adott, melyek között kiemelendő az utolsó kenetre szóló rendelkezés, mely szerint azt csak a homlokon egy pálcikával, azt valamilyen pamutba, vagy gyapotba tekerve és azt az olajba mártva lehet végrehajtani.⁶³⁷

A váci püspök az 1831. augusztus 2-án kelt köriratában felhívta a lelkipásztorok figyelmét, hogy a különféle előítéletekkel telített, gonosz szándékból tévútra vezetett népet, hamis híresztelések ellenében és a király, illetve a kormány gondoskodásáról igyekezzenek felvilágosítani és meggyőzni a lakosságot. Az 1831. augusztus 5-i körlevelében a veszélyhelyzet miatt már minden egyházi ünnepélyt, templombúcsút megtiltott.⁶³⁸ 1831. szeptember 5-én a körlevelben a Helytartótanács rendelkezését közli, hogy a lelkipásztorok a az ország főorvosa által javasolt gyógyszereket, – melyek Morvay János tiszabábolnai plébánostól vettek át és már jobbra elfogadottá váltak – a község területén minél előbb használatba hozzák. Morvay gyógymódjának négyoldalas leírását a Helytartótanács nemcsak a hivatalos személyekkel, a falvak jegyzőivel, de a papokkal is közölte, megkérve őket, hogy a szószékről hirdessék. A plébános már akkoriban igen nagy hírnévre tett szert. Gyógyítási módszereit átvették az orvosok is, bár a szerző maga is megjegyezte, hogy valójában egy német orvos Oroszországból hazájába írt levele szolgált annak alapjául.⁶³⁹

Az 1831-es kolerajárvány következményeként a demográfiai katasztrófa mellett nemcsak egyfajta antifeudális mozgalom jelentkezett, hanem a nemzetiségi és vallási téren is voltak konfliktusok, melyek igen gyakran összemosódtak. Az északi vármegyéken kívül a Tiszántúlon és Erdélyben is voltak különböző lázongások. Az északi vármegyék megmozdulásainak hátterében ott rejlett egyfajta „orosz-várás”, amelynek eredményeként a jobbágyság a felszabadulását remélte.⁶⁴⁰ Erdélyben a jelentős számú ortodox román lakosság az orosz cárban, mint a keleti egyház legfőbb védelmezőjében látta az elnyomás alóli felszabadulás lehetőségét. Az 1831-es év elején Erdélyben elindult nagyarányú újoncozást összekapcsolták az ortodox román lakosság üldözésének képzetével. Ennek a koncepciónak melegágyául szolgált a görögkatolikus román klérus nagyfokú ortodox-ellenessége, az unió kikényszerítése. A septéri görögkatolikus pap kijelentése szerint „mindenkinek egy vallást kell már követni, akik vonakodnának, azt katonának kell vinni”. Az orosz sereg galíciai tartózkodásakor az ortodox pópák lelkesen terjesztették az oroszok bejöveteléről szóló híreket. Az erdélyi román jobbágyság megmozdulásai Háromszék, Brassó, Torda környékéről is rendre

⁶³⁷ Karcusú Antal Arzén: Vác város története. Vác, 1885. 68–69.

⁶³⁸ Karcusú Antal Arzén: Vác város története. 69.

⁶³⁹ Bálint Nagy István: Az első cholerajárvány története és gyógymódja. 1233.

⁶⁴⁰ Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830-1840). 675.

kapcsolatba hozhatóak az óhitű papok lázító ténykedéseivel. A kormányzatnak 1831 nyarának elejére azonban sikerült a kedélyeket lecsillapítania. Számos esetben elő fordul, hogy a nyugalom fenntartása érdekében kulcsszerepet játszó helyi lelkipásztorok nem segítették a hatóság intézkedéseit. A szatmári alispán jelentése szerint a vetési, a középhomoródi, és páczafalui parókusok is a lakosságot engedetlenségre bíztatták. A megyei határozatok vizsgálatára a püspök Kőváry Bazilius kanonokot és Szabó József diakónust is kiküldte, akik jelentést tettek.⁶⁴¹ A kolera a szatmári Vetés helységében augusztus közepén jelentkezett, amikor egy asszony elhunyt. A kiszabott rendelkezéseknek – főként a temetésekre vonatkozóknak – a lakosok nem engedelmessé váltak. Perényi utasította a lelkipásztort, hogy a híveket a rendelkezések betartására biztassa, ezekről számukra „lelki beszédet” kért tőle tartani.⁶⁴² Később Bónis György vetési parókust perbe fogták, mivel a pap a holttesteket nem engedte megvizsgáltatni, a lakosságot pedig erőszakos ellenállásra készítette. Az orvosi eljárások, utasítások és gyógyszerek használata ellen buzdította lakosságot. A pap azzal győzködte az embereket, hogy az orvosok megakarták őket ölni, ezért arra készítette lakosságot, hogy „bennük ne bízzanak, csak az Istenben”. Az ellenszegülésre biztató beszédét egy temetésen mondta el, ahol a hallgatóságot arra kérte, hogy fegyverért imádkozzanak, mivel jönnek a „muszkák”.⁶⁴³ Figyelembe vették az ítélethozatalkor, hogy időskorú volt már a pap, ezenkívül tanúk állítása szerint rendszeresen fogyasztott alkoholt, amely befolyásolhatta a józan döntéshozatalban. Végül csak másfél év fogságra ítélték az elfogása napjától számít. A vetési egyházközségi kurátorának, Szabó Pintyének is az lett volna a kötelessége ebben a helyzetben, hogy a lakosságot lecsendesíti. Az egyházközség világi vezetője ezeknek nem csupán nem tett eleget, hanem a királyi biztoshoz intézett panaszlevél írását is ő kezdeményezte, a helyi nemes Dávid János tizedest pedig nem engedte a polgári biztoshoz menni. A kurátort ötven botütésre ítélték. Az engedetlen lakosokat, akik részt vettek ebben az ellenállásban szintén megbüntették. Egyikük pofonvágással fenyegette az orvost, ha meg meri vizsgálni a halottat. Ők negyven botütést kaptak. A nemesi résztvevőket tiszti büntetőperbe fogták.⁶⁴⁴ Vulkán Sámuel nagyváradi görögkatolikus megyéspüspök a vetési parókus elleni, Perényi Zsigmond királyi biztos által elküldött tiszti vizsgálat következtében a lelkipásztort hivatalától szeptembertől megfosztotta, és a két másik parókus ügyében is hasonló módon jártak el.

A gyülekezés korlátozása a társadalmi élet minden szegmensét érintette. A vásárok megtartása mellett, az egyházi közösségi alkalmak is korlátozásra kerültek. Az istentiszteletek megtartásának rendjét megszüntették a lelkészek, papok számára. A legfontosabb eleme az volt,

⁶⁴¹ MNL SZSZBML, IV.A. 501., 132. kötet. 91–102.

⁶⁴² MNL OL, P538, F tétel, 20. csomó, 42. altétel. 227.

⁶⁴³ MNL SZSZBML, IV. A. 501., 132. kötet. 223.

⁶⁴⁴ MNL SZSZBML, IV. A. 501., 132. kötet. 223–224.

hogy nem lehettek bent a templomban, a gyülekezetnek és a lelkésznek egymástól távol kellett elhelyezkedniük. A helyzet súlyosabbra fordulásakor pedig szinte mindenfelé be is tiltották az istentiszteleti alkalmak megtartását. A Helytartótanács az egyházat is felszólította a segítségnyújtásra. Felszólították a papokat, hogy nyugtassák a közvéleményt és segítsék a hatóságok által elrendelt intézkedések teljesítését.⁶⁴⁵ A lelkészek is kaptak utasításokat a helyzet kezelésére, gyakran patikai szereket is beszereztek. Lónyay János Bereg vármegye első alispánja az egyházi előjáróinak kiadott rendelkezésében felhívta a figyelmet, hogy felső utasítás következtében, minden olyan helységben, amely a „pestises nyavalya” miatt bezárásra került, a lakosság mindennemű összegyűlése meg van tiltva. Ebbe beletartoztak az istentiszteletek is a templomokban. Hivatalosan felszólította Beregszász városa minden felekezetének egyházi vezetőit, hogy az istentiszteletek tartásakor a templomba a lakosokat ne engedjék be, hanem azok csak kint és szétszórta, nem pedig összecsoportosulva lehettek az áhítat ideje alatt. Elrendelték mindaddig, amíg a kolera miatt csak egy ház is el van zárva ez a rendelkezés érvényben marad.⁶⁴⁶ A járvány nem csak az szokásos alkalmak megvalósítását tette lehetetlenné. A Sárospataki Főiskola fennállása 300 éves évfordulójának megünneplése is elmaradt.⁶⁴⁷ A kolera áldozata lett Sárospatakon Kézy Mózes is, a főiskola nagyhírű tanára.⁶⁴⁸

Az ugocsai Bökényben 1831. június 29-én Péter és Pál ünnepén a helyi plébános azt prédikálta a híveknek, hogy „készüljön a föld népe a hirtelen meghaláshoz”. A híveket a lelkipásztor ellenállásra buzdította, az előírások betartását figyelmen kívül hagyta.⁶⁴⁹ Ugyanitt Rátonyi Lajos főszolgabíró augusztus 14-én jelentette, hogy az ortodox pap és a református lelkész sem megfelelő hozzáállást tanúsított. Az ortodox pap egy Farkasfalván elhunyt gyereket temetett el rendes szertartással anélkül, hogy az orvos megvizsgálhatta volna, a család és a gyászolók jelenlétében. A református lelkész az egyházközösség gondnokának (kurátor) feleségét temette el a szokott rendtartás szerint. A helységek ekkor még be voltak zárva, a temetési szertartások, a gyászolók jelenléte és a gyülekezések még tiltottak voltak.⁶⁵⁰ A szatmári Olcsvaapátiban Szőke Gábor református lelkész augusztus 15-én egy kolerában elhunyt asszonyt eltemetett a szokott rendtartás szerint. A temetésen jelentős számú népesség gyűlt össze, egy személy a koporsóra is ráborult, majd beteg lett és elhunyt. A központi kiküldöttség utasította a református lelkészt, hogy a Helytartótanács és a vármegye utasításait amennyiben nem tartja be akkor szolgálatából felfüggesztik. Hodászon egy elhunyt személyt a

⁶⁴⁵ Lucia Šteflová. Dopady choleroých epidémií na evanjelické cirkevne zborny vo svetle dištriktuálnych protokolov. In *Historia Ecclesiastica*. (2022/2.) XIII, Presov, 2022. 230–231.

⁶⁴⁶ KTÁL, F. 10, O.2, Od.zb.1391. 14.

⁶⁴⁷ Gulyás József: Sárospatak. In: *Magyar városok monografiája XII. – Sárospatak és vidéke*. Szerkesztette: Gulyás József – Kántor Mihály. Budapest, 1933. 87.

⁶⁴⁸ Gulyás József: Sárospatak. 34.

⁶⁴⁹ MNL OL, P538, F tétel, 18. csomó, 42.altétel. 100.

⁶⁵⁰ MNL OL, P538, F tétel, 18. csomó, 42.altétel. 339.

görögkatolikus pap nem a kijelölt temetőbe temetett el. Ugyanez a parókus átjárt Kántorjánosiba is istentiszteletet tartani a tiltás ellenére. Felhívták a pap figyelmét, hogy mindez az aktuális rendelkezésekkel szembe ment és büntetést rendeltek kilátásba számára.⁶⁵¹ A hasonló esetekben nem maradt el a számonkérése az ilyen tevékenységnek.

A magas halálozási számokkal rendelkező településeken külön temetőt jelöltek ki a kolera betegségben elhunytak számára. Ezekről a legtöbb helyen külön feljegyzés készült, melyben feljegyezték, hogy az elhunytakat a rendes temetőn kívül helyezték örök nyugalomra. Hasonlóan jártak el Liptó vármegyében Oszada⁶⁵² településen is.⁶⁵³ Egy idő után sok esetben ezek a sírok gondozatlanul maradtak, sok helyen már nem is tudják pontosan hol voltak ezek a temetkezési helyek.⁶⁵⁴ Számos esetben tömegsírokba temették az embereket, melyek során nem végeztek egyházi szertartásokat. Az utasítások szerint nem tartottak megszokott temetési szertartásokat, harangozást és istentiszteltet sem.⁶⁵⁵ A betegségben megholtakat kezdetben haladéktalanul el kellett temetni, erre a korábbi módon nem volt lehetőség. A sírásóknak naponta több sírt is ásniuk kellett és eltemetést is le kellett bonyolítani, így erre a feladatra is meg kellett bízniuk embereket. A temetésekre vonatkozó rendszabásoknál 1831 augusztusában már azzal találkozunk, hogy a halottakat nem szabad huszonnégy óránál hamarabb eltemetni, ha arra az orvos nem adott engedélyt. A holttesteket a temető mellett közel lévő helyen kellett tartani meghatározott ideig.⁶⁵⁶ A helyzet komolyságát mutatta, hogy a legmagasabb szinten is próbálták a temetési kérdésekre megoldást találni. Csurgovics János a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye püspöki helynöke kérést fogalmazott meg Perényi királyi biztosnak a temetkezési szertartások rendjének enyhítése iránt. A halottak eltemetését továbbra is szigorúan kontrolálták, annyi enyhítéssel, hogy a családtagok megfelelő óvintézkedések mellett részt vehettek hozzátartozójuk temetésén.⁶⁵⁷ Perényi a járvány terjedésének enyhülésekor a hosszú ideje tartó korlátozások miatt a szigorú szabályozásokat az egyházi szertartások esetében nem tartotta már szükségesnek, de a tömeges összejövetelek továbbra sem voltak engedélyezettek.⁶⁵⁸

Szarvason a betegséget a leírások alapján a katonaság hurcolhatta be. A járvány okozta következményekről még ma is tanúskodik a szarvasi temetőben magában álló síremlék megrendítő felírása: „Itt állok néma tanúja annak, hogy az 1831. esztendő augusztus és

⁶⁵¹ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 120.

⁶⁵² Liptovská Osada – ma Szlovákia területe

⁶⁵³ Anton Liška: Analýza zápisu o cholere z roku 1831 v matrike zomrelých rímskokatolíckej farnosti Liptovská Osada. In *Historia Ecclesiastica*. (2022/2), XIII, Presov, 2022. 239–240.

⁶⁵⁴ Tassonyi András: A kolera Prügyön 1831-ben. 250.

⁶⁵⁵ Ferenczy Károly: Egykorú feljegyzések az 1831-i koleráról. 284.

⁶⁵⁶ KTÁL, F.61, O.1, Od. zb. 1722. 1.

⁶⁵⁷ MNL OL, P538, F tétel, 18. csomó, 42. altétel. 74.

⁶⁵⁸ MNL OL, P538, F tétel, 20. csomó, 42. altétel. 342.

szeptember hónapjaiban Szarvason a Cholera halállal kimúlt 345 lakostársaikról a hívek keseregve emlékeznek. Menj, utas! És tanulj Istent imádván meghalni.” Lajos János első plébánosról is az van feljegyezve, hogy „ragályos betegségben halt meg”. Szarka György plébános is az 1831. évi kolerában halt meg az anyakönyvek tanúsága szerint.⁶⁵⁹

Pap István leírása szerint az Alföldön rossz minőségű, penészes búzát adtak és az abból készült kenyeret voltak kénytelenek fogyasztani. Voltak beszámolók, arról is, hogy a Tiszán elpusztult halat fogyasztott a lakosság, ezt később megtiltották. A vármegye vezetését is kritizálta, hogy akkor kezdtek el a szegényekről gondoskodni, amikor az újkenyeret már elérték. A kijelölt orvosok között van, aki nem látta el a feladatát, mert fél a betegségtől. Nem kapott megfelelő rendeletet az egyházi előljáróktól, hogy ebben a helyzetben mihez tartsák a lelkipásztorok magukat. Felsőbb utasítás hiányában előfordult, hogy a helyben lévő egyházi közösségek közös megállapodást kötöttek a járvány érintő helyi közösségi ügyekben. Ez történt Kenderesen is, ahol a református lelkipásztor és a katolikus plébános a következő rendelkezéseket adták ki közösen: az iskolás gyermekeket hazaengedik és addig nem lesz tanítás az iskolában, míg a járvány el nem múlik; az istentisztelet megtartják, hétköznap bent a templomban, vasárnap pedig kívül a szabad ég alatt, ahogyan temetés szertartásokat is bonyolítják majd.⁶⁶⁰ Segítségükről, támogatásukról biztosítottak a helység lakóit, akiknek szüntelenül a rendelkezésére álltak. Megjegyezte azt is, hogy vannak olyan helyek, ahol a lelkipásztorok elvonultak a lakosság elől és ki sem jöttek a házukból. Ugyanakkor többségük önfeláldozó módon továbbra is ellátta feladatát, betegeket és időseket látogatott. Talán pont emiatt is lett nagyon sok lelkipásztor a betegség áldozata. A hatósági rendelkezéseket a lelkipásztorok kihirdették a lakosok között. Intették a lakosságot, hogy a „magisterium bismuthi”⁶⁶¹ gyógyszert ne alkalmazzák, mert azt mérgezőnek tartották.

A járvány közepén Pap István abbahagyta a feljegyzéseit, azzal a szándékkal, hogy ha az Isten megtartja, megírja annak kimenetelét, amely aztán meg is valósult. Arról számolt be, hogy a legtöbb helyen hat hétig volt jelen a betegség, melyből a harmadik és a negyedik volt a legintenzívebb időszak. Ő maga nem változtatott sokat az életmódján. Reggel ecetes vízben megmosdott, kevés kenyeret evett, tiszta vizet ivott, délben ebédelt, melyre bort ivott, majd este hasonlóképpen tett. A térségben a megfelelő ellátottság, a figyelemfelhívó intézkedések segítettek átvészelni a járványt, melyre, mint írta északon a tudatlanság és a hiány lázadáshoz vezetett.

⁶⁵⁹ Dankó László: A szarvasi rom. kat. plébánia története. In: Magyar egyháztörténeti vázlatok 1. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1989, 14.

⁶⁶⁰ Ferenczy Károly: Egykorú feljegyzések az 1831-i koleráról. 284.

⁶⁶¹ Bizmut szubnitrat

A gyógymódok és a betegség elleni megóvó intézkedéseket sok esetben kritikával fogadták. Bár kérdéses volt abban az időben a betegség ragályossága, orvosi körökben is komoly vita folyt róla még akkor is, amikor a járvány már az egész országban jelen volt és tömegesek voltak a megbetegedések, az elhalálozások. Ahol a megbetegedés nem volt olyan jelentős, ott a lelkipásztorok is inkább azokra hallgattak, akik szerint a beteg emberektől nem kell tartani, mert az nem ragályos. A feszült helyzet oldására bátorították az embereket, ne féljenek, jó kedvre, vidámságra, a haragtól, búslakodástól, ijedtségtől tartózkodásra szólítottak fel mindenkit.

A gyógyítással foglalkozó személyek elsősorban az orvosok, seborvosok voltak, de mellettük meg kell említeni a borbélyok, bábák, papok szerepét is, akik kiegészítették a helységben tevékenykedő orvosok tevékenységét. A betegek ápolására és gyámolítására alkalmas személyeket is igyekeztek felfogadni. A helyzet jelentősebb társadalmi összefogást igényelt. Az egyházak igyekeztek szervezői, segítő intézkedésekkel támogatni a hatósági rendelkezéseket. Erre jó példa az Eperjesi Egyházmegye püspöke, Tarkovics Gergely levele, amelyet 1831. július 16-án 936. számmal küldött hivatalos levélként. Zubriczky Mihálynak a zdobai plébánosnak és a kassai főesperesnek, valamint a szántói főesperesség adminisztrátorának és az eperjesi Szentszéknek. A levél utasítást és lelkipásztori instrukciót nyújt a kolera idejére. Az egyházaknak fontos szerepe volt a karitatív tevékenységben is, a helyi egyházi közösségek a nehéz időszakban gondoskodtak az elesettekről. A vármegyékben a legtöbb helyen létrehoztak segélyalapot is, amelyet az egyházak is támogattak. Pesten a községházán megszervezték a gyógyfüvek, valamint az ágyak melegítéséhez használt téglák gyűjtését.⁶⁶²

A társadalmi összefogás és segítségnyújtás terén jó példaként említhető Török Sophie és Kazinczy Ferenc. Két különböző vallású fél, mégis vallásos életük egymással békében megfér. Török Sophie még egészségét, sőt életét is kockára tette, hogy a betegeken segíthessen, férje aggódva csodálta felesége tevékenységét. 1831 augusztus elején már Széphalmon, Kazinczyék lakóhelyén is megjelent a kolera. Kazinczy jó barátságot ápolt Guzmics Izidor főapáttal, akinek ezt az üzenetet küldte: „Élek, édes barátom, én és az enyéimek, de harmadnap ólta a mirigy Széphalmon is pusztít. Az ór, mely a mirigyek Újhelyből senkit bé nem ereszte eddig, most már innen el van véve és hátrább van állítva... Feleségem pedig látogatja a betegeket, gyógyítja, gyámolítja, táplálja. Azt teszi, amit egy angyal. De az angyal nem gondolkodik arról, hogy mit fog maga is enni, s gyermekei nincsenek, mint nekem. Ha elkap a

⁶⁶² Kiss Ákos: Az 1831.évi kolerajárvány Pest megyében. 29.

halál, gyermekeim földönfutó koldusok lesznek...”⁶⁶³ 1831. augusztus 18-án még Kazinczy levélben tájékoztatta Kiss Jánost, a Dunántúli vármegyék ágostai evangélikus egyház szuperintendensét a koleráról, Sátoraljaújhely bezárásáról és a parasztlázadásról. Augusztus 20-án Széphalomról Mocsáry Antal nógrádi főszolgabíróhoz és íróhoz írt utolsó levelében számolt be a járványról és életének utolsó napjairól: „Én még élek, és hazám népe; de az Úr keze rajtam is érezteti súlyát. Iszonyú ezeket hallani is. Sietek tudatni veled, mint vagyunk, noha már beléunhattam a távoli lakóknak beszélni oly igen sok ízben...”⁶⁶⁴ A levél írása után három nappal, augusztus 23-án azonban ő is a kolera áldozata lett.

A megfelelő védelemnek és ellátásnak anyagi feltételei vannak, melyet a vármegyének kellett biztosítania. A vármegyékben elrendelték a koleraügyi küldöttségek egy közpénztár felállítását, melyből az öröket, az orvosokat, betegápolókat, a betegházakban ápoltak költségeit fizették. A városokban elrendelték az ispotályok szükséges felszerelését, betegápolóról, halottaskocsiról való gondoskodást, temető kijelölését. Felszólították a földesurakat, hogy járuljanak hozzá a betegek eltartásához, a világi és egyházi földesurak területenként változóan, de ezt többnyire megtették.

Az északkeleti hegyvidéki lakosság rendkívül bizalmatlan volt az orvosok és a gyógyszerek iránt. Nagy hangsúlyt fektettek a hatóságok arra, hogy a papokon keresztül a bizalmat megnyerjék, melyekre találunk példát szinte az egész ország területén. Heves megyében Radics Pál szolgabíró levele szerint a nép nem használta az orvosságot, mert az a hit uralkodott közöttük, hogy az urak ezzel mérgezik meg őket. Az érseket a lakosság bizalmának megnyerésére megkérték, hogy szószékről hirdessék e tévhit káros következményeit.⁶⁶⁵ Volt is sajnos alapja az efféle bizalmatlanságnak, ugyanis a klór-mész használata, amellyel a kutakat fertőtlenítettek, sok halálozást okozott, melyek között magas arányban voltak gyermekek.

A járvány kezdeti stádiumában maga az orvostársadalom is keveset tudott a betegségről és ez is egyik jelentős oka az egész társadalom, ezen felül az egyházi közösségek alultájékozottságának. Az egyházak vezetői elsősorban a kormányzati kéréseknek megfelelően próbálták a lelkipásztorokat és a közösségeket a hatósági intézkedések betartására sarkallni. Bár a betegség terjedésének egyik oka lehetett a lakosság engedetlensége az utasításokkal szemben, azonban a rendelkezéseknek sem volt megfelelő hatékonysága. Emiatt nem véletlen, hogy a lelkipásztorok sok esetben saját maguk próbáltak tenni valamit a helyzet kezelésére, ami időnként szembefordult a központi utasításokkal is. Némely esetben a betegségtől való félelem

⁶⁶³ Ágoston István György: Kazinczy és Török Sophie családetikai nézetei. In: Széphalom. Kazinczy Ferenc társaság évkönyve, 2005. 27.

⁶⁶⁴ Kazinczy Ferencz levelezése. Közzétette Váczy János. 21. kötet. Magyar Tudományos Akadémia Budapest, 1911. 747.

⁶⁶⁵ Szederkényi Nándor. Heves vármegye története. IV. kötet. Eger, 1893. 368.

bénította meg a cselekvőképességet. Mégis összességében elmondható, hogy az egyházak szinte minden lehetséges formában segítették a központi kormányzati intézkedéseket, a közösségek lelkipásztorai ténykedésükkel támogatták a járvány elleni védekezést. Perényi Zsigmond augusztus 21-én rendelte el (1028. szám alatt), hogy innentől bármilyen felekezetű lelkipásztor a saját fennhatóságuk alá tartozó személyeket meglátogathatta.⁶⁶⁶

VI.3 A kolerajárvány demográfiai következményei

Magyarországot az 1831-es első kolerajárvány előtt is számos járványos megbetegedés sújtotta, melyeknek jelentős hatása volt az ország demográfiai viszonyaira. Mivel a népszámlások a 19. század elején hosszú időszakon keresztül elmaradtak – amelyek pontos adatokkal szolgálnának –, ezért átfogó alapanyag hiányában a demográfiai helyzet rekonstruálása történetírói-demográfusi feladat lett. Az első kolerajárvány idején a vármegyékben készített, a lakosságszámra és a megbetegedésekre vonatkozó jelentésekből származó adatok vizsgálatával bemutatásra kerülnek a járvánnyal elsőként szembesülő északkeleti országrészben – különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyékre – a lakosság és a halálozás arányainak változásai, a morbiditás, a mortalitás és a letalitás viszonyai, illetve azok összehasonlítása a különböző országos adatokkal.

Fontos megjegyezni, hogy a 18. század végéig az Ungtól Máramarosig tartó terület nem tartozott a török uralom alá, az itt többségben élő görögkatolikusokat nem érintette a rekatolizációs nyomás. A világi és egyházi főméltóságok sem kényszerítették az itt élőket különösebben, hogy az írásos nyilvántartás, az anyakönyvezés kötelezően bevezetésre kerüljön. A 18. század végén és a 19. század elején már kialakult a felsőbb hatóságok nyomására az írásos ügyintézés a járványok idején. Még így is rendkívül töredékes és hiányos az ismeretanyag, amelyből a járványt és az általa okozott helyzetet rekonstruálni lehet.

A járvány idején közfeladatokat ellátó személyek túlnyomó többsége nem képzett szakember volt. Fontos beosztásokat társadalmi pozíció és a származás szerint kaptak, így sok esetben nem tudták megfelelően ellátni a feladataikat. Ez a jelenség nem csak az általunk vizsgált területre, hanem országos szinten és a központi hivatalok esetében is felmerült. Máramaros vármegyében a járvány idején orvosi ismeretekkel nem rendelkező személyek, ideiglenesen kinevezett biztosok, helyi szolgabírók és a kamarai uradalom, illetve a sóbánya tisztviselői voltak a járvány helyzetéről szóló jelentések elkészítői. Az orvosi és a nem orvosi jelentések összehasonlításában azt tapasztalható, hogy sokkal kevésbé (az esetek 40%-ában)

⁶⁶⁶ SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 458. 204.

merték kolerában elhunynak nyilvánítani a halottakat, az esetek közel felénél pedig csak koleragyanúsnak látták, vagyis rendkívül bizonytalanok voltak a halálesetek megállapításánál.

A hiányosság a megbetegedettek adatainak a jelentésekor még jelentősebb. A halottak számában a jelentés készítői biztosak voltak, de abban már nem, hogy hányan voltak betegek és azok között hányan szenvedtek kolerában. Ezeket a jelentéseket hitelességüket illetően így kétségesnek lehet tekinteni.

VI.3.1 Népeségyszám

A 17. század végén Magyarország lakossága még nem haladta meg a hárommillió főt. A 18. század végére azonban fokozott bevándorlás, jelentős népességnövekedés eredményeként a népességszám 6,5 millió fölé emelkedett. A növekedés mértéke jelentős mértékben köszönhető a 18. század közepétől a nagyobb járványok visszaszorulásának, illetve összefüggésben állt a gazdaság, elsősorban a mezőgazdasági termelés fejlődésével. A 19. század elején azonban a megnövekedett lakosságszám megfelelő élelmezési ellátása akadozott több egymást követő rossz termést követően, amely az 1816-1817-es éhínségben érte el a csúcspontot.⁶⁶⁷

Ugyan 1805-ben, 1820-ban, 1838-ban, 1850-ben és 1857-ben is voltak népszámlálások, azonban 1870-ig nem volt teljes körű népszámlálás. Ausztriában 1831-ben volt még egy népszámlálás, amelyet három évenként (utoljára 1846-ban) felülvizsgáltak és kiegészítettek. A népességszámok erre az időszakra vonatkozólag mindezért nem tényyszerűek. A Magyar Királyság népessége 8 millió fő az 1787-es népszámlálás alapján. Nagy Lajos 1820-as évekre vonatkozóan kb. 8,7 milliós népességszámról számolt be.⁶⁶⁸ Lukács Ágnes korrekciója ezt 8,4 millióra módosította.⁶⁶⁹ Nagy Lajos számításai szerint Ung 108 619 fő, Bereg vármegye pedig 110 049 fő lakossággal rendelkezett. Máramaros 160 035 fő, Ugocsa 43 669 fő és Szatmár vármegye lakossága 225 608 fő volt.⁶⁷⁰

IV.3.2 A vizsgált terület, a kolerajárványban érintett helységek

A járványról, annak következményeiről szóló vizsgálatokat az ország különböző területi beosztásai szerint végezték el a korábbiakban. A népességszám kalkulált adatai is eltérők, elsősorban attól függően, hogy az egész Magyar Királyságra, vagy Erdély, Partium,

⁶⁶⁷ Benda Gyula: Népeség és mezőgazdaság Magyarországon. In: Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest. 2006. (203–213) 204.

⁶⁶⁸ Habcsek László: Halandósági táblák és népességi jellemzők becslése az 1820-as évekre. In: A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetei. Sor.Szerk.: Dányi Dezső. 9. szám, Budapest, 1991. 62-63.; Nagy Ludovicus: Notitiae politico-geographico-statisticae in clyti Regni Hungariae ipartiumque eidem adnexarum I. Budae, 1828. 470.

⁶⁶⁹ Habcsek László: Halandósági táblák és népességi jellemzők becslése az 1820-as évekre. 75

⁶⁷⁰ Nagy Ludovicus: Notitiae politico-geographico-statisticae in clyti Regni Hungariae ipartiumque eidem adnexarum. 469–470.

Horvátország és Szlavónia, Tengermellék nélküli Magyarországra tartották azt értendőnek. A vizsgálatok viszonyításai alapjai így eléggé bizonytalanok.

A lehetőségek szerint felmerülhet a négy törvénykezési terület: a Dunáninneri, a Dunántúli, a Tiszáninneri és a Tiszántúli kerület, mint nagyobb területi régiók vizsgálata. Kisebb területi egységként pedig kézenfekvők a vármegyék. A királyi biztosi körzetek a kerületeknél tagoltabb és a megyéknél összevontabb csoportosítás, így alkalmasabb lehet a járvány jellemzőinek bemutatására. A húsz királyi biztosi körzet a lakosság és az elhunytak számainak tekintetében hasonlóak a húsz galíciai körzethez. A királyi biztosi körzetek között is óriási lakosságszámú eltérések mutatkoztak. Lukács Ágnes akkor tartotta volna különösen fontosnak ezt vizsgálni, ha azok, mint különleges igazgatási területek a járvány végéig fennálltak volna, de 1831 szeptember-október folyamán megszüntették azokat. Az északkeleti vármegyék a galíciai határ miatt, és mint a járvánnyal elsőként találkozó területként voltak fontosak. Az Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyéket összefogó 16-os számú körzet királyi biztosa Perényi Zsigmond volt. Ung és Bereg vármegyék alkották a 15-ös számú királyi biztosi körzetet, élén Szerencsy Istvánnal. A vizsgált terület Perényi Zsigmond királyi biztosi tevékenységéhez köthető Ugocsa, Szatmár és Máramaros, valamint Ung és Bereg vármegyékre terjedt ki.

A vármegyék számára kötelezően előírt jelentéseket a Helytartótanács rendszeresen összesítette 1831–1832 folyamán. Összesen 36 teljes országos jelentés készült, előfordult még több esetben, hogy nem volt benne minden vármegye és helység. A jelentésekben egy-egy vármegyénél időnként az előzővel azonos adatok szerepelnek. Ez egyrészt magyarázható azzal, hogy a vármegyében nem változott a helyzet, másrészt esetenként az összesítés elkészültéig nem érkezett új információ a területről. Máramaros vármegye esetében szinte példa nélküli, hogy az összes jelentés alapján mindössze öt különböző adat szerepel. A Helytartótanács által elkészített zárójelentés (*Generalis Conspectus*) 1832. szeptember 4-én lett közzétéve. A járvány megszűnésének időpontja a jelentés alapján sem egyértelmű, szerepel 1832. február 14, és 1832. február 22. is, az utolsó táblázatos kimutatás pedig 1832. április 9-én készült.⁶⁷¹ A vármegyék jelentéseiből – ha még nem is teljesen pontosak – számos következtetést vonhatunk le a járvány időbeli és térbeli terjedéséről, a megbetegedések és halálozások arányszámairól.

A betegség Magyarországon való terjedésének útvonala a járvány megjelenése időpontjainak országos alakulásával összevethető. Kijelenthető, hogy a magyarországi területeken a járvány északkeletről délnyugat irányában terjedt. A betegség terjedésének a sebességéről azt állapította meg Georg Sticker, hogy amikor a Felső-Tisza mentén kitört a

⁶⁷¹ Linzbauer Xavér Ferenc: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae*. Tomus III. Sectio IV. 489.

járvány, akkor valójában már szinte az egész országban el volt terjedve. Elsőként az északkeleti, tiszántúli területeken jelentkezett a betegség. Rigler Gusztáv rendszerezésében a betegség megjelenését és a járvány kialakulásának idejét külön vette, ezért a járvány kezdeti időszakai általánosan hosszúak. Azt láthatjuk, hogy a megjelenési időszakok minél későbbiek, annál hamarabb történt meg a járvány elmúlása.⁶⁷²

Az 1832 májusában elkészített zárójelentés alapján a járványban érintett helységek száma országos szinten 4806 település: Bereg vármegyében 87, Ungban 91, így a 15-ös királyi biztosi körzetben összesen 178 helység (országos adat 3,7%-a). Máramaros vármegyében 79, Ugocsa 19, Szatmár 51 helység, így a 16-os körzetben összesen 149 település (országos szám 3,1%-a), volt érintett.⁶⁷³

Rigler Gusztáv adatai arról tanúskodnak, hogy 1831–1832 folyamán a kolera mind a 63 vármegyében megjelent és 4455 községet érintett. A megbetegedettek számát 536 500 főre becsülte, ezek közül elhunyt 298 900 fő.⁶⁷⁴ Az érintett települések számai között a szakirodalomban jelentős eltérések mutatkoznak. Az 1830-as összeírás 11 074 helységet és 42 szabad királyi várost sorol fel, míg Nagy 14 575 helységet és 43 szabad királyi várost. A Lukács Ágnes által vizsgált területen 4923 település volt sújtva a betegségtől az összesítő jelentés szerint, azonban nem tudta tisztázni ezt milyen adathoz tudná viszonyítani. Galícia 6415 helységéből 3008-ban tört ki a járvány, amely több mint a 46%. Az elemzéséből kiderült, hogy a nagyobb települések jobban érintettek voltak. Hasonló viszonyokat tételeztek föl Magyarországon is. Rigler vizsgálata kimutatott közel 70 községet, amelyek között nem volt egyetlen halálos áldozata sem a megbetegedéseknek. Ezek között a Duna jobb partján 8 község és 138 megbetegedett, a Duna bal partján 321 község és 200 kolerában megbetegedettet regisztráltak, a Duna-Tisza közben 10 olyan település volt, ahol nem volt halálos eset és itt 41 beteget regisztráltak. A Tisza jobb és bal partján ezek a számok szerényebbek 2, illetve 4 községgel, 12 és 16 beteg. A Tisza és Maros között 15 érintett településen összesen 188 kolerás beteg volt, amelyek közül egy sem halt meg. A 70 településen összesen így 595 beteg volt, akik meggyógyultak. 227 község volt azonban ahol minden regisztrált beteg elhunyt, összesen 7153 fő.⁶⁷⁵ A megfertőzött helységek számának változásaiból kitűnik, hogy minden vármegyében a növekedés legnagyobb értéke 1831 szeptember folyamán volt, utána visszaesés tapasztalható. Máramaros és Szatmár esetében valószínűleg a jelentések leadásának hiányosságai miatt 1832 elején a fertőzött helységek száma a jelentések alapján még ismét emelkedett.

⁶⁷² Rigler Gusztáv: A koleráról. Előadása az EME szakosztályának 1914. november 14-én tartott ülésén. 258

⁶⁷³ Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Tomus III. Sectio IV. 489.

⁶⁷⁴ Rigler Gusztáv: A koleráról. Előadása az EME szakosztályának 1914. november 14-én tartott ülésén. 259.

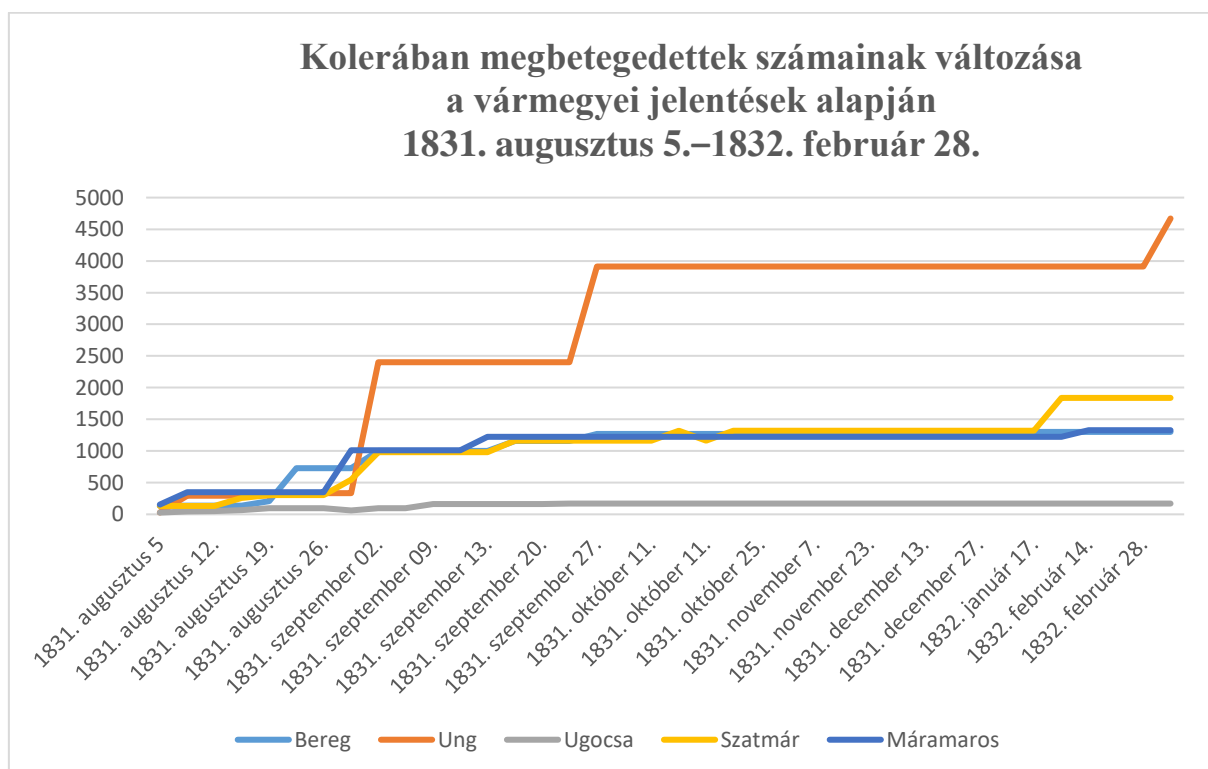
⁶⁷⁵ Rigler Gusztáv: A koleráról. Előadása az EME szakosztályának 1914. november 14-én tartott ülésén. 263.

A kolerajárvány jelentősen hátráltatta a községek létszámának növekedését is, melyek annak elmúlását követő években még így is gyarapodtak. Thirring Gusztáv adatai alapján Beregszász 1830-ban 3184 fővel rendelkezett, míg 1857-ben már 3801 fővel, Ungvár 6631 főről 8537 főre gyarapodott, Munkács pedig ugyanebben az időszakban 4001 főről 7385 főre, Szatmárnémeti 12 038-ról 14 288-re növekedett.⁶⁷⁶

IV.3.3 A járvány okozta morbiditás, mortalitás, letalitás országos és regionális viszonyai

Egy járványos betegség a népességre gyakorolt közvetlen következményeit a demográfia leginkább a morbiditás, a mortalitás és a letalitás arányszámaival tudja leírni. A morbiditás azt mutatja, hogy a betegségben a lakosságszámhoz viszonyítva hányan betegedtek meg. A mortalitás a betegségben elhunytak arányát jelenti. A letalitás pedig a morbiditás és a mortalitás egymáshoz viszonyított aránya, amely azt mutatja, hogy a megbetegedettek közül milyen arányban hunytak el, vagyis a betegség veszélyességét jelzi.

1. sz. diagram: Kolerában megbetegedettek számainak változása a vármegyei jelentések alapján 1831. augusztus 5. és 1832. február 28. között

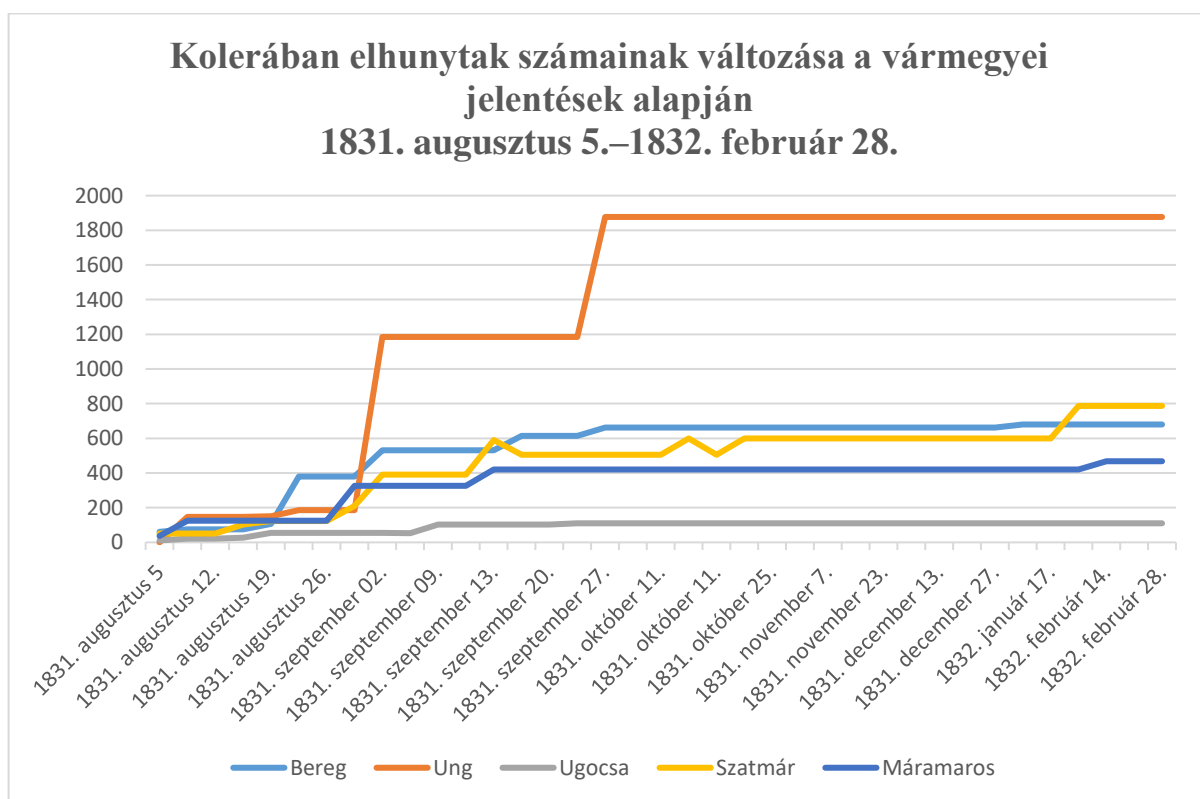
Forrás: saját szerkesztés

A megbetegedettek összlétszáma a jelentések szerint 536517 fő, ebből Bereg 1301 fő, Ung 4670 fő, így a 15-ös körzetben összesen 5971 fő betegedett meg, amely az országos

⁶⁷⁶ Thirring Gusztáv: Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig. 484–485.

megbetegedés 1,1%-a; Máramaros 1328 fő, Ugocsa 170 fő, Szatmár 1838 fő, így a 16-os körzetben összesen 3336 fő betegedett meg kolerában, amely az országos szint 0,6%-a. A megbetegedések számát Horvátország és a Katonai Határőrvidék nélküli Magyarországra Lukács Ágnes 421 486-ra módosította, amely több mint 100 ezer fővel kevesebb a hivatalos jelentéseknél. A megbetegedettek közé jelentősen több embert regisztrálhattak véleménye szerint, mint ami a valóság volt. A morbiditási arányszám a 15-ös királyi biztosi körzetben 2,59, a 16-osban pedig 0,63. Az országosan vett 5-ös morbiditási arány így az általunk vizsgált területen jelentősen az átlag alatt maradt.

2.sz. diagram: Kolerában elhunytak számainak változása a vármegyei jelentések alapján 1831. augusztus 5. és 1832. február 28. között

Forrás: saját szerkesztés

A kolerában elhunytak összlétszáma a helytartótanácsi jelentések alapján 237 641 fő, ebből Beregben 680, Ungban 2295, így a 15-ös körzet vármegyéiben összesen 2975 fő halt meg, amely az országos halálozási szám 1,2%-a; Máramarosban 468 fő, Ugocsában 110 fő, Szatmárban 787 fő,⁶⁷⁷ így a 16-os körzetben összesen 1365 fő halt meg kolerában, amely az országos arány közel 0,6%-a. A kolerában meghaltak becsült számát Benda Gyula 236 ezer főben határozta meg, amely 2,8%-os mortalitást jelent.⁶⁷⁸

⁶⁷⁷ Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. Tomus III. Sectio IV. 489.

⁶⁷⁸ Benda Gyula: Népesség és mezőgazdaság Magyarországon. In: Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest. 2006. (203–213) 211.

3.sz. táblázat: Új halálesetek számának változása (országosan)

Időszak	Halálesetek száma (fő)
1831.06.13.–07.29.	2548
07.30.–08.30.	53 460
08.31.–09.27.	66 236
09.28.–10.31.	56 527
11.01.–11.29.	10 562
11.30.–12.27.	11 881
1831.11.28.–1832.01.31.	21 549
02.01.–02.28.	6386
03.01.–03.27.	8258
03.28.–04.09.	1
1831.06.13.–1832.04.09.	237 408

Forrás: saját szerkesztés

A kolerajárvány a lakosságához viszonyított mortalitási arányszámait területileg igen nagy különbségeket mutattak. Abaúj (8,9), Nyitra (7,19), Zemplén (7,18), Sáros (6,59) és Pozsony (6,12) vármegyét érintette a legsúlyosabban. A leginkább megkímélte Vas (0,01), Zala (0,03), Somogy (0,08), Krassó (0,09) és Ugocsa (0,28) vármegyét.⁶⁷⁹ Tóth Árpád megjegyezte, hogy bár Pozsony vármegyében a lakosság viszonylag nagy aránya fertőződött meg és halt bele a betegségbe, mégis a városi lakosságot kevésbé érintette. Ebben szerepet játszhatott, hogy az egészség megőrzésére nagyobb figyelmet fordítottak, a városban kolerakórházat alakítottak ki.⁶⁸⁰ Az ország egyetlen törvényhatóságát sem kerülte el teljesen a járvány. Lukács Ágnes kutatásai szerint Magyarország területén a kolerában elhunyt betegek száma 236 032 volt. A mortalitási arány az országot súlyosan érintette, egyes területeken pedig katasztrofális méreteket öltött. Nem véletlen, hogy pont azokban a vármegyékben volt a legsúlyosabb a helyzet, ahol végül a lakosság türelmetlensége felkeléshez vezetett.

4.sz. táblázat: Mortalitás Magyar Királyság területén az 1831-es kolerajárvány idején

Körzet-szám	Körzethez tartozó vármegye, kerület	Mortalitás
1.	Pozsony, Nyitra	6,72
2.	Trencsén, Árva, Liptó, Turóc	4,04
3.	Bars, Hont, Zólyom	2,44
4.	Pest, Nógrád, valamint Jászság, Kiskunság	3,37

⁶⁷⁹ Lukács Ágnes: Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége, 96.

⁶⁸⁰ Tóth Árpád: Járvány, éhínség és háborús pusztítás egy középvárosban. Adalékok a pozsonyi halandóság történetéhez, 1790–1849 között. In: KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve 2005. (93–114) 105.

5.	Bács	1,75
6.	Moson, Győr, Komárom	3,87
7.	Esztergom, Fejér, Veszprém	3,97
8.	Sopron, Vas és Zala	0,23
9.	Tolna, Baranya és Somogy	0,57
10.	Verőce, Szerém és Pozsega	—
11.	Kőrös, Varasd, Zágráb	—
12.	Borsod, Heves, Gömör	2,68
13.	Abaúj, Torna	7,74
14.	Szepes, Sáros, Zemplén	6,24
15.	Ung, Bereg	1,45
16.	Ugocea, Szatmár, Máramaros	0,35
17.	Szabolcs vármegye, Nagykunság	3,08
18.	Bihar, Békés	1,87
19.	Arad, Csanád, Csongrád	2,06
20.	Temes, Torontál, Krassó	1,12

Forrás: saját szerkesztés

Magyarországon Máday Lajos adatai alapján az 1828-1830-as években 40,7% átlagosan a halálozási arányszám, amely Európában igencsak magasnak számított (Ausztria örökös tartományaiiban ez 30,3%). 1831-ben a mai Magyarország területén ez az arány 74,7%-re ugrott. Máday megállapította, hogy a mai Magyarország területén 1831-ben 133 ezer emberrel több halt meg, mint az előző években átlagosan. Ez a mortalitási arány nagyon magas, pl. Norvégiánál háromszor magasabb.⁶⁸¹

A kolerába esett betegek 44%-a elhunyt, ilyen letalitási arányszámok tapasztalhatóak Európa más területein is. Ugocea vármegyében ez 64,7 % volt, amely igen magasnak mondható az országos átlaghoz. Szatmár 42,8%, Máramaros 35,2%, de a körzet egységes 40,9 %-os aránya így is az országos átlag közelében, némileg az alatt maradt. Bereg 52,2% és Ung 49%-os letalitási arányszámai nem kiugróan magasak, de némileg az országos átlag fölött voltak. Mint arra korábban utalást tettünk, a betegek regisztrálása körül voltak bizonytalanságok. Ugocea vármegye magas letalitási arányai véleményünk szerint annak is betudható, hogy a vármegyében szinte csak a legbiztosabb esetekben igazolták a kolerás megbetegedést. Ezt alátámasztja a megbetegedettek nagyon alacsony száma. A vármegye az ország első hivatalosan fertőzött területe, az ide érkezett orvosok, élükön Bugát Pál orvossal határozottan léptek fel a betegség igazolásában a megyei seborvosokhoz képest. Eltitkolt esetekkel is magyarázható lehet az alacsony megbetegedési szám, Ugoceában azonban ilyen esetekkel nem találoztunk kutatásaink során, viszont Máramarosból számos vitatott eset előfordult.

Az 1831-es kolerajárvány Magyarországon rendkívül nagy méreteket öltött. Az ország egész területe megfertőződött. A betegség terjedésének időbeli és térbeli megjelenései arra

⁶⁸¹ Máday Lajos: Kolerajárványok és az általános halandóság trendjei Európában a XIX. században. In: Demográfia. 26. évf. (1983) 2-3. sz. Budapest, 1983. 334.

engednek következtetni, hogy az ország területére északkeleti irányból, valószínűleg Galíciából érkezett. Ezért leginkább az ország felvidéki, északkelet-felvidéki területét okolták, mint a kórokozó terjesztőjét. Különleges területi egységként Ung, Bereg egy királyi biztosi körzetet, illetve Máramaros, Ugocsa és Szatmár szintén egy különálló körzetet alkotott. A két körzet kolerás betegeinek a száma az ország összes kolerás betegének csupán 1,7%-a, a kolerában meghaltaknak 1,6%-a. A mortalitási arányok a térségben pedig az országos átlag (2,8%) alatt maradtak. A régió vármegyéin belül is jelentős területi szórás figyelhető meg, a hegyvidéki és ritkábban lakott területek kevésbé érintettek, a sűrűn lakott és folyóvizek partja sokkal inkább kitett területek a járválynak. Bár a terület demográfiai képére is jelentős negatív hatást gyakorolt, megállapíthatjuk, hogy az északkeleti országrészben enyhébb lefolyása volt a járválynak az ország többi területéhez képest.

ÖSSZEFOGLALÓ

A dolgozat az 1831-es kolerajárvány és Perényi Zsigmond királyi biztos tevékenységét mutatja be hat fejezetben. A munka főként az északkelet-magyarországi terület, a galíciai határvidék és Máramaros, Szatmár, Ugocsa vármegyékben lezajló kolerajárvány eseményeit, a védekezési eljárásokat, illetve azoknak következményeit ismerteti.

Az első fejezetben az első kolerajárvány történetének szakirodalmi áttekintésére került sor. Külön bemutatásra került az európai államokra vonatkozó egyetemes történeti munkákban és a járvány magyar történetírásban való szerepe. A járvánnyal kapcsolatos kutatások több szempontból közelítettek a témához, jelentős számú szakirodalom foglalkozik a témával járvány-, orvos- és kórtörténeti, demográfiai aspektusból is. A magyarországi területekre a kutatások jelentős része a betegség Magyarországon történő megjelenésétől, illetve országos járvánnyá alakulásától vizsgálja a történéseket. Regionális vonatkozású járványtörténeti munkák szinte az egész ország területére vonatkozóan születtek már. Elsőként főleg orvostörténészek foglalkoztak a témával, a 19.század folyamán már megjelentek az első nagy összefoglaló munkák a járványtörténetről, amelyek elsősorban leíró jellegűek voltak. A század végén a kolerabaktérium felfedezésével új lendületet kaptak kolerajárványok kutatásai. Vizsgálódásunk fókuszában Perényi Zsigmond királyi biztos tevékenysége és a felügyelet alá került területek voltak, ezért fontosnak tartottuk, hogy egy rövid életpályája-vázlat bemutatásra kerüljön, ezáltal jobban megismerve a fennhatósága alá tartozó régióval való kapcsolatrendszerét, a központi és helyi intézkedések közötti közvetítői szerepkörét. Ugyanis a Perényi család kiterjedt birtokrendszerrel az egyik legrégebbi főnemesi család a 19. század elején a Magyar Királyságban. Ugocsa vármegyében a korszakban legtöbbször egy Perényi volt a főispáni székben, és igen gyakran adták a vármegye alispáni méltóságát is, illetve szerepeltek nem csak az országgyűlés főrendiházi ülésein, hanem vármegyei követként is. A család birtokrendszerének szétaprózódásával együtt járt, hogy Perényi Zsigmond nem az ősi családi fészekben Nagyszőlősen, hanem egy kisebb kúriában született Bereg vármegyében, viszont itt és Ugocsa vármegyében is rendelkezett jelentősebb földbirtokkal. Ung és Bereg vármegye országgyűlési követeként és később a főrenditábla tagjaként is elkötelezett volt a reformok iránt, amellyel nagy hírnévre tett szert, a konzervatív körök is elismerték. Helytartótanácsi működése alatt érte el a járvány a Habsburg Birodalom határát az Orosz Birodalom felől és fenyegette a Magyar Királyságot. Ennek a kritikus galíciai határszakasznak az egyik biztosaként a Helytartótanács számíthatott helyismeretére és a törvényhatóságok részéről rendelkezéseinek betartására.

A második fejezetben a betegség járványokká alakulásának az előzményei és az államhatalmak védekezési mechanizmusai kerültek vizsgálatra. A járvánnyal elsőként szembesülő Orosz Birodalom, a lengyel felkelés és a járvány kapcsolata, a Habsburg Birodalom, a Porosz Királyság, Nagy-Britannia és Nyugat-Európa különböző felfogásban és módokon közelítette meg a védekezést. Európa konzervatív hatalmai a centralizált és határozott fellépést választották, amely elsősorban a külső határok, majd a fertőzött területek lezárásában és az izolációkban nyilvánult meg. A Habsburg Birodalom, ehhez mintaként szolgált a többi állam számára is, mivel a déli határvédelme, a korábbi pestisjárványokkal szembeni fellépése egy sor bevált eljárásrendet rögzített, amely révén egy alaprendelkezés is létrejött és ez jelentette az alapját a Magyar Királyság területén elindított intézkedéseknek is.

A védekezés sikeresnek tekinthető preventív szakasza a galíciai járványhelyzettől és a királyi biztosok határszéli kiküldetésétől a harmadik fejezetben került kibontásra. A járványkészültség és a védekezés eljárásainak szervezeti struktúráját központilag szabályozták, annak működtetésében résztvevő személyeknek kevés tapasztalat állt rendelkezésre. Az 1830 végi határzáraktól 1831 júniusáig nem voltak regisztrált megbetegedések a Magyar Királyság területén. 1831 március végén a királyi biztosokat visszahívták, a határzárakat enyhítették, azonban Perényi még májusban is intézkedéseket hajtott végre, amely mutatja elhivatottságát és felelősségteljes hozzáállását. A központi utasítások helyi végrehajtásában az egészségügyi személyzetnek és intézményeknek kulcsszerepe volt. Az egész járványhelyzet során szinte minden területen orvoshiánnyal küzdöttek, amely megoldását a törvényhatóságok a királyi biztostól remélték. A kezdeti szakaszban ezt sikerült valamelyest javítani, azonban amikor az ország többi területein még súlyosabba vált, erre már nem volt lehetőség.

A Galíciában júniusban hirtelen robbanásszerűen terjedő járvány a határzárak újbóli megerősítését és a biztosok ismételt kiküldetését eredményezte. A védekezés visszaállt a korábbi kerékvágásba, de immáron a betegség megjelenésével sikertelenek voltak a belső lezárások és elkülönítések. A helyzet kezelése egy új fázisba került. A legtöbb vármegye – majd később a történetírók is – máramarosi sót szállító hajósokat okolta a járvány terjesztéséért, mivel Ugocsában a Tisza partján történt az első megbetegedés és haláleset Máramarosból utazó tutajosok között. Máramaros tiltakozott a vádak ellen, amelyet azzal indokolt, hogy a megye területén csak három héttel később kezdődtek a megbetegedések, a határzárlatot mindvégig betartották, annak enyhítését csak helytartótanácsi és királyi biztosi utasításra hajtották végre. Perényi és Bugát Pál igazgató főorvos vizsgálatot folytatott az első esetekben és a rendelkezéseiknek a megyék általi végrehajtásában, amely során számos hiányosságot tártak fel. A járvány rohamosan terjedt, ekkor az országot húsz körzetre osztották egy-egy királyi biztossal az élén. Bereg vármegyébe Szerencsy István került, Perényi pedig Máramaros, Szatmár és

Ugocsa vármegyék felügyeletével bízták meg. A rendelkezések és a helybeli védekezés harmonizálásra a királyi biztosok feladata volt. Tevékenységüket közel sem lehet általánosan megítélni, míg a kezdeti védekezési időszak sikeres volt, az 1831 júniusától jelentkező megbetegedési hullám összeomláshoz vezetett. Perényi vélekedése szerint a hirtelen és nagy erővel terjedő járványt nagyrészt a lakosság visszas cselekedetei, a rendszabályok be nem tartása, illetve az engedetlenség okozta. Ismert, hogy némely királyi biztos minden intézkedést szigorúan megkövetelt és ellenőrzött, míg mások nem is tartózkodtak a rájuk bízott régióban.

A bezárások hosszú a kezdeti stádiumtól érintett területeken jelentős gondokat okozott. A járvány enyhülésének folyamata során a védekezés központi narratívája is megváltozott. A társadalmi feszültség a lezárások által okozott ellátási problémák a hatóságokat az enyhítések irányába terelte. Noha a járvány az ország területén még sok helyen tombolt 1831 augusztusában, azok között a vármegyék között, ahol már jelentkezett a betegség a teljes lezárásokat megszüntették, a mezőgazdasági munkálatokat szabaddá tették, a közlekedést egészséges helységről egészséges helységré útlevéllel engedélyezték. Az izoláció visszaszorult a fertőzött házakra, a betegek gyógyítására és megfelelő ellátására. 1831. szeptember 9-én a galíciai külső határokat is megnyitották, a kereskedési lehetőséget enyhítették. A királyi biztosokat ezzel az intézkedéssel a Magyar Királyi Helytartótanács visszahívta, a feladatok irányítása visszakerült a törvényhatóságok fennhatósága alá. Perényi azonban feladatait még hosszú ideig végezte, csak október 21-én jelezte a vármegyéknek tevékenységének befejezését. A külső határok november 7-én kerültek visszaállításra a járvány előtti állapotba. Perényi királyi biztosi teendőinek egyik fő kérdésköre a máramarosi só szállításának és eljuttatásának biztosítása lett a régió központjaiba.

A járvány legjelentősebb hatásai elsősorban a társadalmi következményekben tetten érhető. A hatodik fejezetben a járvány elleni küzdelemben fontos szerepet játszó egyházi tevékenység, az egyik legjelentősebb következményként megjelenő felkelések, valamint a járvány demográfiai hatása került ismertetésre. Több esetben a felbőszült lakossággal szemben fegyveres intervenció alkalmazására is sor került. A védekezési feladatok irányítása és végrehajtása inentől tűzoltásnak tekinthető, a lakosság életkörülményeinek biztosítása, az ellátási problémák vették át a központi szerepet. A több hétig tartó bezárások elégedetlenséget váltottak ki, amely sok helyen zavargásokhoz is vezettek. A vizsgált régióban elmaradt a kiterjedt felkelés, amely azzal is magyarázható, hogy Máramarosban a kamarai fennhatóság és a gyéren lakott hegyvidéki területek nem voltak erre alkalmasak, de azzal is, hogy Ugocsában és Szatmárban is az általános elégedetlenségre válaszként a királyi biztostól is enyhítő rendelkezések érkeztek, illetve Bereg és Máramaros vármegyében jelentős katonaság

állomásozott a járványveszély kezdetétől, továbbá ebben a két vármegyében található uradalmak és kamarai birtokok jobbágyságait sikerült kordában tartani.

A járvány negatív demográfiai hatásai országos szinten rendkívül jelentősek voltak. Ha a hivatalos statisztikák nem is pontosak, a több mint félmillió megbetegedés és közel negyedmillió halálos eset súlyos következményeknek tekinthető. A morbiditás, vagyis a lakosságszámhoz viszonyított megbetegedési arány a Bereg és Ung vármegye alkotta királyi biztosi körzetben 2,59; Máramaros, Szatmár és Ugocsa körzetében pedig 0,63. Az országos 5-ös morbiditási arány így az általunk vizsgált területen jelentősen az átlag alatt maradt. A betegségben elhunytak száma Beregben 680, Ungban 2295, így a körzetben az országos halálozási szám 1,2%-a; Máramarosban 468 fő, Ugocsában 110 fő, Szatmárban 787 fő, így a 16-os körzetben összesen 1365 fő halt meg kolerában, amely az országos arány közel 0,6%-a. Az általunk vizsgált területeken megállapíthatjuk, hogy jelentősen enyhébb lefolyása volt a járványnak az ország többi területéhez képest.

Megállapítható, hogy Perényi különösen nagy odaadással végezte a rá bízott feladatát, jelentős helyismerettel rendelkezett, otthonosan mozgott ezen a terepen. A központi utasítások betartását viszont minden esetben végre kellett hajtania és azt a vármegyei igazgatással, a koleraügyi bizottságokkal is betartatni. A királyi biztosi intézmény kolerajárvány alatti komparatív elemzését a kutatási eredmények nem tartalmazzák, viszont a szerepkör és az azt betöltő személyek összehasonlításához és további kutatásaihoz a munka hozzájárulhat. Ismert, hogy némely királyi biztos minden intézkedést szigorúan megkövetelt és ellenőrzött, míg mások nem is tartózkodtak a rájuk bízott területen. Az értekezés Perényi Zsigmond személyén egy olyan eddig kevésbé kutatott és feltárt tisztség ismertetését tartalmazza, amely eddig nem került a történeti kutatások fókuszába. A Perényi Zsigmond királyi biztos fennhatóságára bízott területek járványtörténeti eseményeinek vizsgálata pedig az 1831-es kolerajárvány ismeretanyagait gazdagíthatja.

SUMMARY

The subject of this dissertation is the history of the Hungarian cholera epidemic of 1831 in the north-eastern part of Hungary, in the Galician border region and in the counties of Máramaros, Szatmár, and Ugocsa, under the supervision of the Royal Commissioner Baron Zsigmond Perényi, with special regard to the activities of the Royal Commissioner.

The dual direction of our research has focused on a deeper understanding of the cholera epidemic in Hungary in 1831 and on Perényi's role as royal commissioner. The surviving traces of central instructions and decrees, the county measures that governed the practical tasks of local defence, the activities of the royal commissioners who played a key role in these, and the communication between them, reveal how the epidemic was controlled and how the actors interacted in the decision-making process. This work presents both the initial phase of the fight against the epidemic, which has been less researched and explored so far, and the history of the epidemic in the territories entrusted to Royal Commissioner Zsigmond Perényi, with the activities of the royal commissioners at the centre.

The time and the area that were the focus of the research covered the events of 1831 and the territory of the Kingdom of Hungary. In order to explore the topic adequately, there was need to have some knowledge of the history of the development of cholera epidemics and the preventive and epidemiological measures taken by various states, mainly neighbouring ones, which goes beyond the relatively narrow territorial and chronological framework. Although not explicitly intended to cover the history of cholera as a pandemic, the period under study ranges from its development as a pandemic to its arrival on the borders of Galicia, part of the Habsburg Empire. This was the turning point that led to the closure of the Galician border and the mandate of the Royal Commissioners. It was important to examine the protection measures in other European countries and to compare them with the procedures implemented in Hungary. It was not possible to present a complete pre-history and history of the epidemic, but it was primarily sought to describe the basic mechanisms of action of the states and their response to the epidemic, and to put it into a framework that makes sense from the perspective of the Kingdom of Hungary. The central question of the work required primary research. The main sources for the investigations were the administrative files.

First, a literature review of the history of the cholera epidemic was presented. In particular, the role of the epidemic in the universal history of European states and in Hungarian historiography was discussed. A short biography of Zsigmond Perényi was included, which was supplemented by archival research in addition to the inventory of already known works.

Secondly, the antecedents of the disease's evolution into epidemics and the mechanisms of control by the state authorities were examined. It was found that Europe's conservative powers opted for centralised and decisive action, mainly through the closure of external borders and then the isolation of infected areas. The Habsburg Empire served as a model for other states, as its defence of its southern borders and its response to previous plague epidemics laid down a set of best practices, which led to a basic arrangement and formed the basis for the measures taken in the Kingdom of Hungary.

One of the innovations of the thesis is the temporal separation of the cholera epidemic, the established state power protection procedures and the consequences, and the examination of the initial phase. Indeed, the preventive phase of the defence from the epidemic situation in Galicia and the dispatch of the royal commissioners to the border areas can be considered a success. This early phase of the history of the cholera epidemic in Hungary is discussed in Chapter Three.

The epidemic, which suddenly spread explosively in Galicia in June, resulted in the refortification of the border barriers and the repeated dispatch of the commissioners. The first phase of the royal commission of Perényi can thus be broken down into two further phases, with one interruption. Control was back on track, but now that the disease had emerged, internal closures and isolations were failing. The management of the situation entered a new phase. From this point onwards, our research focused primarily on the Royal Commissioner's region of Zsigmond Perényi, but parallel analysis and comparison with events in the country and on the other side of the border remained an important aspect. Although the earlier generalised factual claim that the introduction of the epidemic into Hungary was caused by the salt-carrying boatmen of Máramaros could not be refuted in the course of the research, a deeper examination of the activities of the county of Máramaros and the region of the north-eastern part of the country made it possible to conclude that the actions of the county could not be clearly blamed for the emergence of the disease, but that the shipping on the Tysa and the inaccurate implementation of the regulations certainly played a role in the spread of cholera. This was proven by the cases discovered during the investigations of Perényi and the chief physician Pál Bugát, who was on duty alongside him.

It was the task of the royal commissioners to harmonise the regulations and local defence. Their activity can hardly be universally judged: while the initial period of protection was successful, the wave of disease from June 1831 onwards led to a collapse. In Perényi's view, the sudden and powerful spread of the epidemic was largely caused by the population's misbehaviour, non-observance of the rules and disobedience.

The long period of closures caused significant problems in areas affected from the initial stage. As the epidemic abated, a change in the central narrative of protection was observed. Social tensions and supply problems caused by closures pushed the authorities towards mitigation. Although the epidemic was still raging in many parts of the country in August 1831, in those counties where the disease had already appeared, complete closures were lifted, agricultural work was made free, and travel from places declared healthy to healthy localities was also permitted with a passport. The isolation was reduced to infected houses, the curing of the sick and their proper care. One of the main concerns of the Royal Commissioner Perényi at this stage was to ensure the transport and delivery of Máramaros salt to the centres of the region.

As the most significant effects of the epidemic are primarily social, the social and economic situation of the region, the role of the church in the fight against the epidemic, the uprisings and the demographic impact of the epidemic were also examined. The management and implementation of protection tasks in an epidemic situation in almost the entire country can be considered as fire-fighting, with the central role being taken over by the provision of living conditions and supply problems. The closures, which lasted for several weeks, sparked discontent and led to riots in many places. In the region under study, there was no widespread uprising, which can be explained by the fact that in Máramaros the chamber's jurisdiction and the sparsely populated mountainous areas were not suitable for this, but also by the fact that in Ugocsa and Szatmár, too, the royal commissioner issued mitigating orders in response to the general discontent. In Bereg and Máramaros counties, a large military force was stationed from the beginning of the epidemic, and the serfs of the manors and the chamber estates located in these two counties were kept under control.

The negative demographic impact of the epidemic was very significant at national level. Even if official statistics are not accurate, the more than half a million cases and nearly a quarter of a million deaths can be considered as serious consequences. The morbidity rate, i.e. the morbidity rate in relation to the population, was 2.59 in the Royal Commissioner's district of Bereg and Ung counties and 0.63 in the districts of Máramaros, Szatmár and Ugocsa. The number of deaths from cholera in Bereg was 680, in Ung 2,295, 1.2% of the national mortality rate; in Máramaros 468, in Ugocsa 110 and in Szatmár 787, for a total of 1,365 deaths from cholera in district 16, almost 0.6% of the national rate. Forty-four percent of cholera patients died, similar mortality rates are found in other parts of Europe. In Ugocsa county, the rate was 64.7%, which is very high compared to the national average. Szatmár 42.8%, Máramaros 35.2%, but the uniform rate of 40.9% for the district still remained close to the national average, slightly below it. Bereg's 52.2% and Ung's 49% fatality rates were not exceptionally high, but

slightly above the national average. In the areas under consideration, the epidemic was significantly milder than in the rest of the country.

In many cases, the first cholera epidemic was met with considerable underdevelopment, and even leading figures of the time voiced many criticisms. It was difficult to understand exactly who was taking action, in what role and with what authority to prevent the spread of the disease. However, all those involved in the control of the epidemic, whether officially, individually or voluntarily, played a crucial role in containing the spread of the disease and many did a very trying job in combating it.

It can be said that Perényi was particularly dedicated to the task entrusted to him, had considerable local knowledge and was at home in the field. However, he had to comply with the central instructions at all times and enforce them with the county administration and the cholera committees. A comparative analysis of the Royal Commissioner's institution during the cholera epidemic is not included in the research findings, but the work can contribute to a comparison and further research into the role and the people who fulfilled it. It is known that some royal commissioners strictly required and controlled all actions, while others did not even stay in the area entrusted to them. In the person of Zsigmond Perényi, this thesis presents an account of an office that has been little researched and explored, and which has not been the focus of historical research until now. The study of the epidemiological events in the territories under the jurisdiction of Royal Commissioner Zsigmond Perényi can enrich the knowledge of the cholera epidemic of 1831.

FORRÁSOK ÉS FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Levéltári források

Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Kirendeltsége (Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj – SJAN Cluj):

SJAN Cluj, Seria: Acta politico-politica, Nr Acta administrative holera. 1831. Cutia 457-458-459.

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області – KTÁL):

KTÁL, F.4. Ung vármegye főispáni fondja:

KTÁL, F.4, O.9, Od.zb.1410.

KTÁL F.4, O.9, Od.zb.1412.

KTÁL F.4, O.15, Od.zb.1633.

KTÁL F.10, O.2, Od.zb.1390.

KTÁL, F.10. Bereg vármegye főispáni fondja:

KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1316.

KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1317.

KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1323.

KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1390.

KTÁL, F.10, O.2, Od. zb.1391.

KTÁL, F.60. Perényi család fondja:

KTÁL, F.60, O.2, Od.zb.549.

KTÁL, F.60, O.2, Od.zb.698.

KTÁL, F.61. Máramarosi koronavárások fondja:

KTÁL F.61, O.1, Od.zb.1713.

KTÁL, F.61, O.1, Od.zb.1715.

KTÁL, F.61, O.1, Od.zb.1716.

KTÁL, F.61, O.1, Od.zb.1721.

KTÁL, F.61, O.1, Od. zb.1722.

KTÁL, F.674. Ugocsa vármegye főispáni fondja:

KTÁL, F.674, O.7, Od.zb. 85.

KTÁL, F.674, O.12, Od.zb.249.

KTÁL, F.674, O.12, Od.zb.280

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL):

MNL OL, C 61, F 10 tétel. 18606/1831. 237.

MNL OL, C135. Protomedicus Regni

MNL OL, P 538. Perényi család levéltára, Perényi Zsigmond iratai

MNL OL, P538, F tétel, 18.csomó, 41. altétel.

MNL OL, P538, F tétel, 18. csomó, 42.altétel.

MNL OL, P538, F tétel, 19.csomó, 42. altétel.

MNL OL, P538, F tétel, 20.csomó, 42.altétel.

MNL OL, P538, F tétel, 21.csomó, 42. altétel.

MNL OL, P538, F. tétel, 21. csomó, 43. altétel.

MNL OL, P538, F tétel, 22. csomó, 43. altétel.

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára (MNL SZSZBVL):

MNL SZSZBVL: 132. kötet. IV.A.501. Szatmár Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai 1451-1848.

MNL SZSZBVL IV.A.501.a. Közgyűlési jegyzőkönyvek.

MNL SZSZBVL IV.A.501.b. Közgyűlési iratok.

MNL SZSZBVL IV.A.501.c. Helytartótanácsi rendeletek

Kordokumentumok, periodikák

1. Hazai s Külföldi Tudósítások (1830. november 13.) 39. sz. 305–306.

2. Hazai s Külföldi Tudósítások. (1831. január 22.) 7. sz. 49–50.
3. Hazai s Külföldi Tudósítások. (1831. június 11.), 47. szám.
4. Magyar Kurir 44. évf. 41. sz. (1830. november 19.). 328.
5. Magyar Kurir 45. évf. (1831. január 14.) 4. sz. 32.
6. Vasárnapi Újság, 18. évfolyam, 12. szám (1871. március 19). 141-142.
7. Auszüge aus medizinischen Zeitschriften. Geschichtliche Nachrichten über die Verbreitung der asiatischen Cholera in Russland und Oesterreich. Aus den officiellen Petersburger, Wiener und andern Zeilungen mitgetheilt und mit einigen Anmerkungen begleitet vom Medicinalrath Dr. Bremer zu Berlin . (Hufeland's Journ, Februar 1831. S. 105 ff.). In: Cholera orientalis. Extra blatt zum allgemeinen Repertorium der gesammten deutschen medicinisch – chirurgischen Journalistik. Leipzig, 1832.
8. Albers: Kurze Nachrichten und Auszüge, 2. Auszug aus einem amtlichen Berichte des Königl. Preussischen Regierung – und Medicinal-Rathslera: in: JPA, 5.72=65, 1831, S. 122 – 134: S. 126.
9. Főrendi Napló 5. (1843-1844). Felséges Első Ferdinánd ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven Ötödik Koronás királyától szabad királyi Pozsony városában 1843-dik évi május 14-kén rendeltetett Magyar-országgyűlésen a méltóságos Főrendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsony: Az országgyűlési Irományok Kiadó.
10. Lichtenstädt, Jeremias Rudolph: Die asiatische Cholera in Russland in den Jahren 1829 und 1830: Nach russischen amtlichen Quellen bearbeitet. Berlin, 1831. XIII.
11. Mudrov, Matvej Jakovlevics [Матвей Яковлевич Мудров]: Rövid útmutató a koleráról [Краткое наставление о холере]. Szentpétervár, 1830.
12. Schlesische Cholera-Zeitung (1831–32), Ärztlichen Comité für Schlesien. Breslau.

Szakirodalom: monográfiák

1. Balásházy János: Az 1831dik esztendői felső magyarországi zendüléseknek történeti leírása. Kiadta Balásházy János, a' Nemzeti Tudós Társaság' rendes tagja. Pesten, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál. 1832.
2. Balázs Péter. Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. 1–2. kötet. Magyar Tudománytörténeti Intézet Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár Piliscsaba – Budapest, 2007.
3. Baldwin, Peter: Contagion and the state in Europe, 1830-1930. Cambridge University Press, 2004.

4. Ballagi Géza: A magyar nemzet története. A nemzeti államalkotás kora 1815-1847. Kilencedik kötet. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1897.
5. Barta István: A fiatal Kossuth. Budapest, 1966.
6. Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Makó, 1928.
7. Beér János: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. Budapest, 1954.
8. Benda Mária, Fedinecz Sándor, Kállai Gyuláné Polónyi Margit: Bereg megye egészségügyének története. Kézirat. Kárpátaljai Területi Állami levéltár.
9. Bereg megyei orvosok, gyógyszerészek és más egészségügyiek névtára. Összeállította: Dr. Benda Mária – Dr. Fedinecz Sándor – Dr. Kállai Gyuláné – Polónyi Margit. Kézirat. Budapest–Beregszász, 1996.
10. Briese, Olaf: Angst in Zeiten der Cholera. Über kulturelle Ursprünge des Bakteriums. Akademie Verlag. Berlin, 2003.
11. Csizmadia Andor: A kormánybiztosi intézmény 1848-1849-ben. In: Acta Facultatis Politico-Iuridiciae Universitatis Scientiarum Budapestiensis De Rolando Eötvös Nominatae Tomus II., Fasciculus I. Budapest, 1960.
12. Csapó Csaba: Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. A „betyárvilág” felszámolása. Pro Pannonia, 2007.
13. Csatáry György: Levéltári kalászatok. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993.
14. Dettke, Barbara: Die asiatische Hydra: Die Cholera von 1831/31 in Berlin und den preussischen Provinzen Posen, Preussen und Schlesien. Berlin, 1995.
15. Durey, Michael: The Return of the Plague: British Society and the Cholera 1831–1832. Dublin, 1979.
16. Ember Győző: A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története. Budapest, 1940.
17. Evans, Richard J.: Death in Hamburg: Society and Politics in the Cholera Years, 1830–1910. Oxford, Clarendon Press, 1987.
18. Felhő Ibolya: A helytartótanácsi levéltár. Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 3. Budapest, 1961. 257.
19. Fényes Elek: Magyarország statistikája. I-III. Pest, 1842-1843.
20. Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest 1847.
21. Feöldy Doby Antal: Báró Perényi Zsigmond a magyar nemzet dicső vértanújának élete. Nagyszőlős, 1899.
22. Gecsei Lajos: Cholera morbus. Az 1831. évi kolerajárvány eseményei Gyulán és Váriban. Békéscsaba, 1985.

23. Gergely András: A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830-1840).
In: Magyarország története 1790-1848. 5/2. kötet. Főszerkesztő: Mérei Gyula.
Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.
24. Glósz József: Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében.
Budapest, 2014.
25. Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története,
Budapest, 1953.
26. Gr. Széchenyi István levelei. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából
összegyűjtötte, előszóval és jegyzetekkel ellátta Majláth Béla. Budapest, 1889.
27. Haeser, Heinrich: Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen
Krankheiten, Bd. 3: Geschichte der epidemischen Krankheiten. Jena, 1882.
28. Hahn Géza: A magyar egészségügy története. Budapest, 1960.
29. Haug Antal: Kolerajárvány Siófokon 1831-ben. Siófok, 1981.
30. Havasdi József: Duna menti zárvonalak az 1831. évi kolerajárvány idején. Doktori
disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris
Doktori Iskola. Pécs 2011.
31. Hirsch, August: Handbook of geographical and historical pathology. London, 1883.
32. Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből 1823–1848. I–III. Budapest,
1886. 270.
33. Гранчак Іван Михайлович [Hranchak Ivan Mykhailovych] (Ред.): Нариси історії
Закарпаття [Narysy istorii Zakarpattia.]. Том I. Ужгород, 1993.
34. Jónás Károly–Villám Judit: A Magyar Országgyűlés elnökei. 1848–2002. Budapest,
2002.
35. Kamenszkij, Alekszandr: Az orosz térség. Terület, természeti adottságok, népesség,
infrastruktúra. Ruszisztika MA Jegyzetek. Főszerk.: Szvák Gyula. Russica
Pannonicana, Budapest, 2010.
36. Karcsú Antal Arzén: Vác város története. Vác, 1885.
37. Kárpátalja története. Örökség és kihívások. Főszerk.: Csatáry György. Beregszász-
Ungvár. 2021.
38. Kazinczy Ferencz levelezése. Közzétette Váczy János. 21. kötet. Magyar Tudományos
Akadémia Budapest, 1911.
39. Kedves Gyula és Pelyach István (szerk.): Perényi Zsigmond báró – Az 1848-1849. évi
országgyűlés mártírjai. Budapest, 2020.
40. Keresztyén Balázs: A Perényiek és báró Perényi Zsigmond élete, emléke Ugocsában.
KMKSZ, Ungvár, 2000.

41. Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monográphiája, II. kötet. Ungvár, 1881. 169.
42. Linzbauer Xavér Ferenc: Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. I-VII. Buda, 1852-1861.
43. Lukács Ágnes: Magyarország népessége törvényhatóságok szerint az 1820-as években. Történeti statisztikai füzetek. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1978.
44. MacNamara, Nottidge Charles: A history of Asiatic cholera. London, 1876.
45. Magda Pál: Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékének legújabb statisztikai és geográfiai leírása. Pest, 1819.
46. Magyarország története 1790-1848, I-II. kötet. Főszerk. Mérei Gyula. Budapest 1980.
47. Magyary-Kossa Gyula: Magyar Orvosi Emlékek. Budapest – Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1929–1933.
48. Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. I-IV. kötet. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Budapest, 1929.
49. Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből 4. Magyar orvostörténeti adattár (II.) (1700-1800). Budapest, 1940.
50. Margaret Pelling: Cholera, Fever and English Medicine 1825–1865. Oxford, 1978.
51. Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytar 1000-1895. 1657-1740. évi törvényczikkek – Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás 4. Budapest, 1900.
52. Márkus Dezső (szerk.): Magyar Törvénytar 1000-1895. 1740–1835. évi törvényczikkek – Corpus Juris Hungarici. Millenniumi emlékkiadás 7. Budapest, 1901.
53. McGrew, Roderick E.: Russia and the Cholera 1823-1832. Madison, 1965.
54. Molnár Ferenc: A Munkácsi Egyházmegye az 1848–49. évi magyar forradalom és szabadságharc forgatagában. II. RF KMF – „RIK-U” Kft. Beregszász–Ungvár, 2023.
55. Nagy József: A cholera Nyitra megyében 1831-től 1874-ig. Nyitra, 1876.
56. Nagy Ludovicus: Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti Regni Hungariae ipartiumque eidem adnexarum I. Budaë, 1828.
57. Narysy istorii Zakarpattia [Нариси історії Закарпаття]. Tom I. Red.: I. Hbranchak. Zakarpattia, Uzhhorod, 1993.
58. Newman, George: Health and Social Evolution. London, 1931.
59. Oltványi Ambrus (szer.): Széchenyi István: Napló. Millenniumi magyar történelem. Források. Sorozatszerkesztő: Gyurgyák János, Pótó János. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
60. Pajkossy Gábor: Az 1831. évi parasztfelkelés. In: Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Budapest, 2005.

61. Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848. 1–2. kötet. Budapest, 2011.
62. Palotás Emil: Az orosz birodalom. In: 19. századi egyetemes történelem 1789–1914. Európa és az Európán kívüli országok. Szerk.: Vadász Sándor. Budapest, 2011.
63. Petrilla Aladár: Részletes járványtan. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1961.
64. Poczka, Irene: Die Regierung der Gesundheit. Fragmente einer Genealogie liberaler Gouvernamentalität. Bielefeld, 2017.
65. Rigler Gusztáv: A közegészségtan és a járványtan rövid tankönyve. Budapest, 1922.
66. Rigler Gusztáv: Az 1831-iki (első) cholera betörésének története. Kolozsvár, 1915.
67. Rogers, Fred B.: Epidemiology and Communicable Disease Control, Grune et Stratton, New York and London, 1963.
68. Rosenberg, Charles E.: The Cholera Years: The United States in 1832, 1849, and 1866. University of Chicago Press, 2009.
69. Ross III, Richard S.: Contagion in Prussia, 1831. The Cholera Epidemic and the Threat of the Polish Uprising. North Carolina, 2015.
70. Simon Katalin: Sebészet és sebészek Magyarországon 1686–1848. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2013.
71. Sticker, Georg: Abhandlungen aus der Seuchengeschichte und Seuchenlehre. II. Band: Die Cholera. Giessen, 1912.
72. Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Kossuth–Magyar Helikon, Budapest, 1977.
73. Szárazberky Nagy József (1800-1878) Emlékjegyzetei. Budapest, 1931.
74. Szederkényi Nándor. Heves vármegye története. IV. kötet. Eger, 1893.
75. Széll Kálmán: Az egészségügy története, Celldömölk, 1996.
76. Szoboszlai Pap István: Könyörgések és prédikációk a kolerajárvány idején. Debrecen, 1831. szerk. Győri L. János, Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen. 2020.
77. Thomas, Amanda J.: Cholera. The Victorian Plague. Barnsley, 2015.
78. Tilkovszky Lóránt: Az 1831. évi parasztfelkelés. Budapest. 1955.
79. Tóth Zoltán (szerk.): Magyar történeti bibliográfia 1825-1867. 1. Általános rész – Magyar történeti bibliográfia 1. Budapest, 1950. 106-109.
80. Veliky János (szerk.): Polgárosodás és szabadság - Magyarország a XIX. Században. Budapest, 1999.
81. Wenzel Gusztáv: Kritikai fejtegetések Máramaros vármegye történetéhez. Pest, 1857.
82. Zeller, Carl: Die epidemische Cholera beobachtet in Wien und Brünn im Herbste 1831. Tübingen, 1832.

Tanulmányok

1. Ackerknecht, Erwin Heinz: Anticontagionism between 1821 and 1867. In: Bulletin of the History of Medicine Vol. 22 The Johns Hopkins University Press, 1948. 562–593.
2. Angelovics Helga: Vay Miklós királyi biztosi működése a koleralázadás idején (1831). In: Opuscula historica I. Tanulmányok a XIV. és XV. Eötvös Konferenciákról. Szerk. Ternovác Bálint. Budapest, 2015. (75–95).
3. Aujeszky Aladár: A kolera magyarországi centenáriuma. In: Különlenyomat a Természettudományi Közlöny 1931. számából. 63. évfolyam, 934. füzet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1931. 377–381.
4. Ágoston István György: Kazinczy és Török Sophie családetikai nézetei. In: Széphalom. Kazinczy Ferenc társaság évkönyve, 2005. 33–38
5. Antall József: Három levél az 1831. évi kolerajárvány idejéből. In: Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei. Szerk.: Palla Ákos. Budapest, 1967. (232-236)
6. Bálint Nagy István: Az első cholerajárvány története és gyógymódja. In: Orvosi Hetilap. 75.évf., 52.sz. 1931. 1233–1235.
7. Barta István: Az 1831. évi pesti koleramozgalom. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 14. Budapest, 1961. 445–470.
8. Barta István: Ismeretlen Kossuth-dokumentum az 1831-i zempléni kolera idejéből. In: Orvostörténeti Közlemények. 38–39.(1966). 301–308.
9. Bártfai Szabó László: Adatok az 1831-i kolera történetéhez Budán és Pesten. In: História. Szerk.: Horváth Károly. 3. évf., III. kötet, III. füzet, 1930. 132–141.
10. Bató Szilvia: Adalékok a statáriális eljárás korai történetéhez Magyarországon. In: Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica, (74). Debrecen, 2012. 51–60.
11. Bebesi György: A magyar történelem orosz antihőse, az Orosz Birodalom hőse: Ivan Fjodorovics Paszkevics-Erivanszkij tábornagy. In: Orosz hősök és antihősök. Tanulmányok a 25/30. évfordulóra. Ruszisztikai Könyvek XLVIII. Szerk.: Szvák Gyula. Russica Pannonica Kiadó. 229–248.
12. Benda Gyula: Népeesség és mezőgazdaság Magyarországon. In: Társadalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 2006. 203–213.
13. Bodnár Krisztián: „...ki fog felelet terhével tartozni, a Tekintetes Úr kétség kívül tudni méltóztatik” Kossuth Lajos és a sátoraljaújhelyi kolerabizottság tagjainak kollektív lemondása 1831-ben. In: Történelmi Szemle 58. évf., 2. sz. (2016.) 303–314.
14. Bodosi Mihály: Adatok a XIX. század Somogy megye kolerajárványaihoz, Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 27. Kaposvár, 1996. 113–143.

15. Bourdelais, Patrice: Városi járvány-e a kolera? Tények és példák (Le cholera, epidémie urbaine? Faits et representations). In: Világtörténet, 1988. 4. szám, (72–78).
16. Briggs, Asa: Cholera and Society in the Nineteenth Century. In: Past and Present, Volume 19, Issue 1, 1961. 76–96.
17. Bugát Pál és Schedel Ferencz: Orvosi szókönyv. In: Orvosi Tár. III. évf., 9. köt., 1. füzet. Pest, 1833.
18. Cserszky Antal: A cholera Beregh vármegyében. In: Orvosi Tár. II. év, 6. kötet, 5. füzet. Pest, 1832. 125–180.
19. Czigány László: Az 1831. évi kolerajárvány Zalában. In: Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból - Zalai Gyűjtemény 21. Zalaegerszeg, 1985. 79–91.
20. Dancs György: Az első kolerajárvány elleni védekezés kezdeti sikerei 1831 elején Északkelet-Magyarországon. In: Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica – Történeti Tanulmányok. XXVII. szám. Főszerk. Bárány Attila. Debrecen, 2019. 74–94
21. Dankó László: A szarvasi rom. kat. plébánia története. In: Magyar egyháztörténeti vázlatok 1. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1989. 9–43.
22. Dávid Zoltán: Az 1831. évi kolera pusztítása Veszprém megyében. In: Tanulmányok Veszprém megye múltjából - A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3. Veszprém, 1984. 293–312.
23. Eckstein Frigyes (Friderik): A járványos cholera okai, különös tekintettel annak eredetére Pesten. In: Orvosi Tár I. évf., III. kötet, 8. füzet, 1831. 148–170.
24. Evans, Richard J.: Epidemics and Revolutions. Cholera in Nineteenth-Century Europe. In: Epidemics and ideas. Essays on the historical perception of pestilence. Past and Present Publications. Terence Ranger – Paul Slack. New York: Cambridge University Press, 1992. 149–174.
25. Faragó Tamás: A járvány és a források egy történeti demográfus szemével (Adalékok a hagyományos demográfiai rendszer vizsgálatához). In: Levéltári Szemle, 58.évf., 4. szám. Budapest, 2008. 3–15.
26. Faragó Tamás: Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig. In: A KSH NKI 2005. évi Történeti Demográfiai Évkönyve. Szerk.: Faragó Tamás–Őri Péter. Budapest, 2005. 19–78.
27. Fazekas Árpád: Balásházy János (1797-1857) munkásságának orvosi vonatkozásai. Az 1831. évi cholera -lázadás a mai orvos szemével. In: Orvostörténeti közlemények 77. 1976. 89-98.
28. Fazekas Csaba: Kolerajárvány Magyarországon. In: História, 1994, 8. sz. 15–17

29. Fazekas Rózsa: Szatmár megye kézműiparának jellemzői 1828-ban. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv 11. Nyíregyháza, 1995. 127–150.
30. Ferenczy Károly: Egykorú feljegyzések az 1831-i koleráról. In: Debreceni Szemle. 15.évf., 12.szám. 1941. 281–286.
31. Fónagy Zoltán: A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában. A nemesség a magyar társadalomtörténet-írásban. In: Századok. 133. évfolyam (1999), 6. szám. 1141–1191.
32. Gulyás József: Sárospatak. In: Magyar városok monografiája XII. – Sárospatak és vidéke. Szerkesztette: Gulyás József – Kántor Mihály. Budapest, 1933. 9–143.
33. Hablicsek László: Halandósági táblák és népességi jellemzők becslése az 1820-as évekre. In: A KSH Népessegtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetei. Sorozatszerk.: Dányi Dezső. 9. szám, Budapest, 1991. 43–97.
34. Havasdi József: Egészségügyi zárvonalak Tolna megyében az 1831. évi kolerajárvány idején. In: Aetas, 27. évf., 3. szám. 2012. 63–78.
35. Havasdi József: Megyei járványügyi intézményrendszerek az 1831. évi kolerajárvány idején Baranya és Tolna példáján. In: Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat, 2011. 34–45.
36. Hermann Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848-1849-ben. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1998/1. 28–78.
37. Horváth Gyula: A pesti kolera-lázadás 1831-ben. In: Némethy Károly – Bodó Jusztin (szerk.): Tanulmányok Budapest múltjából. Vol. 10. Budapest, 1943. 219–234.
38. Howard-Jones, Norman: Robert Koch and the cholera vibrio: a centenary. In: Medical Journal (Clinical Research Edition). Vol. 288, No. 6414 (Feb. 4, 1984). 379–381.
39. Kiss Ákos: Az 1831.évi kolerajárvány Pest megyében. In: Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 35. Budapest 1965. 25–47.
40. Kiss László: a kolera Hunyad vármegyében, 1831-ben – Lugosi Fodor András megyei főorvos elfelejtett irata a koleráról. In: Székelyföld - 24. évf. 7. sz. (2020. július). 117-126.
41. Kiss László: Diskurzus a kolera ragályosságáról az Orvosi Társban – hatása a Semmelweis-tan elfogadására. In: Orvosi Hetilap. 161. évfolyam, 36. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020. 1534–1535.
42. Kiss László: Látták hogy jön? Védekezési kísérletek az első magyarországi kolerajárvány idején. In: KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyv, 2005. 75-92.
43. Kótyuk Erzsébet: Kolerajárványok az északkeleti-Felvidéken a 19. században, különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyére. In Ditor ut ditem. Tanulmányok

- Schultheisz Emil professzor 80. születésnapjára. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum. Budapest, 2003. 283–305.
44. Liška, Anton: Analýza zápisu o cholere z roku 1831 v matrike zomrelých rímskokatolíckej farnosti Liptovská Osada. In *Historia Ecclesiastica*. (2022/2), XIII, Presov, 2022. 236-248.
 45. Lugosi Fodor András: Leírása azon járvány cholera nyavalyának, a melly Hunyadvármegyében 1831. eszt. julius 27-én ütött ki. Pest, 1832.
 46. Lukács Ágnes: Az 1831–32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége. In: *Orvostörténeti közlemények*. 12. évf. 40. sz. Budapest, 1966. 71–137.
 47. Máдай Lajos: Hat nagy kolerajárvány és halandóság. In: *Demográfia*, 1990. XXXIII. 1-2. 58–95.
 48. Máдай Lajos: Kolerajárványok és az általános halandóság trendjei Európában a XIX. században. In: *Demográfia*. 26. évf. (1983) 2-3. sz. Budapest, 1983. 330–651.
 49. Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re. Kiadta: Dr. Bugát és Dr. Flór, 1840. 51–52.
 50. Magyary-Kossa Gyula: Kossuth Lajos mint kolerabiztos. In: *Magyar orvosi emlékek*. 1.köt. Budapest.1929. 301–305.
 51. Melkovics Tamás: Egy atipikus életút: Perényi Zsigmond báró a reformkorban. In: *Perényi Zsigmond báró - Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai*. Szerk.: Kedves Gyula és Pelyach István. Budapest, 2020. 13–38.
 52. Melkovics Tamás: Perényi Zsigmond. Bírából vádlott és vértanú. In: *Kedves Gyula, Pelyach István (Szerk.): Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai*. Budapest, 2016. 107–133.
 53. Mészárosné Varga Mária: Az 1831-es kolerajárvány Veszprém megyei története. In: *Orvosi Hetilap*, 1980; 121. évfolyam, 4. szám. 223–226.
 54. Nagy Ágoston: Kisfaludy Sándor társadalmi és politikai reflexiói az 1831-es kolerajárvány idején. In: *Korall* (82.sz.) 2020. 126–152.
 55. Nolte-Schuster, Birgit: *Medizingeschichte: Preussen im Kampf gegen die Cholera*. In: *Deutsches Arzteblatt*. 38/2007. 2566-2569.
 56. Novák László: Pestis-, himlő- és kolerajárványok Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII-XIX. században. In: *Bács-Kiskun megye múltjából IV. Kecskemét*, 1982. 275–392.
 57. Pollitzer, Robert: Cholera studies. History of Disease. In: *Bulletin of the World Health Organization*. 1954 (10/3). 421–461.
 58. Regős János: Politikai és társadalmi harcok Vas megyében az 1831/32. évben „dühösködő epemirigynyavalya” idején. In: *Vasi Szemle*, 1962., 1. szám. 91–95.

59. Réthly Endre: Az 1831—1832. évi kolerajárvány Sopronban. In: Soproni Szemle, XXVIII. évfolyam 4. szám. Sopron, 1974. 1–12.
60. Rigler Gusztáv: A koleráról. Előadása az EME szakosztályának 1914. november 14-én tartott ülésén. In: Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályából. 39. évf., 36. köt. 4. füzet. 1914. 253–258.
61. Rigler Gusztáv: A magyar orvosok véleménye és gyógyításmódja az 1831.-i (első) cholera alkalmával. In: Orvosi Hetilap. 1911, 55. évf., 49. sz. 868–871.
62. Rosenberg, Charles E.: Cholera in Nineteenth-Century Europe: A Tool for Social and Economic Analysis. Comparative Studies in Society and History. Vol.8, No4. Cambridge University Press, 1966. 452–463.
63. Rothenberg, Gunther E.: The Austrian Sanitary Cordon and the Control of the Bubonic Plague: 1710-1871. In: Journal of the History of Medicine and Allied Sciences, Vol. XXVIII, Issue 1. 1973. 15–23.
64. Schultheisz Emil: Az Institutum Medico-chirurgicum Josephinum. In: Fejezetek az orvosi művelődés történetéből. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba, 2006. 13–20.
65. Silber, Michael K.: A zsidók társadalmi befogadása Magyarországon a reformkorban. A „kaszinók. In: Századok, 126.évf., 1. sz. 1992. 113–141.
66. Šteflová, Lucia: Dopady choleroých epidémií na evanjelické cirkevne zborny vo svetle dištriktuálnych protokolov. In Historia Ecclesiastica. (2022/2.) XIII, Presov, 2022. 229–235.
67. Szállási Árpád: Orvostörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok II. A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei, 124. Magyar Orvostörténelmi Társaság, Budapest, 2018.
68. Tassonyi András: A kolera Prügyn 1831-ben. In: Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 4. Szerkesztő: Kováts Dániel. Miskolc, 1992. 245–250.
69. Thirring Gusztáv: Történeti statisztikai közlemények 3. 1959.;
70. Thirring Gusztáv: Városaink népességének alakulása 1787-től 1910-ig. In: Városi Szemle. 4. évf. 7-8. szám. 1911. 465–492.
71. Tilkovszky Lóránt: Az első magyarországi kolerajárvány. In: Természettudományi Közlöny, 88.évfolyam, 7. szám. 1957. 320–324.
72. Tóth Árpád: Járvány, éhínség és háborús pusztítás egy középvárosban. Adalékok a pozsonyi halandóság történetéhez, 1790–1849 között. In: KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve 2005. 93–114.

73. Valló István: Az 1831 évi kolera története Győrött (I. közlemény). In: Győri Szemle. 1. évfolyam, 1-3.szám. Győr, 1930. 33–54.
74. Valló István: Az 1831 évi kolera története Győrött (Második, befejező közlemény). In: Győri Szemle. 1. évfolyam, 4-6.szám. Győr, 1930. 142–161.
75. Varga László: Zsidó bevándorlás Magyarországon. In: Századok. 126.évf. 1. sz. 1992. 59–79.
76. Vyskochkov, Leonid Vladimirovich [Леонид Владимирович Выскочков] – Shelaeva, Alla Aleksandrovna [Алла Александровна Шелаева]: Holernaja pandemija: 1830–1831 gg. v Rossijskoj imperii po vospominanijam i pis'mam, gazetnym zametkam, tekstam administrativnyh ukazov i drugim lichnym i oficial'nym istochnikam [Холерная пандемия 1830–1831 гг. в Российской империи по воспоминаниям и письмам, газетным заметкам, текстам административных указов и другим личным и официальным источникам]. In: Studia Historica Gedanensisa. TOM. XII. 2021. 259–288.
77. Zádorné Zsoldos Mária: Az 1831. évi kolerajárvány a Jászságban. In: Zounuk – A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Évkönyve, 14. Szolnok, 1999.
78. Zsemlye János: Az 1831-es kolerajárvány Abonyban. In: Orvostörténeti Közlemények 102-104. Vol. XXIX. Főszerkesztő: Antall József. Budapest, 1983.

Interneten található források

1. Markham, Adam: A Brief History of Pollution. London, Earthscan, 1994. Az 1. fejezet fordítása. Készítette: Adorjáné Farkas Magdolna. Interneten elérhető: http://www.kia.hu/konyvtar/szemle/205_f.htm. (letöltés dátuma: 2008. március 20.)
2. Szima Viktória: A „Napkeleti” kolera tombolása 1831-ben – az első hazai kolerajárvány és Fejér megye. Interneten elérhető: https://mnl.gov.hu/mnl/fml/hirek/elozo_szazadok_jarvanyai (letöltés dátuma: 2022. március 5.)